Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет
Kazakh Humanitarian Juridical Innovative University

Жас ғалымдар, докторанттар, магистранттар және студенттердің ғылыми еңбектерінің халықаралық жинағы

Международныйсборник научных трудов молодых ученых, докторантов, магистрантов и студентов

International collection of scientific papers of young scientists, doctoral students, undergraduates and students

Семей, 2019

УДК 378
ББК 74.58
Ж 33

Под общей редакцией Курманбаевой Ш.А.
Выпускающий редактор Каражанов М.Д.

Ж 33
Международный сборник научных трудов молодых ученых, докторантов, магистрантов и студентов / под науч. ред. Ш.А. Курманбаевой. –Семей: КазГЮИУ, 2019 -№7.- 178 с.

Жас ғалымдар, докоранттар, магистранттар және студенттердің ғылыми еңбектерінің халықаралық жинағы / Ш.А. Құрманбаева ғыл. ред. негізінде – Семей: ҚазИГЗУ, 2019. -№7.- 178 бет.

International collection of scientific papers of young scientists, doctoral students, undergraduates and students / under scientific. Ed. Sh.A. Kurmanbayeva. - Semey: KazHJIU, 2019. -№7.- 178 p.

ISBN 978-601-80759-1-9

В международном сборнике представлены научные статьи молодых ученых, докторантов, магистрантов и студентов высших учебных заведений и колледжей Республики Казахстан и стран ближнего зарубежья. Сборник содержит наиболее актуальные труды по актуальным вопросам инновационной науки. Сборник будет интересен широкому кругу читателей занимающихся научной деятельностью, особенно молодым ученым, докторантам, магистрантам и студентам.

Халықаралық жинақта Қазақстан Республикасы мен жақын шет елдердің жоғары оқу орындары мен колледждерінің жас ғалымдары, докоранттары, магистранттары және студенттерінің мақалалары ұсынылады. Жинақ инновациялық ғылымның өзекті мәселелері бойынша аса өзекті еңбектерді қамтыған. Жинақ ғылым қызметімен айналысқан кең көлемді оқырмандарға қызықты болады, әсіресе жас ғалымдарға, докоранттарға, магистранттарға және студенттерге қызықты.

The international collection contains scientific articles of young scientists, doctoral students, undergraduates and students of higher educational institutions and colleges of the Republic of Kazakhstan and the countries of the near abroad. The collection contains the most relevant works on topical issues of innovative science. The collection will be of interest to a wide range of readers engaged in scientific work, especially young scientists, doctoral students, undergraduates and students.

УДК 378
ББК 74.58

ISBN 978-601-80759-1-9

© Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, 2019

СОДЕРЖАНИЕ

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. **Алиева Ж.Ж.** Правовые аспекты реформ в системе образованияКазахстана 6
2. **Алиева Ж.Ж.**Правовое регулирование статуса педагога в Республике Казахстан.....8
3. **Жириндинова К.Р.,Қабдрахманова А.Б.** Ж.Ақбаевтың саяси – құқықтық көзқарастары.....10
4. **Жексембай М.А.,Жампеисов Д.А**.Әлеуметтік медициналық сақтандыру қоры қызметін құқықтық реттеу мәселелері.....12
5. **Жумабаева Г.С., Жамулдинов В. Н**. Білім беру жүйесінде кездесетін жемқорлық әрекеттеріменкүресудің себеп-салдары.....16
6. **Жилкыбаев Ж.Е**Міндеттемелерді орындаудың өзекті мәселелері.....18
7. **Жилкыбаев Ж.Е**Міндеттемелерді орындауды қамтамасыз етудің өзекті мәселелері.....21
8. **Камбаров Е.С.** Жеке сот орындау институты, ҚР-да дамыту және халықаралық тәжірибені қолдану.....24
9. **Құралбекова А., Жампеисов Д.Ә.** Қазақстанда ипотеканы құқықтық реттеудің өзекті мәселелері.....27
10. **Құралбекова А., Жампеисов Д.Ә.** Қазақстан Республикасындағы ипотекалық несиелеудің қазіргі жағдайы мен болашағы.....29
11. **Советов А.Б.**Сущность и содержание коррупционныхправонарушений.....33
12. **Құдайбергенов Е.Б.** Жаппай тәртіпсіздікті болдырмау үшін ішкі істер органдарымен жүзеге асырылатын алдын алу шаралары.....36
13. **Құдайбергенов Е.Б.** Жаппай тәртіпсіздіктің алдын алу және жолын кесу бойынша ішкі істер органдарының басқа да құқық қорғау органдарымен және жергілікті атқарушы билік органдарымен өзара әрекеттестігі.....40

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. **Абеуханова А.Т.,Байльдинов Е.Т.**Роль организации труда в повышении экономической эффективности деятельности предприятия.....44
2. **Марат Е.Е.** Показатели экономический эффективности освоения новых видов продукции на пищевых предприятиях.....46
3. **Маннанғазин Д.М.** Пути снижения издержек производства.....49
4. **Маннангазин Д.М.** Анализ издержек в коммерческой компании.....52
5. **Нургалиев Р.Ж.** Техникалық сала бойынша мамандарды дайындауда стратегиялық басқарудың ерекшеліктері.....55
6. **Оралбекова А.Б.,Мамедсупиев М.Д.**Теоретические аспекты оценки финансовых результатов деятельности предприятия.....57
7. **Gao D., Tsogzolmaa U., Gantulga.J2a, Dansranbavuu.L2b.** Empirical analysis in factors of monetary policy affecting economic cycles of Mongolia.....59
8. **Рахимов Г.М.** Проблемы и перспективы совершенствования бухгалтерского учета в Таджикистане.....62
9. **Ярулина К.Р.** Роль трансграничья в миграционной практике Республики Казахстан и Российской Федерации, основные этапы двусторонней миграции.....67

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. **Malikova R.S.** Word-forming models in the formation of english contamination units.....73
2. **Мұқатай К.Қ., Кушербаев Б.Т.**Латын графикасына негізделген қазақ әліпбиінің ерекшеліктері.....77
3. **Tynymbay N.E.**Blog resources in teaching english to the high school students.....80
4. **Turdaly T.L.** The use of case-study methods in foreign language teaching.....82

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. **Аитова Ж.Ж.**Болашақ педагог психологтардың кәсіби құзіреттілігінің негіздер.....85
2. **Аитова Ж.Ж.** Болашақ педагог-психологтардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру.....87
3. **Бақытбекова Ә.С.,Абдуллина.Г.К.** Ұлттық мәдениеттітәрбиелеудегіхалықтық педагогика.....89

4. **Бақытбекова Ә.С.,Абдуллина Г.К.**Студенттердің ұлттық сана-сезімін қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық негізі.....91
5. **Қалыбекова М.Қ., Куделько А.С., Жапарова Г.С.**Болашақ педагог- психологтардың эмоционалды икемділігіне психологиялықталдау.....93
6. **Киакбаева М.Х.** Мамандар даярлаудағы ақпараттық технологияларды қолдану мазмұны.....96
7. **Касымханова Р.М.**Особенности деятельности педагога-психолога.....98
8. **Муратова Ж. Е.** Структура, содержание и функции я-концепции.....100
9. **Сармантаева Т. В.** Особенности эмоционального выгорания педагогов.....103
10. **Сармантаева Т. В.** Профессиональный образ мира.....105
11. **Сыздыкова Б.Х.** Профессионально-важные качества и умения психолога как фактор его психологической готовности к профессиональной деятельности.....108

ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. **Жумаханова Д.А., Балтабекова М.М.** Web-сайттарды құру және сүйемелдеу мүмкіндіктері....113
2. **Кенжеғазин Д.К.** Сымсыз желілерді математикалық модельдеудің тәсілдері.....114
3. **Канагатова Д.Б.** Олимпиадалық бағдарламалауға дайындау жүйесін құру кезеңдері.....116
4. **Mukhamedenov E.A.** Research factors of formation of demand for goods (services) and development of recommendations on its promotion….....117
5. **Тахирова Ф.Г.,Асанова С.Ж., Фазылбаева Н.Р.** Исследование эргономической системы «Ребенок-Одежда-Внешняя среда» при проектировании детской спортивной одежды.....121

ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

1. **Азимжанова А.К., Байғапанова Р.Ж.**Еттің тазалығын анықтау жолдары.....124
2. **Ахметкалиева А.Қ., Байгапанова Р.Ж.** Некоторые литературные данные кисломолочных напитков с использованием растительного сырья.....127
3. **Арынова. Р.А., Мухтарова Ж.Б.**Рекомбинантные белки животного происхождения как. лекарственные стредства и их фармакология.....130
4. **Алипбекова А.Б.** Современные методы размножения растений в биотехнологии.....132
5. **Ақан Е.С.** Биотехнологиялық мақсаттарда қолдану үшін микроағзалардың РНҚ-ның бөлінуі (наубайхана ашытқысы мысалында).....135
6. **Әбдиева А.С.**Микроорганизмдер көмегімен полиэтилен түрлерінің биодеградациялану процесін зерттеу.....137
7. **Базарбаева А.Б.**Мал шаруашылығындағы заманауи биотехнология: радиоактивті ластану жағдайында экологиялық қауіпсіз өнімдерді өндіру үшін энтеросорбенттерді қолдану.....140
8. **Ерғалиева А.А.,Байғапанова Р.Ж.**Микроклондау арқылы шаруашылықты көгалдандыру.....142
9. **Еркінқызы Е., Жарықбасова К.С.**Түрлі дәрілік өсімдіктер қоспаларын алу әдістері.....144
10. **Еркинкызы Е.,Жарықбасова К.С.** Биологические особенности некоторых лекарственных растений.....148
11. **Нурумканов Д.К., Шевчук Е.П., Ахметжанов Б.** Метод химико-термической обработки путем отжига в муфельной печи с целью модификации поверхности стали.....150
12. **ИващенкоО.В.,Траисова Ж.С.**Влияние гречневой муки на качество сдобного печенья.....153
13. **Мусабаева М.А.** Роль микроклонального размножения хвойных растений.....157
14. **Тагирова Е.Г., Тнимова Г.Т.** Исследование биологического возраста, самооценка здоровья и некоторые физиологические показатели студентов-фармацевтов.....159
15. **Тыныбекова Ж.С.** Өндірісте бағалы металдарды алуда қолданылатын биотехнологиялық әдістер.....161
16. **Тоқтасын Е.Т., Совет Т.Ә.,Құмарбекұлы С.**Индекс загрязнения атмосферного воздуха тяжелыми металлами города Усть-Каменогорск.....162

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 347.168

Алиева Ж.Ж.
Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г.Семей
e-mail: ali_zh_zh@mail.ru

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РЕФОРМ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ КАЗАХСТАНА

Бұл мақала Қазақстандағы қазіргі заманғы білім беру жүйесін жаңғырту, адам капиталын реформалау және оларды құқықтық реттеудің өзекті мәселелері туралы кеңінен талқыланды. Қазақстан қоғамының өміріндегі маңызды реформаларды құқықтық реттеу мәселесі нашар зерделенді, білім беру саласын жетілдіру үдерісі, сондай-ақ оның құқықтық аспектілерінің үнемі тұрақты емес болатынына байланысты зерттеу тақырыбы осыған арналады.
Түйінд сөздер: *жаңғырту, қазіргі заманғы білім, дәстүрлі тәсіл, адами капитал, инвестициялар, реформалардың алғышарттары, құқықтық аспектілер.*

Настоящая статья посвящена широко обсуждаемым проблемам модернизации современного образования Казахстана, реформе человеческого капитала, и актуальным вопросам их правового регулирования. Проблемы правового регулирования важных реформ в жизни казахстанского общества мало изучены, и процесс совершенствования области образования, а также его правовые аспекты, всегда будут являться актуальной темой для изучения ввиду его стабильности в непостоянстве.
Ключевые слова: *модернизация, современное образование, традиционный подход человеческий капитал, инвестиции, предпосылки реформ, правовые аспекты.*

This article is devoted to widely discussed problems of modernization of modern education in Kazakhstan, the reform of human capital, and current issues of their legal regulation. Problems of legal regulation of important reforms in the life of Kazakhstan's society are poorly studied, and the process of improving the field of education, as well as its legal aspects, will always be a relevant topic for study due to its stability in impermanence.
Keywords: *modernization, modern education, traditional approach, human capital, investment, reform prerequisites, legal aspects.*

Исследования вопроса о качестве современного состояния образования Казахстана показывают, что многое сделано или находится в процессе внедрения и заложено во всех постулатах стратегического развития государства. Положительные тенденции в этих изменениях не могут дать моментального и революционного эффекта, так как реформы и по срокам их внедрения, и реализации задач, и тем более ожидаемого результата - достаточно длительный и трудоемкий процесс. Традиционные методы и подходы, привычные для педагогического сообщества, становятся объектом модернизации, где каждому учителю, как участнику правоотношений в сфере образования, необходимо быть связующим звеном всего процесса обновления содержания образования.

В Законе Республики Казахстан «О национальной безопасности» одной из основных угроз национальной безопасности определяется «снижение уровня и качества здравоохранения, образования и интеллектуального потенциала страны». [1, с.5]

Мировой опыт показывает, что в современных условиях образование должно соответствовать требованиям, предъявляемым к нему со стороны государства и общества, а значит выступать как механизм, способный реагировать на социальные преобразования. И вся активно внедряемая в казахстанскую систему образования программа обновленного содержания предусматривает как раз подготовку кадров, функционально грамотных, адаптируемых к любым веяниям и условиям, интеллектуально и всесторонне развитых личностей. Именно творческая личность, обладающая достаточным уровнем интеллекта, способна влиять на процессы, происходящие в обществе. Но воспитать личность с «перевернутым сознанием» (в некоторых странах применяется этот термин в системе образования) или «измененным сознанием», необходимо провернуть «революцию сознания» в умах и сердцах наших учителей. Не отметая все ценное, что оставила нам традиция системы образования, каждому учителю придется изменить свой собственный человеческий потенциал. Возможно, этот процесс не так легко дастся каждому конкретно взятому учителю. Изменяя себя, мы сможем научиться учить изменять собственное сознание других.

Традиционные подходы в образовании показали свою несостоятельность в подготовке выпускников в условиях жесткой конкуренции не только в рамках единого государства, но и транснациональных экономик, готовых выдержать конкуренцию и способных реализовать себя.

В годы кризисного состояния, а также в последующие после кризиса годы, любая экономика, в том числе Казахстан, стремится обладать человеческими ресурсами, необходимыми для развития диверсифицированной экономики, очень гибкой в отношениях с другими странами и мировой экономикой, и Казахстану необходимо

найти собственную нишу в мировом разделении труда. И для определения своих целей тоже важны конкурентоспособные ресурсы.

Инвестиции в образование как личности, так в целом казахстанского общества, кардинальная модернизация всех уровней образования позволит предоставлять возможности как для получения знаний на каждом уровне образования, так и повышения профессиональной квалификации, приобретения новых знаний и навыков на постоянной основе в течение всей жизни человека. Народная пословица «Век живи - век учись» наиболее подходит концепции обновления содержания образования, когда педагог, да и любой человек, всю жизнь повышает свой уровень квалификации, или осваивает новые знания, чтобы оставаться востребованным специалистом в своей сфере.

Примерами успешных инвестиций государства в усовершенствование казахстанского образования даже в настоящий момент являются интеллектуальные школы, специализированные школы, Назарбаев Университет, которые стали площадками для интеллектуального развития одаренного подрастающего поколения. На основе опыта, внедренного в интеллектуальных школах, после апробации и экспертизы программ и учебников, началось повсеместное внедрение программ обновленного содержания образования, продиктованного вызовами современного состояния мировых систем в образовании. Глобальные обновления на всех уровнях и стадиях образовательного процесса – это глубоко еще не осознанная нашим обществом, далеко идущая по поставленным впереди задачам, дающая свои первые ростки интеллектуальная революция «человеческого сознания».

«Вследствие расширения сетей дошкольных организаций охват детей в возрасте 3-6 лет вырос до 85,8%. В среднем образовании отмечается высокий уровень охвата (98,1%). По качеству образования в начальных школах Казахстан входит в 15 лучших стран в рейтинге TIMSS. В мировых рейтингах QS WUR были отмечены восемь казахстанских вузов, из них два вуза вошли в топ-300 и топ-400». [2, с.3]

Принципиальными изменениями для Казахстана к 2025 году в реформе 1 «Новый человеческий капитал» отмечены важные приоритеты «от локального фокуса казахстанского образования к повышению востребованности и конкурентоспособности казахстанского образования на внешних рынках; от невысокой мотивации педагогов к профессии педагога как одной из наиболее престижных; от формализованной системы образования к постоянному совершенствованию навыков и компетенций в течение всей жизни». [2, с.25]

В Стратегическом плане развития Республики Казахстан до 2025 года намечены конкретные мероприятия по продолжению реформ в сфере образования. Обновление содержания образования, разработка гибких форм механизмов контроля, обновление стандартов общего образования, развитие информационно-коммуникационных систем во всех сферах жизнедеятельности образовательного учреждения, создание дистанционного обучения, расширение возможностей инклюзивного образования на уровне общеобразовательных школ, подготовка, переподготовка и повышение квалификации учителей, обучение менеджменту образования руководителей, развитие школьной инфраструктуры. Это еще не весь спектр проблем, которые требуют последовательного и спирального развития и нормативного урегулирования.

Изменения, происходящие в современной системе казахстанского образования, имеют нормативно-правовое содержание, и являются предпосылками реформ в основной составляющей сфере общества. В период модернизации образования принималось несколько программ в области развития образования, в которых освещался анализ текущего состояния сферы, намечались срочные перспективы дальнейшего развития, ставились задачи и определялись меры и пути их реализации.

Главным вопросом модернизации всех уровней образования остается широкое внедрение современных информационных технологий. «…ученик будущего всецело использует SMART – технологии. В настоящее время обновленное содержание образования, в корне меняя взгляды на традиционные методы, не может изменить субъективных и объективных факторов, затормаживающих активное вовлечение в учебный процесс новых технологий. В практике наблюдается недостаточный уровень оснащения классного помещения общеобразовательной школы техникой, освоенность современными технологиями учителями и учащимися, отсутствие или ограниченность трансформационных зон отдыха в классе, а это вовсе из области фантастики: включающихся на звуковые сигналы дисплеев, встроенных в парты, стены и т.д.» [3, с.224]. Модернизация «человеческого сознания», инвестиции в будущееобразования даст повышение конкурентоспособности человеческого капитала для достижения устойчивого экономического роста и процветания любой страны. Развитие человеческих ресурсов определяется в качестве высшего приоритета общества, цель развития которого благосостояние каждого его члена.

Список использованной литературы

1. О национальной безопасности Республики Казахстан. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV. [Электронный ресурс]Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики КазахстанӘділет //http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527/download.

2. Об утверждении Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан.Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636. [Электронный ресурс] Информационно-правовая система нормативныхправовых актов Республики КазахстанӘділет //http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636/download.

3. Алиева Ж.Ж. Информационные технологии в преподавании русского языка в школе [Текст] // Т11 Текст в системе обучения русскому языку и литературе: материалы международной научной конференции / Отв. ред. Е.А. Журавлѐва. – Астана: Изд-во ИП «Дана», 2018. – 300 с. ISBN 978-9965-610-18-9 УДК 811.161.1 ББК 81.2Рус

УДК 347.168

Алиева Ж.Ж.
Кзахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г.Семей
e-mail: ali_zh_zh@mail.ru

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СТАТУСА ПЕДАГОГА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Бұл мақалада мұғалімнің мәртебесін құқықтық реттеу, құқықтық қорғау шаралары мен кепілдіктері, сондай-ақ оларды Қазақстандағы білім беру саласында кеңінен талқыланатын заңнамалық деңгейде реттеу мәселелері талқыланады. Қазіргі кезде, жоғары сапалы құрамды көтермелеу және мұғалімдердің мәртебесін көтеру бойынша маңызды реформаларға қарамастан, қоғамда педагогикалық мамандықты таңдаған кезде үміткерлер оған немқұрайдылықпен қарайды, әрі мұғалімдер құрметке ие болмайды. Мектепке дейінгі және орта білім беру мұғалімдерінің жетіспеушілігі бар.

Түйін сөздер*: мұғалімге құрмет, мұғалім мәртебесі, қазіргі заманғы білім, құқықтық реттеу.*

В данной статье рассматривается широко обсуждаемый в области образования Казахстан вопрос о правовом регулировании статуса педагога, мерах правовой защиты и гарантии, а также их регулирование на законодательном уровне. В настоящее время, несмотря на проводимые важные реформы в стимулировании повышения качественного состава и улучшения статуса педагогов, сохраняется непривлекательность для абитуриентов в выборе профессии педагогических специальностей и неуважение в обществе к учителю, наблюдается нехватка педагогов дошкольного и среднего уровней образования.

Ключевые слова*: уважение к учителю, статус педагога, современное образование, правовое регулирование.*

This article discusses the issue of legal regulation of the status of teacher, measures of legal protection and guarantees, as well as their regulation at the legislative level, which is widely discussed in the field of education in Kazakhstan. At present, despite the ongoing important reforms in encouraging higher quality composition and improving the status of teachers, there is disrespect in the community for the teacher and unattractiveness for applicants in choosing the profession of pedagogical specialties, there is a shortage of teachers of preschool and secondary education.

Keywords*: respect for the teacher, status of teacher, modern education, legal regulation*

«Учитель — ключевая фигура в модернизации образования… Учитель должен понимать, что в информационном обществе он перестал быть единственным носителем знаний. Роль современного учителя — это роль проводника в совершенно обновленном обществе. Успешного ученика может воспитать только успешный учитель. Учитель должен ощущать педагогический успех. В нашем обществе должна возродиться традиция уважения к учителю». [1, с.53]

По статистическим данным количество сотрудников в возрасте за 50 и выше среди педагогов остается выше, чем количество молодых специалистов, работающих от года до 5 лет в профессии. Отток интеллектуалов из профессии происходит давно, и он неумолимо продолжается. Действенные, на первый взгляд, но декларативные меры по повышению привлекательности профессии, не приводят к уменьшению нагрузки учителя, к повышению престижа и уважения, реально конкурентной заработной плате и, соответственно, получается при намеченных глобальных перспективах, изменение качественного состава педагогов сродни русской поговорке «а воз и ныне там».

Административный подход с жестким регулированием по иерархии от МОН через множество ступеней бюрократического механизма педагогической сферы до конкретной творчески работающей личности – огромный и зачастую непосильный путь. Только хороший ученик может стать хорошим учителем. Но среди абитуриентов эта профессия не всегда выбор для тех, у кого высокий балл по ЕНТ. Громко заявленные специальный статус, «академические права и свободы», гарантии и правовая защита скорее всего найдут свое решение после принятия закона «О статусе педагога».

Законодательство, регулирующее статус педагога претерпело множество изменений за годы активных реформ в области образования. В законе «Об образовании» определяется, что «педагогические работники государственных организаций образования, созданных в организационно-правовой форме государственных учреждений и казенных предприятий, являются гражданскими служащими (за исключением сотрудников и военнослужащих военных, специальных учебных заведений, имеющих воинское или специальное звание,

классный чин)». «Государство признает особый статус педагогических работников в обществе и создает условия для осуществления профессиональной деятельности». [2, с. 110-111]

В настоящий момент правовое регулирование всех важных реформ, касающихся статуса педагога и педагогической деятельности, осуществляется множеством подзаконных актов. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 27 января 2016 года № 83 «Об утверждении Правил и условий проведения аттестации педагогических работников и приравненных к ним лиц, занимающих должности в организациях образования, реализующих общеобразовательные учебные программы дошкольного воспитания и обучения, начального, основного среднего и общего среднего образования, образовательные программы технического и профессионального, послесреднего, дополнительного образования и специальные учебные программы, и иных гражданских служащих в области образования и науки», Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 31 октября 2018 года № 604 «Об утверждении государственных общеобязательных стандартов образования всех уровней образования», Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 29 января 2016 года № 123 «Об утверждении Реестра должностей гражданских служащих в сфере образования и науки». Уполномоченный орган в области образования счел достаточным внесение изменений в некоторые действующие акты. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 13 июля 2009 года № 338 «Об утверждении Типовых квалификационных характеристик должностей педагогических работников и приравненных к ним лиц», Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 30 января 2008 года № 40 «Об утверждении Правил об исчислении заработной платы работников государственных организаций образования, финансируемых за счет средств бюджета».

В соответствии ЗРК «О правовых актах» иерархия актов предполагает, что подзаконные акты не должны противоречить вышестоящим по иерархии актам и соответствовать принципу последовательности. Активное нормотворчество в рассматриваемой сфере наблюдается именно на уровне подзаконных актов. Самый ожидаемый и важный из правовых актов является законопроект «О статусе педагога». Все педагогическое сообщество Казахстана, и не только, приняло активное участие в обсуждении данного законопроекта. Признается, что проект явился по степени заинтересованности и активности участия субъектов педагогической деятельности, поистине народным. Важно, что проект предусматривает исключение декларативности и правовая защита определяется возможностью наступления административной ответственности в случаях нарушения интересов педагога, за привлечение педагога к выполнению функций, несвязанных с его профессиональной деятельностью; ограничение по представлению различных отчетов и информации, не входящих в профессиональные обязанности педагога; необоснованное вмешательство в профессиональную деятельность педагога и (или) воспрепятствование педагогу в осуществлении его профессиональной деятельности; унижение чести и достоинства педагога. В проект также включены права педагога на награды, знаки отличия, почетное звание за большие заслуги в системе образования и науки Республики Казахстан; достойное пенсионное обеспечение с предоставлением права выхода на пенсию по выслуге на основании 30-летнего стажа преподавательской работы; дополнительные меры материального поощрения труда педагогов; нормы по реализации приемлемых механизмов обеспечения педагогических работников жильем; меры социальной поддержки по оплате жилья и коммунальных услуг, предоставлению земельных участков в порядке и размерах, утвержденных местными исполнительными органами.

Современный учитель порой вынужден работать на 1,5-2 ставки, так как наблюдается нехватка педагогических кадров и заработанная плата остается невысокой в сравнении со средней по Республике. В настоящее время с принятием Профессионального стандарта педагога и новыми квалификационными требованиями повышается уровень соответствия квалификационным категориям. Качество образовательных услуг не может всецело соответствовать стандартам ГОСО при непосильных нагрузках и непривлекательности учительского труда, так как отсутствует реальный конкурсный отбор на должность педагога. Во многих странах ОЭСР должность учителя приравнивается к государственной службе, а в странах, которые по уровню качества образования занимают передовые позиции в мире, профессия учителя престижна и высокооплачиваема, и должность занимается, соответственно, только по конкурсу.

В настоящее время законопроект «О статусе педагога» обсуждается и общество надеется на то, что законодатель внесет свою лепту как в доработку проекта по нормам законодательной техники, так и в концептуальные вопросы по улучшению современного положения педагога в обществе, а значит, в целом качества образовательных услуг в стране.

Список использованной литературы

1. Калжанова Г. М. Модернизация системы образования в Казахстане [Текст] // Проблемы и перспективы развития образования: материалы VIII Международной научной конференции (г. Краснодар, февраль 2016 г.). — Краснодар: Новация, 2016. — С. 52-55. — URL https://moluch.ru/conf/ped/archive/187/9555/

2. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики КазахстанӘділет // http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319

ОӘЖ 009

Жириндинова К.Р.
С.Аманжолов ат.Шығыс Қазақстан мемлекеттік университетінің аға оқытушысы, Өскемен қ.
Қабдрахманова А.Б.
2 курс (ЖБН) студенті, С.Аманжолов ат.Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Өскемен қ.

Ж.АҚБАЕВТЫҢ САЯСИ–ҚҰҚЫҚТЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ

Бұл мақалада қоғам қайраткері Ж.Ақбаевтың саяси – құқықтық көзқарастары қарастырылады. Қазақ халқының құқықтық сауаттылығын ашу жолындағы еңбектері талданады.
Түйін сөздер: саясат, құқық, тарих, заң ғылымы, объективті құқық, субъективті құқық, құқықтық нормалар.

В настоящей статье рассматривается политико – правовые воззрения общественного деятеля Ж.Акбаева. Анализируются его труды о правовой грамотности казахского народа.
Ключевые слова:*политика, право, история, юридическая наука, объективное право, субъективное право, правовые нормы.*

This article discusses the political and legal views of the public figure Z.Akbaev. His works on legal literacy of the Kazakh people are analyzed.
Keywords:politics, law, history, legal science, objective law, subjective law, legal norms.

Ж. Ақбаев қазақ қоғамының ежелгі кезден бергі мемлекеттік-құқықтық мәселелерін алғашқы зерттеушілердің бірі болды. Оның ғылыми ынта қойған мәселелерінің ауқымы қазақ мемлекетінің пайда болу, құқықтық жүйенің, құқықтық ұғымдардың, терминдердің қалыптасу мәселелерін қамтыды.

Ресейге қосылғанға дейін қазақ қоғамының мемлекеттік ұйымы, ғасырлар бойы қалыптасып, дамытылған құқық жүйесі болған. Осы уақыт ішінде мемлекеттіліктің өзін, оның құрылымын, органдарының қызметін, сондай-ақ құқықтық жүйесінің қалыптасу және жұмыс істеу үрдісін сипаттайтын зор нақтылы материал жинақталды. Ерте кезден бастап ғалымдар, жазушылар, ақындар түрлі дәуірлердегі саяси оқиғаларды, әдет-ғұрыптарды, заңдарды, дәстүрлерді суреттеген көп еңбек жазып қалдырған. Алайда бұл еңбектердің көпшілігі әзірше беймәлім болып қалып отыр. Оларға қазақ қоғамының мемлекеті мен құқығы проблемаларына ден қойған революцияға дейінгі ғалымдар да қол жеткізе алмады. XVIII ғасырдың аяғынан қазақ құқығы проблемаларын зерттей бастаған Ресей ғалымдарының негізінен өздері социологиялық зерттеулер негізінде жинаған материалдарға сүйенгенін нақ осы жағдаймен түсіндіруге болады. Зерттеулерді қазақ халқының тарихын, қазақ қоғамының ерекшелігін білмейтін, қазақ тілін, қазақтардың психологиясын түсінбейтін адамдар жүргізді. Оның үстіне бұл зерттеулер қазақ халқы өміріндегі бетбұрыс кезеңде, Ресейге қосылу нәтижесінде оның мемлекеттік ұйымы мен құқықтық жүйесі бұзылған кезде жүргізілді. Қазақтың дағдылы құқығында елеулі өзгерістер болды: ежелден өмір сүріп келген құқықтық әдет-ғұрыптарға, өнеге-өсиеттерге консерватизм белгілері тән болса да, олар өзгере бастаған еді. Сөз жоқ, казақтардың дағдылы құқықтарын жинау, қорыту және зерттеу жөнінде Ресей ғалымдары зор жұмыс істеді. Олар Ресейдегі құқық ғылымының дамуына оң ықпал етті, алайда қазақтардың құқықтық санасына ешқандай әсері болған жоқ. Ал мұның себептері көп еді. Қазақ құқығы туралы еңбектер орыс тілінде жазылды, таралымы өте шектеулі болды.

Ең бастысы — қазақ қоғамында кез келген салада, соның ішінде құқық саласында да ғылыми зерттеулер ұйымдастыру үшін ешқандай жағдай болмады. Заң ғылымымен аса көрнекті жалғыз-жарым адамдар, онда да ара-тұра айналысып жүрді.

Қазақтың дағдылы құқығы жөнінде Ш.Ш.Уәлиханов алғашқылардың бірі болып бірқатар еңбектер жазды. Ол қазақ құқығының проблемаларын кең тұрғыда — тарихи және өз кезіндегі қырларынан қарастырады. Ол қазақтың дағдылы құқығын, мұсылман құқығын, Ресей зандарын жақсы білген еді, оларды салыстыра отырып зерттеді, аталған құқық жүйелерінің жақсы және теріс белгілерін иланымды көрсетті [1, 147 б.]. Қазақстан құқық ғылымы үшін Ш.Уәлихановтың казақ құқығының тарихы, оның әлеуметтік мазмұны мен келешегі жөнінде айтқан пікірлерінің зор маңызы бар. Оның пікірінше, қазақ құқығы ұзаққа созылған тарихи дамудың нәтижесі болып табылады және рулық құрылыс дәуірінде қалыптаса бастаған. Ол Қазақстан аумағында мекендеген және кейіннен қазақ халқының құрамына монғолдардың шапқыншылығына дейін-ақ қосылып кеткен рулар мен тай-палардың өз ғұрыптары және «рулық құқықтары» болып, оларды тіпті Шыңғыс-ханның өзі де жоя алмағанына кәміл сенген [1, 148 б.]. «Сот реформасы туралы жазбаларында» Ш. Уәлиханов «бізден бұрын жүздеген, мүмкін, мындаған жылдар бойы өмір сүріп келген дағдылы құқық нормалары» туралы жазады[1, 149 б.]. Бұл құқықтық жүйе сияқты құбылыстың қоғам тіршілігі негізінде, ұзақ кезең ішінде қалыптасуы мүмкін екендігін түсінген ұлы ғалымның ғажайып болжамы еді. Өйткені ол кезде Қазақстан аумағындағы мемлекеттік ұйымдардың ерте кезден бергі құқықтық жүйесін сипаттайтын құқықтық та, әдеби де

деректемелер ғылымда әлі мәлім емес болатын. Қазіргі кезде де бәрі бірдей мәлім емес және ғылыми айналымға ене қойған жоқ. Бірақ казірдің өзінде белгілі деректемелер қазақтың көптеген дағдылы құқық ұғымдары ежелден келе жатыр деп санауға негіз береді. Олар туралы Ж. Баласағұнидің дастанында, М.Қашғаридің сөздігінде, «Кодекс Куманикус» трактатында және басқа шығармаларда көптеген мәліметтер бар.

Ш.Уәлиханов тарихи оқиғалар, әлеуметтік-құқықтық өмір құбылыстары қазақ ауыз әдебиетінде, ақындардың, жыршылардың және басқаларының туындыларында кеpініс тапқанына назар аударды. Ш. Уәлиханов көрсеткен тағы бір жағдай психологиялық жәйтті қамтиды. Оның пікірінше, адамның өзі қолданылып жүргенде өсіп, тәрбиеленген, өзіне неғұрлым таныс заң халық үшін жақсы болмақ.

Біз қазақтың дағдылы құқығына Ш.Уәлихановтың көзқарастары мен идеяларын қысқаша баяндап өту қажет деп таптық, себебі — ол қазақ халқы өмірінің ерекше жағдайларында оның пайда болуы мен қалыптасуының тарихи жолын көрсетуге ұмтылған. Ал мұндай көзқарас қазақ құқығының мәнін, сипатын, ерекшеліктерін түсінудің кілті бола алады. Бұл қазақ халқының құқықтық және тарихи өмірінде болған түбірлі өзгерістерге байланысты қажет болды. XIX ғасырдың басынан патша самодержавиесі қазақ қоғамына елеулі өзгерістер енгізген қалыпты құжаттар қабылдай бастады, олар қазақтар өмірін реттеуге көмектесіп келген құқылық әдет-ғұрыптар мен дәстүрлерді түрлі салалардан ығыстырып шығарды. Ш. Уәлихановтың қазақ құқығы саласындағы ең басты мәселелерге арналған ғылыми идеялары патша үкіметінің саясатына айтарлықтай ықпал етіп, қазақ дала-сын басқару жөніндегі XIX ғасырдың 60—70-жылдардағы құқықтық құжаттардан көрініс тапты.

Ш.Уәлиханов қазақ құқығының бірқатар өзіндік ерекше белгілерін көрсетіп, оны түсіну негіздерін қалады деуге болады. Жарты ғасырдан кейін бұл іске енді кәсіби-заңгер Ж. Ақбаев өз үлесін қосуға тырысты [1,28 б.]. Ол көп еңбек жазған жоқ. Өйткені мәселе көп жазуда емес, автордың қандай идеялар: терең, бірегей немесе құрама идеялар айтуында. Ж. Ақбаев қазақ құқығының сипаттамасы жөнінде түңғыш рет бірқатар бірегей идеялар ұсынды. Ж. Ақбаев қазақ құқығы институттарын түсіндіруде психологиялық құқық теориясының принциптері мен идеяларын колдануға тырысқан бірінші және соңғы қазақ құқықтанушысы болып табылады [2, 115 б.].

Ж.Ақбаев қазақ құқығы жөнінде объективті құқық және субъективті құқық ұғымын бірінші болып пайдаланды.

Объективті құқық ұғымы.Құқықтық жүйенің қалыптасуына байланысты барлық халықтарда тиісті ұғымдар пайда болады. Құқық ұғымын бейнелейтін негізгі термин әділеттілік туралы, ақиқат туралы, шындық туралы түсінікке байланысты. Бұған қазақ құқығының қалыптасу тарихы да кіреді. Алайда қазақтарда құқық ұғымы пайда болуының тарихы тым күрделі, оны әлі ешкім зерттеген емес. Мұндай ұғымның бар екенін зандар туралы айтылатын Орхон-Енисей ескерткіштерінен бастап XVI ғасырға дейінгі әдеби деректемелерден көруге болады. Түркі тайпалары одақтарында, түркі мемлекеттерде өздерінің құқық туралы түсініктері болған, бірақ олар қолданылып келген құқылық нормалардың жинақталған көрінісі емес еді. ҰҒА-ның корр.-мүшесі Ғ.Сапарғалиевтің пікірінше, ертедегі түркілер «құқық» ұғымын өздері үшін ең касиетті «тәру» (әмір) деген сөзбен білдіріп, сол арқылы заңның мәнін атап көрсеткен. Бұл термин объективті құқық ұғымын да, жеке заң ұғымын да білдірген [3, 22-32 б.].

Осы мағынасында «төру» сөзі Орхон-Енисей ескерткіштерінде, Ж.Баласағұнның дастанында, М.Қашғаридің түрікше сөздігінде, Кодексте, «Төру бітігінде» және басқа шығармаларда кездеседі. Қазіргі түрік тілінде «төрə» ереже, қағида дегенді білдіреді. Бұл термин қазіргі венгр тілінде осындай мағынасында қолданылады. Қазіргі қазақ тілінде «төруден» туындаған: «төре», «төрелік», «төрағасы», «төралқасы» сияқты құқықтық ұғымдар сақталған. Бірақ бұл терминдердің ешқайсысы қазір құқық сипаттамасына жатпайды. Қазақ халқы құраған түркі тайпалары кем дегенде XVI ғасырдан бастап, тегінде, «төру» терминін объективті құқық ұғымын білдіру үшін пайдаланбаған болар. Қара теңіздің солтүстігінде тұрып, католик дінін қабылдаған қыпшақтар ғана ежелгі ұғымын сақтап қалған, мұны армян әліпбиімен жазылып, XVI ғасырда басып шығарылған «Төрə бітігі» (Зандар жинағы) дәлелдейді.

Түркі тілдес тайпалар (ұлыстар) X—XI ғасырлардың өзінде-ақ арабтың (сирек болса да парсының) құқықтық ұғымдарын қолдана бастаған. Солардың ішінде құқық ұғымын объективті мағынасында көрсететін «хұқық» терминінің ерекше мәні болды. Алайда түркі тілдес халықтарда «хұқық» сол мағынасында қолданылған жоқ. Бұл ұғым субъективті құқық мағынасында орныққан, мұны мемлекеттік-құқықтық проблемалар туралы мәліметтер бар түркі тілдес әдебиеттің бәрі дәлелдейді. «Хұқық» термині орта ғасырдың үздік туындысы — Ж. Баласағұнның «Құтты білік» дастанында субъективті құқық ұғымында қолданылған.

Бұл арада қызықтысы, «хұқ» терминінің субъективті құқық мағынасында қолданылуы ғана емес, сонымен қатар бұл сөздің жазылуы да өзгерген. Ол түрік тілі фонетикасының ерекшеліктеріне бейімделген. Шынына келгенде, «хұқ» сөзін қолдану да, айту да өте қиын, «хақ» әлдекайда ыңғайлы. Сондықтан «хақ» термині қабылданған. Бұл араб сөзінен алынған термин қазақ тіліне әуел бастан осылай сіңісіп кетті. Бірақ арабтың құқық ұғымы — хұқұқ түріктің «төру» деген нағыз құқық ұғымын алмастыра алмады.

Барлық айтылғандардың қарастырылып отырған проблемаға тікелей қатысы бар. Ж. Ақбаевтың қазақ қоғамындағы объективті құқық ұғымы туралы айта келіп, түркі тілдес халықтардың құқылық жүйесіне мәлім «Төру» ұғымын да, арабтардан алынған «хұқық» ұғымын да қарастырмайтыны неліктен? Бірінші сұраққа «Төру» ұғымының XVI ғасырдың өзінде-ақ Орта Азиядағы түркі тілдес халықтардың қолдануынан шығып

қалғанын негізге алып жауап қайтаруға болады. Екінші сұраққа жауап мынадай: «хұқық» түркі мемлекеттері өмір сүрген кезеңде де, қазақ мемлекеттілігі пайда болған кезде де объективті құқық ұғымы ретінде қабылданған жоқ. Бірақ өзінің әлеуметтік мәніне сәйкес келетін құқықтық жүйесі болмайынша, объективтендірілген құқығы болмайынша, кез келген мемлекет өмір сүре алмайды. Объективті құқықтың қалыптасу мен құқықтық нормалар жүйесі ретінде өмір сүруін, сөз жоқ, қоғамдық сана қабылдап, белгілі бір ұғымдық көрініс табады. Одан әрі абстрактілі, жалпы құқық ұғымы казақ халқының құқылық санасында жайлап қалыптасып, белгілі бір ұғымдық рәсімге ие болды [4, 31 б.]. Сонан соң бұл ұғым оларға қайдан алынғаны белгісіз түрде кездейсоқ күштеп таңылған жоқ. Ол қоғамдық қатынастарды жалпы қоғамның және жеке алғанда әркімнің игілігін қамтамасыз ететін бағытта реттеп отыратын мемлекеттік нұсқаулардың әділетті, дұрыс сипаты туралы табиғи түсініктерден туындаған. Басқаша айтқанда, негізінен көшпелі өмір салтын ұстаған қазақтардың құқықты қоғамдық өмірді дұрыс жолға салатын құрал деп білгені табиғи нәрсе болатын. Қазақ қоғамында қолданылған нақ объективті құқықтың «Ақ жол» деп қабылданғаны сондықтан болар. Мұны мақұлдап жауап қайтаруға салмақты негіздер бар. Қазақтарда «жол» ұғымы өте кең мағынада қолданылады. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігіне жүгінейік, онда «жол» сөзіне айқын мән берілген.

«Ақ жолды» І. Кеңесбаев «Ақиқат, әділ, адал жол» деп түсіндіреді.

Айтылғандардың бәрі «жол» көшпелі салт жағдайында өмір сүрген қазақ халқы психологиясының ерекшеліктеріне сай келетін құқық, ұғымын білдіре алатын және шын мәнінде білдірген терминнің нақ өзі. «Ақ жол», «Ата жолы» арқылы жалпы объективті құқық ұғымын білдіре отырып, қазақ халқының психологиясы өз құқықтық жүйесінің ерекшеліктерін көрсетті. Біріншіден, қазақ құқығының аса маңызды қайнары ұрпақтан ұрпаққа беріліп келген әдет-ғұрып, дәстүр болатын. Сондықтан құқық (ак жол) әдет-ғұрып, кәде ретінде кабылданды. Екіншіден, қазақ құқығының ерекше тағы бір қайнары билердің (сот) өнегесі - үлгісі болды. Бұл «жол көрсету», істің түйінін шешудің «жолын тауып беру» сияқты ұғымдардан көрінді. Сот үлгісінің қазақ құқығы дамуында ерекше маңызы болды. Үшіншіден, мемлекеттік анықтамалар да қазақ құқығының даму қайнары еді. Бұл «қасқа жол», «жолға қою», «жолға салу» сияқты ұғымдардан көрінді. Мысалы, Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы».

Сонымен, «Ата жолы», «Ақ жол» қазақ халқының құқықтық санасында объективті құқық ұғымын бейнеледі. Ж. Ақбаев бұл айтылғандардың бәрін түсініп кана қойған жоқ, бұл оның өз халқының құқықтық психологиясын терең білетіндігін дәлелдейді, сонымен қатар ол ұлттық құқықтық санаға сай келетін құқық анықтамасын берген алғашқы құқықтанушы-ғалым да болды. Ж. Ақбаев құқық ұғымын білдірудің аталған үш әдісімен қатар құқық ұғымын білдіретін төртінші әдісі де бар, атап айтқанда ол «жол» деген сөз деп жазады. Бастапқыда «жол» кәдімгі жүретін «жол» мағынасында колданылған, ал сонан соң бұл сөз құқық мағынасында да қолданыла бастаған, демек, қырғыздар «жол» сөзіне екі жақты мағына беріп, бұл сөзбен кәдімгі жолды да, құқықты да айтады. Таза психикалық құқық ұғымын білдіру үшін қырғыздар, баска да халықтар сияқты, материалдық дүниеден алынған сөзді пайдаланған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Уалиханов Ш.Ш. Шығармалар жинағы. – 1 Т. – Алматы, 1984. – 487б.
2. Құл-Мұхаммед М. А. Жакип Акбаев. Патриот. Политик. Правовед– Алматы, 2002. – 205 с.
3. Сапаргалиев Г. Төр туралы ойлар. //ҚР ҰҒА хабарлары. – 1994. - №4. – 45-49 бет.
4. Абжанов Х. М. Интеллигенция Казахстана: история, теория, современность. – Алматы, 1992. – 238 с.
5. Алаш-Орда. Сборник документов. Составитель Н.Мартыненко. – Алматы : Жалын, 1992. – 298 с.

УДК 347

Жексембай М.А.

2 курс магистранты, Казақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

Жампеисов Д.А.

аға оқытушы, Казақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

ӘЛЕУМЕТТІК МЕДИЦИНАЛЫҚ САҚТАНДЫРУ ҚОРЫ ҚЫЗМЕТІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бұл мақалада міндетті әлеуметтік медициналық сақтандырудың құқықтық мәселелері көрсетілген. Қазақстан үшін осы сақтандырудың пайдасы дәлелденді.

***Түйін сөздер**: міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру, медициналық сақтандыру жүйесі, медициналық сақтандыру жарнасы*

В данной статье изложены правовые вопросы обязательного социально медицинского страхования. Были доказаны преимущества этой страховки для Казахстана.

***Ключевые слова**: обязательно социальное медицинское страхование, система медицинского страхования, страховая вклад.*

This article outlines the legal issues of compulsory social medical insurance. The benefits of this insurance have been proven for Kazakhstan
***Keywords**: compulsory social health insurance, medical insurance system, insurance contribution.*

Міндеттіәлеуметтікмедициналықсақтандырузаңыныңбастымақсаты – Қазақстаназаматтарынасапалымедициналыққызметкөрсетуменқатар, елдегіденсаулықсақтаусаласыныңәлеуетінарттырды. Сондай-ақ, медициналықпрепараттарғадегенқолжетімділіктіарттыру. Дәлқазіросыдәрі-дәрмектапшылығықазақстандықтарыәбігергетүсіріпжатқанынкөзбенкөріпотырмыз. Әсіресе, мемлекеттарапынантегінберілуітиісдәрілерқолжетімсізболыпбарады. Ал, міндеттіәлеуметтікмедициналықсақтандыруосыпроблеманышешугебағытталған.

Жаңажүйеніңартықшылығынатоқталакетсек, бұлжүйеңалдыменҚазақстандағыденсаулықсақтаусаласынсапасынарттырады. Өйткені, сапаныарттыруүшінеңалдыменбіліктімамандарқажет. Біліктімамандарменмедицинанықамтуүшінеңалдыменүлкенқаражатқажет. Міндеттіәлеуметтікмедициналықсақтандыруқорыеңалдыменосықаржыландырумәселесіншешуменайналысатын болады. [1]

«Міндеттіәлеуметтікмедициналықсақтандыру» әлемдегіеңдамыған 30 елдіңбәріндеенгізілген. Медицинасыдамығанүлкендержавалардыңбәріндебұлзаңондағанжылданберіжұмысістепкеледі. БіздіңелдіңазаматтарыГерманияға, Израильге, ОңтүстікКореяғабарыпемделгендіжөнкөріпжатады. Біздеөзмедицинамызсондайдеңгейгешыққанынқалаймыз. Ал, олүшінеңалдыменбіліктімамандарменқамтамасызетуімізкерек.

Тәуелсіздікалғануақыттанберіазаматтардыңмедициналықшығындарынтүгелмемлекетқамтамасызетіпкеледі. Отажасаудыңбәрімемлекеттікесебіменжүргізіледі. Яғни, порталғакезеккетұрасыз, кезегіңізкелгендесізгеоперацияныгегінжасапбереді. «Медициналыққызметтертегінболғандықтаноғанкезектетұрғандардыңсанынкөріпжағаұстайсыз. ЭКОжасату, жүреккеотажасатуғакезектетұрғандардыңсанынкөріпжағаұстайсыз. Мыңадамғадейінкезектетұр. Оныңбәрінеқашаноперацияжасалады? Олардыңденсаулықтарысоншамауақыткүтугежарайдыма? Міне, осыпроблемалардышешуүшінмедицинасаласынақазірқосымшақаржыландыруқажет. Мәселен, жүректамырынауыстыруеңкемдегенде 1,5 млн. теңгеніқұрайды. Бұлмемлекетүшінқып-қызылшығын, оғанмемлекеттіңақшасыжетпейқалуымүмкін. Солкездежағдайушығады. Солушығуғажеткізбейқазіросызаңдықабылдапотырмыз». [2]Яғни, МӘМСосыпроблеманышешугебағытталған. Кез-келгеназаматауырыпқалсаемделугеақшанықайданаламындепқамжемей, міндеттімедициналықсақтандыруқорындажиналыпкелгенқаражатқақажеттіеміналаалады. Қорғақаражаттыжұмысберуші, жұмысшы, мемлекеттіңөзіжәнеөзінжұмыспенқамтығанхалықтыңбөлігіқұяды. Бүкілқаражаттың 80 пайызы – яғниөтүлкенбөлігімемлекетбөлгенқаржықалыптастырады. Ал, қалғаназаматтарданжинағанақшатек 20 пайыздықұрамақ. Яғни, мемлекетхалыққакөрсетілетінмедициналыққызметтіңсапасынарттырмақшы.

Қорғааударылатынқаражатхалықтыңқалтасынасалмақсалмайды. Әркімөзмүмкіндігіншеақшааударады. Бірақ, кімніңемінеқаншаақшакерек, соныалады. Азтөлесекемделудіңсапасысоншаболадыдепойлаудыңмүлдемқажетіжоқ. Жағдайыбарларда, жағдайытөмендердебірдеймедициналыққкөмеккеқолжеткізеалады. Шектеужоқ. Міндеттімедициналықсақтандыружоспарланғаншығындардыңдаалдыналады. Ауруайтыпкелмейдіғой. Кенетденсаулықсырберіпжататынкездеболады. Емделуқазірқып-қызылақша. Жұрттыңбәріндеақшабардепайтаалмаймыз. Халықайлық-жалақыларынжоспарлапжұмсайды. Денсаулықсырбергендеосыжоспарбұзылыпжатадыжәнеқарызалуғамәжбүрболасың. Ал, сақтандыружүйесіенгізілгенненкейінешнарсегеаландамай, бәрінқалтаңызданжаратпай, қалағандәрігеріңізгебарыпемделебересіз.

Медициналықсақтандыруқоры 2017 жылданберімемлекеттіктапсырысаясындахалыққатегінқызметкөрсеткенмедицинаұйымдарына 444,6 млрдтеңгекөлеміндеқаржыбөлді. Бұлкепілдендірілгентегінмедициналыққкөмекбойыншабекітілгенкелісімшарттардыңжалпысомасының 63 пайызы. [3]

Тегінмедициналыққкөмектіңкепілдікберілгенкөлеміжәнеміндеттіәлеуметтікмедициналықсақтандырупакеттер ініңқаржылықоператорыболыпсаналатынҚоремдеумекемелеріментегінмедициналыққкөмектіңкепілдікберілгенк өлемініңпакетіаясындахалыққатегінкөмеккөрсетужөніндекелісімшарттарбекіткенболатын. Бекітілгенкелісімшарттардыңжалпысомасы – 708,6 млрдтеңге. Жұмыскестегесай, медициналыққызметсапасынбақылаудыңжаңаталаптарынасәйкесжүріпжатыр. Бөлінгенқаражатмедицинамекемелерініңоперациялықшығындарынөтеугежеткілікті.

Естеріңізгесалакетсек, бүгінгітаңдаҚормемлекеттіктапсырысбойыншақызметкөрсетугениетбілдірген 1352 медицинаұйымыменкелісімшартбекіткен. Оның 603-і – жекеменшікклиникалар. Биылжекеклиникаларсаны 2017 жылменсалыстырғанда 138-гекөбейген. Ал, олармен бекітілгенкелісімшартсомасыөткенжылғыдан 2 есеартып, 102,4 млрдтеңгенікұрады. 2018 жылдыңшілдеайындашілдеайындаМедициналықсақтандыруқорына 8,2 млрдтеңгеденастамжарнааударылды.

Жүйеіскеқосылған 2017 жылдың 1 шілдесімен 2018 жылдың 31 шілдесіаралығындажекекәсіпкерлерменжұмысберушілертөлегенжарналардыңжалпысомасы 88,9 млрдтеңгеденасыпжығылды. Оның 80,3 млрд теңгесі (90,3% жуығы) жұмыс берушілердің қарамағындағы жұмыскерлері үшін жасаған аударымдары болса, қалған 8,6 млрд теңге (9,7%) – жеке кәсіпкерлер мен азаматтық-құқықтық келісімшарт негізінде еңбек ететін тұлғаларға тиесілі. Бірақ, соның өзі жетпей жатыр. Шығын көлемі күн санап артып келеді. Бүкіл жерде осы үрдіс. Батыс елдері мұны бізден әлдеқашан ерте түсініп, осы міндетті медициналық сақтау жүйесін қолға алды. Жалпы, бұл жүйе қазақтардың денсаулыққа қатысты ұстанымын өзгертуге де септігін тигізді. Бәріңізге белгілі, біздің халқымыз ауырып тұра алмай қалғанға дейін дәрігерге қаралмай жүре береді емеспе?! Денсаулығын күтейді. Салдарынан ауруы асқынып, емделуі қымбатқа түсіп жатады. Бұл денсаулыққа деген салғырттық медицина тегін болмағандықтан кейін қалыптасқан деп болжауға болса, енді ай сайын сақтандыру қорына ақша құйып отырғандықтан «ақша далаға кетпесін» деп дәрігерге ауырмаса да қарала беретіндер көбейеді. Бұл өте дұрыс. [4]

Қазіргі медицина бірқатар негізгі проблемаларды шешуге дәрменсіз. Мәселен, бүгінгі күні медицина мекемелерінің арасында пациенттерді тартуға бағытталған бәсекелестік жоқ. Мемлекет бірден-бір қызмет жеткізуші болып табылады. Ол қаржыны олардың жұмыс сапасына қарамастан, бүкіл медицина ұйымдарына тең етіп бөліп береді. Бүгінде медицина мекемелерінің мақсаты – жұмыс сапасын арттырып, сол мекемеге медициналық көмек алуға жүгінетін адамдар санын көбейту емес, бюджеттен көбірек ақша алу.

Келесі проблема – медицина қызметкерлерінің, ең алдымен дәрігерлердің еңбекақысындағы теңгермешілік. Тәжірибесі мен біліміне қарамастан, бәріне бірдей төленеді. Соның салдарынан жақсы атағы бар дәрігерлердің көпшілігі жеке құрылымдарға ауысып кетеді немесе жеке кабинеттер ашып алады. [5]

Үшінші проблема - әлеуметтік патернализмнің сақталуы (медициналық патернализм – дәрігер мен пациент арасындағы өзара қарым-қатынастың классикалық үлгісі, мұнда пациент емдеуші дәрігердің біліктілігі мен тәжірибесіне толықтай сенім артады). Біздің қоғамда медицина азаматтардың денсаулығының 80 пайызын қалпына келтіре алады деген сенім қалыптасқан әлеуметтік патернализм сақталған. Ал іс жүзінде денсаулықтың 20 пайызы медицинаға, қалғаны - өмір салты мен қоршаған ортаның әсеріне, генетикаға және басқаларға байланысты болады. Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесі арқылы азаматтардың өздері мемлекетпен және жұмыс берушілермен қатар өз денсаулықтары үшін едәуір жауапкершілікте болады. Қоғамның менталитетін өзгертіп, денсаулық сақтау жүйесінің тиімділігін арттыруға болады. [6]

Міндетті әлуметтік медициналық сақтандырудың негізгі принциптері мыналар болып табылады: а) тұрғындарға медициналық көмек көрсететіндерді қаржыландыру, бұл жалпы медициналық қызмет нарығын дамытатын болады; ә) тек сапалы медициналық қызмет көрсететіндерді көп қаржыландыру; б) мемлекет, жұмыс беруші және азаматтардың өздерінің арасындағы жауапкершілікті бөлу.

Батыс елдерінде алғашқы медициналық көмек түрі жақсы дамыған. Яғни, ауруды пайда бола бастаған кезінен анықтап, оны түп-тамырымен жойып жібере алады. Дамыған елдердегі халықтың өмір сүру жасының ұзақ болуы да содан. Ал, біз денсаулығымызды күтпегендіктен қазір жаман аурулардың түрі де, онымен ауыратындардың да саны артып кетті. Әсіресе, қатерлі ісікке шалдыққан қант диабетімен ауыратындар, ВИЧ жұқтырғандар саны адам шошырлық деңгейге жетіп отыр. Ал, оны емдейге тағы сол ақша жетіспейді. Дәрі жетіспегендіктің салдарынан қазір азаматтарымыз осы аурудың түрлерінен қайтыс болып жатыр. Егер қымбат дәрілерді сатып алуға қаражат болса олардың өмірлерін ұзартуға болар еді. Демек, бұл жерде проблеманы айналып келгенде тағы сол міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру қоры шешеді. Бұрынғыдай ақшасы барлар ғана шетелге барып емделіп, жағдайы жоқтар назарсыз қалып кетпейді. Енді ірі шенеунік те, кәсіпкер де, еден жуушы да, базардағы саудагер де, жұмыссыз азамттар да бірдей сапалы медициналық көмек ала алады. Айта кетейік, елімізде тағы кепілдендірілген тегін медициналық көмек деген де бар. Енді бюджеттен бөлінетін қаражат та осы сақтандыру қорының бақылауында болмақ. Нақтысын айтқанда, қайда қанша ақша жұмсау керектігін реттеп отырады. «Ең алдымен жедел жәрдем қызметі. Бұл дегеніңіз шұғыл медициналық көмек көрсету деген ұғым. Екінші кезекте – вакцинация. Ал, үшінші – санитарлық авиация, төртіншісі – әлеуметтік медициналық аурулар кезінде көмек көрсету. Яғни, онкология, ВИЧ, қант диабетін бюджет есебінен емдейді. [7]

Сақтандыру қорындағы ақшаға сондай-ақ, өлім аузында жатқан науқастарға ауруын жеңілдету үшін қажетті препараттар сатып алынады, оларға қажетті жағдайлар жасалады.Сонымен қатар, үйден ем алатын мүгедек жандарға, қарттарға күтім жасау үшін арнайы мейірбике үйіне жіберілетін болады. Дамыған елдердің бәрінде мұндай жұмыс жолға қойылған. Тек стамотология, косметология сақтандыру қорындағы қаражаттың есебінен жүргізілмейді. Бірақ, шұғыл түрде тіс жұлу керек болса тегін жүзеге асырылады. Жұмыс берушілер төлейтін жарна мөлшерлемесі табыстың 1,5% құрайды, 2020 жылдан – 2% болады. Бұл жарналар жеке бас табыс салығын есеп кезінде шегеріледі. Ал, өзін-өзі жұмыспен қамтитын азаматтар (жеке кәсіпкерлер, жеке нотариустар, жеке сот орындаушылары, адвокаттар, кәсіби медиаторлар, азаматтық-құқықтық сипаттығы

шарттар бойынша табыс табатын жеке тұлғалар) төлейтін жарна мөлшері де осы тәртіппен төленеді. Сонымен қатар, жеке тұлғалар, яғни, жалданып жұмыс істейтін жеке тұлғалар өзі үшін жарнаны 2020 жылдан бастап төлей бастамақ (2020 жылы – 1%, 2021 жылы – 2%). Бұл сипаттағы азаматтардың саны елімізде шамамен 3 миллиондай адамды құрайы. [8]

Әлеуметтік медициналық сақтандыру қорына жарна төлеуден азаматтардың 15 санаты (әлеуметтің әлжуаз топтары) босатылады. Олардың саны елімізде шамамен 10 миллион адамды құрап отыр. Оларға балалар, «Алтын алқа», «Күміс алқа» алқаларымен маратпатталған және бұрынырақта «Батыр ана» атағына ие болған, сондай-ақ, бірінші және екінші жәрежелі «Ана даңқы» орденделімен марапатталған көп балалы аналар, ҰОС қатысқандар және мүгедектері, мүгедектері, жұмыссыз ретінде тіркелген тұлғалар, интернет ұйымдарында оқитын және тәрбиеленетін тұлғалар, техникалық және кәсіби, орта білімнен кейінгі, жоғары білім беретін ұйымдарда күндізгі оқыту нысаны бойынша, сондай-ақ , жоғары оқу орнынан кейінгі білім беретін оқу орындарына резидентура нысаны бойынша оқып жатқан тұлғалар, бала туғанына, бала асырап алғанына байланысты, 3 жасқа толмаған баласының күтіміне байланысты демалыстағы тұлғалар, жұмыс істемейтін жүкті әйелдер, сонай-ақ, баласы 3 жасқа толғанға дейін тәрбиелеп отырған жұмыс істемейтін тұлғалар, зейнеткерлер, әскери қызметкерлер, арнайы мемлекеттік органдар қызметкерлері, құқық қорғау органдарының қызметкерлері, сот үкімі бойынша ең аз қауіпсіздігі бар мекемелерден бөлек ҚАЖ мекемелерінде жазасын өтеп жатқан тұлғалар, уақытша ұстау және тергеу оқшаулағыштарында жатқан тұлғалар жатады. [9]

Өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтар ешқандай төлем төлемей-ақ, қазір ел қатарлы ауруханаға қаралып жатыр. Міндетті медициналық сақтандыру енгізілгенде, олар бұл қызметтерден қағылайын деп тұр. Сол себепті олар қалталарынан өз болашақтары үшін қаржы салады. Оның мөлшері аса көп те емес. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар салық органдарына есеп бермейді. Бірыңғай жиынтық төлем (БЖТ) деп аталатын салықтың жаңа түрі қолданысқа енді. Оның басқа салық түрлерінен бірнеше ерекшелігі мен артықшылығы бар. Біріншіден, БЖТ ерікті түрде жасалады. Ол ешкімге, ешқандай міндет жүктемейді. Сәйкесінше, БЖТ жасамаған азаматтар жауапкершілікке тартылмайды. БЖТ өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға арналғандықтан оның механизмін заңды тұлғалар пайдалана алмайды. Салықтың бұл түрі осыған дейін салық органдарына жарна аудармаған және мемлекеттік жүйеге қатыспаған азаматтардың кәсібін заңдастыруды көздейді.[10]

Екіншіден, БЖТ сомасы қалта қақпайды. БЖТ ай сайынғы мөлшері қала тұрғындары үшін – бір айлық есептік көрсеткіші (1 АЕК 2019 жылға 2 405 теңге), ауыл тұрғындары үшін – 0,3 АЕК (721,5 теңге) болады. Бұл санатқа жату үшін жылдық шекті табысыңыздың мөлшері 100 еселенген ең аз жалақыдан төмен болуы керек. Ол – 2 828 400 теңге деген сөз. Сонда айына 235 700 теңгеден аз табыс табатын болсаңыз, жеңілдетілген салық төлейсіз. Ал, бұл сомадан жоғары табатын кәсіпкерлер патент бойынша жеке табысынан 2 пайыз төлейді. Төлем банктер мен терминалдар, мобильді қосымша арқылы "Азаматтарға арналған Үкімет" Мемлекеттік корпорациясының шотына аударылып, әрі қарай төлем қорларға бөлінеді. Мұны тіркелген мекен-жайыңыз бойынша төлейсіз. Ары қарай тиісінше бөлінеді.

Үшіншіден, БЖТ жасау арқылы төрт түрлі төлемнің міндетінен құтылуға болады. БЖТ жасаған азамат жеке табыс салығын жапқан және міндетті медициналық сақтандыру, әлеуметтік сақтандыру сондай-ақ бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорларына ақша аударған болып шығады. Яғни БЖТ жасағандар автоматты түрде сақтандырудың барлық түрлерінен кепілдендірілген көмек алу құқығын иеленеді және зейнетақымен қамтамасыз ету жүйесінің қатысушысы атанады. Бұл ақшаның 10%-ы жеке табыс салығы, 40%-ы міндетті зейнетақы жарнасы, 10%-ы мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру аударымы, 40%-ы медициналық сақтандыру төлемі деп қабылданады.

Төртіншіден, БЖТ жасайтындар салық органдарына есеп бермейді және оларды салық органдары тексермейді. БЖТ азаматтардың әлеуметтік қорғалу деңгейін арттырып, олардың кірістерінің ұлғаюына ықпал етеді. Бұл туралы еңбек және халықты әлеуметтік қорғау вице-министрі Светлана Жақыпова: «Алдын ала есептелгендей, БЖТ жасаған әйелдер жүктілігі мен бала тууына байланысты 124 732 теңге мөлшерінде ақша алады. Сондай-ақ 1 жылға дейінгі бала күтіміне байланысты төлемге ие болады», – деді. Оның сөзінше, БЖТ бейресми жұмыспен қамтылғандардың қызметін тіркеп қана қоймай, оларға медициналық және әлеуметтік сақтандыру және зейнетақы жүйесіне қатысу мүмкіндігін береді. «БЖТ табыс табу қызметін жүзеге асыратын жеке тұлғаларға қолданылады. [11]

Алайда олар мынадай шарттарды сақтауға тиіс: жалдамалы жұмыскерлердің еңбегін пайдаланбау; жеке тұлғалар үшін жұмыс істеу және қызмет көрсету; жеке тұлғалар тұтынатын жеке қосалқы шаруашылықтан алынатын ауыл шаруашылығы өнімдерін сату; бұл ретте күнтізбелік жыл ішіндегі шекті табысы 100 еселенген АЕК-тан аспауға тиіс». БЖТ қолданылмайтын азаматтар да бар екен. Олар туралы вице-министр: БЖТ сауда объектілерін қоса алғанда коммерциялық жылжымайтын мүлік объектілерінің аумағында қызмет көрсететін жеке тұлғаларға; тұрғын үйді қоспағанда мүлікті жалға беретін жеке тұлғаларға; оралмандарды қоспағанда шетелдік және азаматтығы жоқ адамдарға; жеке кәсіпкер ретінде тіркелген адамдарға қолданылмайды. Вице - министрдің мәлімдеуінше, елімізде бір кездері 5,5 млн адамның мәртебесі нақтыланбай жүрген. Олар жұмыс істемеген, жарна аудармаған. Бүгінгі таңда 1 млн 236 мың азаматтың ғана нақты мәртебесі анықталмай тұр. БЖТ арқылы оларды көлеңкеден шығарамыз деп үміттенеміз. [12]Азаматтар БЖТ жасаса әлеуметтік кепілдіктерге қол жеткізеді. Егер төлемесе ешқандай жаза қолданбайды. Заңда әкімшілік жауапкершілікке тарту туралы норма жоқ. Айта кетейік, үкімет келесі жылға дейін өзін-өзі жұмыспен қамтып жүргендерді

заңдастыру үшін жанталасып жатыр. Бұл міндет орындалмаса міндетті медициналық сақтандыру жүйесі жүзеге тиісінше аспайды. Яғни өз бетімен табыс тауып жүрген азаматтар медициналық қорға ақша аудармайды. Салдарынан тегін медициналық қызметтен қағылады. «Әзірше өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтар ешқандай төлем төлемей-ақ медициналық көмек алып жатыр. Міндетті медициналық сақтандыру заң жүзінде күшіне енген кезде өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтар назардан тыс қалады. Біреулер тегін медициналық қызмет алып жатқанда олар ақша төлеуге мәжбүр болады. Осы кезде әлеуметтік дау туады. Осының алдын алу үшін өзін-өзі жұмыспен қамтып отырғандарға БЖТ төлеу қажеттігін түсіндіріп жатыр».[13]

Қорыта келгенде, әлеуметтік міндетті медициналық сақтандыру тек қана мемлекет үшін емес, сонымен қатар халықтың мүддесі үшін қажет. Халықтың өзінің денсаулығына деген жауапкершілігін арттыру, көптеген ауруларды алдын ала анықтау, яғни профилактикалау, сонымен қатар денсаулықты жоғары бағалау керек екенін түсіндіру мақсатында 2017 жылдан бастап жоспарланған әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесін қолдау. 2050 жылы дамыған 30 елдің қатарына медицинасы дамыған, денсаулығы жақсы, сапалы ұлт болып ену. Қазіргі кезде ең өзекті мәселе болып отырғаны — халықтың әлі толық ақпараттандырылмағандығында, сондықтан да осы тақырыпты зерттей отырып, халыққа барынша ақпарат беру, бұл жүйенің негізгі мақсатын, негізгі міндеттерін және де мүмкін болар нәтижелерін болжауды мақсат еттім.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1.Абайұлы С. Міндетті әлеуметтік сақтандыру кім үшін тиімді? //https:bag.kz/kk/news/ult_sauligi/mindetti_aleumettik_meditsinalik_saktandiru_kim_ushin_tiimdi20170430_114400

2. rhttp://today.kz/news/kazahstan

3. www.24.kz

4. Семей таңы газеті,11.07.2017- 18.07.2017ж.

5. Егемен Қазақстан газеті, 11.01.2018ж.

6. Сайт https://fms.kz

7. Проект "Точка зрения" председатель правления "Фонд социального медицинского страхования" Елена Бахмутова, Today.kz.

8. http://www.bairaq.kz

9. «Жетісу гезеті» Zhetysu-gazeti.kz, 20.04.2018ж. 10. Ақтөбе облыстық қоғамдық – саяси газет www.aktobegazeti.kz 22.06.2017ж. 11.

10. Жансерикова Ж/Медициналық сақтандыру заңы күшіне енді//„Мұнайлы Астана„республикалық қоғамдық саяси газеті.-2017 жыл 18 қаңтар №121

11.http://www.m-astana.kz, https://sputniknews.kz/society/20171027/3605681.html 12.

12.Дәуіржан Төлебаев//Мемлекет басшысы Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВТЫҢ «100 нақты қадам» Ұлт жоспары//http://anatili.kazgazeta.kz/Құрастырғандар: Малкаждар Ш., Сағатбекұлы Д.

13. http://atameken.kz/kk/articles/26837-medstrahovanie-startovalo

УДК 343

Жумабаева Г. С.

1 курс магистранты, Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Ғылыми жетекшісі:

Жамулдинов В. Н

Павлодар мемлекеттік педагогикалық университетіҢзаң ғылымдарының кандидаты,әлеуметтік-гуманитарлық пәндеркафедрасының доценті, Павлодар қ.

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ КЕЗДЕСЕТІН ЖЕМҚОРЛЫҚ ӘРЕКЕТТЕРІМЕН КҮРЕСУДІҢ СЕБЕП-САЛДАРЫ

Бұл мақалада білім беру жүйесінде сыбайлас жемқорлық туралы түсінік берілген.Құқықтық білім мен тәрбие беру мектеп табалдырығынан басталуы керек екеніне назар аударылған.Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы жетілдіру бойынша шаралар ұсынылған.

Түйін сөздер: *Коррупция, мектеп, заңнама, құқықтық тәрбие.*

В данной статье раскрывается понятие о коррупции в системе образования.Акцентируется внимание на правовом воспитании, которое должно начинаться со школы.Предлагаются меры по дальнейшему совершенствованию антикоррупционного законодательства.

Ключевые слова: *Коррупция, школа, законодательство, правовая культура.*

This article reveals the concept of corruption in the education system.It's focuses on legal education, which must start since school time.It proposes measures to perfect anti-corruption legislation.

Key words:*Corruption, school, legislation, legal culture.*

Біріншіден «Жемқорлық дегеніміз не?» деген сұраққа жауап берейік. Жемқорлық, коррупция (лат. corruptio - сатып алу) — мемлекеттік басқару құрылымдарындағы лауазымды қызметкерлердің өздеріне тапсырылған қызмет мүмкіндіктерін жеке бастарының пайдасы мен мүддесі үшін пайдалану мақсатында жасаған қоғамға қауіпті қылмыстық іс-әрекеттері. Жемқорлықтың өзіне тән жалпылама белгілері бар: лауазымды адамның өзінің немесе делдал арқылы пара берушінің пайдасына жасаған іс-әрекеті үшін ақша, бағалы қағаздар, өзге де мүлік, мүлік құқығы немесе мүлік сипатындағы пайда түрінде пара алу, туыстық, жерлестік, т.б. жақындықтарына байланысты қызметке ретсіз қабылдау және көтермелеу, сондай-ақ, мемлекеттік және қоғамдық мүліктерді талан-таражға салу.

Сонымен қатар жемқорлық жасалу түрлеріне қарай екіге бөлінеді: жекелеген лауазымды қызметкерлер жасаған қылмыстық іс-әрекет және бірнеше лауазымды қызметкерлер бірігіп жасаған қылмыстық іс-әрекет (қысқаша Сыбайлас жемқорлық). 1989 жылы әлемнің дамыған 37 мемлекеті халықаралық бизнестегі жемқорлыққа қарсы күресу туралы конвенцияға қол қойды. Қазақстан осы конвенцияға қосыла отырып, 1998 жылы 2 шілдеде “Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы” Заң қабылдады[1].

Салалық заңдардың жетілмегендігі сыбайлас жемқорлық көріністеріне ықпал ететін негізгі және ең маңызды фактор болып табылады. Қазіргі Қазақстан заңнамасының, оның ішінде білім беру саласындағы нормалары құқытық қолдану жағдайында сыбайлас жемқорлыққа мүмкіндіктер туғызады, себебі құқықтық кемшіліктер, қақтығыстар, дискрециялық өкілеттіктер сыбайлас жемқорлықтың орын алуына жағдай жасайтын олқылықтар кездеседі.

Азаматтар, әдетте, құқықтанудың егжей-тегжейін толық түсінбейді, сондықтан мұндай заңдардың ережелерін дұрыс түсіну және түсіндіру қиындық туғызады.

Сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін анықтау үшін нормативтік құқықтық актілерді, олардың пайда болуымен байланысты жағдайлар мен себептерді үнемі талдау кажет етеді. Талдау жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін, заңды кемшіліктерді, дискрециялық өкілеттіктердің, мүдделер жанжалдарының болуында әкімшілік кедергілердің пайда болуын болдырмауға мүмкіндік береді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы халықаралық тәжірибені зерделеу, Қазақстанның жағдайына қолайлы ең үздік тәжірибелерді қабылдауға мүмкіндік береді.

Сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін бағалау, олардың таралу деңгейі нормативтік құқықтық актілердегі кемшіліктерді анықтауға және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл процесінде құқық қорғау тәжірибесін жетілдіруге бағытталған шараларды әзірлеуге көмектеседі[2].

Осылайша, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің (бұдан әрі – ҚР БҒМ) қызметін жүзеге асыратын сыбайлас жемқорлық тәуекелдерінің сыртқы талдауы осындай нормативтік құқықтық актілер мен мемлекеттік қызмет стандарттары мен нормативтерінің сәйкес келмеуі сияқты сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін анықтады; Мемлекеттік қызмет көрсету стандарттарында оларды беруден бас тарту үшін негіздердің тізбесінің болмауы; Мемлекеттік қызмет регламентінде (әрекеттерінде) рәсімдердің жоқтығы; конкурстық комиссиялардың қызметін құқықтық реттеудің жоқтығы; өздерінің ішкі актілерімен бекітілген оқу орындарының регламентінде бекітілген, бос лауазымға үміткерлерді іріктеу кезінде конкурстық рәсімдерді өткізуді жиі алып тастайтын кадрлық саясатты жүзеге асыруда бірінші басшылардың қалауы бойынша өкілеттіктері; мемлекеттік орта білім беру мекемелер басшыларының бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету мәселелерін құқықтық реттеудегі құқықтық кемшіліктер мен қақтығыстардың орын алуы[3].

Мысалы, Білім және Ғылым министрлігінің 2012 жылғы 21 ақпанындағы № 57 «Мемлекеттік орта білім беру ұйымдары басшыларын конкурстық ауыстыру ережесін бекіту туралы» бұйрығына сәйкес, мемлекеттік орта білім беру ұйымдарының басшыларын конкурстық негізде ауыстыру екі негіз болған жағдайда ғана білім беру басқармасы органдарымен жүзеге асырылады:

1) егер орта білім беру мекемесі директорын қызметінің орны бос болған жағдайда;

2) осы лауазымда өз қызметін бес жыл сайын жүзеге асырғаннан кейінгі басшылық жұмысын атқарған болса.

Сонымен қатар, конкурстық ауыстыруды жүзеге асырудың екінші негізі Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 139-бабының 2-тармағына қайшы келеді (осы ережеге сәйкес конкурс бос лауызымы бар мемлекеттік мекеме, мемлекеттік кәсіпорындар жүргізеді).

Ережеде жарыстың нәтижелерін қорытындылау рәсімі қарастырылмаған, бұл елеулі заңдық олқылық болып табылады. Сұхбаттасу рәсімі байқау тәртібінің бір бөлігі ретінде құқықтық және әдістемелік тұрғыдан жеткілікті дәрежеде реттелмеген.

Бұдан басқа, Ереженің 19-тармағына сәйкес мемлекеттік білім беру ұйымдарының басшыларын ауыстыру туралы кандидаттарға қойылатын талаптар Білім және ғылым министрлігінің 2009 жылғы 13 шілдедегі № 338 бұйрығымен бекітілген «Оқытушылар мен тең құқықты тұлғалардың біліктілік сипаттамаларын бекіту туралы» біліктілік талаптарына сәйкес келмейді.

Сондай-ақ, комиссия мүшелерінің өкілеттік мерзімдері, оларды іріктеу немесе тағайындау кезіндегі комиссия мүшелеріне қойылатын өлшемшарттар мен талаптар ережелерімен бекітілмеген; белгілі бір мерзімде комиссиялық құрамын ауыстыру немесе қайта қарау тәртібі; ашық немесе жабық (дауыс беру арқылы) комиссия мүшелерінің түпкілікті шешім қабылдау нысандарын белгілеу ережесі; сұхбаттасу мен шешім қабылдау процесінде олардың қатысуымен конкурс комиссиясының мүшелеріне қатысты талаптар мен бағалау

өлшемдері сыбайлас жемқорлықты да жоққа шығармайтын субъективті шешім қабылдау үшін жағдайлар жасайды; байқау комиссиясының дәлелденген заңсыз, субъективті шешімдерін дәлелдеу, аппеляция мен шағым түсіру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы маңызды әрекет болып табылатын сұхбаттасудың видео/аудио жазбаларын тіркеу қарастырылмаған. Бұл тұрғыдан алғанда білім берудің аса маңызды бағыты сыбайлас

жемқорлық көріністерін қабылдамайтын білім беру ортасын құру, сыбайлас жемқорлықты қабылдамайтын моральдық деңгейі жоғары, адамгершілігі мүліксіз азаматтарды тәрбиелеу тиіс[4].

Бүгінде жас ұрпаққа білім беру мен тәрбиелеу жұмысының теориясы

мен практикасына басқаша зер салу керек.Азаматтық қоғамды нығайту және дамыту, құқықтық көзқарас тұрғысынан сауатты, өзінің азаматтық құқықтары мен міндеттері туралы қажетті ілімдерге ие, бұл білімдерді күнделікті өмірде қолдануға қабілетті, сыбайлас жемқорлықты өзінің азаматтық құқықтарының бұзылуы деп түсінетін және бұл құқықтарды қорғауға дайын азаматтарды тәрбиелеу қажеттілігі Қазақстанның барлық білім беру мекемелерінің өзекті міндеті болып отыр.

Бұл үшін, ең алдымен әртүрлі жас топтарындағы балалар мен жастарға сыбайлас жемқорлқа қарсы білім беру мен тәрбие әдістері мен құралдарының мақсатын, олардың мазмұнының, нысандарының ерекшеліктерін педагогикалық тұрғыдан қайта салмақтау қажет.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру мен тәрбие педагогикалық кең мағынасында бұл құнды ұстанымдар, сыбайлас жемқорлыққа қарсы санасезімді қалыптастыру және жас азаматтардың сыбайлас жемқорлыққа қатысты азаматтық ұстанымдардың қалыптасуы үшін қажетті қабілеттерді дамыту мақсатында арнайы ұйымдастырылған, мақсатты және басқарылатын ықпал ету. Ауқымсыз педагогикалық мағынада – бұл сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл ұйымдастыруға

бағытталған арнайы ағартушылық және тәрбие жұмысы процесі мен оның нәтижесі[5].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру мен тәрбиенің мәні интериоразацияны білдіреді, яғни қоғамның сыбайлас жемқорлыққа қарсы талаптарын ішкі құндылық ұстанымдарына айналдыру және әрбір білім алушының соған көзін жеткізу.

Бұл іске асқан жағдайда, ол оның кейінгі өміріндегі бет түзер бағыты болады. Бұл тұрғыдан сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім мен тәрбие жөнінде олардың біртұтас процесс екенін айтуға болады. Бір жағынан білім алушыларға қажетті білім көлемін және тиісті моральдық идеалы туралы, рухан және адамгершіліксіз әрекет, моральдық қағидаттар мен нормалар туралы ұғымдарды қалыптастыруды болжайды. Екінші жағынан, сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбие адамның рухани сана-сезімнің қабылданған жәнигерілген элементтеріне сәйкес әрекет етуінің терең ішкі қажеттілігін қалыптастыруды білдіреді.

Елімізде сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету бағытында елеулі қадамдар жасалуда. Алайда басты назар көбіне сыбайлас жемқорлықтың салдарымен күресуге аударылып отыр. Сыбайлас жемқорлықтың себептері мен алғышарттарын анықтап, оларды жою жұмысын күшейту қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» Қазақстан Республикасының 1998 ж. 2 шілдедегі № 267-1 Заңы (11.05.04 берілген өзгерістер мен толықтырулармен) //Электронды ресурс: http://www.government.kz/
2. Н.Ә. Назарбаев. Қазақстан экономикалық, әлеуметтік және саяси жаңғыру жолында. Президенттің Қазақстан халқына Жолдауы. 2005 ж., ақпан // Электронды ресурс: www.akorda.kz;
3. «Білім беру жүйесіндегі сыбайлас жемқорлықпен күрес» 2017 ж., ақпан// Электронды ресурс http://atyrautv.kz/kz/news/society/bilim-beru-zhuiesindegi-sybailas-zhemkorlykpen-kures
4. «Білім саласында сыбайлас жемқорлықтың алдын алу туралы» 2018 ж., қазан// Электронды ресурс http://kyzmet.gov.kz/kk/news/bilim-salasynda-sybaylas-zhemkorlyktyn-aldyn-alu-turaly

УДК 34.023

Жилкыбаев Ж.Е

2 курс магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

МІНДЕТТЕМЕЛЕРДІ ОРЫНДАУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Осы мақалада міндеттемелерді орындаудың құқықтық табиғаты мен міндеттемелерді орындаудың өзекті мәселелері қарастырылады.

***Түйін сөздер**:міндеттемелерді орындау, бой бермейтін күш, заңды айып төлеуді, кепілпұл, кепіл, ұстап қалу*

В статье раскрывается правовая природа исполнения обязательства а также актуальные проблемы исполнения обязательств.

***Ключевые слова**:исполнение обязательства, форс-мажорные обстоятельства, непреодолимая сила, неустойка, задаток.*

The article reveals the legal nature of the fulfillment of obligations and also actual problems of fulfilling obligations.

***Keywords**: Discharge of an obligation, Force majeure, irresistible force, Forfeit, deposit*

Нарықтық экономика жағдайында міндеттемелер оның маңызды элементі болып табылады, экономикалық айналымның негізін құрайды, дәл солар арқылы және солардың көмегімен барлық материалдық игіліктердің қозғалысы жүзеге асырылады. Барлық міндеттемелердің әрекеті олардың оларды бұзғаны үшін белгілі бір жауапкершілік деңгейінің белгіленуі және қажет болған жағдайларда оларды орындауды қамтамасыз ету бойынша шаралар қолдану арқылы орындалуы тиіс екендігінен көрініс табады. Міндеттемелерді асыра пайдаланусыз, заңды бұзусыз тиісінше орындау барлық материалдық игіліктердің қозғалысын қамтамасыз етеді.

Міндеттемелерді орындаудың құқықтық режимі азаматтық заңнамалар арқылы бекітілген. Алайда заң шығарушылар әлі шешімін таппаған міндеттемелерді орындаудың бірнеше мәселелері әлі күнге дейін қалып отыр. Сонымен қатар, ҚР Азаматтық кодексінің тиісті нормаларын қолдану тәжірибесі жеткіліксіз және сол себепті де құқықты қолдану қызметінің барысында көптеген мәселелер туындайды (әсіресе міндеттеменің жекелеме түрлері бойынша, мысалы ақшалай). Сондай- ақ бірнеше даулы мәселелер бойынша бірыңғай теориялық көзқарастар мен жеткілікті теориялық құрастырылымдар жоқ. Жоғарыда аталғандардың барлығының салдары ретінде азаматтық- құқықтық міндеттемелерді орындау тәжірибесінде субъектілер көптеген мәселелерге тап болады, атап айтқандаәр түрлі міндеттемелердің орындалу шарттары мен элементтеріне, орындау негізін құрайтын әрекет сипатына, қарсы орындау ерекшеліктеріне, оны басқа біреуге тапсыру мен басқа біреуге жүктеуге, міндеттемедегі тұлғалардың көптігіне және ауысып отыратындығына, міндеттемені орындаудың мүмкін еместігіне, сондай- ақ міндеттемені орындау салдары мен орындамағаны немесе тиісінше орындамағаны үшін жауапкершілікке қатысты.

Міндеттемені орындаудың құқықтық табиғаты оны орындау сипатына тәуелді болады. Әрекетті жүзеге асыру түріндегі міндеттемені орындау өзінің табиғаты бойынша екі жақты екінші сатылы нақтылы келісім болып табылады.

Әрекет жасаудан тартыну түріндегі міндеттемені орындау өзінің құрамына екі құқықтық фактісі бар: несие берушіге қатысты әрекет етуді тоқтату қажеттігін сезінген кезден бастап - әрекетті тоқтату түріндегі бір жақты ерікті шешім, одан кейін – өзге құқықтық факт – борышкер ерікті әрекет арқылы міндеттемені орындау процессін бұзғанға дейін немесе бұзғанынша әрекетті ұзақ уақыт болдырмау түріндегі шартты оқиға түріндегі құқықтық құрам түрінде болып келеді

Орындау – бұл белгілі бір құқықтық факт, міндеттемені тоқтату негіздерінің бірі. Көпшіліктің пікірі бойынша міндеттеме орындалғаннан кейін өзінің мазмұнын жоғалтады, демек, өмір сүруін тоқтатады. Алайда сот тәжірибесімен танысу негізінде біз тіпті орындалған міндеттеменің өзі де белгілі бір құқықтық маңызға ие бола береді деген көзқарас қалыптастырдық.

Міндеттемені орындау - бұл үнемі белгілі бір процесс болып табылады, ол белгілі бір уақыт кезеңін алады және борышкер мен несие берушінің бірнеше әрекеттерінен тұрады. Борышкер орындауды ұсынады, несие беруші оны қабылдайды. Борышкердің әрекеті өздігінен орындау болып табылмайды, тек орындауға қатысты ұсыныс болып табылады. Және тек орындауды несие беруші қабылдағаннан кейін ғана міндеттеме тоқтатылады. Соған байланысты орындаудың үш кезеңін бөліп көрсетуге болады: 1) орындау негізі туралы ұсыныс; 2) оның құқықтық өкілеттігі бар тұлғаға көшуі (нақтылы немесе идеалдағы); 3) орындауды қабылдау [1, 98 б].

Міндеттемені орындау құқықтық құбылыс ретінде белгілі бір принциптерге бағынады. Қазіргі таңда екі принцип жұмыс істейді – тиісінше және нақтылы орындау — олар өз әрекеттерін барлық шарттық және де шарттан тыс міндеттемелердің орындалуына таратады, және екі принцип — орындалудың үнемділігі және шартты міндеттемеге қатысты ғана әрекет ететін тараптардың ынтымақтастығы, олар бірлесе отырып міндеттеменің өз мақсатына – оның тараптарының қажеттіктерін қанағаттандыруына қол жеткізуді қамтамасыз етеді. Бұл принциптердің әрқайсысының өзіндік дербес маңызы бар, олардың бір де біреуі жетекші жағдайға ие бола алмайды. Сонымен қатар олар өзара тығыз байланысты және бір бірімен негізделеді.

Міндеттеменің нақтылы орындалу принципінің әрекет етуі қызығушылық тудырады, оның міндеттемені бұзудың сипатына қарай айырмашылықтары болады: орындамау немесе тиісінше орындамау. Себебі міндеттемені тиісінше орындамаған борышкер оны мүлдем орындамаған борышкермен салыстырғанда неғұрлым нашар жағдайға қойылады. [2,с.46]

Түрлі бағамдар негізінде бөліп көрсетілетін орындаудың мүмкін еместігінің бірнеше түрлері бар болып келеді, олар: бастапқы және келесі мүмкін еместік; уақытша (орындаудың қиындығы) және тұрақты; объективті және субъективті; нақтылы және құқықтық; кездейсоқ және кіналіліктен. Әдебиеттерде орындаудың бастапқы мүмкін еместігі жасалған мәміленің күші жоқтығына алып келеді деген көзқарастар айтылған. Алайда мұндай көзқараспен тек міндеттеменің негізін құраушы әрекет өз негізі бойынша, өз табиғаты бойынша және ғылым

мен техниканың даму деңгейіне сәйкес борышкер ғана емес өзге ешкімнің де жүзеге асыруы мүмкін емес болған жағдайларда ғана кез келген тұлға үшін орындалуы мүмкін емес болатындығы туралы көзқараспен келісуге болады.

Орындаудың мүмкін еместігі түрлі себептерге байланысты пайда болуы мүмкін. Орындаудың мүмкін еместігіне алып келетін міндеттеменің негізін құрайтын мүліктердің жойылуы сияқты жағдайлар ерекше қызығушылық тудырады. Мысалы, туыстық белгілері бойынша анықталған мүліктің жойылуына байланысты орындаудың мүмкін еместігі туралы даулы мәселені әрбір нақтылы жағдайда барлық жағдайларын есепке ала отырып шешу ұсынылады. Мұндай мүліктерді борышкер тарапынан ауыстыру мүмкін болған жағдайларда құқықтық жағынан ауыстырылуы мүмкін, міндеттеме сақталады, себебі оның орындалу мүмкіндігі бар. Алайда туыстық белгілері бойынша анықталған мүліктер жойылған кезде борышкерде үнемі оны дәл сондай туыстық белгісі бар мүлікпен алмастыру мүмкіндігі іс жүзінде үнемі бола бермейтінін есепке алу қажет. Кейбір жағдайларда мұндай заттардың жоғалуы дара белгілері бойынша анықталған мүліктің жойылуы кезіндегі сияқты орындалудың мүмкін еместігін тудырады. Бұл ерекше түрдегі деп аталатын мүліктерге қатысты, мысалы өндірушінің контрактация шарты бойынша өсіріп отырған ауыл шаруашылығы өнімдерінің жойылуы.

Орындалудың мүмкін еместігін тудыратын еңсерілуі мүмкін емес күш сияқты жағдайлар да белгілі бір деңгейде қызығушылық тудырады. Жағдай – бұл борышкер үшін міндетті болып табылатын аса назар аудару қажеттігін қолдану кезіндегі күтпеген және алдын алу мүмкін емес болып табылатын жағдай, борышкер өз міндеткерлігіне неғұрлым жоғары дережеде жауапкершілікпен қараған жағдайда оны күту немесе алдын алу ол міндетті болып табылатынмен салыстырғанда мүмкін болатын жағдай. Бой бермейтін күш – бұл оған қарсы тұру мүмкін емес болып табылатын еңсеру мүлдем мүмкін емес болып табылатын жағдай. Бой бермейтін күш жағдайы – бұл төтенше (мүлдем күтілмеген) және бұл жағдайда алдын алу мүмкін емес болып табылатын сипаттағы (осы тұлға үшін қолда бар құралдар арқылы) құбылыс. Мұндай «форс-мажорлық жағдайларға» әдетте стихиялы табиғат апаттары және тараптардың бақылауынан тыс болып табылатын қоғамдық өмірдің жағдайлары жатқызылады. «Жағдай» және «бой бермейтін күш» ұғымдарының негізгі айыратын бағамдары біздің пікірімізше оқиғаның алдын алудың мүмкін еместік сипаты, бой бермейтін күштің объективті түрде алдын алудың мүмкін еместігі және қарапайым жағдайдың субъективті алдын алынуының мүмкін еместігі болып табылады.

Қазіргі заманғы экономикалық процесстерді есепке ала отырып нақтылы заңдық қана емес, сонымен қатар экономикалық жағынан да орындаудың мүмкін еместігін есепке алудың шартты түрдегі мүмкіндігі.

Міндеттемелерді қамтамасыз ету саласына енетін институттарды жүйелеу және олардың шекаралас азаматтық- құқықтық санаттармен (шұғыл ықпал ету шаралары, қорғау шаралары, азаматтық- құқықтық жауапкершілік шаралары) арақатынасы мәселелерінде де белгілі бір деңгейдегі қиыншылықтар байқалады. Әдебиеттерде кейбір жағдайларды есепке алмағанда көбінесе міндеттемені қамтамасыз ету ұғымының шегін анықтауда пассивтілік байқалады. Б.М. Гонгало дұрыс атап көрсеткендей, «Қазіргі ғылымға міндеттеменің орындалуын қамтамасыз ету дегеннің не екені онсыз да түсінікті жағдай болып табылатыны сияқты сезім қалыптасады» және бұл мәселе жеке қарастыруды қажет етпейді деген ой қалыптасады [3,с.29]. Мұндай жағдай екі бір біріне қарама қайшы тенденцияның пайда болуына алып келді: бір жағынан айналым және ғылыми жарияланымдар деңгейінде міндеттемені қамтамасыз ету әдістерінің тізімі тұрақты түрде кеңейіп келеді. Ал екінші жағынан, құқықты қолданушы, басым көпшілік жағдайларда консервативті болып қала береді және шарттық норма шығармашылығына сыни көзқарасқа бейім болып келеді.

Азаматтық айналымда міндеттемені қамтамасыз етудің фидуциарлы кепілдік, тауар төлемі, қайтарылымды кепілдік, ақша ұстау, үздіксіз аккредитив, шарт қою арқылы жүзеге асырылған мәмілелер (цессия, факторинг, өтем төлеу) сияқты атау берілмеген әдістерін пайдалану мүмкіндігі. Заңнамалық тізімде болмағанымен бұл әдістер өзінің несие берушіге қамтамасыз етілген міндеттеме бұзылған жағдайда оның мүліктік эквивалентін ұсыну мүмкіндігін беретін өзінің дербес қабілеттілігі күшімен қамтамасыз етушілерге жатады.

Міндеттемені қамтамасыз етудің қамтамасыз ету мақсатымен бірнеше өзге азаматтық- құқықтық құрылымдарды өз ішінде біріктіретін заңдық тетік ретінде құрамдас әдістерінің әрекет ету мүмкіндігі. Оның ішінде міндеттемені қамтамасыз етудің оларды акцептісіз есептен шығару құқығымен үйлесімділіктегі ақша қаражатын депозиттау, несие берушіге сақтауға берілген мүлікті ұстап қалу құқығын пайдалану мүмкіндігін беретін мақсатпен жасалынатын сақтау шарттары сияқты міндеттемен іқамтамасыз ету әдістерін атауға болады [4,с.31].

Міндеттемені орындауды тек кейбір шаралар ғана қамтамасыз етеді (заңды айып төлеуді, кепілпұл).

Өзге шаралардың міндеттемені орындауға қатысы жоқ. Олар борышкер дұрыс болмаған жағдайда тікелей несие берушінің мүліктік (қаржылық) мүддесін қорғауға арналған (кепіл болу, банк кепілдігі). Кепіл болушының, гаранттың ақша төлеуі тек орындау суррогаты ғана. Және ең соңында борышкерді міндетемесін орындауға ынталандыратын, ал ол дұрыс болмаған жағдайда несие берушінің мүліктік мүдделерін қорғауға кепілдік беретін шаралар бар (кепіл, ұстап қалу).

Міндеттемені орындаудың өзіндік ерекшеліктері бар белгілерінің ішінде міндеттеменің орындалуының құқықтық табиғаты мәселесі де тұр. Осы мәселеге қатысты түрлі теориялар мен көзқарастарды зерттеу

негізінде әрекетті жүзеге асыру түріндегі міндеттемені орындауміндеттемені тиісінше орындауға бағытталған және тараптардың бір біріне қатысты міндеттемелері бойынша құқықтары мен міндеттерінің тоқтатылуына алып келетін екі жақты құқықты тоқтататын (ремиссиялық) екінші кезектегі (қосалқы) ерекше түрдегі нақтылы мәміле түрінде болып келеді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Әрекетті тоқтата тұру түріндегі міндеттемені орындау мәміле емес өзге ерекше түрдегі құқықтық факт болып табылады, себебі әрекетсіздік өзінің табиғаты бойынша мәміле бола алмайды.

Қазіргі таңда міндеттеменің орындалуын құқықтық реттеуде көптеген мәселелер пайда болуда екенін атап өтуіміз қажет. Міндеттемені орындау бойынша әрекеттер мәмілені нормативтік реттеуге де, шарттарды нормативтік реттеуге де толықтай сәйкес келе бермейді. Міндеттеменің орындалуы туралы арнайы нормалар да жеткіліксіз. Осының барлығы міндеттемелерді орындау бойынша құқықтық қатынастарға түсініксіздік алып келеді, сот тәжірибесінде қарама – қайшылықтар туғызады және соңғы нәтижесінде азаматтық айналымға қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзылуына алып келеді. Соған байланысты міндеттемелерді орындау бойынша мәмілелер үшін мәміле туралы арнайы норманы белгілей отырып норманы жетілдіру қажеттігі немесе орындаудың құрамдас бөлігі болып табылатын әрекеттің (әрекетсіздіктің) барлық жақтарын есепке алатын арнайы нормаларды дамыту қажет болады, осы екінші көзқарасқа басымдық берілгені дұрыс болған болар еді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстой «Гражданское право». Том 1 . М.: Проспект, 2011.
2. Шумейко И.Ю. «Проблемы исполнения обязательств в гражданском праве». Ростов-на-Дону, 2009
3. Гонгало Б.М. «Гражданско-правовое обеспечение обязательств». Екатеринбург, 1998
4.Торкин Д.А «Непоименованные способы обеспечения обязательств». Тюмень, 2005

УДК 347.421

Жилкыбаев Ж.Е
2 курс магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

МІНДЕТТЕМЕЛЕРДІ ОРЫНДАУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Осы мақалада міндеттемелерді орындауды қамтамасыз етудің күрделі сұрақтары қарастырылады. Міндеттемелерді орындауды қамтамасыз етуге байланысты талдау жасалған.

***Түйін сөздер**:айып төлеу, кепілпұл, кепіл, мүлкін ұстап қалу, міндеттемені тұрақсыздық айыппұлы, кепілақы.*

В данной статье раскрываются актуальные вопросы обеспечения исполнения обязательств. Дается подробный анализ способов обеспечения исполнения обязательств.

***Ключевые слова**:Неустойка (штраф, пеня), залог, задаток, удержание,поручительство, гарантия*

This article deals with current issues of enforcement of obligations. Provides a detailed analysis of the way to ensure fulfillment of the obligations.

***Keywords**: Penalty (fine, fine), pledge, advance, deposit, guarantee, surety*

Азаматтық құқықтың нормаларын сақтайтын қатысушылар көп жағдайда міндеттемені ерікті түрде және тиісінше орындайды сонымен бірге өмірде міндеттемені орындамау және тиісінше орындамау орын алатыны тағы шындық. Осыған байланысты заң міндеттемені орындауды қамтамасыз ету үшін әдістер деп аталатын арнайы шараларды көздейді. Міндеттемені қамтамасыз ету оны орындатуға бағытталатын, жалпыға бірдей емес, арнайы шаралар болып табылады. Сондықтан ол міндеттемелердің бәріне бірдей емес, тек азаматтық кодексте және келісімге отырған жақтардың шарттарында қаралған міндеттемелерге қолданады. Ондай әдістерге: айып төлету, кепіл, борышқордың мүлкін алып қалу, аманат, кепілдік, кепілпұл, кепілдік жарна және басқа да әдістер жатады [1].

Қамтамасыз ету әдістері өздерінің сипаттарына қарай төрт топқа бөлуші болады. Қамтамасыз ету сипатының бірі міндеттемені орындамағанда және тиісінше орындамағанда борышқордың белгілі бір ақша соммасын төлеу арқылы қосымша мүліктік залал шегуінен (айып төлеу, кепілпұл) көрінеді. Екінші топтың әдістері несие беруші арқылы мүлікті өндіріп алумен жүзеге асады (кепіл). Үшінші топтағы қамтамасыз ету әдісі несие берушіге тек борышқордың ғана емес, үшінші жақтың да мүлкін өндіртіп алуды қамтиды.

Төртінші топқа біздің заманымызға бұрын сонды тән болмаған әдіс - борышқордың мүлкін ұстап қалу болдып табылады. Бұл әдістің ерекшелігі сол заң несие берушіге борышқор өз міндетін орындамайынша, борышқордың затын өзін-өзі қорғау мақсатында ұстап қалу құқығын береді. Міндеттемені орындауды қамтамасыз ету әдістері негізгі міндеттемеге қосымша міндеттеме түрінде көрінеді. Мысалы, сатып алу-сату шарты негізгі міндеттеме б олып табылады, ал сол шартты жасаған жақтар міндеттемені мерзімінен кеш

орындаса, онда айып төлеу туралы келісім негізгі міндеттеменің болмысынан келіп шығады. Негізгі міндеттеменің жарамсыздығы оны қамтамасыз ететін міндеттемені жарамсыз етеді. Ал, міндеттемені қамтамасыз ету туралы келісімнің жарамсыздығы негізгі міндеттеменің жарамсыз болуына әкеліп соқтырмайды. Қамтамасыз ету (қосымша) міндеттемесі жөніндегі келісім жазбаша түрде жасалуы тиіс. Жазбаша нысананың сақталмауы, мәселен, айып төлеу туралы келісімнің жарамсыздығына әкеліп соқтырады [2, 67 б].

Борышқор міндеттемесін орындамаған не тиісінше ретте, атап айтқанда, орындау мерзімін өткізіп алған ретте несие берушіге төлеуге міндетті заңдар мен және шартпен белгіленген ақша соммасы айып төлеу (айыппұл, өсім) деп танылады.

Айып төлеу туралы талап бойынша несие беруші оған келтірілген залалдарды дәлелдеуге міндетті емес. Айып төлеу — кәсіпкерлік салада пайда болған міндеттемені орындауды қамтамасыз ету әдістерінің ең көп тараған түрі. Жеткізу, сатып алу, тасмалдау, мердігерлік және т.б. шарттарды орындамау айып төлеу арқылы қамтамасыз етіледі.

Азаматтардың қатысуымен болатын қатынастарды ол ақша міндеттемелерінде (қарыз шарты, тұрғын үйді жолдау және т.б.) қолданылады. Айып төлеудің есептеу әдісіне орай үш түрі болады: айып төлеу, айыппұл және өсім. Бұл орайда өсім ақшалай міндеттеменің уақытын өткізіп алған кезде қолданылады, яғни өткізіп алған әрбір күні үшін сомманың пайызымен ұсталады. Мәселен, өсім борышқордан тұрғын үй, электр энергиясын пайдаланудағы және т.б. төлем төлеу — уақытын өткізіп алғанына орай өндіріледі. Айыппұл тек қана ақша соммасында және сомманың белгілі — бір мөлшерінде орындалмаған міндеттемеге қолданылады.

Қосымша міндеттеменің пайда болу негізінде айып төленуді заңды және шартты деп екіге бөледі.

Заңды түрдегі міндеттемеге, қандай міндеттемені бұзған кезде қолданылатын айқындайды. Заңды айып төлеу көлікпен жүк тасымалдау, өнімді жеткізу, құрылысқа қажетті құрама бұйымдарды жеткізу үшін болатын міндеттемелерде кеңінен қолданылады.

Заңды айып төлеу тараптардың міндетінде көзделген — көзделмегеніне қарамастан борышқордан өндіріле береді. Егер заңдарда тиім салынбаса, тараптардың келісімімен занды айып төлеу мөлшері көбейтілуі мүмкін.

Шартты айып төлеу әр жақтың келісімімен айқындалады. Бұл орайда олар қандай бұзушылыққа, қандай мөлшерде қолданатынын өздері анықтайды.

Міндеттеменің тиісінше орындалмауынан келген залалдың көлеміне байланысты есепті, айыппұл, айрықша және балама айып төлеу болып бөлінеді. Есепті айып төлеу кезінде залалдың бір бөлігі ғана орындалады, бірақ, онымен залалдың бәрі жабыла қоймайды. Мысалы, міндеттемені орындаумауға байланысты залалдар 5 мың теңгені құрайтын болса, айып төлеу 2 мың теңге болады делік, сонда несие беруші борышқор борышқордан 2 мыңды айып төлеу деп, 3 мың теңгені залал деп өндіріп алуына хақысы бар.

Әдетте айып төлеу есепті сипатқа не. Айып төлеудің бұл түрі барлық жағдайларда, занда және келісімдерде басқаша көзделгеннен басқа ретте, қолданыла береді.

Несие берушіні тек айып төлеуді жүзеге асырумен шектейді. Аталған мысал бойынша тек 2 мың теңгені төлетеді де қояды. Айрықша айып төлеу көлік қатынастарында кеңінен тараған. Ол жүкті тасмалдың жоспарын орындамаған үшін, көлік құралдарының нормадан тыс тұрғаны үшін және т.б. өндіріледі. Азаматтардың қатынасуымен болатын қатынастарға, айталық, пәтер ақы электр энергиясына төлеу тәрізді салаларға тап осындай айып төлеу түрі қолданылады.

Кепілмен қамтамасыз етілген міндеттемеге сәйкес несие беруші (кепіл ұстаушы) кепілдің күшіне сүйене отырып, борышқор кепілмен қамтамасыз етілген міндеттемені орындамаған ретте кепілге салынған мүлік құнынан заң актілерінде белгіленген алымды шығарып алып, осы мүлік тиесілі адамның (кепіл берушінің) басқа несие берушілер алдында артықшылықпен ие болады.

Кепіл ұстаушы дегеніміз негізгі міндеттеме бойынша несие беруші, яғни кепілге құқығы бар тұлға. Кепіл ұстаушы өзінің құқығын кепіл жөніндегі шарт басқаша талаптардан бастартудың жалпы ережесіне сәйкес басқа тұлғаға беруге құқылы.

Кепілдің пәні кез-келген мүлік бола алады, оның ішінде қозғалатын және қозғалмайтын мүліктер, мүліктік құқықтар (талаптар) бар.

Кепіл туралы шарт жазбаша түрде жасалуға тиіс. Егер негізгі міндеттеме нотариалды куәландырута жатса, онда кепіл туралы шарт нотариалды куәландірілуы керек. Қозғалмайтын мүлік кепілі туралы шарт нотариалды куәландырылғанда ғана күшіне енеді.

Ипотека — кепілге салынған мүлік кепіл салушының және үшінші бір жақтың иелігінде және пайдалануында қалатын кепіл түрі. Ипотекаға тұтастай кәсіпорындар, жекеленген құрлыстар ғимараттьары яғни жерге тікелей байланысты (ипотека) басқа да объектілер сондай —ақ айналымдағы тауар және азаматтық айналымнан алынбаған басқа да мүлік ипотека мәні бола алады. Ипотека тәртібіне сай кепілге салынған мүлік кепіл ұстаушыда қалады.

Борышқордың мүмкін алып қалу бір жақты әрекет ол заңға негізделген және міндеттеменің ақшалай орындалмауына байланысты (затты төлеу, жоғалғанда қалпына келтіру, және басқа залалдар) белгілі бір заңдық фактілердің туындауынан көрінеді. Бұл әрекет бұзылған құқығы қорғауға бағытталған, сондықтан да, оны несие берушінің бұзылған құқығын өздігінен қорғау деп тануға болады.

Борышқордың мүлкін алып (ұстап) қалу құқық сақтаушыға, комиссионерге марапат ретінде, ал сатушыға

тауарды төлеу және т.б. ретінде жүреді.

Кейбір ғалымдардың пікірінше, борышқордың мүлкін алып (ұстап) қалу құқық бұзушының әрекетіне орай (шұғыл) шара қолдану делінеді.

Борышқордың мүлкін алып (ұстап) қалу кезінде несие беруші өзінің әрекеті мен борышқорға зиян келтіруі мүмкін. М.Фалькович мұндай жағдайда несие беруші келтірілген зиянды орнына келтіру үшін шарттарға:

1) қорғау әдісі бұзушылыққа сай болу керек.

2) қорғану әдісі оны қажетті қолдануда әрекет шегінен шықпауы тиіс — екендігін айтады [3, 48 б].

Уағдаласушы тараптардың біреуінің шарт бойынша өзінен алынатын төлемнің есебінен екінші тарапқа және шарт жасау мен орындауды қамтамасыз етуге берілген ақша сомма кепілпұл деп танылады.

Аталған дәстүрлі тәсілдермен қатар міндеттеменің орындалуын қамтамасыз етудің басқа да көптеген конструкциялары болуы мүмкін, олар қамтамасыз етуші шаралар ретінде заңнамада әдейі көзделуі де (мысалы, кепілдік жарна, қаржыландыру шарты бойынша ақша талабышан қайту туралы жағдайды пайдалану), заңнамада көзделмей шартта белгіленуі де мүмкін.

Міндеті орындалуын қамтамасыз етутәсілдерінің акцессорлық сипаты.Міндеттемені қамтамасыз ету тәсілдері, жалпы ереже бойынша, қамтамасыз етілетін міндеттемеге қатысты қосымша (акцессорлық) болып табылады, яғни оның заңдылығына және зандық күшіне тәуелді болып келеді.

Бірақ бұған банк кепілдігі жатпайды, оның қамтамасыз етілетін міндеттеменің зандылығына тәуелсіздігі заңдастырылған, бұл банк кепілдігін берудің кәсіпкерлік сипатына және соған ілеспе кәсіпкерлік қауіпке негізделген.

Міндеттеменің (қамтамасыз етуші міндеттеменің) орындалуын қамтамасыз ету тәсілдерінің негізгі (басты) міндеттемелерге қосымша сипаты бірталай жерде көрініс табады. Біріншіден, тек занды міндеттемелік талаптар, яғни заңды негізде туындаған талаптар ғана қамтамасыз етіледі. Екіншіден, қамтамасыз етуші міндеттеме талап ету құқығын беруге және көптеген жағдайларда осы негізгі міндеттеме бойынша аударғанда негізгі міндеттеменің тағдырына ілеседі. Үшіншіден, негізгі міндеттеменің тоқтауы, ол қандай негізде тоқтаса да, әдетте, қамтамасыз ететін міндеттеменің тоқтауына әкеп соғады. Төртіншіден, негізгі міндеттеменің заңсыз болуы оны қамтамасыз ететін міндеттеменің заңсыздығына әкеп соғады, ал бұл норма императинтік, ол өзгедей шарттық салдарлардың болуы мүмкін екендігін қарастырмайды. Ал, қамтамасыз етуші міндеттеменің заңсыздығы қамтамасыз егілетін міңдеттеменің зандылығына еш өсерін тигізбейді, бұл басты міндеттеменің тағдырының қосымша міңцеттеме тағдырына тәуедді еместігін көрсетеді. Негізгі міндеттеменің тағы бір артықшылығы сонда, ол қамтамасыз етуші міндеттеменің тоқтаған-тоқтамағандығына төуелді емес.

Міндеттемелерді қамтамасыз ету жөніндегі жалпы ереже қамтамасыз етуші шараларды қолдану мүмкіндігін ғана қарастырады. Қандай да бір міндеттеме қандай да бір нақты тәсілмен қамтамасыз етілуі үшін тараптардың келісімі немесе заңның арнайы міндеттеуі керек. Бұл ретте, міңдеттемені қамтамасыз етудің кейбір төсілдері заңнамада да, тараптар келісімінде де (мысалы, кепіл зат, тұрақсыздық айыппұл, мүлікті ұстап қалу), кейбіреулері — тек тараптар келісімінде (мысалы, кепілақы) көзделуі мүмкін.

Міндеттемені қамтамасыз етудің кейбір тәсілдері (тұрақсыздық айыппұлы, кепілақы) бір жағынан заңдық жауапкершілік шаралары да болъш табылады, себебі олар міндеттемені орындамаған немесе тиісінше орындамаған адамға қосымша мүліктен айырылуды (ауыртпалық) жүктейді, ол сөзсіз және тікелей міндеттемені орындамаудан туындайды.

Басқалары (кепіл зат, мүлікті ұстап қалу, кепілдік және т.б.) жауапкершілік шараларына жатпайды, себебі оларды қолдану олардың туындау негіздерін дәлелдеудің кейбір процедураларымен және қамтамасыз етілген міндеттемеден заңда немесе тараптар келісімінде көзделген тәуелсіз жағдайлардың туындауымен байланысты.

Кепілпұл дегеніміз - шарт жасасқан кезде бір адамның екінші адамға міңдеттемеден туындайтын белгілі бір әрекеттер орындағаны үшін беруге жататын ақша сомасының бір бөлігін төлеуі. Кепілпұл - борышкер несие берушіге төлеуге тиісгі қаңдай да бір ақша сомасының бөлігі. Міндеттеменің орындалуын қамтамасыз ету тәсілі ретіндегі кепілпұлдың маңызы сонда, ол шартты қандай да бір тараптың орындамауынан сақтандырады.

Шартты орындамау оның орындалуына жауапты тарап үшін қолайсыз зардаптар әкеледі. Кепілпұл, негізінен, борышкердің қандай да бір ақша сомасын төлеу жөнінегі негізгі міндеттемесі бойынша міндеттерін орындауын қамтамасыз етуге бағытталған, мысалы, сатып алушының сатылатын бағаны төлеу міндеті, жалгердің жалдау ақысын төлеу міндеті, т.б., ал қамтамасыз етуге сол кепілпұл берген адамның кейін шартты орындаудан бас тартқан жағдайда сол кепілпұлдан айырылып қалу қаупі арқылы қол жеткізуге болады.

Сонымен қатар, кепілпұл алған адамның шартты орындамауы да оған алған кепілпұлды қайтару, сондай-ақ контракке алған кепілпұлдың сомасына тең сома төлеу түрінде қолайсыз зардаптар алып келуі мүмкін.

Азаматтық кодексте кепілпұл туралы жаңа ережелері кепілпұлмен қамтамасыз етілуі мүмкін шарттық міндеттемелердің аясын кеңейтті.

Бұрын бұл тәсілмен тараптарының біреуі азамат болып келетін шарттар ғана қамтамасыз етілетін. Қазір, кепілпұлмен қамтамасыз етілетін міндеттемелерді қатысушылар құрамына қарай шектеу жойылды, кепілпұлмен кез келген шарттық міндеттемелерді, оның ішінде тараптары азаматтардың қатысуынсыз тек занды тұлғалар болып келген міндеттемелерді қамтамасыз етуге болады [4, 89 б].

Осы өзекті мәселелерді бір жүйеге келтіру үшін азаматтар кез-келген келісім шарт жасаған уақытта алдына –ала

ойланып өздерінің сол міндеттемеге байланысты мәселелерді уақытында орындай алатынына көздері жетіп барып жасаса ондай міндеттемелерден түрлі келіспеушіліктермен даулар туындамайтын еді. Қазіргі Қазақстанда міндеттемелік құқық қоғамдық қатынастардың барған сайын кең ауқымын реттеп, күн асқан сайын кеңуде.

Міндеттемелердің маңыздылығы бар барлық қоғамдық институттардың өзгеруіне алып келген нарықтық экономикаға өту жаңа міндеттемелер тудыруда, бұрынғыларды өзгеріске ұшыратуда оны азаматтар сол келісім шартта реттеу қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім). 27.12.1994 ж.

2. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстой Гражданское право: Учебник: в 3-х т. Т. 2 М.: Статус, 2003.

3. Фалькович М. Арест арбитражным судом денежных средств ответчика как мера обеспечения иска / М. Фалькович // Хозяйство и право. 1998. № 8.

4. Гонгало Б.М. Учение об обеспечении обязательств. Вопрос теории и практики. М., Статут. 2004.

ОӘЖ 347.91/.95

Камбаров Е.С.

2 курс магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

Erzat_1996@mail.ru

ЖЕКЕ СОТ ОРЫНДАУ ИНСТИТУТЫ, ҚР-ДА ДАМЫТУ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕНІ ҚОЛДАНУ

Бүгінгі таңда Қазақстанның басты жетістіктерінің бірі – бұл соттар мен судьялардың тек формалды-заңды ғана емес, сонымен қатар нақты тәуелсіздікке ие болуында жатыр. Ал бұл тәуелсіздік сот билігі қалыптасқан сәттен бастап көрінуде. Бірақ осы тәуелсіздік, егер соттардың шығарған шешімдері орындалмайтын болса, ештеңе бермейді. Міне, сондықтан да Елбасы Судьялар одағының V съезінде негізгі мәселе ретінде сот шешімдерінің орындалу деңгейі мен сапасына көңіл аударған еді. Сот билігінің беделі мен әрекеттілігі оның шешіміне тура байланысты деді, соттың шынайы шешімі тура орындалса ғана әділдік орнамақ. Ол үшін жеке сот орындау институты қажет.

***Түйін сөздер**: жеке сот орындаушы, сот, судья, әділдік*

Сегодня одним из главных достижений Казахстана является не только формальный правовой статус судов и судей, но и реальная независимость. И эта независимость, кажется, развивалась с момента формирования судебной системы. Но эта независимость ничего не дает, если решения судов не выполняются. Именно поэтому глава государства обратил внимание на уровень и качество судебных решений как ключевой вопрос на V съезде судей. Репутация и авторитет судебной власти связаны с его решением, и правосудие будет осуществляться только в том случае, если будет принято правильное решение. Требуется отдельный институт частного судебного исполнения.

***Ключевые слова**: частный суденый исполнитель, суд, судья, справедливость*

Today, one of the main achievements of Kazakhstan is not only the formal legal status of courts and judges, but also real independence. And this independence seems to have evolved since the formation of the judicial system. But this independence does nothing if the decisions of the courts are not carried out. That is why the head of state drew attention to the level and quality of court decisions as a key issue at the V Congress of Judges. The reputation and authority of the judiciary are related to its decision, and justice will be carried out only if the right decision is made. A separate institution of private judicial enforcement is required.

***Keywords**: private judged executive, court, judge, justice*

Жеке сот орындаушысы – Сот актілерін орындау комитеті берген жеке сот орындаушысының лицензиясы негізінде заңды тұлғаның білімінсіз атқару құжаттарын орындау бойынша жеке тәжірибемен айналысатын Қазақстан Республикасының азаматы.

Мемлекеттік сот орындаушысы – мемлекеттік қызметте тұратын және атқару құжаттарын орындау бойынша оған заңмен жүктелген міндеттерді орындайтын лауазымды тұлға.

Сот орындаушысы – мемлекеттік сот орындаушысы және жеке сот орындаушысы атқару құжаттарын орындау және алу үшін тең құқықтары мен міндеттерді орындау бойынша оған заңмен жүктелген міндеттерді орындайтын мемлекеттік сот орындаушысы және жеке сот орындаушысы.

Сот орындаушысын былайғы жұрт «мәжбүрлеп өндіруші» деп те таниды. Дегенмен заң талаптарын орындау басты қағидаларына айналған сот орындаушылары белгіленген шеңбер аясында қызмет атқарады. Олардың қызмет-құзіреті қандай? Мәжбүрлеп өндіру бойынша қандай шараларды атқаруға құқылы? Көптің көкейіндегі сан сауалға ОҚО Әділет департаментіндегі жеке сот орындаушыларының қызметін ұйымдастыру бөлімінің басшысы Айнұр Исабекова жауап береді.

Мемлекеттік және жеке сот орындаушыларының айырмашылығы

«Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» ҚР 2010 жылғы 2 сәуірдегі № 261-IV Заңында мемлекеттік және жеке сот орындаушыларының құзыреттіліктері айқындалып, айырмашылықтары белгіленген.[1]

Мемлекеттік сот орындаушылары:

— мемлекеттен өндіріп алу;

— дауыс беретін акцияларының (жарғылық капиталға қатысу үлестерінің) 50 және одан көп пайызы мемлекетке және олармен үлестес заңды тұлғаларға тиесілі заңды тұлғадан өндіріп алу;

— мүлікті тәркілеу не мүлікті мемлекетке беру туралы;

— мемлекет мүддесіне жүргізілетін үйден шығару, үйге қоныстандыру, үйлерді бұзу, жер учаскелерін алып қою және басқа да істердің санаттары туралы атқарушылық құжаттар бойынша ғана өндірістерді қозғай алады.

Ал жеке сот орындаушылары жоғарыда көрсетілген санаттардағы атқарушылық құжаттардан өзге құжаттардың барлығы бойынша жұмыстарды жүргізе алады. Сондай-ақ, заңнамада олардың жеке және заңды тұлғалардың пайдасына өндіруді іске асыру бойынша айырықша өкілеттіктері белгіленген. Тәжірибеде атқарушылық өндірістердің басым көпшілігі (мемлекет пайдасына 1 000 АЕК аспайтын сомаларды, оның ішінде мемлекеттік баж салықтарын, салық қарыздарын, әкімшілік айыппұлдарды, алименттерді өндіру, құрылыстарды бұзу, үйден мәжбүрлеп шығару) жеке сот орындаушыларының құзырында.

Қазіргі таңда ОҚО-да тіркелген жеке сот орындаушыларының саны – 232. Тиісінше, Әділет министрлігінің тапсырмасымен мемлекеттік сот орындаушыларының санын қысқарту жұмыстары жүргізіліп, бүгінде олардың саны 30-ға дейін азайтылды. Жеке сот орындаушыларына қызметті іске асыру үшін лицензияны Әділет министрлігі береді. Олардың барлығы да арнайы құрылған кәсіптік ұйым – ҚР Жеке сот орындаушыларының республикалық палатасының мүшелігіне енген.

осы мәселелерді арқау еткен «Қазақстанда жеке сот орындаушылары институтын енгізу» атты семинар болып өтті. Әрине, әділ және сатылмайтын сот демократиялық және құқықтық мемлекеттің аса маңызды негізі болып табылады. Бірақ соттың адалдығы оның әділ шешімі нақты орындалғанда ғана көрініс беретіндігі тағы белгілі. Сондықтан да Елбасы Судьялар одағының IV съезінде атқару өндірісі саласында реформа жасап, жеке сот орындаушылары институтын енгізу қажеттігін айтты. Осы міндетті қолға алған еліміздің Сот актілерін орындау комитеті біраз шаруаның бетін қайырды. Содан бері алыс-жақын шетелдердің, атап айтқанда, Франция, Болгария, Латвия, Эстония және т.б. елдердің осы саладағы қызметтері сараланып, өзімізге қажет деп табылған жеке сот орындау институтын енгізудің үлгісі жасалды. Қазақстандық жеке сот орындау институты үлгісінің ерекшелігі – мұнда мемлекеттік және жеке сот орындаушылары баламалы түрде қатар жұмыс істейтін болады. Өйткені, азаматтар қандай сот орындаушыға жүгіну қажеттігін өздері таңдайды. Бұл орайда азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына және жеке сот орындаушылары қызметінің заңдылығына ерекше назар аударылады. Сөйтіп, осындай көптеген ізденістердің арқасында өткен жылы жеке сот орындаушылары институтын көздейтін «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» заң күшіне енді. Алайда, семинарға қатысқан шетелдік сот орындаушылары мен сарапшылар аталған заңның кемшін тұстары бар екендігін алға тартты. Ал жеке сот орындаушылары институтын көздейтін заң әлі қолданысқа түспей жатып, оның олқы тұстары бар деп айту ертерек дейді бұрын осы институттың іргетасын қалауға атсалысқан, қазір Парламент Мәжілісінің депутаты Ирак Елекеев. Шетелдіктер көбіне өздерінің көзқарасына салып қарайды, ал біздің заң өзіміздің құқықтық мәдениетімізге сәйкестендіріліп жазылған. Сондықтан оларға бұл кемшілік секілді болып көрінеді. Демек, көш жүре түзеледі дегендей, әуелі заң қолданысқа түсуі керек, сонда оның кем-кетігі немесе артықшылығы бірден байқалатыны анық. Бір құптарлығы, аталған заңда тиісті органның, соттардың, сот орындаушылары алқасының, прокуратура мен өзге де бақылаушы органдар тарапынан көп деңгейлі қадағалау жүйесі қарастырылған. Дегенмен, жеке сот орындаушылары институтын енгізуді уақыт талап етіп отыр. Сондықтан Сот актілерін орындау комитеті үстіміздегі жылы жеке сот орындаушылар қызметіне лицензия алуға үміткерлерден құжаттар қабылдауды бастамақ. «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» заңға сәйкес Комитет бірқатар ұйымдастыру шараларын жүзеге асырыпты. Жеке сот орындаушысы қызметіне қабылдау уақыты, қызмет атқару барысы, біліктілік емтихандарын тапсыру тәртібі, т.б. белгіленген. Енді кейбір кемшіліктерді түзеген соң көп ұзамай Қазақстанда алғаш рет жеке сот орындаушылары міндетіне кірісетін болады. Оның үстіне біздің еліміз ТМД елдері арасынан алғашқы болып жеке сот орындаушылары институтын енгізіп отырғандықтан, мұның мәні мен мазмұны орасан болмақ дейді семинарға қатысушылар. [2]

Жеке сот орындаушыға қойылатын талаптар

Жеке сот орындаушысы болуға үміткерлерге қойылатын талаптар қатаң. Ол үшін 25 жасқа толған, жоғары заңгерлік білімі бар, жеке сот орындау-шысы лицензиясын алған және Жеке сот орындаушыларының Республикалық палатасына кірген ҚР азаматы жеке сот орындаушысы бола алады. Яғни, үміткер азамат лицензияға ие болу үшін алдымен тағылымдамадан өтеді. Бұл үшін Республикалық палатасымен Өңірлік палата арқылы келісімшартқа отырады. Одан кейін аумақтық әділет органында аттестаттаудан өтеді, лицензия алғаннан кейін Республикалық палатаның мүшелігіне енеді. Жеке сот орындау-шысы болуға ниет еткен азамат қатаң іріктеуден өтеді. Заңнамада жеке сот орындаушысы қызметімен айналысуға рұқсат берілмейтін тұлғалар да бар. Яғни, ҚР заңында белгіленген тәртіппен әрекетке қабілетсіз деп танылған, сыбайлас жемқорлыққа бой

алдырған, жойылмаған соттылығы бар, өзі борышкер болып табылатын, наркологиялық және психиатриялық ұйымдарда есепте тұрған, жеке сот орындаушысының лицензиясынан айрылған адам жеке сот орындаушысы бола алмайды.[3]

Лицензия алу үшін…

Үміткерлердің құжаттары Әділет министрлігіне электронды түрде www.e-license.kz сайты арқылы жолдану қажет. Аттестаттау жұмыстары да электронды түрде жүргізіледі. Үміткерлер аттестаттауға қатысу үшін www.e-license.kz сайтында электронды цифрлық қолтаңба арқылы тіркеліп, белгіленген құжаттарды сайт арқылы жібереді.

Қызметіне қанша ақы алады?

Мемлекеттік сот орындаушыларының еңбектеріне жалақы бюджеттен төленеді. ҚР «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» Заңының 124-ші бабында атқарушылық құжаттың талаптары орындалғаннан кейін мемлекетке төленетін атқарушылық санкция туралы талаптар көзделген: «Мемлекеттік сот орындаушысы атқарушылық құжат толық орындалғаннан кейін борышкерге өндіріп алынған соманың немесе мүлік құнының он пайызы мөлшерінде немесе мүліктік емес сипаттағы атқарушылық құжаттар бойынша жеке адамдардан 10 АЕК және заңды тұлғалардан 20 АЕК мемлекет кірісіне атқарушылық санкциясын ерікті түрде төлеуді ұсынады. Атқарушылық санкциясы республикалық бюджетке аударылады. Ал, жеке сот орындаушыларының қызметтеріне ақы, олардың өндіріс бойынша жасаған шығындары борышкерлерден өндіріледі.

Өз кезегінде, жеке сот орындаушыларының қызмет ақы мөлшері төмендегі пайызыбен белгіленген. Мүліктік сипаттағы атқарушылық құжаттар үшін мынадай сомалар бойынша:

60 АЕК-ке дейін болса — өндіріп алу сомасының 25 пайызы мөлшерінде;

60 АЕК-тен 300 АЕК-ке дейін болса — 20% мөлшерінде;

300 АЕК-тен 1000 АЕК-ке дейін болса — 15% мөлшерінде;

1 000 АЕК-тен 5 000 АЕК-ке дейін болса — 10% мөлшерінде;

20 000 АЕК-тен жоғары болса — 3% мөлшерінде.

Алименттерді өндіріп алу және жарақаттанудан немесе денсаулықты өзге де зақымдаудан келтірілген зиянды өтеу туралы, өндіріп алу сомасының 1 АЕК мөлшерінде тоқсан сайын.

Сот орындаушының құқы

Заңның 126 бабына сәйкес, сот орындаушысы заңда белгіленген тәртіппен орындауға қатысты мәселелер бойын-ша қаулылар шығаруға; әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттамалар толтыруға; атқарушылық әрекеттер жасау кезінде туындаған мәселелер бойынша қажетті ақпаратты, түсініктемелер мен анықтамаларды алуға құқылы.Борышкерлердің банктердегі ақшалары мен бағалы қағаздарына осы заңда көзделген тәртіппен тыйым салуға; мүліктің кімге тиесілі екенін анықтағанға дейін оған уақытша тыйым салуға құқылы. Сот орындаушысы өз қызметінде жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерінің қысым жасалуына жол бермеуге міндетті. Әсіресе, үйден мәжбүрлеп шығару немесе құрылыстарды мәжбүрлеп бұзу туралы сот шешімдерін орындау кезінде түрлі оқиғалар болып жатады. Дегенмен сот шешімі міндетті түрде орындалуы тиіс. Сондықтан да сот орындаушылары мұндай жағдайларда ішкі істер, төтенше жағдай, жедел медициналық жәрдем қызметкерлерін қатыстырады.

Даудың басы – банк есепшоттарын бұғаттау

Сот орындаушылары жүргізетін істердің барлығы атқарушылық құжатты мәжбүрлеп орындату болып табылады. Бұл заңмен бекітілген. Сот орындаушысы ең алдымен борышкердің банктегі есепшоттарына тыйым салуды қолдануға міндетті. Іс жүргізу кезінде сот орындаушысы борышкердің барлық активтерін (ақша қаражаттарын, табыс-тарын, жылжымайтын және жылжымалы мүліктерін, тіркелуге жатпайтын мүліктерін, құнды заттар мен үй-тұрмыс бұйымдарын) анықтайды.

Екінші деңгейлі банктердегі есепшоттарға тыйым салу сотпен санкцияланған сот орындаушысының қаулысымен салынады. Егер есепшотта бұл сомадан артылған қаражат болса, банк қалған қаражаттарды бермей қоюға қақысы жоқ.

Көп азамат «сот орындаушысы есепшотымды алдын-ала ескертусіз жауып тастады» деген шағым айтады. Алайда, заңнамада сот орындаушысы борышкерді алдын ала ескертпей оған тиесілі есепшоттарына тыйым сала алатыны туралы ереже көзделген екен (Заңның 27-бабы). [4]

Дегенмен, сот орындаушылар өндіріс тараптарға қозғалған атқарушылық іс жүргізу, қойылатын талаптар мен іске асырылған атқарушылық іс-әрекеттер туралы хабарлауға міндетті.

Сонымен бірге, өндіріс тараптары электронды қолтаңба нұсқалары арқылы өздеріне қатысты қозғалған іс жүргізулер бойынша ақпараттарды www.adilet.gov.kz сайтында тіркеліп, «өндіріс тараптарының кабинеті» арқылы біле алады.

Талапты орындамаса, қамалуы мүмкін

Сот орындаушысының қабылдаған шаралары өз нәтижесін бермейтін жағдайлар да жиі кездеседі. Жауапкершілікті сезінбейтін азаматтар тек банк есеп шоттары бұғатталғанда ғана, не болмаса жылжымайтын мүлкіне тыйым салынғанда ғана әрекет жасай бастайды. Бұдан бөлек кейде борышкердің мүлкі де, табысы да жоқ болып шығады. Сол себепті де борышкер сот орындаушысының ескертпелеріне құлақ аспайды. Мұндай жағдайда сот орындаушысы борышкерді әкімшілік жауапкершілікке тартуға құқылы. Әкімшілік құқық

бұзушылық туралы кодексінің 669-шы бабында сот актісін орындамағаны үшін 5 тәулікке дейін қамау түрінде әкімшілік жауапкершілік көзделген. Мұнда жеке немесе заңды тұлғалардың да құқығы тапталмауы қарастырылған. Егер сот орындаушыларының қандай да бір іс-әрекеттеріне, не болмаса алдын ала хабарламағаны үшін наразылық туындаса, тиісті арыздарды облыстық Әділет департаментіне шағым түсіруге, Әділет департаментінің oko.adilet.gov.kz ресми сайтына немесе облыстың Жеке сот орындаушыларының өңірлік палатасына хат жолдауға болады. [5]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды
2. "Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы" Қазақстан Республикасы Заңының жобасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 30 қыркүйектегі N 899 Қаулысы
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-XIII
4. «Egemen Qazaqstan» РГ» АҚ «egemen.kz» желілік басылымы
5. https://kz.otyrar.kz/2018/05/sot-oryndaushysy-men-boryshker-arasyndaғy-arpalys/

УДК 347.455

Құралбекова А.

2 курс магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

Жампеисов Д.Ә.

АҚП кафедрасының аға оқытушысы, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

ҚАЗАҚСТАНДА ИПОТЕКАНЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бұл мақаладаҚазақстанда ипотеканы құқықтық реттеудің өзекті мәселелері және осы саладағы проблемалары мен шешу жолдары көрсетіледі.

Түйін сөздер: *ипотека, кепіл, ипотекалық несиелеу,ипотекалық нарық.*

В настоящей статье раскрытыактуальные вопросы правового регулирования ипотеки в Казахстане, а также проблемы и пути решения.

Ключевые слова: *ипотека, поручительство, ипотечное кредитование, ипотечный рынок.*

This article deals with topical issues of legal regulation of mortgages in Kazakhstan, as well as problems and solutions.

Keywords: *mortgage, surety, mortgage lending, mortgage market.*

Ипотекалық несиелеудің дамуының мемлекеттің экономикасы мен әлеуметтік саласына елеулі әсер етуімен негізделеді. Ипотека мемлекет үшін халықты тұрғын үймен қамтамасыз етудің ыңғайлы әдісі, қаржы институттары үшін қаражаттарды пайдаланудың тиімді әдісі, ал құрылыс компаниялары мен көптеген ілеспе қызмет көрсетулер (риэлторлар, нотариустар, бағалаушылар, мердігерлер) үшін байыту көзі болып табылады.

Нарықтық экономикада тұрғын үй экономиканың алуан түрлі салаларының дамуы мен халықтың болашаққа сенімділігін көрсететін өсудің көрнекті индикаторы болып табылады. Алайда Қазақстан Республикасындағы тұрғын үй нарығы мәселелі салаларының бірі болып табылады.

Халқымыз көбейіп, ауылдағы жастарымыз қалаға жаппай қоныс аударып жатқанда үй мәселесімен әрқайсымыз кездесеміз. Бұл мәселені шешетін бірден бір жол – ипотека болып табылады. Яғни, тұрғын үйлердің құрылыстарының көбейіп, оған деген азаматтардың алуға деген сұраныстары жылдан жылға артуда, ал ипотекалық несиелендіру – осы сұрақты шешіп және тұрғын үй саласына ақша салымдарын тартатын ең тиімді тәсілдерінің бірі. Ипотека жан жақты салада тиімді болып табылатын, нарықтық экономиканың маңызды бір бөлігі. Ипотека, тұрғындардың – тұрғын үй жағдайын жақсартады, банктерді – тиімді және өнімді жұмыстармен қамтамасыз етеді, құрылыс өндірістерінің – қарқынды дамуына, ал мемлекеттің – экономикасын дамыту саясатын белсенді жүргізуге үлкен мүмкіндік болып табылады.

Ипотека-бұл жылжымайтын мүлікті кепілге берген кездегі несие. Ипотекалық несиелендіру кезінде заемшы жылжымайтын мүлікті сатып алу үшін несие алады және оны кепіл ретінде банкке рәсімдейді. Ипотека арқылы сатып алынған жылжымайтын мүлік оны сатып алынған сәттен заемшының меншігіне айналады. Ипотекалық несие тұрғын үй бағасының белгілі бір бөлігіне беріледі. Ипотекалық несиелеу – тұрғын үй саласына инвестиция тартудың тиімді жолдарының бірі. Бүгінгі күні ипотекалық несиелеу жүйесі өзара байланысты және өзара тәуелді жүйешелерден тұратын күрделі механизм болып табылады [1, 48 б].

Қазіргі таңда Қазақстанда құрылыс компаниялары құрылыс жұмыстарына жұмсалатын құрылыс материалдарының 70-75 пайызын шетелдерден әкеледі, яғни отандық құрылыс өндірісі үлкен кедергі болуда. Сол себепті құрылыс компанияларына құрылыс жүргізу кезінде 80 пайызға дейін отандық құрылыс материалдарын қолдануға заң жүзінде міндеттеу және де құрылыс материалдарын өндіруші компанияларға экспортты азайтып, ішкі сұраныс қамтамасыз етуді талап ету. Бұл өзгеріс өз кезегінде тұрғызылған тұрғын үй құнының арзан болуына әсер етеді және құрылыс компаниялары арасындағы бәсекелестікті арттырады.

Қазақстандағы банктер несиелендірген несиелердің 80 пайызы проблемалық несиелер болып қалады. Бұл өз кезегінде еліміздің банктеріне Дүниежүзілік банктерден төмен пайызбен қаржы алуға бөгет болуда. Осы мәселені шешу мақсатында:

- банктер мен проблемалы клиенттер арасындағы қарым – қатынасты реттейтін мемлекеттік бағдарлама қабылдауы тиіс;

- бағдарлама аясында банк пен клиент арасындағы мәселені үшінші жақтың қатысуымен шешу мәселесін қарастыру, яғни банктер мен проблемалы клиенттер арасындағы қарым – қатынасты реттейтін комитет құрылуы тиіс;

- комитет тек қана банк саласы бойынша мәселелерді қарап қана қоймай, мемлекеттік органдармен салынған айыппұлдардың көп мөлшерлері де үкімет қазынасына түспей қалу мәселелерімен де айналысуы қажет, комитет біреудің қарызын жабумен емес мемлекет немесе банк алдындағы қарызы бар тұлғаның жағдайын жан – жақты қарап, қарызын жабуына бөгет болған мәселелер бойынша қызмет атқарады.

Банк өзінің ипотекалық нарықтағы қызметін тиімді ұйымдастырып, қамтамасыз ету үшін біріншіден, клиенттермен екі жақты қатынастарды тиімді жүзеге асырып, қарыз міндеттеме портфелін толтыру болса, екіншіден, клиенттерге ұсына алатын несие ресурстарын толықтыру.

Бұл мәселені шешу үшін банктің өзінің портфелінен ипотекалық нарықтың маманданған басқа қатысушыларына қарыз міндеттеме ұстаудан басқа амалы жоқ. Басқа инвесторларға өзінің кепілін ұсыну– бірінші деңгейлі нарықтан екінші деңгейлі нарыққа өтетін көпір болып келеді, оның қызметі басқа негізде ұйымдастырылады. Екінші деңгейлі нарық – бұл жалпы қаржы- несие нарығының сегменті. Екінші деңгейлі нарықта арнайы құнды қағаздарды шығару арқылы несие бойынша пайыздық табыс алуға құқықтар сатылады. Оны сатып алу арқылы құқыққа ие болады.

Бүгінгі таңдағы ипотекалық тұрғын үй несиелеудің дамуы бірнеше проблемаларға кездеседі. Олардың негізгілері келесі маңызға ие:

- ұзақ мерзімді ипотекалық несиелеудің қаржылық базасы ретінде банктерде ұзақ мерзімді қорлардың (ресурстардың) болмауы; депозит түрінде тартылған ақшалардың төмен мөлшері; көптеген банктердің шетел инвесторларының арзан және ұзақ мерзімді ресурстарына қол жеткізе алмауы;
- ішкі қаржы нарығындағы қаржы қорларының тым жоғары бағаға ие болуы. Ол несие бойынша жоғары пайыздық мөлшерлеме бекітіп, оларға несиені тұтыну мүмкіндігі бар көпшіліктің қол жетпеуі;
- доллардың өсуіне байланысты табыстың индекстеуінің болмауы; халықтың басым көпшілігінің табысы (70% дейін) доллардан бөлек теңгемен өлшенуі;
- халықтың төмен төлем қабілеттілік сұранысы;
- қозғалымсыздық нарығында қолайсыз жағдайдың болуы:

а) тұрғын үйге, Қазақстан қалаларының көпшілігінде тұрғылықсыз қозғалымсыздық нысаналарының бағасының төмендеуі және кепілдің сәйкес келген құнсыздануы;

ә) құрылыс ұйымдарының жаңа тұрғын үй салуға қызғушылығының, себебі жаңа үйлердің бағасы екінші қайтара баспана нарығында біршама асады да, нәтиже ретінде жаңадан салынған үйлердегі пәтерге деген сұраныс төмен болады;

б) баспана құрылысының құрылымының кемшіліктері, құрылыс ұйымдары орташа қамтамасыз етілген халық үшін арналған типтік баспан салуға емес, элиталық ұзақ мерзімді баспана салуға бағытталуы;

в) екінші қайтара баспана нарығында сапасыз тұрғын үйдің елеулі үлесі, бұл болашақта жаңа құрылыстың аз көлемінде баспана нарығының қысқаруына әкеледі;

г) ипотекалық нарық субъектілері үшін қозғалымсыздық мүлік туралы стандартқа келтірілген, жіктелген, баршаға қолжетерлік ақпарат (баға, нарық құрылымы мен сапа және т.б.)

ғ) жылжымайтын мүлікпен кепілді дербес бағалау институтының дамымауы;

д) жылжымайтын мүлікті, сонымен қатар азаматтардың өмірі мен еңбек қабілеттілігін сақтандыру жүйесінің нашар дамуы;

е) ипотекалық несиемен жұмыс істеуге дағдыланған банк мамандарының аз болуы.

Аталған қиындықтарға қарамастан, банктер ипотекалық несиеге назар аударып, оны болашағы бар қызмет түрі ретінде қарастырып отыр. Ипотекалық несиелеудің дамуы үшін Қазақстанның экономикасындағы бағдарланған жағымды тенденциялардан туындайтын біршама негіз қаланған. Айта кететін жағдай, бірте-бірте ай сайын жалақысын 300-ден 1200 АҚШ доллары құрайтын табысы бар халықтың орта тобының қалыптасуы байқалып отыр, олар ипотекалық несиелеудің негізгі әлеуметтік тұтынушылары болып табылады. Табыстың мұндай деңгейі шетел компанияларында, мұнай және металл өндірісінде, энергетика мен байланыста, қаржы және консалтинг фирмаларында қызмет етушілерге тән. Қазіргі кезде бірқатар кәсіпорындар таратылып, қайта құрылып, кейбіреулері айтарлықтай қаржылық нәтижеге жетті. Мұндай құрылымның қызметкерлері тұрақты

табысқа ие. Бұл компания қызметкерлерімен байланысты қауіпті жоққа шығарылып, мұндай қарыз алушылар банк қызығушылығын тудырады [2, 36 б].

Соңғы Заңға өзгерістерге байланысты ипотеканың жаңа түрі мерзімін өткізіп алып кепілге қойылған пәтерінен айырылғалы отырған ипотека алушыларға мүлдем жаңа тәсіл қарастырылды. Егер бұрын банк (соттан тыс және сот тәртібімен) пәтерді алып алса, енді жылжымайтын мүлікті иесі өздігімен сатуға жол беріледі. Яғни, «Жылжымайтын мүлік ипотекасы туралы» Заңға «Кепілгердің ипотека заты болып саналатын жылжымайтын мүлігін өздігімен сату» деген 20-1-бабы енгізілді [3, 45 б].

Қысқасы, жылжымайтын мүлікті сату туралы хабарламаны соттан тыс алғаннан кейін 30 күн ішінде, қарыз алушы өздігінен жүзеге асыруға өтініш беруге құқылы. Егер банк бұған келісім берсе, онда 15 күннің ішінде қарыз алушыны мәжбүрлеу шараларын тоқтата тұру туралы және тұрғын үйді сатудан түскен ақшаны несиелендіру қажеттілігі туралы хабардар етеді. Қарыз алушы пәтерді нарық құны бойынша өзі сатуы керек. Әйтпесе, бұрын қолданылған шаралар іске кіріседі. Банктен өздігімен сатуға рұқсатын ала салысымен үш ай уақыт беріледі. Тараптардың келісімімен одан да көбірек уақыт берілуі мүмкін. Бұнда күдік тудыратыны: бұл тәсіл стандартталмаған - банктің келісімі немесе бас тарту өлшемі жоқ. Айтпақшы, қарыз алушының мүддесін қорғайтын басқа да нормалар бар. Атап айтқанда, бизнеспен байланысты барлық жағдайларды қоспағанда, барлық ипотекалық несиелер бойынша 180 күн өткеннен кейін есептелген айыппұлдар мен алымдар бойынша талап қоюға тыйым салу. Бұрын бұл талап тек тұрғын үй кредитіне ғана қатысты болған. Ал комиссияға келсек, «Банктер және банк қызметі туралы» Заңына 39-баптың 3-1-тармақтары енгізілген [4, 28 б].

Онда банктер қарыз туралы келісімдерге сәйкес, қарыз беру және қызмет көрсету, сондай-ақ ақша қаражаттарын несиелендіруге байланысты шотты жүргізгеніне комиссия алып, белгілеуге құқығы жоқ. Сондай-ақ алимент ретінде алынған ақшаны тәртіпсіз (талассыз) тәртіпте жинауға тыйым салынған. Мүліктік құқықты қорғауды күшейтуге қатысты заңда мүлікті тәркілеу тәсілі жеңілдетілді. Енді сотталғандардың мүлкінің қылмыстық сипатын немесе мүліктің заңсыз мақсатын дәлелдеу талап етіледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Горемыкин В.А. Ипотечное кредитование. МГИУ. 2007
2. Искаков У.М. Финансовые рынки и посредники. А., 2005
3. «Жылжымайтын мүлік ипотекасы туралы» 1995 жылғы 23 желтоқсандағы N 2723 Заңы.
4. «Банктер және банк қызметі туралы» ҚР Заңы 1995 жылғы 31 тамыздағы N 2444 Заңы.

УДК 347.455

Құралбекова А.

2 курс магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

Жампеисов Д.Ә.

АҚП кафедрасының аға оқытушысы, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ИПОТЕКАЛЫҚ НЕСИЕЛЕУДІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН БОЛАШАҒЫ

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы ипотекалық несиелеудің қазіргі жағдайы мен болашағы көрсетіледі. Қазіргі таңдағы ипотекаға байланысты мемлекеттік бағдарламаларға сипаттама берілген.

Түйін сөздер: *ипотека, жылжымайтын мүлік, банк, ипотекалық несиелеу,ипотекалық қарыз.*

В настоящей статье раскрыты современное состояние и перспективы ипотечного кредитования в Республике Казахстан. Дана характеристика государственных программ связанная с ипотекой.

Ключевые слова: *ипотека, недвижимое имущество, банк, ипотечное кредитование, ипотечный долг.*

This article reveals the current state and prospects of mortgage lending in the Republic of Kazakhstan. The characteristic of the state programs connected with a mortgage is given.

Keywords: *mortgage, real estate, Bank, mortgage lending, mortgage debt.*

Қазақстан 30 дамыған мемлекеттер қатарына еніп, осыған байланысты саясатын батыл жүзеге асыруда. Бұл саясат экономикамызды дамыту үшін қолайлы жағдай жасап, көптеген мүмкіндіктерге жол ашуда. Экономикамыз дамыса, халықтың жағдайы жақсарады, ал жағдайы жақсарған халқымыз тұрғын үй алуға ұмтылады, ал тұрғын үй алу үшін ипотекалық несиелендіруге жүгінеді. Сондықтын, ипотека Қазақстан экономикасымен бірге дамып, дамыған Жапония мемлекеттеріндегідей жоғарғы жалақы мен аз пайыздық мөлшермен тұрғын үй алатын кезімізге жетелейді.

"Баспана Хит" бағдарламасы бойынша ипотека 2019 жылы 10,75% болды. 3 113 казақстандықтар 25 млрд соммаға несие ипотеканы рәсімдеді. Осы ипотеканы келесу 8 банк береді: Халық банк, ЦентрКредит Банк, Сбербанк, Цеснабанк, Евразийский банк, Forte Bank, Bank RBK және АТФБанк. [1].

2018 жылдың 27 наурызында Қазақстан Ұлттық банкінің Басқармасы 2015 жылғы сәуірде қабылданған

Ипотекалық қарыздарды қайта қаржыландыру бағдарламасына өзгерістер мен толықтыруларды бекітіп отыр. Атап айтқанда, бағдарламада жеке тұлғалардың 2016 жылғы 1 қаңтарға дейін теңгемен алынған валюталық ипотекалық қарыздарын Қазақстан Ұлттық Банкінің 2015 жылғы 18 тамыздағы бағамы бойынша қайта қаржыландыру көзделеді. Валюталық ипотекалық қарыздарды қайта қаржыландыруға Ұлттық Банктің қаражаты есебінен 150 млрд теңгеден астам қаражат бөлінген. Осылайша, банктер қарыздарды қайта қаржыландырған кезде 136 млрд теңгеден астам сомаға сыйақы, өсімпұл (тұрақсыздық айыбы), комиссиялар бойынша қарыз алушылардың берешегін кешіретін болады. Банктердің валюталық қарыздарды қайта қаржыландыру мерзімі 2018 жылғы 30 желтоқсанда, қарыз алушының қарызды қайта қаржыландыруға өтініш беру мерзімі - 2018 жылғы 15 желтоқсанда аяқталған. Ол қарыздың Бағдарлама талаптарына сәйкестігін анықтау үшін қарыз алушылардың кредитор банкке өтініш беруі қажет. «Бағдарламаның өлшемшарттарына сәйкес келетін, алайда қайта қаржыландыру үшін банкке өтініш бермеген қарыз алушылардың қарыздары бойынша Бағдарламада белгіленген қайта қаржыландыру мерзімі аяқталғаннан кейін банктер қолданыстағы заңнамада көзделген қарыздарды өндіріп алу рәсімдерін қайта бастауға құқылы. Бұл ретте Ұлттық Банк ол кезде қарыз алушыларға банктердің өндіріп алу рәсімдерін жүргізуін тоқтата тұруға көмектесе алмайды». «Қазақстан Халық Банкі» АҚ, «ForteBank» АҚ, «Банк ЦентрКредит» АҚ, «АТФБанк» АҚ, «Цеснабанк» АҚ, «Kaspi Bank» АҚ, «Банк Kassa Nova» АҚ, «Еуразиялық банк» АҚ, «Altyn Bank» АҚ, «Сбербанк России» АҚ ЕБ, «Bank RBK» АҚ, «KZI Bank» АҚ, «AsiaCredit Bank» АҚ, «Банк ВТБ (Қазақстан)» АҚ ЕБ, «Альфа-Банк» АҚ ЕБ, «Capital Bank Kazakhstan» АҚ және «Қазақстан Ипотекалық Компаниясы» ИҰ» АҚ валюталық ипотекалық қарыздарды қайта қаржыландыруға кіріскен. 2018 жылғы 1 қыркүйектегі жағдай бойынша банктер валюталық қарыздарды қайта қаржыландыруға 22,2 млрд теңге сомасына 2 504 өтінімді мақұлдап, 11,7 млрд теңге сомасына 1 551 қарыз қайта қаржыландырылған. Сондай-ақ Ұлттық Банктің қаражаты есебінен сотқа талап арыз бергенде банктер төлейтін мемлекеттік баж салығы бойынша халықтың әлеуметтік осал топтарына жататын қарыз алушылардың 300 млн теңгеден астам сомаға берешегі өтеліп, проблемалық валюталық қарыздар бойынша 8 млрд теңгеден астам сомаға бағам айырмасы төленген. 2018 жылғы 1 қыркүйектегі жағдай бойынша Бағдарлама шеңберінде банктер тарапынан 154,3 млрд. теңге сомасына 24 853 қарыз мақұлданды, 131,5 млрд. теңге сомасына 22 665 қарыз қайта қаржыландырылды. «Жалпы алғанда, Қазақстан Ұлттық Банкі ипотекалық қарыз алушыларға қолдау көрсету үшін 300 миллиард теңгеден астам бөлді».

Ипотека ставкасын белгілеуде инфляция да белгілі бір деңгейде рөл атқарады. Ал еліміздің ресми инфляция көлемі 6 пайыз, бұл – айтарлықтай көлем. Еуропада несие неге арзан? Өйткені инфляция деңгейі де төмен, қорландыру көздері де ұзақ мерзімді, арзан ақшамен қамтылған. Бүгінгі таңда отандық банк секторы сырттан ұзақ мерзімді арзан қаражат тарта алмай отыр. Оған әлемдік қаржылық дағдарысқа дейін біздің бірқатар екінші деңгейдегі банктердің шетелден алған борышы бойынша міндеттемесін толыққанды атқара алмағандығы себеп болған. Демек, шетел инвесторлары алдында банк секторы сенімді жоғалтып алды. Сол себепті олар бүгін ішкі нарыққа қана арқа сүйейді, яғни депозиттегі ақшаны айналдырады. Алайда депозиттегі ақшалар қысқа мерзімді болғандықтан, бұл мәселе шешімі емес. Сондықтан соңғы кездері коммерциялық банктер Үкіметтен, Ұлттық қордан арзан ақша тартуға мүмкіндік беруін сұрап жүр. Мұндай жағдайда, банктеріміздің жуық арада несиесін арзандата қоюы екіталай болары сөзсіз.

Қазіргі кезде орташа қазақстандық отбасының жылдық шығындарының экономикалық мөлшері әдетте оның табыс мөлшерінен төмен, бұл ақшаның жиналу тенденциясын көздейді. Ақша жинаудың кең тараған түрлері болып банкте жинақтау мен жылжымайтын мүлік алу болып табылады. Қазақстанның басым бөлігі тұрақты табысқа ие, бірақ та жеткілікті жиналымдардың болмауына байланысты баспана алуға мүмкіндіктері жоқ.

Ипотекалық несиелеу жүйесі баспана нарығында халықтың төлеуге қабілетті сұраныс саласын несиелеуді ұзақ мерзімді тұрғын үй ипотекалық несиелеу жүйесін жіберу мен дамыту арқылы ақша жинақтаудың нарықтық механизмдерін дамыту үшін жағдай жасау арқылы кеңейтуге себін тигізеді.

Кең мағынада, жүйе ретінде ипотекалық несие – ипотекалық несиені беретін процесстің өзін, капитал нарығынан қаржылық ресурстарды тарту механизмін, жылжымайтын мүлік нарығындағы жүргізілетін операцияларды біріктіретін көп факторлы біртұтас механизм болып табылады. Сонымен қоса бұл несие беруші мен қарыз алушының ғана мүдделерін ескеріп қоймай, инвестор, роялтор, құрылысшы, сақтандыру компанияларының және нарықтың басқа да субъектілерінің қызығушылықтарын қарастырады. Ипотеканың екінші, кең мағынадағы анықтамасының бар болғанына және ипотекалық несие жүйесінің басқа да блоктарының маңыздылығына қарамастан, оның негізін несиелік қатынастар құрайды. Осыған байланысты ипотекалық несиені біз бірнеше нарықтарда ипотекалық активтерді беру, қызмет көрсету, сату, қауіпсіздендіру бойынша қалыптасатын қатынастардың жүйесі ретінде көрінеді.

Бүгінгі таңда экономикасы дамыған елдердің ипотека нарығы қалыптасып, белсенді түрде дамып келеді. Ипотеканың негізінде міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ету жатыр, оның негізінде несие беруші кепілмен қамтамасыз етілген міндеттемені қарыз алушы орындамаған жағдайда осы мүлік иесінің (кепіл беруші) басқа несие берушілер алдында салынған мүлік құнынан қанағат алуға құқығы бар [2,54 б].

Ипотека – салынған жылжымайтын мүлік немесе оның үлесі кепіл берушінің не үшінші жақтың пайдалануында және иелігінде қалатын кепілдің бір түрі. Салынған мүліктің кепіл берушінің пайдалануы мен иелігінде қалуы ипотеканың квалификациялық белгісі болып табылады. Ипотекалық несиені беру техникасы

мен жағдайлары көптеген факторларға байланысты, бірақ басымырақ келетін фактор несиелеу объектісі – жылжымайтын мүлік түрі болып келеді. Бұрыннан келе жатқан міндеттемелерді орындауды қамтамасыз етудің кепілдік сияқты әдістері қазіргі кезде тәжірибелік мағынасын жоғалтқан, өйткені төлем кризисі жағдайында жақсы кепіл берушіні табу өте қиын және несие беруші кепіл берушінің төлем қабілеттілігін тексеру мүмкіндігінен айырылады. Міндеттемелерді қамтамасыз ету әдісі ретінде ипотеканың сенімділігі бірқатар артықшылықтарымен түсіндіріледі: Ипотеканың заттық- құқықтық сипаты бар, банктік кепілді, бір адамның жауапкершілігін өз мойнына алғанда (кепіл болушылық) несие беруші қарыз алушы тұлғаға сенеді. Ал кепілдік міндеттемеде қарыздарды өтеуді қарыз адам емес зат атқарады. Бұл айырмашылық кепілдің өзінің мағынасынан туындайды. Кепілмен қамтамасыз етілген міндеттеме басқа да несие берушілер алдында салынған мүлік құнынан қанағат алады. Қарыз алушы үшін міндеттемені орындау мүліктен айырылу немесе мүлік құқығынан айырылу қорқынышы арқылы ынталанады [3,41 б].

Бірнеше жыл бойы мемлекет қазақстандықтардың баспана алуына жағдай жасап келеді. Тұрғын үй құрылыс жинақтары жүйесі мен арнайы қор арқылы кепілдендірілген тұрғын үй құрылысы жүйесі енгізілді, "Нұрлы жер", "7-20-25" сияқты бағдарламалар жүзеге асырылып жатыр. Көптеген бағдарламалар бір-бірін толықтырып, баспана нарығына жағымды әсерін тигізуде [4].

Қазақстанда ипотека арзандатылмақ ҚР Инвестициялар және даму министрлігі ипотекалық несие құнын арзандату және бұл бағдарламаны одан ары жүзеге асыру механизмдерін қайта қарау мәселесін қарастыруда. Сонымен қатар баспананың қолжетімділігін қамтамасыз ету мақсатында 2030 жылға қарай бір тұрғынды 30 шаршы метрге дейін баспанамен қамтамасыз ету көрсеткішіне жеткізу арқылы ипотекалық несиелеу құнын арзандату бойынша мәселелерді қарастырылады. 2019 жылы коммерциялық банктер құрылысшыларға 125 млрд теңге субсидияланған несие, сонымен қатар 105 млрд теңге ипотекалық несие беретін болады. «Банк секторының жандануы жыл сайын 250 млрд теңгеге дейін кредит беру көлемін арттырады, және «Тұрғын үй құрылыс жинақ» банкі салымшыларының үлесін экономикалық белсенді халықтың 12 пайызына жеткізеді».

Еліміздегі ипотеканың бір асқан кемшілігі – оның тым қымбат болуы. Мәселен, 2017 жылдың соңына Қазақстандағы ипотекалық несие нарығында 33 банктің 18-і қызмет етеді. Орташа тиімді мөлшерлеме 17,4 пайызды құрайды. 30 пайызға дейінгі бастапқы салыммен алуға болатын қарызды 12 банк береді. Сөйте тұра, мемлекет ипотекалық несиенің қолжетімдігін қамтамасыз ету мақсатында жұмыс істейді. «Нұрлы жер» мемлекеттік бағдарламасы аясында жеңілдікті ипотеканы 4 банк береді: ЦентрКредит, АТФБанк, Сбербанк және ВТБ Банкі. Несие алушыға арналған қаражаттандырылған несиенің ақырғы мөлшерлемесі 10 пайызды құрайды, мөлшерлеменің қалған бөлігін Қазақстандық ипотекалық компания өтейді. Алайда мұндай қарыз тек жаңа баспана сатып алуға беріледі. Ипотека алар алдында өз мүмкіндіктеріңізді бағалап алыңыз Басыңызға ипотека жүгін артпас бұрын, сомасы мен мерзімін анықтап алған жөн. Ипотека ұзақ уақытқа берілетін болғандықтан, борышкер өз табысының белгілі бір мөлшерін ай сайын банкке төлеп тұруға дайын болу керек. Мұндай қадамның қажеттігін түйсініп, отбасы бюджетін алдағы жылдарға есептеп қою маңызды. Мысалы, егер отбасыңызбен бастапқы 30 пайыздық салыммен, мөлшерлемесі 15,1%, 20 млн теңге тұратын пәтерді 15 жылға ипотекаға сатып алсаңыз, айына 197 мың теңге төлеп тұруға тура келеді. Банкке берілген жалпы сома 35 442 000 теңгедей болады. Ипотека бойынша ай сайынғы төлем отбасының жалпы табысының 35 пайызынан артпауы тиіс деп саналады, яғни 197 мың төлей отырып, сіздер 563 мың теңгедей жалақы болу керек. Банк менеджері міндетті түрде келесідей факторларды ескеретін болады: Несие алушының жасы (көбіне 21 жастан қарыз төлеп бітетін уақытқа, яғни зейнет жасына жетуіне дейін); клиенттің ай сайынғы табысы; жұмыс орны және қызметі, лауазымы; қазіргі жұмыс орнындағы өтілі; қосалқы қарыз алушылардың табыс деңгейі. Осы параметрлерге ең жоғары сома да, қарыз мерзімі де тәуелді. Идеал борышкер — тұрақты жоғары жалақысы бар қызметкер. Ал бизнесмендер тәуекелі жоғары клиенттерге жатады[5].

Мысалы, "7-20-25" бағдарламасының шарты бойынша Шымкентте үйдің бағасы 15 миллион теңгемен шектелген. Ал бұл бағаға тек екі бөлмелі пәтер ғана сәйкес келеді

Республикалық маңыздағы қала мәртебесіне ие болған қалаларда ипотекалық қарызды 15 миллионнан 25 миллион теңгеге дейін көтеру керек. [6].

"7-20-25" бағдарламасына қатысты кейбір аймақтарда бағдарлама шарттары жергілікті ерекшеліктерге сай келмейді. "Мәселен, еліміздің ең халқы көп, орташа жалақысы ең төмен аймақтардың бірі – Түркістан облысы мен Шымкент қаласы. Бұл жерде отбасылардың дені көп балалы болғандықтан, бір-екі бөлмелі пәтер оларға таршылық етеді. Ал бағдарлама шарты бойынша үйдің бағасы 15 миллион теңгемен шектелген. Шымкентте бұл сомаға тек екі бөлмелі пәтер ғана сәйкес келеді. Осы аядай үйге 4-5 баламен қалай сыясыз? Шымкент қаласын, Нұрсұлтан, Алматымен теңеп, мегаполис деп жарияласақ, неліктен үйдің бағасын екі есеге төмендетіп отырмыз?" Ол бағдарламаны дайындау барысында Ұлттық банк нақты жағдайды толық ескермеген.

"Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, "7-20-25" бағдарламасы бойынша ипотекалық қарыздың жоғары шектеуін 15 миллионнан 25 миллионға дейін көтеру; екінші, алғашқы жарнаның жартысын, субсидиялау тәжірибесін бүкіл елімізге таратуды қарастыру; үшіншісі, бағдарламаға қатысатын құрылыс компанияларын инфляция мен құрылыс материалдары бағасының өсуінен қорғау механизмдерін әзірлеу немесе құрылыстың өзіндік құнын қайта есептеу. Сосын бастапқыда арзан ипотека тек жаңа үйлерге ғана. Қазақстан аумағында жеке тұрғын үйі жоқтығы туралы анықтама. Яғни, бұл қаржы адамдардың қазіргі әлеуметтік проблемаларына ескерілмеген. [7].

"7-20-25" бағдарламасына назар аударатындар саны аз, соңдықтан бағдарлама толықтыруды қажет етеді.

- Біріншіден, пәтер сатып алғысы келетіндердің бәрі бірдей кірісін ресми түрде дәлелдей алмайды. Өзін-өзі қамтамасыз ететіндер тізімнен шығады. Екіншіден, жылжымайтын мүлік нарығында бұл бағдарлама бойынша сатып алуға болатын жаңа пәтерлер саны аз. Үй берілген кезде, 85-95 пайызы сатылып қойған болып шығады. Пәтерді қолма-қол ақшаға сатып алғысы келетіндер көп емес, ипотекамен алуға әркімнің шамасы келе бермейді. Бағдарламаны кеңейтіп, толықтыру керек, тым болмағанда пайдалануда болған тұрғын үйлерді қосу керек. Сонда клиенттер таңдау жасай алады. Бірақ олай бола қоймас. Бағдарламаны қабылдаудағы бір себеп – пайдалануда болған тұрғын үй нарығын емес, құрылыс саласын қолдау болса керек. Бастапқы жарнаны да азайтса болар еді. Бағдарламаға түзетулер енгізбесе, тиімді болмайды.

Қазақстандықтар тұрғын үй тапшылығынан жапа шегуі мүмкін. "Тұрғын үй құрылысының қарқыны азайып кетті, жарты жылдың қорытындысы бойынша +5 пайыздан аз, бір жыл бұрын ол көрсеткіш +11 пайыз еді. Биылғы алты айдың қорытындысы бойынша, Қазақстанда небәрі 5,8 миллион шаршы метр тұрғын үй пайдалануға берілген" [8].

2017 жылы бір қазақстандыққа 21,6 шаршы метрден келген. БҰҰ стандартына сәйкес, тұрғын үймен қамтамасыз ету деңгейі әр адамға 30 шарты метрден болуы керек. Сарапшылардың пікірінше, Қазақстан бұндай көрсеткішке 2035 жылға дейін жетпейді. Оған қоса, бір қазақстандыққа жылына бір шаршы метр, яғни, 18 миллион адамға жыл сайын 18 миллион шаршы метр құрылыс салынуы керек. Ресми деректер бойынша, 2017 жылы Қазақстанда 11 миллион шаршы метрден астам тұрғын үй салынған.

Қазақстандықтар үшін тұрғын үй мәселесі әлі де ең өзекті мәселе болып отыр. 2017 жылы 2,5 миллион қазақстандық тұрғын үйге мұқтаж болған, бұл елдегі барлық халықтың 14 пайызын құрайды. [9].

Келесі ипотеканың түрі «Орда». «Орда» ипотекасын қазақстандықтар 2018 ж соңынан бастап рәсімдей бастады. Жаңа бағдарламаның арқасында баспанасыздар жаңа немесе қолданыстағы үйлерге қол жеткізеді. Сонымен қатар, үміткерлердің басында баспана бар-жоғы маңызды емес. Несие ҚИК әріптестері болып саналатын ЕДБ (екінші деңгейлі банктер) арқылы беріледі», - деді компаниядан. Егер үміткерлер төлем қабілетін дәлелдей алса, ипотекалық қарыз бойынша жылдық пайыздық мөлшерлеме - 12% болмақ. Ал егер толық дәлелдей алмаса, 14%-бен беріледі. «Орда» арқылы ең көп дегенде 40 млн теңгеге дейінгі сомаға баспана алуға болады. Қарыз 20 жылға беріледі. Бұл ипотека Қазақстанның 16 қаласында жүргізіледі. Бірақ, клиенттің жасы 21-ден асып, несие мерзімі аяқталғанша зейнет жасына жетпеуі тиіс», - деді ҚИК-тан. «Орда» ипотекасы бойынша қарыз алу үшін клиент үй құнының 30%-ын алдын ала төлеп, төлем қабілетін толық растауы қажет. Ал төлем қабілетін растай алмаса, үй құнының 50 %-ын алдын ала салуы керек. Сонымен қатар, алғашқы салым болмаған жағдайда клиент өзінің басындағы жылжымайтын мүлкін кепілге қойса болады. «Біздің ипотека көптеген қазақстандықтардың баспана жағдайын түзетуге мүмкіндік береді. Борышкерлер өздеріне ыңғайлы параметрлер арқылы қолайлы айлық төлем белгілей алады» [10].

Келесі, Қазақстандағы 2 пайыздық ипотека еңгізілді: көпбалалы отбасының табысы 56-100 мың болуы тиіс. "Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі" 4 және одан да көп баласы, сондай-ақ кәмелетке жасы толмаған мүгедек баланы бағып отырған отбасыларға жылдық үстемеақысы 2 пайыз несие бағдарламасын әзірледі. Тұратын аймағына сәйкес аз қамтылған отбасыларға 6 миллионнан 15 миллионға дейін несие береді.

Ең жоғарғы жеңілдетілген несие – 15 миллион теңгені алу үшін отбасының 104 000 теңге табысы болуы қажет. Ал 6 миллион теңгеге – 56 850 теңге көлемінде жалақы алуы керек. Өйткені, 15 миллионның үйіне алғашқы 8 жылда 79 мың теңгеден, ал қалған 11 жылға 57 мың теңгеден төлеу керек болады. Аз қамтылған отбасының алғашқы жарнасы ретінде әкімдіктер 1 млн теңгенің тұрғын үй сертификатын беріп, көмектесетін болады.

Қазақстанда тұңғыш рет «Al Hilal» Ислам банкі» АҚ ислам ипотекасын бастады. Ислам қаржы принциптерімен құрылған жаңа өнімді Алматы, Астана және Шымкент қалаларының тұрғындары баспана алу үшін, бұрын алған ипотеканы қайта қаржыландыру үшін қазірден бастап алуына болады.

Айта кететіні, ипотеканы діни сеніміне қарамай, кез келген адам ала алады. «Ислам ипотекасының басты құралы Мурабаха дәстүрлі пайыздық мөлшерлеменің жоқтығымен ерекшеленеді, себебі шариғатта бұған тыйым салынған. Ипотека құрылымы мынадай: банк тұрғын үй сатып алады да, оны клиентке үстеме бағамен бөліп төлеуге береді, үстеме бағаны клиент алдын ала біледі және қаржыландыру барысында ол тұрақты болады. Мұның негізі ашықтық және пайда: клиент тұрғын үйдің ақырғы бағасын нақты біледі».

Бұл өнімнің тағы бір ерекшелігі – қолайлы төлем жасау тәсілі. Клиенттердің басым көпшілігі дәстүрлі банктің ақшалай төлемін (аннуитет) оңтайлы санайды, бірақ оны таңдаған кезде ипотеканың ақырғы құны ипотеканың мерзіміне қарай айтарлықтай ұлғайып кетеді. Al Hilal банкінің ислам ипотекасы бойынша төлем жасау схемасы қаржыландыру мерзімі барысында тең төлем жасауды қарастырады, бұл аннуитетке ұқсайды, бірақ дәстүрлі банктерге тән артық төлем болмайды.

«Қазақстандағы ислам банкингін дамытуда ислам ипотекасын іске қосу маңызды қадам. Бұл жеке тұлғаларды қаржыландыру бағдарламасының алғашқы өнімі. [11].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. www.baspanahit.kz.

2 Кириенко А.А. Ипотека в вопросах и ответах - – 2007

3 Абдуллаев М., Орлов А., Римский Л. Ипотека. Организация ипотечного кредитования. М.,2003 г
4. https://sputniknews.kz/economy/20181214/8490790/qazaqstan-tiimdi-ipoteka.html
5.https://mail.kz/kz/news/economic/-zhylgy-kazakstandagy-ipoteka-erekshelikter-men-kenester#hcq=ybyITnr
6. Sputnik Қазақстан
7. https://sputniknews.kz/society/20180905/7101985/7-20-25-baqdarlama-shymkent.html
8 finprom.kz.
9. Ranking.kz
10.https://www.inform.kz
11. Baq.kz.

УДК 340

Советов А.Б.
Магистрант 2-го курсаЕвразийского НациональногоУниверситета им. Л.Н. Гумилева

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ КОРРУПЦИОННЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Бұл мақала сыбайлас жемқорлық тұжырымдамасын және жемқорлық құқық бұзушылықтарды құқықтық реттеуді көрсетеді.
***Түйін сөздер**: сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық, заң, қауіпсіздік қатері.*

В данной статье раскрыто понятие коррупции и правовое регулирование коррупционных правонарушений.
***Ключевые слова**: коррупционное правонарушение, закон, угроза безопасности.*

This article reveals the concept of corruption and the legal regulation of corruption offenses. Keywords: corruption offense, law, security threat.

Приопределенииправовойприродыкоррупционных правонарушений должныбытьучтены, во-первых, историческийопыт Казахстана порегулированиюобщественныхотношений, связанныхспротиводействиемсоответствующимдеяниям, во-вторых, неменееценныйопыт, приобретенныйвэтойжеобластиэкономическиразвитымистранами, в-третьих, сложившаясянасовременномэтапеотечественнаясудебно-следственнаяпрактикаборьбыс правонарушениями такогорода.

Коррупция не является порождением современного общества, у нее глубокие социально-исторические корни. Как свидетельствует история, коррупция сопровождает развитие человечества уже несколько тысячелетий. Она представляет собой такое же «древнее явление, как и социальный порядок, управляющий жизнью людей, каков бы ни был этот социальный порядок» [1, с. 5].

Несмотря на всеобщее осуждение коррупции, признание масштабности причиняемого коррупционными правонарушениями вреда, мировое сообщество так и не справилось с этим негативным явлением, превратившимся в глобальную проблему.

По мнению С.М. Рахметова и И.Ш. Борчашвили «существование коррупции в разное время и в разных странах не говорит о том, что с ней бороться бесполезно. Если не противодействовать ей, с течением времени коррупция, взяточничество станут проникать во все значимые государственные образования, разрушать все на своем пути. В то же время было бы неверным считать, что коррупция везде и всегда проявляется одинаково, что одинаковы ее причины и последствия. В современный период уровень коррупции в разных странах не одинаков. Его уровень зависит от ряда факторов. Определяющее значение здесь имеют национальные менталитет, правовые, религиозные и этнические традиции, желание противостоять ей со стороны руководства страны» [2, с. 33].

За последние десятилетия проблема коррупции для многих современных государств значительно обострилась. В последние годы возросло и количество совершенных коррупционных правонарушений. Как крайне негативное социальное явление, коррупция оказывает существенное влияние на политическую, экономическую и общественную жизнь государств, ставит под угрозу их развитие и доверие к государственным органам со стороны народа, является главным препятствием для развития свободного, справедливого и демократического общества.

Сам термин коррупция прочно вошел в современный оборот как юридических наук, так и неюридических. Он употребляется в философии, политологии, социологии, в теории управления и педагогике. И каждая наука под своим углом зрения исследует данный феномен. Причем сама коррупция появилась много тысячелетий назад.

Этимологически слово коррупция происходит от латинского «corruptio», что означает «порча», «совращение». Оно произошло от сочетания латинских слов «correi» - несколько участников в одной из сторон обязательственного отношения по поводу единственного предмета и «rumpere» - ломать, повреждать, нарушать,

отменять. «В результате образовался самостоятельный термин, который предполагал участие в деятельности нескольких лиц, целью которых является «порча», «повреждение» нормального хода судебного процесса или процесса управления делами общества» [3, с. 205].

Существует мнение, что коррупция – это исключительно уголовно-правовое явление. Но с таким утверждением вряд ли можно согласиться. Верно отмечает Б.В. Волженкин: коррупция как социальное явление конкретно проявляется в совершении различных коррупционных деяний, только часть из которых объявляется преступными и преследуется в уголовном порядке [4, с. 76]. Коррупционные правонарушения представляют собой деяния, обладающие наиболее высокой степенью общественной опасности в сравнении с иными коррупционными правонарушениями, однако ими система коррупционных правонарушений не исчерпывается.

В действительности, коррупция - явление многогранное, объединяющее различные негативные проявления, связанные с деятельностью как должностных, так и недолжностных лиц. Она охватывает не только совокупность преступных деяний коррупционной направленности, но и имеющих к ней отношение гражданско-правовых и административных деликтов, а также дисциплинарных проступков и действий, противоречащих нормам нравственности [5, с. 76].

Коррупция возникает и развивается на почве общественных отношений. Это позволяет говорить об их разновидности, т.е. коррупционных отношениях. Причем последние не всегда являются преступными. Что же способствует трансформации значимых позитивных отношений в коррупционные? Для установления причин видоизменения позитивных и значимых для общества отношений необходимо, во-первых, рассмотреть их сущностную сторону. Во-вторых, исследование понятия «коррупционное отношение» предполагает необходимость его соотнесения с понятием «общественное отношение», которое является системным понятием, охватывающим собой различные виды отношений.

В Словаре русского языка С.И. Ожегова «отношение» понимается как «взаимное общение, связь между кем-нибудь, образующаяся из общения на какой-нибудь почве» [6, с. 383]. В разных сферах деятельности и, соответственно, в разной научной литературе данное понятие встречается в различном сочетании: в философии и социологии - общественное отношение, в экономике - экономическое отношение, в политологии - политическое, в юридических науках - правовое отношение и др.

Учитывая исследования как зарубежных ученых, так и отечественных, законодатель в п. 6 ст. 1 Закона Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции» определяет коррупцию, как незаконное использование лицами, занимающими ответственную государственную должность, лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, должностными лицами своих должностных (служебных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо третьих лиц, а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ [7].

Проблема с альтернативным определением заключается в том, что не все злоупотребления государственными служащими являются коррупцией. Некоторые из них - прямая кража, мошенничество, растрата или подобные действия, не могут определяться как коррупция. Если высокопоставленный правительственный чиновник просто незаконно присваивает денежную сумму из бюджета, не оказывая кому-либо каких-либо услуг, то это не коррупция - это преступление, но другого рода. Это социально неприемлемо, но все же это не коррупция, т. е. коррупция - не единственное, что является социально неприемлемым и незаконным.

Кроме того, вымогательство - это то, что обеспечивает преднамеренное несоблюдение принципа вытянутой руки, но поскольку жертва вымогательства (например, судья или прокурор) не имеет никаких преимуществ, нарушение такого рода не является коррупцией. Важно проводить различие между коррупцией и другими незаконными видами деятельности, потому что факторы коррупции и политика по борьбе с коррупцией обычно являются или могут отличаться от факторов и политики, направленных против других видов незаконной деятельности.

Для определения понятия «коррупционное правонарушение» необходимо определить понятие «правонарушение», а затем следуя от общего частному выявить признаки коррупционного правонарушения. При этом возможно исследование и от частного к общему, так как существуют разновидности коррупционных правонарушений – уголовные, дисциплинарные и так далее, а понятие «коррупционное правонарушение» должно охватывать характеристики его разновидностей.

В теории государства и права правонарушение определяют как «общественно опасное виновное противоправное деяние деликтоспособного субъекта за совершение которого предусмотрена юридическая ответственность» [8, с. 208].

Следует отметить, что в научной литературе отсутствует единое понятие «коррупционное правонарушение». В научной литературе также нет единства мнений в вопросе определения коррупционного правонарушения, при этом отсутствуют и диаметрально противоположные позиции.

По мнению Н.В. Щедрина: «коррупционное правонарушение содержащее признаки коррупции виновное деяние, ответственность за которое предусмотрена законодательством» [9, с. 1448].

В.Г. Гриб и Л.Е. Окс считают: «к коррупционным правонарушениям относятся обладающие признаками коррупции гражданско-правовые деликты, дисциплинарные проступки, административные правонарушения, а также преступления» [10, с. 32].

Понятие коррупционного правонарушения не тождественно совокупности тех или иных правонарушений коррупционной направленности. В противном бы случае отпадала бы сама необходимость в понятии коррупционного правонарушения, достаточно было бы сказать, что это совокупность правонарушений, коррупционной направленности.

В научной литературе также нет единства мнений в вопросе определения коррупционного правонарушения, при этом отсутствуют и диаметрально противоположные позиции. Так, например, Н.В. Щедрин предлагает следующее определение: «коррупционное правонарушение – содержащее признаки коррупции виновное деяние, ответственность за которое предусмотрена законодательством» [9, с. 1450]. В.Г. Гриб, Л.Е. Окс указывают, что «к коррупционным правонарушениям относятся обладающие признаками коррупции гражданско-правовые деликты, дисциплинарные проступки, административные правонарушения, а также преступления» [10, с. 32].

Более обширное определение представляет в своих исследованиях К. И. Сотников – «под коррупционным правонарушением понимается содержащее признаки коррупции девиантное поведение должностного лица. В широком смысле слова понятие «коррупционное правонарушение» включает в себя правонарушения, которые предусмотрены административным, уголовным, гражданским, трудовым правом» [11, с. 31].

Прежде всего необходимо определиться с противоправностью коррупционных правонарушений. Для того, чтобы определиться с противоправностью коррупционных правонарушений необходимо понять, нормами каких отраслей права они предусмотрены. Данная проблема осложнена тем, что во всех базовых нормативных правовых актах (Уголовном кодексе, Кодексе об административных правонарушениях) законодатель не дает определения «коррупционного правонарушения».

В Уголовном кодексе Республики Казахстан рассматривается содержание «коррупционных преступлений», в Кодексе Республики Казахстан об административных правонарушениях вообще нет такого понятия как «коррупционное правонарушение».

Единственное определение законодатель дает в п. 11 ст. 1 Закона Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции»: «коррупционное правонарушение - имеющее признаки коррупции противоправное виновное деяние (действие или бездействие), за которое законом установлена административная или уголовная ответственность» [7].

Коррупционное правонарушение – это правонарушение со сложной (множественной) противоправностью, когда субъект одним деянием нарушает нормы сразу нескольких отраслей права. Например, если обратиться к составу превышения полномочий, который предусмотрен Уголовным кодексом, то для его уяснение в конкретной ситуации следует проанализировать нормативные правовые акты, которым регулируется деятельность того или иного государственного служащего. И только в случае наличия соответствующих запретов, которые нарушил субъект можно утверждать о составе правонарушения, предусмотренном Уголовным кодексом. При этом данное правонарушение будет характеризоваться двойной противоправностью. Превышение полномочий и злоупотребления полномочиями разнообразны. Например, если рассматривать сферу государственных закупок, то возможно заключение недействительных сделок, притворных сделок и так далее. Подобного рода деяния запрещены и нормами гражданского права. Поэтому проявления противоправности очень многообразны. Раскрывая признак противоправности коррупционных правонарушений необходимо отметить, что она неразрывно связана с деянием, так как противоправно именно деяние субъекта.

Коррупция и ее любые формы проявления представляют угрозу национальной безопасности Казахстана. Как уже указывалось, они подрывают государственный механизм, мешают реализации функций государства, не зависимо от того, какое было совершено правонарушение уголовное, административное или гражданско-правовое. В теории гражданского права не принято рассматривать признак общественной опасности правонарушения. Многие незаконные сделки гражданско-правового характера, которые заключают от имени государства руководители государственных органов приносят многомиллионные убытки.

Думается, что в данном случае общественная опасность таких правонарушений очевидна. При этом мы не беремся утверждать, что все без исключения гражданско-правовые правонарушения являются общественно опасными. Обоснование данной проблемы не является предметом нашего исследования. Об общественной опасности и даже опасности гражданско-правовых правонарушений свидетельствуют международные нормативные правовые акты.

Так 4 ноября 1999 года принята Европейская «Конвенция о гражданско-правовой ответственности за коррупцию» [12]. В пункте 9 части 2 статьи 235 ГК закреплено правило об обращении в доход государства имущества, в отношении которого не представлены доказательства его приобретения на законные доходы по законодательству о противодействии коррупции.

Таким образом, можно дать следующее определение коррупционного правонарушения - это противоправное, виновное, общественно опасное деяние, содержащее признаки коррупции, за совершение которого уголовным, административным, служебным или иными отраслями законодательства предусмотрена

юридическая ответственность.

Список использованной литературы

1. Антикоррупционная политика: учеб. пособие для студентов факультета гос. управления / Под ред. Г.А. Сатарова. - М.: РА «СПАС», 2004. - 368 с.
2. Рахметов С.М., Борчашвили И.Ш. Уголовно-правовые меры борьбы с коррупцией: Монография. Под общ. ред. генерала-майора финансовой полиции Ибраимова Р.А. – Астана: «АртPrintXXI», 2012. – 364 с.
3. Афонасин Е.В., Мякин Т.Г. Основы латинского языка и юридической терминологии. Новосибирск, 2006. - С. 305.
4. Криминология - XX век / под ред. В.Н. Бурлакова, В.П. Сальникова. М.: ЮристЪ, 2000. С. 360.
5. Хлус А.М.Криминалистические методы выявления правонарушений, создающих условия для коррупции // Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы: сб. науч. тр. Вып. 1/33 / ГУ «Центр судебных экспертиз и криминалистики Министерства юстиции Республики Беларусь». - Минск: Право и экономика, - С. 75–80.
6. Ожегов С.И.Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю.Шведовой.- 20-е изд., стереотип. - М.: Рус. яз., 1988. - 750 с.
7. Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.07.2017 г.) - ИС Параграф WWW – [Электронный ресурс] - http://online.zakon.kz/Document/ ?doc_id=33478302#pos=173;-59
8. Липинский Д.А. Правонарушение как фактическое основание юридической ответственности // Право и политика. 2016. - № 2. - С. 208-217.
9. Щедрин Н.В. О совершенствовании законодательного определения коррупции // Право и политика. 2018. - № 7. - С. 1448-1452.
10. Гриб В.Г. , Окс Е.Л. Противодействие коррупции. М., 2011. - С. 208.
11. Сотников К. И. Противодействие коррупции: социально-правовые и криминалистические аспекты: монография / К. И. Сотников; РПА Минюста России, Северо-Западный (г. Санкт-Петербург) филиал РПА Минюста России. - М.; Санкт-Петербург: РПА Минюста России, 2012. - 264 с.
12. Интернет-версия правовой системы Гарант [Электронный ресурс] - http://base.garant.ru/4089549/

ОӘЖ 343.9

Құдайбергенов Е.Б.

2 курс магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

ЖАППАЙ ТӘРТІПСІЗДІКТІ БОЛДЫРМАУ ҮШІН ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫМЕН ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛАТЫН АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАРЫ

Бұл мақалада жаппай тәртіпсіздікті алдын алудың өзекті мәселелері және оны ескертудің мәселелері талқыланды. Автор ведомстволық нормативтік актілердің бірнешеуін зерттеп, жаппай тәртіпсіздікке өзіндік көзқарас білдірді.

Түйін сөздер: *алдын алу, жаппай тәртіпсіздік, ішкі істер органдары, ескерту.*

В настоящей статье раскрыты актуальные вопросы предупреждения массовых беспорядков и меры профилактики ОВД. Автор проанализировал некоторые ведомственные нормативные акты и дал собственную точку зрения по предупреждению массовых беспорядков.

Ключевые слова: *предупреждение, массовые беспорядки, органы внутренних дел, профилактика.*

This article reveals topical issues of prevention of mass disorders and preventive measures for ATS. The author analyzed some departmental regulations and gave his own point of view on the prevention of riots.

Keywords: *warning, riots, internal affairs bodies, prevention.*

Қазақстан Республикасының «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» Заңы құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы бірыңғай мемлекеттік саясатты айқындайтын шешуші нормативтік құқықтық актіге сәйкес, жергілікті өкілді және атқарушы органдар құқық бұзушылықтардың алдын алу саласында өңірлік бағдарламалық құжаттарды әзірлеуді, бекітуді және іске асыруды бастады, олардың орындалуы туралы есептерді қарады. Үкімет құқық бұзушылықтардың алдын алудың республикалық салалық бағдарламасын қабылдады.

Алайда, құқық бұзушылықтардың алдын алу мәселелері заңнамамен реттелмейді. Әскери органдар профилактика субъектілері арасында көрсетілмеген. Соған қарамастан 2010 жылғы мамыр айында Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде, басқа да әскерлері мен әскери құралымдарында құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен олардың алдын алу бойынша 2010-2015 жылдарға арналған ведомство

аралық бағдарлама әзірленді және қолданылды . Ол жүйелі, кешенді жалпы әскери профилактикалық жұмыстардың негізін қалады.

2012 жылы профилактикалық шараларға сәйкес әскери полиция органдары Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде, басқа да әскерлері мен әскери құралымдарында құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша бағдарламалық құжаттарды әзірлеуге және іске асыруға қатысады. Онымен бірге, көптеген маңызды мәселелер реттелмеген күйінде қалып отыр. Олар басқа мемлекеттерде болып жатқан жаппай тәртіпсіздіктін және қақтығыстардың болуына байланысты елімізде еліктеушілердін кобеюі, 2012 жылы жанаөзен оқиғасы, 2013 жылғы Қайрат Нұртастың концерттік қойылымында болған жаппай тәртіпсіздіктердін орын алуы жатады.

Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары адамның және азаматтың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын, қоғамның және мемлекеттің мүдделерін құқыққа қарсы қолсұғушылықтан қорғауға, қоғамдық тәртіпті сақтауға және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге арналған құқық қорғау органы болып табылады. Ішкі істер органдары өз өкілеттіктерін жүзеге асыруы кезінде олардың қызметіне араласуға тыйым салынады.

Ішкі істер органдары қызметінің құқықтық негізі Қазақстан Республикасының Конституциясы, осы Заң және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілеріқұрайды. Егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта осы Заңда қамтылатын қағидалардан өзге қағидалар белгіленсе, онда халықаралық шарттың қағидалары қолданылады.

Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша бағдарламаларды әзірлеу тәртібі осы күнге дейін реттелмеген. Тиісінше осындай құжаттарды әзірлеуге және бекітуге жауапты және өкілетті нақты мемлекеттік орган айқындалмаған.

Үкімет, облыстық және төмен тұрған әкімдіктер жанынан құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша ведомствоаралық комиссиялар құрылуда, олар Қазақстан Республикасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу субъектілері қызметін үйлестіруді жүзеге асырады. Осыған байланысты, аталған комиссиялардың функцияларын, міндеттерін және өкілеттіктерін Үйлестіру кеңесі өз жүргізуіне алды. Өңірлік комиссиялардың Заңмен айқындалған басқа да функциялары мен міндеттерін әскери прокуратура органдары орындауда.

Жеке профилактика және осындай шешімдерге арналған шағымдарға шаралар қабылдау туралы шешімдерді есепке алу, оларды бекіту мен қолданудың тәртібін айқындай отырып, жеке профилактика шараларының бірыңғай нысандарын (үлгілерін, бланктерін) әзірлеу,профилактикалық есепке алуға әскери қызметшілерді қоюды құқықтық регламенттеу, әскерлерде және құқық қорғау органдарында оларды жүргізу. Заңмен белгіленген шектерде айқындау және ара-жігін ажырату, ұйғарымды қорғауды орындау бойынша әскери тергеу бөлімшелерінің (ішкі істер органдары ретінде) және әскери полицияның құзырлары, әскери органдарды құқық бұзушылық профилактикасы субъектілеріне жатқызу, оларды Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодексіне енгізе отырып, құқық бұзушы әскери қызметшінің тәртібіне ерекше талап қою, әскерде жүргізіліп жатқан профилактикалық шараларды республикалық бюджеттің мақсатты қаражаттары есебінен және мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс шеңберінде қаржыландыру керек деп есептеймін.

Осымен қатар, ведомствоаралық деңгейде профилактикалық әсер ету объектілерінің түбегейлі және толық тізбесін бекіту қажет. Қызметтік-әскери тәртіптің жай-күйі Қорғаныс министрлігінде, Шекара қызметінде, Республика ұланында, Ішкі істер комитетінде, сондай-ақ Төтенше жағдайлар министрлігінің әскери бөлімшелерінде ғана қалыптасқан практика бойынша болжамдық-статистикалық талдауларға ұшырайды. Әскери-тергеу органдары бөлімшелері, әскери прокуратура және Ұлттық қауіпсіздік комитеті әскери полиция органдары осы тізімге енгізілуге жатады.

Құқық бұзушылық профилактикасы туралы Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 29 сәуірдегі заңы Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, ұйымдарының және азаматтарының құқық бұзушылық профилактикасы жөніндегі қызметінің құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық негіздерін айқындайды. Құқық бұзушылық профилактикасы туралы заңында мынадай негізгі ұғымдар пайдаланылады:

Әлеуметтік бейімдеу - қоғамдағы мінез-құлықтың нормалары мен қағидаларын қабылдауға және сақтауға қабілетті жеке адамды қалыптастыруға бағытталған, құқық бұзушылық профилактикасының субъектілері жүзеге асыратын шаралар кешені.

Әлеуметтік оңалту - құқыққа қарсы мінез-құлқы бар адамға құқықтық, әлеуметтік, психологиялық, педагогтік көмек көрсетуге бағытталған, құқық бұзушылық профилактикасының субъектілері жүзеге асыратын шаралар кешені, сондай-ақ психологиялық және (немесе) моральдық зардаптарды еңсеру процесі, заңға мойынсынушылық мінез-құлық - адамның Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген мінез-құлық нормаларына сәйкес келетін, адамның және азаматтың құқықтарын, бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін бұзбайтын саналы мінез-құлқы.

Құқық бұзушылық профилактикасы - құқық бұзушылық жасауға итермелейтін себептер мен жағдайларды анықтау, зерделеу, жою арқылы құқықтық тәртіпті сақтауға және күшейтуге бағытталған, құқық бұзушылық профилактикасының субъектілері жүзеге асыратын құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық шаралар кешені.

Құқық бұзушылық профилактикасының субъектілері - құқық бұзушылық профилактикасын жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, ұйымдары мен азаматтары.

Құқықтық тәрбие - азаматтардың заңға мойынсынушылық мінез-құлқын, құқықтық санасын және құқықтық мәдениетін қалыптастыруға бағытталған білім беру, ақпараттық және ұйымдастырушылық сипаттағы шаралар кешені.

Қазақстан Республикасының құқық бұзушылық профилактикасы туралы заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді, Қазақстан Республикасының осы Заңынан және өзге де нормативтік құқықтық актілерінентұрады. Егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта осы Заңда қамтылғаннан өзгеше қағидалар белгіленсе, онда халықаралық шарттың қағидалары қолданылады.

Құқық бұзушылық профилактикасы туралы заңның мақсаты – құқық бұзушылық профилактикасы саласында бірыңғай мемлекеттік саясат белгілеу болып табылады.

Құқық бұзушылық профилактикасының міндеті - адамның және азаматтың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін құқыққа қарсы қол сұғушылықтардан қорғауды қамтамасыз ету, құқық бұзушылық деңгейін төмендету, құқық бұзушылық профилактикасы жүйесін жетілдіру, сондай-ақ оларға итермелейтін себептер мен жағдайларды анықтау, зерделеу, жою, өмірлік қиын жағдайда жүрген адамдарды әлеуметтік бейімдеу және әлеуметтік оңалту, құқық бұзушылық профилактикасы субъектілерінің қызметін үйлестіру, азаматтардың құқықтық мәдениетінің деңгейін арттыру, азаматтар мен ұйымдардың құқық бұзушылық профилактикасына қатысуларын қамтамасыз ету болып табылады.

Әкімшілік — ескерту шаралары да (құқық бұзушылықтардың алдын алу), сондай — ақ әкімшілік бұлтартпау шаралары да (жасалынып жатқан құқық бұзушылықтарды тоқтату), ереже бойынша, кінәлі тұлғаларды олардың құқық бұзушылық жасағаны үшін жазалауға дейін қолданылады, яғни әкімшілік жауапкершілік шараларын қолданудың алғы шарты болып табылады. Іс жүргізуді қамтамасыз ету шаралары, мысалы, жеке басын тінту, қарау, тексеру, заттарды тінту, тексеру, қарау, заттар мен құжаттарды алу, әкімшілікістерді шешу тәртібі заңдылықты нығайтуға ықпал етеді, заңнама да белгіленген шектерде және тәртіпте қарастырылған жағдайда ғана қолданылады [1].

Қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге қатысатын адамның заңды талабына бағынбау бес айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің 443-бабының бірінші бөлігінде көзделген, әкімшілік жаза қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде қайталап жасалған әрекет (әрекетсіздік) он айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға не бес тәулікке дейін әкімшілік қамаққа алуға әкеп соғады [2].

Жаппай іс-шара жүргізу кезінде нарядтар:

-қойылған міндеттерді білуге және мүлтіксіз орындауға;

-қызмет өтеу барысында үрей және топтық құқық бұзушылықтың тууын ескерте отырып, әсіресе, қоғамдық тәртіпті бұзудың алдын алу барысында ерекше қырағылық пен ұстамдылықты сақтауға;

-көрсетілген жерде болуға және арнайы рұқсатсыз қызметтің сеніп тапсырылған учаскесін тастамауға;

-жаппай іс-шара өткізу орынынан мас күйіндегі адамдарды, және басқа да қоғамдық тәртіп бұзушыларды шығаруға сондай ақ іс-шара өткізуді, қоғамдық тәртіп пен көрермендер және қатысушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуді күрделендіретін жағдайлар орын алған жағдайда объектідегі тәртіпті сақтау үшін жауапты адамға тез арада баяндауға тиіс.

Жаппай іс-шараларды өткізу күні қызметтер мен бөлімшелердің бастықтары жеке құрамды және оның жабдықталуын тексеру, дербес топтардың жетекшілерімен жұмыс нұсқамасын жүргізеді, және жоспарланған іс-шараның басталу уақытындағы, өткізу тәртібіндегі болуы ықтимал өзгерістер және жедел жағдайдағы басқа өзгерістер туралы хабарлайды, бар күштер мен құралдардың қойылуын қамтамасыз етеді, іс-шараның ұйымдастырушыларымен өзара іс-қимыл белгіленеді. Жаппай іс-шаралар өткізу кезінде қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін тек нақты қажетті күштер мен құралдар саны жұмылдырылуы тиіс. Нарядтар жүргізілген іс-шараның таралуына қатысты қимылға енгізіледі, ал қажеттіліктің төмендеген жағдайында тез арада алынады және резервке ауыстырылады. Көпшілік шараларын жүргізу барысында құрсау (Қ), еріп жүру топтары (ЕЖТ), бақылау бекеттері (ББ), резерв (Р), қоршаулар (Қ), патрульдеу топтары, көлік қозғалысын шектеу, заңдарды түсіндіру, байланысты қамтамасыз ету, қоршау "блоктау", құқық бұзушылықтарды тіркеу және басқалар қолданылады. Әр топты арнайы біріккен отряд командирі алдын ала тағайындаған жетекші басқарады:

Құрсау - көпшілік шаралар жүргізілетін аумаққа бөгде адамдарды жібермеу мақсатымен, сондай-ақ іс-шараларға қатысушылар мен көрермендер орналасқан жерлерде шараларға қатысушылар, көрермендер немесе ара жігін ажырату квадраттардың (тік бұрыштардың) ұйымдасқан түрде қозғалуын қамтамасыз ететін бағыттаушы коридорлар құру үшін қойылады.

Құрсаулардың құрамына полиция қызметкерлері, әскери қызметкерлер, көпшілік өкілдері кіре алады. Құрсаулар жеке құрам 2 метрден аса арақашықтықта орналасқанда - сирек, 1-2 метр арақашықтықта - қалыпты, 1 метрден кем қашықтықта - күшейтілген, екі және одан да көп қатарларда - көп қатарлы болып бөлінеді. Аса қауіпті бағыттарда құрсауларды күшейту мақсатымен арнайы кедергілерден, автомобильдер және әскери

техникадан қоршаулар орнатылады; Еріп жүру тобы - колонналар сап түзеу кезеңінде, оларға арналған жерлерде оларға еріп жүру және орналастыру кезінде қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етеді.

Бақылау бекеттері - көпшілік іс-шараларды жүргізу және жағдай өзгеру барысында дер кезінде ақпаратты қамтамасыз етеді. Ол аумақты жақсы шолуды қамтамасыз ететін пункттерде орналасады және қажетті техникалық құралдармен жабдықталады.

Резерв - көпшілік іс-шараларын жүргізу барысында жағдай шиеленіскен кезде қоғамдық тәртіпті сақтаудың міндеттерін шешуге арналады. Резерв ол тез арада қимылға кірісе алатындай жерде орналасуы тиіс. Жедел штаб бастығының қарамағындағы резерв құрамына қоғамдық тәртіпті сақтауға жұмылдырылған күштер мен құралдардың 20%-ы бөлінуі мүмкін. Секторлар, учаскелер немесе бағыттар бастықтарының қарамағындағы резервтер осы секторлардағы, учаскелердегі немесе бағыттардағы қызметте пайдаланатын күштер мен құрамдардың 10-15%-ын құрайды. Жұмылдырылған резервтер тез арада маңызы шамалы учаскелер мен бағыттардағы күштер және құрамдарды босату есебінен толықтырылады.

Патрульдеу тобы - ішкі істер органдарының, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің ішкі әскерлер және оқу орындарының (оларды жұмылдырған жағдайда) жеке құрамынан аумақтағы азаматтардың көпшілік іс-шаралар жүргізуге жақын аудандағы қоғамдық тәртіпті сақтауды жүзеге асыру үшін қалыптасады.

Көлік қозғалысын шектеу топтары - жол полициясы қызметкерлерінен қалыптасады және блоктау аймағының айналасында көлік, жаяу жүргіншілер қозғалысын ұйымдастырады, сондай-ақ арнайы іс-шаралар өткізілетін жерлерге ішкі істер органдарының және ішкі әскерлер, апат-құтқару қызметтерінің автокөліктерінің бөгетсіз өтуін қамтамасыз етеді.

Заңдарды түсіндіру тобы - ішкі істер органдарының мейлінше дайындалған қызметкерлер санынан құрылады. Бұл топтың басты міндеті көпшілік іс-шараларға қатысушылар арасында түсіндіру жұмысын жүргізу болып табылады.

Байланысты қамтамасыз ету тобы - байланыс және арнайы техника бөлімшелерінің, сондай-ақ байланыс құралдарымен жұмыс істеу дағдысы бар жеке құрамның қызметкерлерінен құрылады. Ол күштер мен құралдарды сенімді басқаруды қамтамасыз етуге бейімделеді. Радиоқұралдарының байланысын қолдану және жұмыс тәртібін жедел штабтың бастығы анықтайды;

Қоршау (блоктау) тобы - полицияның саптық бөлімшелері және ішкі әскер бөлімшелерінің (олар жұмылдырылған жағдайда) жеке құрамынан құрылады. Топ азаматтардың енуін шектеу, қоршау (блоктау) ауданына белсенді түрде енуге тырысқан адамдарды сүзгіден өткізу пунктіне бағыттау, құқық бұзушыларды ұстау, іс-шара өткізілетін ауданға бөтен көліктің өтуін тоқтату мақсатымен жергілікті тиісті ауданын қоршауды (блоктауды) жүзеге асырады. Қажетті жерлерде азаматтарды, көлікті ұйымдасқан түрде өткізу, құқыққа қарсы қимылдардың ұйымдастырушылары мен белсенді мүшелерін анықтау, ұстау үшін бақылау өткізу бекетінде құрылады.

Құқық бұзушылықтарды тіркеу тобы - криминалдық полиция бөлімшелерінің қызметкерлерінен құрылады, сырттай (визуального) бақылау, фото суретке түсіру, бейне және дыбыс жазбалары құралдарымен жабдықталады. Оқиға болған жерде құқыққа қарсы қимылдарды құжаттауды, жеткізілген құқық бұзушыларды тексеруді қамтамасыз етеді [3].

Құқық бұзушылық профилактикасы субъектілерінің қызметін үйлестіруді жүзеге асыру, профилактикалық жұмыстың тиімділігін арттыру жөніндегі тиісті ұсыныстарды әзірлеу мақсатында облыстардың, республикалық маңызы бар, қалалардың, елорданың және облыстық маңызы бар аудандардың қалалардың жергілікті атқарушы органдарының жанында құқық бұзушылық профилактикасы жөніндегі комиссия құру негізгісі болып табылады [4].

Жаппай тәртіпсіздік орын алған кезде патрульді-бекеттік қызметін атқару кезінде мынандай құралдар:

Табельдік атыс қаруы, жабдықтар және арнайы құралдар, жарықтандыратын құралдар, арнайы аппаратура және басқа техникалық құралдар, қызметтік жануарлар қолданылады [5].

Жаппай тәртіпсіздікті ескертумен жолын кесетін топтар тосқауылдаушы, патрульдеу топтары, қосалқы топтар т.с.с. жаппай тәртіпсіздіктін жолын кесу үшін арнайы топтар құрылады және жаппай тәртіпсіздік орын алған жағдайда оларды жою үшін іс әрекеттерді орындайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Төтенше жағдай туралы Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 8 ақпандағы N 387 Заңы (10.01.2015 жылғы өзгерістермен және толықтырулармен)
2. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі №235-V ҚРЗ (10.02.2017 жылғы енгізілген өзгерістермен және толықтырулармен).
3. Көшелерде және басқада қоғамдық орындарда іс-шаралар өткізу кезінде ІІО бөлімшелерінің қоғамдық тәртіпті сақтау мен азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі жұмысын ұйымдастыру туралы ҚР ІІМ бұйрығы № 665 06.12.2000жыл.http://normativ.kz/view/55297/
4. 06.03.2013ж. Қазақстан Республикасы ІІМ №10 «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарында кәсіби қызметтік және дене дайындығын ұйымдастыру туралы» бұйрығы. http://adilet.zan.kz/kaz/docs.
5. Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы « Құқық қорғау қызметі туралы » N 380-IV заңы

(20.12.2016 жылы енгізілген өзгерістер мен және толықтырулармен)

ОӘЖ 343.9

Құдайбергенов Е.Б.
2 курс магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

ЖАППАЙ ТӘРТІПСІЗДІКТІҢ АЛДЫН АЛУ ЖӘНЕ ЖОЛЫН КЕСУ БОЙЫНША ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫНЫҢ БАСҚА ДА ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫМЕН ЖӘНЕ ЖЕРГІЛІКТІ АТҚАРУШЫ БИЛІК ОРГАНДАРЫМЕН ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСТІГІ

Бұл мақалада ішкі істер органдарының жаппай тәртіпсіздік бойынша әрекеттестіктің өзекті мәселелері талқыланды. Автор ведомстволық нормативтік актілердің бірнешеуін зерттеп, жаппай тәртіпсіздікке өзіндік көзқарас білдірді.

Түйін сөздер: *алдын алу, жаппай тәртіпсіздік, ішкі істер органдары, ескерту.*

В настоящей статье раскрыты актуальные вопросы взаимодействия органов внутренних дел по предупреждению массовых беспорядков. Автор проанализировал некоторые ведомственные нормативные акты и дал собственную точку зрения по предупреждению массовых беспорядков.

Ключевые слова: *предупреждение, массовые беспорядки, органы внутренних дел, профилактика.*

This article reveals topical issues of engagement of the internal affairs bodies for the prevention of riots. The author analyzed some departmental regulations and gave his own point of view on the prevention of riots.

Keywords: *warning, riots, internal affairs bodies, prevention.*

Қазақстан Республикасының бүкіл аумағындағы немесе оның жекелеген жерлеріндегі төтенше жағдайды Қазақстан Республикасының Премьер-Министрімен және Парламенті палаталарының төрағаларымен ресми кеңестертерден кейін Қазақстан Республикасының Президенті тиісті жарлығымен енгізеді, бұл туралы Қазақстан Республикасының Парламентіне дереу хабарланады. Төтенше жағдай қалыптасқан жағдайды өзге шаралар қолданумен реттеу мүмкін болмаған жағдайда енгізіледі. Қазақстан Республикасы Президентінің төтенше жағдайды енгізу туралы жарлығы Қазақстан Республикасының заңдарынасәйкес ресми баспа басылымдарында дереу жариялануға тиіс және барлық бұқаралық ақпарат құралдары арқылы халыққа жеткізіледі.

Қазақстан Республикасы Президентінің Төтенше жағдайды енгізу туралы жарлығы Қазақстан Республикасының Президенті белгілеген мерзімде қолданысқа енгізіледі.

Жаппай тәртіпсіздік кезіндегі төтенше жағдай режимін қамтамасыз ету үшін ішкі істер, ұлттық қауіпсіздік органдарының, азаматтық қорғау саласындағы уәкілетті органның және басқа да мемлекеттік органдардың күштері мен құралдары пайдаланылады. Қажет болған жағдайларда Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығының негізінде төтенше жағдай режимін қамтамасыз ету үшін, сондай-ақ төтенше жағдай енгізілмей Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері мынадай міндеттерді орындау үшін, төтенше жағдай енгізілген жерге кірудің және одан шығудың ерекше режимін сақтауға, ерекше қорғалатын объектілерді, халықтың тыныс-тіршілігін және көліктің жұмыс істеуін қамтамасыз ететін объектілерді, адамдардың өмірі мен денсаулығына, сондай-ақ қоршаған ортаға үлкен қауіп төндіретін объектілерді күзетуге, арнайы құралдарды, қаруды қолдану, сондай-ақ әскери және басқа да техниканы жолын кесу ісіне қатысуға, адамдар өмірін құтқару ісіне қатысуға пайдалану арқылы күш көрсету әрекеттері орын алған жанжалдарға қатысқан тайталасушы тараптарды айыруға, заңсыз қарулы құралымдар қызметіне қолданылуы мүмкін.

Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің шекара қызметіҚазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасын қорғау мақсатында ғана төтенше жағдай режимін қамтамасыз етуге тартылады.

Жаппай тәртіпсіздік орын алғанда және енгізілген төтенше жағдай режимін қамтамасыз етуге арналған күштер мен құралдары Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері ішкі істер және ұлттық қауіпсіздік органдарымен бірлесіп орындайды. Бұл орайда Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің әскери қызметшілеріне «Қазақстан Республикасының Ұлттық ұланы туралы» Қазақстан Республикасы заңының дене күшін, арнайы құралдарды, қызметтік иттерді, қаруды қолдану, әскери техниканы пайдалану шарттарына, тәртібіне және шектеріне қатысты бөлігіндегі ережелері қолданылады.

Төтенше жағдайды енгізуге жаппай тәртіпсіздіктер орын алған жердегі мән-жайларды жою жөніндегі мәселелерді шұғыл шешу және іс-шараларды жүргізу мақсатында Қазақстан Республикасының Президенті мемлекеттік басқарудың төтенше жағдай режимін қамтамасыз ету жөніндегі арнайы органдарын құруы мүмкін, оларға:

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Төтенше жағдай режимін қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік комиссия, жергілікті жердің комендатурасы жатады [11(5-11 бап)].

Жаппай тәртіпсіздік орын алуына байланысты төтенше жағдай режимін қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік комиссия (бұдан әрі - Мемлекеттік комиссия) төтенше жағдайды енгізу үшін негіз болған мән-жайлар Қазақстан Республикасының екі және одан да көп әкімшілік-аумақтық бірліктерініңаумағында

туындаған жағдайда, Қазақстан Республикасы Президентінің актісімен құрылады. Комендатураның қызметі Қазақстан Республикасының Президенті бекіткен үлгі ереже негізінде жүзеге асырылады [1].

Мемлекеттік комиссияның негізгі міндеттері мыналар болып табылады:

-төтенше жағдайды енгізу үшін негіз болған мән-жайларды жою жөнінде шаралар әзірлеу;

-төтенше жағдай енгізілген аумақтың қызметін басқару мен қамтамасыз ету жөнінде жедел іс-шаралар жүргізуді ұйымдастыру;

-төтенше жағдайды енгізу үшін негіз болған мән-жайлардың салдарынан зардап шеккен жеке тұлғаларды уақытша тұруға арналған тұрғын үй-жайларға орналастыруды;

-оларға қажетті көмек көрсетуді ұйымдастыру;

-орталық және жергілікті атқарушы органдардың, ұйымдардың, төтенше жағдай енгізілген жергілікті жерлердің комендатураларының төтенше жағдайды енгізу үшін негіз болған мән-жайларды жою жөніндегі қызметін үйлестіру;

-төтенше жағдай кезеңінде жүргізілетін іс-шаралардың орындалуын бақылау.

Негізгі міндеттерін орындау үшін Мемлекеттік комиссия мынадай функцияларды жүзеге асырады:

-орталық және жергілікті атқарушы органдардың, ұйымдардың, төтенше жағдай енгізілген жергілікті жерлердің комендатураларының төтенше жағдайды енгізуге негіз болған мән-жайларды жою жөніндегі қызметін үйлестіру бойынша ұсыныстар әзірлейді;

-мемлекеттік комиссияға жүктелген міндеттерді орындау мәселелері бойынша орталық, жергілікті атқарушы органдардың лауазымды адамдарын және төтенше жағдай енгізілген жергілікті жерлердің комендanттарын тыңдайды;

-орталық және жергілікті атқарушы органдардан, ұйымдардан Мемлекеттік комиссияның қызметін жүзеге асыру үшін қажетті құжаттар мен мәліметтерді сұратады және алады;

-орталық және жергілікті атқарушы органдардың, ұйымдардың, төтенше жағдай енгізілген жергілікті жерлердің комендатураларының төтенше жағдайды енгізуге негіз болған мән-жайларды жою жөніндегі іс-шараларды орындауын бақылайды;

-орталық және жергілікті атқарушы органдардың, ұйымдардың мамандарын төтенше жағдай енгізуге негіз болған мән-жайларды жою мәселелерін шешу үшін талдамалық, сараптау және басқа да қажетті жұмыстарды орындауға тартады;

-қосымша шаралар мен уақытша шектеулерді енгізудің тиімділігін қарайды;

-төтенше жағдай енгізуге негіз болған мән-жайлар толық немесе ішінара жойылған кезде Қазақстан Республикасының Президентіне қосымша шаралардың, уақытша шектеулердің немесе төтенше жағдайдың толық немесе ішінара күшін жою туралы тиісті ұсыныстар енгізеді.

Мемлекеттік комиссияның қызметін ұйымдастыру.

Мемлекеттік комиссия орталық, жергілікті атқарушы органдардың өкілдерінен және төтенше жағдай енгізілген жергілікті жерлердің комендanттарынан құрылады. Мемлекеттік комиссияның дербес құрамын Қазақстан Республикасының Президенті бекітеді және ол төтенше жағдай енгізуге негіз болған мән-жайларға байланысты болады. Мемлекеттік комиссия төрағадан, мүшелерден және хатшыдан тұрады. Мемлекеттік комиссияның төрағасы Қазақстан Республикасының Президентіне есеп береді.

Мемлекеттік комиссия өз құзыретіне сәйкес қабылдайтын шешімдер орталық, жергілікті атқарушы органдардың және төтенше жағдай енгізілген жергілікті жерлердің комендатураларының, жеке және заңды тұлғалардың орындауы үшін міндетті болады. Қазақстан Республикасы Президентінің құзыретіне жататын мәселелер бойынша Мемлекеттік комиссия Қазақстан Республикасы Президентінің қарауына жарлықтар мен өкімдердің тиісті жобаларын енгізеді. Қазақстан Республикасы Үкіметінің құзыретіне жататын мәселелер бойынша Мемлекеттік комиссия Қазақстан Республикасы Үкіметінің қарауына Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулылары мен Премьер-Министрі өкімдерінің тиісті жобаларын енгізеді.

Төтенше жағдай енгізілген жергілікті жердің комендатурасы өзінің төтенше жағдай режимін қамтамасыз ету жөніндегі қызметін жергілікті атқарушы органдармен өзара іс-қимыл жасай отырып жүзеге асырады. Жергілікті жердің комендатурасын Қазақстан Республикасының Президенті тағайындайтын комендант және жергілікті жер комендатурасының аппараты құрайды, оның құрамы төтенше жағдайды енгізуге негіз болған мән-жайлар негізге алына отырып айқындалады. Комендант – Қазақстан Республикасының Президентіне, ал Мемлекеттік комиссия құрылған кезде Қазақстан Республикасының Президенті мен Мемлекеттік комиссияның төрағасына бағынады[2].

Жергілікті жердің комендanты болып, шектес мемлекеттер аумақтарынан Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы арқылы жаппай өту кезінде, Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күштеп өзгертуге әрекеттену кезінде, терроризм актілері, билікті күштеп басып алуға немесе Қазақстан Республикасының Конституциясын бұза отырып билікті күшпен ұстап тұруға бағытталған іс-әрекеттер кезінде, қарулы бүлік, диверсия кезінде Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің, жаппай тәртіпсіздік, ұлтаралық және конфессияаралық жанжалдар, экстремистік топтардың жекелеген жергілікті жерлерді, аса маңызды және стратегиялық объектілерді қоршап алуы немесе басып алуы, заңсыз қарулы құралымдардың дайындалуы және әрекеті кезінде Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің, қарулы қақтығысты күштеп тану мақсатында басқа мемлекеттер тарапынан жасалатын арандатушылық іс-әрекеттер, Қазақстан

Республикасының аумақтық тұтастығын бұзу кезінде Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрлігі Қазақстан Республикасы Төтенше жағдайлар министрлігінің өкілі тағайындалады [3].

Төтенше жағдай енгізілген жергілікті жердің комендanты өз өкілеттіктері шегінде барлық жеке және заңды тұлғалардың, лауазымды адамдардың, жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару органдарының, сондай-ақ ішкі істер органдары, азаматтық қорғау саласындағы уәкілетті органның аумақтық бөлімшелері, төтенше жағдай енгізілген жергілікті жерде орналасқан (дислокацияланған) және төтенше жағдай режимін қамтамасыз ету үшін қосымша тартылатын әскери құралымдар бастықтарының (командирлерінің) тиісті аумақта орындауы міндетті төтенше жағдай режимін қамтамасыз ету мәселелері жөнінде бұйрықтар мен өкімдер шығарады, жеке тұлғалардың белгіленген мерзімде белгілі бір жерден кетіп қалуына шектеулер енгізеді, сол жергілікті жердің тұрғындары болып табылмайтын қоғамдық тәртіпті бұзушы адамдарды солардың есебінен өздерінің тұрақты тұратын жерлеріне немесе төтенше жағдай жарияланған жергілікті жерден тыс жерлерге шығарып жібереді, сондай-ақ төтенше жағдай енгізілген жергілікті жерде заңдылық пен құқық тәртібін қамтамасыз ету жөнінде шаралар қолданады, қоғамнан уақытша оқшаулауды қамтамасыз ететін арнайы мекемелерде орын жеткіліксіз болған жағдайда төтенше жағдай режимін бұзған, ұсталған адамдарды ұстаудың қосымша орындарын айқындайды. Ұйымдардың басшыларын өз міндеттерін, комендanттың бұйрықтары мен өкімдерін тиісінше орындамауына байланысты төтенше жағдайдың қолданысы кезеңінде жұмысынан шеттетеді, төтенше жағдай енгізілген жергілікті жерде осы Заңда көзделген қосымша шаралар мен уақытша шектеулерді қолдану қажеттігі туралы ұсыныстармен Қазақстан Республикасының Президентіне жүгінеді және осы шаралардың орындалуын қамтамасыз етеді. Қазақстан Республикасының Үкіметіне төтенше жағдай режимін қамтамасыз ету жөніндегі іс-шараларды қосымша қаржыландыру туралы ұсыныстар енгізеді, тиісті жергілікті жердің тұрғындарын төтенше жағдай кезінде қолданылатын, енгізілген шаралар мен уақытша шектеулерді орындау қажеттігі туралы бұқаралық ақпарат құралдары арқылы хабардар етеді. Жергілікті өкілді және атқарушы органдардың барлық отырыстарына қатысуға және өз құзыретіне жатқызылған мәселелер бойынша ұсыныстар енгізуге құқылы. Төтенше жағдай енгізілген жергілікті жердің комендатурасы жанынан журналистерді аккредиттеуді жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес өзге де өкілеттіктерді жүзеге асырады, жергілікті жердің комендатурасы жұмыскерлерінің еңбек қатынастары Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес реттеледі. Төтенше жағдай енгізілген жергілікті жердің комендатурасын құру көрсетілген аумақта жұмыс істейтін жергілікті өкілді және атқарушы органдардың қызметін тоқтатпайды. Төтенше жағдай енгізілген аумақта төтенше жағдай режимін қамтамасыз ету мақсатында жергілікті жердің комендanты өз өкімімен жергілікті атқарушы және өкілді органдардың, орталық мемлекеттік органдардың төтенше жағдай енгізуге негіз болған мән-жайларды жоюға кедергі келтіретін нормативтік құқықтық актілерінің қолданылуын режим кезеңінде тоқтата тұруға құқылы [1].

2014 жылғы 3 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, күш қолданумен, қиратумен, өртеумен, бұзумен, мүлікті жоюмен, атыс қаруын, жарылғыш заттарды немесе жарылыс құрылғыларын қолданумен, сондай-ақ билік өкіліне қарулы қарсылық көрсетумен ұласқан жаппай тәртіпсіздікті ұйымдастыру төрт жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Қылмыстық кодексінің 272-бабының бірінші бөлігінде көзделген жаппай тәртіпсіздікке қатысу жаза түрілері:

–үш жылдан сегіз жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруғажазаланады.

Билік өкілдерінің заңды талаптарына белсенді түрде бағынбауға және жаппай тәртіпсіздікке шақыру не жаппай тәртіпсіздікке арандату, сол сияқты азаматтарға зорлық-зомбылық жасауға шақыру

–үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады [3].

Қоғамдық қақтығыстарды реттеу жолдары - қоғамдық қақтығыстарды шешудің немесе олардың ширығушылығын бәсеңдету әдіс-тәсілдері. Саяси тәжірибеде қоғамдық қақтығыстарды реттеу немесе олардың ширығушылығын бәсеңдетудің бірнеше түрлері бар. Алайда, бұл әдістердің қолданылатындары шамалы-ақ. Олардың барлығын төрт топқа жинақтауға болады.Қоғамда бар, орын алып отырған қақтығыстарды көзге ілмеу, мән бермеу, қақтығысушы жақтардың біреуіне немесе барлығына қатысты репрессивті шаралар қолдану ашық қақтығысқа әкелген алғышарттардың біразын жоюға бағытталғанреформалардыжүзеге асыру, қақтығыстардың тікелей себептерін жою арқылы қақтығысты түбегейлі шешуге тырысу [4].

Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігі жаппай тәртіпсіздіктерден; ұлтаралық және конфессияаралық жанжалдардан, жекелеген жергілікті жерлерді, аса маңызды және стратегиялық объектілерді қоршап алудан немесе басып алудан; заңсыз қарулы құралымдардың ұйымдасуынан және әрекетінен туындаған төтенше жағдайлардың алдын алады және оларды жоюды жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасының Қорғаныс министрлігі қарулы қақтығысты күштеп таңу мақсатында басқа мемлекеттер тарапынан болған арандатушылық іс-әрекеттерден; Қазақстан Республикасының аумақтық тұтастығын бұзудан туындаған төтенше жағдайлардың алдын алуға қатысады.

Қорытындылай келе қоғамдық тәртіпті сақтауда Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары қоғамдық тіртіпті сақтау барысында аса маңызды мемлекеттік және стратегиялық объектілерді, сондай-ақ халықтың тыныс-тіршілігіні мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету негізгі нысаны болып болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы « Құқық қорғау қызметі туралы » N 380-IV заңы (20.12.2016 жылы енгізілген өзгерістер мен және толықтырулармен)

2. Маңғыстау облысының Жаңаөзен қаласындағы жаппай тәртіпсіздіктерге байланысты туындаған әлеуметтік-экономикалық, гуманитарлық және өзге де проблемаларды жедел шешу үшін үкіметтік комиссия құру туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 жылғы 18 желтоқсандағы № 1546 3.Қаулысы.http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1100001546.

4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V (28.12.2016 жылы енгізілген өзгерістермен және толықтырулармен)

5. Төтенше жағдайлардың алдын алудың және жоюдың мемлекеттік жүйесі туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1997 жылғы 28 тамыздағы N 1298 Қаулысы. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P030001387.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 338.1

Абеуханова А. Т.
магистрант специальности 6М050600 «Экономика», Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г.Семей
Научный руководитель:
Байльдинов Е.Т.
к.э.н.,старший преподаватель кафедры «Экономика и менеджмент», Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г.Семей

РОЛЬ ОРГАНИЗАЦИИ ТРУДА В ПОВЫШЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Мақалада еңбекті ұйымдастыру, нарықтың жұмыс істеу ерекшеліктері (нарық үрдісіне әртүрлі қатысушылардың мүдделері, өндіріс және сату көрсеткіштерінің, ұқсас тауарларды өндірушілердің бәсекелестігі субъективтілігі) қарастырылады, өндірісті дамыту мүмкіндіктері және ең жақсы опцияны таңдау нарықтық жағдайларға байланысты екендігін атап өту керек.
***Түйін сөздер**: экономика, еңбек нарығы, экономикалық тиімділік*

В статье рассмотрены организация труда, особенности функционирования рынка (субъективность интересов различных участников рыночного процесса, подвижность параметров производства и сбыта продукции, конкуренция производителей аналогичных товаров), следует отметить, что возможности способа развития производства и выбор наилучшего варианта зависят от рыночной конъюнктуры.
***Ключевые слова**: экономика, рынок труда, экономическая эффективность.*

The article examines the organization of labor, features of market functioning (subjectivity of interests of various market participants, mobility of production and sales parameters, competition of producers of similar goods), it should be noted that the possibilities of production development and the selection of the best option depend on market conditions.
***Keywords**: economy, labor market, economic efficiency.*

Организация труда персонала, если она отвечает принципам комплексности, непрерывности, рациональности, научности, гуманизации и эффективности, способна без существенных инвестиций, а иногда и вообще без них, значительно повысить производительность и качество труда, в результате чего обеспечивается получение дополнительной прибыли.

При этом рост производительности труда приводит к относительному или абсолютному высвобождению работников, а значит, к снижению расходов на оплату труда, снижению себестоимости продукции и увеличению прибыли.

Повышение качества труда приводит к сокращению брака, более экономному использованию сырья и материалов, топлива, электроэнергии, что также обеспечивает снижение себестоимости продукции и увеличение прибыли. Нередко повышение качества труда ведет к повышению качества и конкурентоспособности выпускаемой продукции, освоению новых рынков сбыта, увеличению объемов производства, что также способствует получению дополнительной прибыли [1].

В связи с этим любое предприятие должно уделять самое пристальное внимание совершенствованию организации труда своего персонала. К сожалению, так происходит далеко не везде, что объясняется сложившимися традициями, доставшимися нам от перестроечных времен, и еще не преобразованным менталитетом российских руководителей.

Между тем вопросам постоянного совершенствования организации и нормирования труда в экономически развитых странах придается очень большое значение. Эта работа рассматривается как мощный фактор повышения эффективности производства.

Фирмы не жалеют денег на осуществление проектов совершенствования организации труда, зная, что вложенные затраты окупаются в значительно больших размерах [2].

Характерной чертой такой работы является то, что она осуществляется высококвалифицированными специалистами, менеджерами, причем в последнее время наблюдается тенденция к использованию услуг специализированных консалтинговых фирм, которые разрабатывают проекты организации труда объединенными усилиями менеджеров, экономистов, психологов, физиологов, социологов.

Особое внимание при этом уделяется решению двух взаимосвязанных проблем: активизации так называемого человеческого фактора и гуманизации труда.

Активизация человеческого фактора реализуется посредством:

- вовлечения трудящихся в процессе управления производством;

- расширения практики участия работников в распределении прибыли;

- повышения образовательного уровня работников, обучения их передовым способом и навыкам в области экономики организации производства и труда, психологии, здорового образа жизни, саморегуляции психической деятельности и т. д.;

- последовательной и постоянной гуманизацией труда.

Как видно из вышесказанного, гуманизация труда является составным элементом политики в области активизации человеческого фактора.

Гуманизация труда реализуется посредством:

- обогащения содержания труда, расширения функций работника;

- гибких форм занятости, предоставления работнику свободного выбора таких режимов труда и отдыха, а также форм занятости, которые в наибольшей степени соответствуют его запросам;

- учета индивидуальных психофизиологических особенностей работников при распределении работы;

- учета мотивационных установок работников и выбора адекватных форм материального и морального поощрения;

- улучшения условий труда, эстетизации производственного процесса;

- создания благоприятного психологического климата в коллективах и т. Д [3].

Как же обстоят дела в нашей стране? В настоящее время положение дел с развитием науки об организации и нормировании труда в Казахстане нельзя назвать однозначным.

Что касается науки, то здесь наметились некоторые положительные сдвиги. Так, в 2002 г. создан НИИ труда и социального развития. В учебные планы некоторых экономических специальностей вновь введена дисциплина «Организация, нормирование и оплата труда», на книжном рынке появились учебники и учебные пособия по данной дисциплине, отдельные разделы по теории и практике научной организации труда все чаще включаются в учебные издания по дисциплине «Управление персоналом», на страницах популярных изданий обсуждаются проблемы, стоящие перед отечественными предприятиями в этой области, освещается зарубежный опыт [4].

Что касается практики, то здесь можно выделить два направления.

С одной стороны, большинство работодателей не только игнорируют работу по совершенствованию организации труда, но в ряде случаев и грубо нарушают ее основные постулаты: ухудшают условия труда, не соблюдают требования к построению режимов труда и отдыха, уменьшают время на внутри- сменный отдых, нарушают трудовое законодательство и проч.

С другой стороны, постепенно, как слабые ростки цивилизации, появляются руководители, проявляющие интерес к науке об организации труда и пытающиеся внедрить ее достижения в практику.

При этом крупные предприятия заказывают проекты организации, нормирования и оплаты труда в научно-исследовательских учреждениях и пока еще немногочисленных консалтинговых фирмах, а мелкие пытаются самостоятельно решить свои проблемы, опираясь на свой опыт, интуицию, знания и научные публикации.

В связи с этим возникает насущная необходимость серьезного изучения теоретических и практических основ науки об организации труда как руководителями предприятий, так и отдельными работниками, чему и призвана способствовать данная дисциплина [5].

Список использованной литературы

1. Послание Президента Республики Казахстан – ЛидераНации Н.А. Назарбаева народу Казахстана от 14 декабря2015 года «Стратегия «Казахстан – 2050»:

2. Татибеков Б. Человеческие ресурсы страны: сущность, особенности и принципы развития в условиях глобализации. //Труд в Казахстане, - 2004. - №2. - С.4.

3. Электронный ресурс stat.gov.kz

4. Зайцев Н. Л. Экономика промышленного предприятия. Учебник. 6-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М,2007. с. 414. (Высшее образование).

5. Засмуженец С. И. Статья Рост производительности труда должен опережать рост его оплаты, сентябрь 2007 г.сайт www.gogle.ru.

УДК 330.1

Марат Е. Е.
магистрант 1 курса, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г.Семей

ПОКАЗАТЕЛИ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОСВОЕНИЯ НОВЫХ ВИДОВ ПРОДУКЦИИ НА ПИЩЕВЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Бұл мақалада азық-түлік кәсіпорындарында жаңа өнім түрлерін дамытудың экономикалық тиімділігінің негізгі көрсеткіштері қарастырылады. Азық-түлік кәсіпорындарында жаңа өнім түрлерін дамытудың экономикалық тиімділігін анықтау үшін өндірілетін өнімнің табыстылығын айқындайтын көрсеткіштер жиынтығын ескеру қажет.
Түйін сөздер: *экономикалық тиімділік, кірістілік, жаңа өнімдерді дамыту*

В данной статье рассмотрены основные показатели экономической эффективности освоения новых видов продукции на пищевых предприятиях. Отмечено, что для определения экономической эффективности освоения новых видов продукции на пищевых предприятиях необходимо учитывать комплекс показателей, которые определяют рентабельность производимой продукции.
Ключевые слова: *экономическая эффективность, рентабельность, освоение новой продукции*

This article discusses the main indicators of the economic efficiency of the development of new types of products in the food enterprises. It was noted that in order to determine the economic efficiency of the development of new types of products at beverage enterprises, it is necessary to take into account a set of indicators that determine the profitability of the products being produced.
Keywords: *economic efficiency, profitability, development of new products*

Оценка экономической эффективности освоения новых видов продукции на пищевых предприятиях является сложным процессом, поскольку содержит в себе большое количество экономических законов и ориентирована на результативность. Вместе с тем необходимо отметить, что показатель экономической эффективности определяет стратегию развития предприятия. Однако, как отмечают ученые-исследователи, функционирование отечественных пищевых предприятий в условиях современной рыночной экономики сопровождается отдельными негативными процессами, к которым относятся:

- снижение платёжеспособности сельскохозяйственных товаров-производителей;
- разрушение их материально-технической базы;
- обострение конкуренции на внутреннем и мировых рынках продовольствия и средств производства;
- неблагоприятный инвестиционный климат;
- низкий уровень внедрения достижений научно-технического прогресса [1].

Вышеуказанные негативные процессы свойственны любой отрасли экономики. В связи с этим, необходима государственная поддержка, именно, пищевой промышленности, поскольку пищевая индустрия представляет собой одну из крупнейших отраслей промышленности. За счет продукции пищевой отрасли на 80 – 85% формируются продовольственные фонды и создаются стратегические запасы продовольствия. От объема производства продуктов питания, их ассортимента, качества и цены зависит не только уровень жизни населения, но и его физическое выживание. Поэтому пищевую промышленность относят к числу особых стратегических, социально значимых отраслей, обеспечивающих совместно с сельским хозяйством продовольственную безопасность, а через нее - экономическую и национальную независимость [2].

На основании вышеизложенного материала, рассмотрим комплексный измеритель экономической эффективности для определения факторов, оказывающих наибольшее влияние на эффективность пищевой промышленности и определения количественной меры этого влияния. Как отмечают ученые-исследователи четырехфакторная производительность, лежащая в основе экономической эффективности, включает влияние четырех основных факторов промышленного производства: живого труда (рабочей силы), средств труда (основного капитала), предметов труда (материалов) и предпринимательства (инноваций). Оценки влияния каждого из этих факторов на деятельность предприятий пищевой промышленности могут быть установлены с использованием логарифмирования и инструментария регрессионного анализа [3].

Основываясь на изучении влияние четырех основных факторов промышленного производства необходимо определить показатели экономической эффективности внедрения новой продукции в пищевой индустрии.

Российский ученый Дармаев Г.В. на основе анализа различных точек зрения ученых-экономистов привел систематизацию показателей, которые характеризуют эффективность сельскохозяйственного производства [4]. Данную таблицу, возможно, применить для расчета показателей эффективности внедрения новой продукции для казахстанских предприятий.

Таблица 1 - Система показателей экономической эффективности освоения новой продукции

Показатель	Расчет показателя
Частные показатели	
Производительность труда Объем валовой продукции в натуральном и денежном выражении в расчете на единицу рабочего времени, тенге	$П_т = \frac{ВП}{Т}$ где: ВП - валовая продукция, тенге. Т - затраты рабочего времени, чел-ч
Объем валовой продукции в денежной оценке в расчете на среднегодового работника, тенге	$П_т = \frac{ВП}{Р}$ где: ВП -валовая продукция, тенге. Р - среднегодовая численность работников, чел.
Трудоемкость, чел.-ч	$П_т = \frac{Т}{ВП}$ где: ВП -валовая продукция, тенге. Т - - затраты рабочего времени, чел-ч
Фондоотдача, тенге	$Ф_{от} = \frac{ВП}{Ф_о}$ где: ВП -валовая продукция, тенге. $Ф_о$ - стоимость основных фондов, тенге
Фондоемкость, тенге	$Ф_{ем} = \frac{Ф_{оп}}{ВП}$ где: ВП -валовая продукция, тенге. $Ф_{оп}$ - стоимость основных производственных фондов, тенге
Коэффициент оборачиваемости оборотных средств	$К_{об} = \frac{В + М - С}{О_{ср}}$ где: В - выручка от реализации продукции, тенге. М - стоимость новой продукции, тенге С - стоимость реализованной продукции, тенге $О_{ср}$ - средний остаток оборотных средств за год, тенге
Коэффициент загрузки средств в обороте, тенге	$К_{заг} = \frac{О_{ср}}{В}$ где: $О_{ср}$ - средний остаток оборотных средств за год, тенге В - выручка от реализации продукции
Продолжительность одного оборота, дн	$Ф_{об} = \frac{365}{К_{обср}}$ где: $О_{ср}$ - средний остаток оборотных средств за год, тенге В - выручка от реализации продукции, тенге
Обобщающие показатели	
Отношение валовой продукции к затратам живого и овеществленного труда, тенге	$Э = \frac{ВП}{П_з + Ф_{ос} \times К}$ где: ВП - валовая продукция, тенге $П_з$ - производные затраты, тенге $Ф_{ос}$ - стоимость основных фондов, тенге К - коэффициент эффективности основных производственных средств
Отношение валового дохода к затратам живого и овеществленного труда, тенге	$Э = \frac{ВД}{П_з + Ф_{ос} \times К}$ где: ВД - валовый доход от реализации продукции, тенге $П_з$ - производные затраты, тенге $Ф_{ос}$ - стоимость основных фондов, тенге К - коэффициент эффективности основных производственных средств
Отношение чистого дохода к затратам	$Э = \frac{ЧД}{П_з + Ф_{ос} \times К}$

живого и овеществленного труда, тенге	где: ЧД - чистый доход от реализации продукции, тенге $П_з$ - производные затраты, тенге $Ф_{ос}$ - стоимость основных фондов, тенге К - коэффициент эффективности основных производственных средств
Отношение прибыли к затратам живого и овеществленного труда, тенге	$$Э = \frac{П}{П_з + Ф_{ос} \times К}$$ где: П - прибыль от реализации продукции, тенге $П_з$ - производные затраты, тенге $Ф_{ос}$ - стоимость основных фондов, тенге К - коэффициент эффективности основных производственных средств
Маржинальный доход, тенге	$$M = S - V$$ где: S - выручка от реализации продукции, тенге V - совокупные переменные затраты, тенге
Ресурсоотдача, тенге	$$Р_{от} = \frac{ВП}{РП}$$ где: ВП - стоимость валовой продукции, тенге РП - величина ресурсного потенциала, тенге
Ресурсоемкость, тенге	$$Р_{см} = \frac{РП}{ВП}$$ где: ВП - стоимость валовой продукции, тенге РП - величина ресурсного потенциала, тенге
Норма прибыли, %	$$Н = \frac{П}{Ф_о + Ф_{об}} \times 100\ \%$$ где: П - прибыль от реализации продукции, тенге $Ф_о$ - стоимость основных фондов, тенге $Ф_{об}$ - стоимость оборотных фондов, тенге
Уровень рентабельности, %	$$У_р = \frac{П}{П_с} \times 100\ \%$$ где: П - прибыль от реализации продукции, тенге $П_с$ - полная себестоимость реализованной продукции, тенге
Окупаемость затрат, %	$$О_з = \frac{В}{П_с} \times 100\ \%$$ где: В - выручка от реализации продукции, тенге $П_с$ - полная себестоимость реализованной продукции, тенге

Данная система показателей экономической эффективности освоения новой продукции основана на систематизации показателей, которые характеризуют эффективность сельскохозяйственного производства [4].

Основным показателем для расчета экономической эффективности освоения новой продукции являются внедрения инноваций.

При формировании стратегии развития предприятия, связанной с введением новых технологий, необходимо оценить финансовую устойчивость, дополненную включением в состав анализируемых затрат издержек, связанных с разработкой и внедрением новых и улучшающих технологий. Инновационные потребности складываются и рассчитываются на этапе оценки стратегических альтернатив. Этот показатель является заключительным звеном в формировании системы сбалансированных показателей.Дляперерабатывающих предприятий тип инновационно-финансовой устойчивости может быть представлен показателем S', который определяет излишек или недостаток собственных оборотных средств, собственных и долгосрочных заемных средств, общей величины основных источников для формирования запасов и затрат, обеспечивающих производственный процесс и внедрение новых технологий.

В целом для перерабатывающих предприятий АПК в ходе формирования стратегических решений необходимо использовать следующие показатели:

1) коэффициент внедрения новой продукции (Квп) равный отношению выручки от продажи новой продукции и продукции, изготовленной с использованием новых технологий к общей выручке от продажи всей продукции;

2) коэффициент освоения новой техники (Кот) равный отношению стоимости вновь введенных основных фондов к среднегодовой стоимости ОПФ предприятия;

3) коэффициент обеспеченности интеллектуальной собственностью (Кис) равный отношению нематериальных активов к внеоборотным активам.

Таким образом, для определения экономической эффективности освоения новых видов продукции на пищевых предприятиях необходимо учитывать комплекс показателей, которые определяют рентабельность производимой продукции.

Список использованной литературы

1. Кравченко Т.С. Показатели экономической эффективности освоения отраслевых инноваций в растениеводстве // Вестник Орел ГАУ. - 2012. - № 5. - С. 93-99.

2. Коновалов Д.В. Оценка экономической и социальной эффективности функционирования предприятий пищевой промышленности России // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. - 2012. - № 5. - С. 123-127.

3. Гончарук А.Г. О природе экономической эффективности предприятий пищевой промышленности // Экономика промышленности. - 2008. - № 1. - С. 83-90

4. Дармаев Г.В. Основы экономической эффективности сельскохозяйственного производства // Вестник КрасГАУ. - 2011. - № 4. - С. 12-17

УДК 338

Маннанғазин Д. М.

Магистрант 1 курса, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г.Семей

ПУТИ СНИЖЕНИЯ ИЗДЕРЖЕК ПРОИЗВОДСТВА

Бұл мақала өндіріс шығындарының мәнін айтылған. Оның функциялары мен бөлімдері. Бұл мақалада компанияны дағдарысқа әкелетін өндірістегі мәселелерді шешу жолдары көрсетілген.

***Түйін сөздер**: өндіру, басқару, өндіріс құны, шикізат, шығындар.*

В этой статье раскрыто значение издержек производства. Его функции и разделы. Также в этой статье представляются пути решения проблем на производстве, которые приводят к кризису компании.

***Ключевые слова:** производство, управление, себестоимость продукции, сырье, калькуляция.*

In this article reveals the value of production costs. Its functions and sections. This article also presents solutions to problems in production that lead to a crisis of the company.

***Key words:** production, management, cost of production, raw materials, costing.*

Целью любого предприятия является достижение экономического эффекта от деятельности. Экономический эффект может быть выражен в зависимости от целей создания и деятельности предприятия как через прибыль, так и через достижение каких-либо социальных, экологических и других улучшений. Большинство предприятий стремятся максимизировать прибыль, а это невозможно без анализа себестоимости продукции, отдельных затрат на производство и реализацию продукции, выявления резервов снижения себестоимости и внедрения рекомендаций по снижению затрат на предприятии. Только комплексно анализируя затраты на производство, правильно определяя резервы их снижения, предприятие сможет достичь своей цели и не проиграть своим конкурентам.

Важным направлением в снижении издержек является их планирование. Планирование издержек обращения направлено на ликвидацию излишних расходов, а также на то, чтобы при высоком качестве производства обойтись наименьшими потерями.

Например, содержание плана издержек обращения торгового предприятия состоит в определении величины расходов предприятиями для осуществления ими нормального торгового процесса. В основе плана издержек обращения лежат:

- запланированный объем и структура товарооборота;
- задания по приросту сети;

изменение в организационной структуре, ставках, тарифах и других условиях расчета.

Планирование издержек обращения неразрывно связано с планами валовых доходов, прибыли, расчетом потребности оборотных средств и банковских кредитов и т.д.

Учитывая, что, как было отмечено выше, себестоимость - денежное выражение издержек предприятия, очевидно, что снижение себестоимости выражает и снижение издержек. Снижение себестоимости может произойти при создании автоматизированных систем управления, использовании компьютеров, совершенствовании и модернизации существующей техники и технологии. Уменьшаются затраты и в результате комплексного использования сырья, применения экономичных заменителей, полного использования отходов в

производстве. Большой резерв таит в себе и совершенствование продукции, снижение ее материалоемкости и трудоемкости, снижение веса машин и оборудования, уменьшение габаритных размеров и др. Совершенствование организации производства и труда. Снижение себестоимости может произойти в результате изменения в организации производства, формах и методах труда при развитии специализации производства; совершенствования управления производством и сокращения затрат на него; улучшение использования основных фондов; улучшение материально-технического снабжения; сокращения транспортных расходов; прочих факторов, повышающих уровень организации производства.

Снижение текущих затрат происходит в результате совершенствования обслуживания основного производства (например, развития поточного производства, повышения коэффициента сменности, упорядочения подсобно-технологических работ, улучшения инструментального хозяйства, совершенствования организации контроля за качеством работ и продукции). Значительное уменьшение затрат живого труда может произойти при увеличении норм и зон обслуживания, сокращении потерь рабочего времени, уменьшении числа рабочих, не выполняющих норм выработки.

При улучшении использования основных фондов снижение себестоимости происходит в результате повышения надежности и долговечности оборудования; совершенствования системы планово-предупредительного ремонта; централизации и внедрения индустриальных методов ремонта, содержания и эксплуатации основных фондов.

Совершенствование материально-технического снабжения и использования материальных ресурсов находит отражение в уменьшении норм расхода сырья и материалов, снижении их себестоимости за счет уменьшения заготовительно-складских расходов. Транспортные расходы сокращаются в результате уменьшения затрат на доставку сырья и материалов; уменьшения расходов на транспортировку готовой продукции.

Определенные резервы снижения себестоимости заложены в устранении или сокращении затрат, которые не являются необходимыми при нормальной организации производственного процесса (сверхнормативный расход сырья, материалов, топлива, энергии, доплаты рабочим за отступление от нормальных условий труда и сверхурочные работы, платежи по регрессивным искам и т.п.).

Изменение объема и структуры продукции, которые могут привести к относительному уменьшению условно-постоянных расходов (кроме амортизации), относительному уменьшению амортизационных отчислений, изменению номенклатуры и ассортимента продукции, повышению ее качества. Условно-постоянные расходы не зависят непосредственно от количества выпускаемой продукции. С увеличением объема производства их количество на единицу продукции уменьшается, что приводит к снижению ее себестоимости.

Изменение номенклатуры и ассортимента производимой продукции является одним из важных факторов, влияющих на уровень затрат на производство. При различной рентабельности отдельных изделий сдвиги в составе продукции, связанные с совершенствованием ее структуры и повышением эффективности производства, могут приводить и к уменьшению и к увеличению затрат на производство. Влияние изменений структуры продукции на себестоимость анализируется по переменным расходам по статьям калькуляции типовой номенклатуры. Однако влияние структуры производимой продукции на себестоимость необходимо увязать с соответствующим повышением производительности труда.

Улучшение использования природных ресурсов, а именно: изменение состава и качества сырья; изменение продуктивности месторождений, объемов подготовительных работ при добыче, способов добычи природного сырья; изменение других природных условий.

Отраслевые и прочие факторы. К ним относятся: ввод и освоение новых цехов, производственных единиц и производств, подготовка и освоение производства в действующих объединениях и на предприятиях; прочие факторы.

Значительные резервы заложены в снижении расходов на подготовку и освоение новых видов продукции и новых технологических процессов, в уменьшении затрат пускового периода по вновь вводимым в действие цехам и объектам.Наиболее распространенными производственными потерями являются потери от брака. Устранение этих потерь является существенным резервом снижения себестоимости продукции.Решающим условием снижения себестоимости продукции служит непрерывный технический прогресс. Внедрение новой техники, комплексная механизация и автоматизация производственных процессов, совершенствование технологии, внедрение прогрессивных видов материалов позволяют значительно снизить себестоимость продукции.

Серьезным резервом снижения себестоимости продукции является расширение специализации и кооперирования. На специализированных предприятиях с массово-поточным производством себестоимость продукции значительно ниже, чем на предприятиях, вырабатывающих эту же продукцию в небольших количествах. Развитие специализации требует установления и наиболее рациональных кооперированных связей между предприятиями. Снижение себестоимости продукции обеспечивается прежде всего за счет повышения производительности труда. С ростом производительности труда сокращаются затраты труда в расчете на единицу продукции, а следовательно, уменьшается и удельный вес заработной платы в структуре себестоимости. Успех борьбы за снижение себестоимости решает прежде всего рост производительности труда рабочих, обеспечивающий в определенных условиях экономию на заработной плате. Увеличение выработки продукции на одного рабочего может быть достигнуто за счет осуществления организационно-технических

мероприятий, благодаря чему изменяются, как правило, нормы выработки и соответственно им расценки за выполняемые работы. Увеличение выработки может произойти и за счет перевыполнения установленных норм выработки без проведения организационно-технических мероприятий. Нормы выработки и расценки в этих условиях, как правило, не изменяются. Важнейшее значение в борьбе за снижение себестоимости продукции имеет соблюдение строжайшего режима экономии на всех участках производственно-хозяйственной деятельности предприятия. Последовательное осуществление на предприятиях режима экономии проявляется прежде всего в уменьшении затрат материальных ресурсов на единицу продукции, сокращении расходов по обслуживанию производства и управлению, в ликвидации потерь от брака и других непроизводительных расходов.

Основным условием снижения затрат сырья и материалов на производство единицы продукции является улучшение конструкций изделий и совершенствование технологии производства, использование прогрессивных видов материалов, внедрение технически обоснованных норм расходов материальных ценностей.

Сокращение затрат на обслуживание производства и управление также снижает себестоимость продукции. Размер этих затрат на единицу продукции зависит не только от объема выпуска продукции, но и от их абсолютной суммы. Чем меньше сумма цеховых и общезаводских расходов в целом по предприятию, тем при прочих равных условиях ниже себестоимость каждого изделия.

Резервы сокращения цеховых и общезаводских расходов заключаются прежде всего в упрощении и удешевлении аппарата управления, в экономии на управленческих расходах. Однако не все так просто.

Рассмотрим пример. По мере увеличения размеров фирмы усложняется звенность системы управления, возрастают затраты на передачу информации, необходимой для принятия решений, и т.п. Так, бывший президент компании «Дженерал Моторс» отзывался об одном из ее подразделений следующим образом: «Это такое гигантское чудовище, … что по-настоящему управлять им нет никакой возможности». Когда экономия от увеличения масштаба производства больше ущерба, обусловленного той же причиной, имеет место возрастающая отдача от масштаба; когда меньше - отрицательная; когда экономия и ущерб равны - имеет место постоянная отдача от масштаба. Если положительный эффект масштаба исчерпывается достаточно быстро, а отрицательный - не вступает в течение длительного времени, то долгосрочные средние издержки производства остаются постоянными длительное время. Если положительный эффект масштаба проявляется в течение длительного времени, то и долгосрочные средние издержки производства снижаются длительное время. Если положительный эффект масштаба исчерпывает себя быстро, то падение долгосрочных средних издержек производства вскоре сменяется их ростом.

В состав цеховых и общезаводских расходов в значительной степени включается также заработная плата вспомогательных и подсобных рабочих. Проведение мероприятий по механизации вспомогательных и подсобных работ приводит к сокращению численности рабочих, занятых на этих работах, а следовательно, и к экономии цеховых и общезаводских расходов. Важнейшее значение при этом имеют автоматизация и механизация производственных процессов, сокращение удельного веса затрат ручного труда в производстве. Автоматизация и механизация производственных процессов дают возможность сократить и численность вспомогательных и подсобных рабочих в промышленном производстве.

Сокращению цеховых и общезаводских расходов способствует также экономное расходование вспомогательных материалов, используемых при эксплуатации оборудования и на другие хозяйственные нужды.

Значительные резервы снижения себестоимости заключены в сокращении потерь от брака и других непроизводительных расходов. Изучение причин брака, выявление его виновника дают возможность осуществить мероприятия по ликвидации потерь от брака, сокращению и наиболее рациональному использованию отходов производства.

Масштабы выявления и использования резервов снижения себестоимости продукции во многом зависят от того, как поставлена работа по изучению и внедрению опыта, имеющегося на других предприятиях.

Издержки являются одной из важнейших категорий теоретической экономики. Издержки - это те реальные расходы, которые должно понести предприятие в процессе своей деятельности, направленной на получение прибыли.

Издержки наиболее чутки к любым изменениям в производственной деятельности. Эффективность использования сырья, материалов, топлива, энергии, рабочей силы отражается на величине издержек производства и уже позже, через них, - на величине других показателей, характеризующих результаты производственно-хозяйственной деятельности и уровень конкурентоспособности предприятия. Поэтому необходимость разработки методических и организационных основ снижения издержек на предприятиях является актуальной задачей.

Факторы снижения издержек - это количественно соизмеримые возможности экономии затрат. Технико-экономические факторы можно объединить в 4 группы, среди которых выделяют главные: 1) повышение технического уровня производства: 2) совершенствование управления, организации производства и труда: 3) изменение объема и структуры продукции, структуры производства: 4) изменение условий хозяйствования.

К особо важным источникам снижения издержек относятся: 1) увеличение объема производства за счет более полного использования производственной мощности, производственных площадей, совершенствования

технологий, рациональной организации ремонта; 2) снижение себестоимости продукции обеспечивается за счет повышения производительности труда; 3) снижение издержек за счет экономного использования сырья, применения заменителей, совершенствование ассортимента и структуры производимой продукции, сокращение непроизводительных расходов и сокращение брака; 4) сокращение затрат на обслуживание производства и управление.

Все виды издержек классифицируются по различным признакам, в качестве основных можно выделить: экономические элементы, статьи затрат, отношение к объёму производимой/реализуемой продукции, способ отнесения затрат на себестоимость и др. Классификация издержек предприятий по какому-либо выбранному признаку позволяет более глубоко понять их сущность, осуществлять контроль и проводить анализ по их разновидностям, изучать их динамику, а также определять тенденции изменений для эффективного управления ими. Отсутствие единой научно обоснованной классификации затрудняет систематизацию показателей, характеризующих издержки, их оценку, осложняет их сопоставление как с затратами внутри предприятия между его подразделениями, так и с затратами по остальным предприятиям отрасли.

Таким образом, необходима дополнительная проработка данного вопроса.

Классификация затрат

1. По экономическим элементам	Элементы затрат
2. По статьям калькуляции	Статьи калькуляции
3. По отношению к процессу производства	Основные, накладные
4. По составу	Одноэлементные, комплексные
5. По способу отнесения на себестоимость	Прямые, косвенные
6. По роли в процессе производства	Производственные, непроизводственные
7. По возможности охвата планированием	Планируемые, непланируемые
8. По отношению к объему производства	Постоянные, переменные
9. По периодичности возникновения	Текущие, единовременные
10. По отношению к готовой продукции	Затраты на готовую продукцию и незавершенное производство
11. По отношению ко времени	Прошлые, текущего периода и будущего
12. По месту возникновения	Затраты по подразделениям

Список использованных литературы

1. Николаева С. А. Особенности учета затрат в условиях рынка: Теория и практика. - М.: Финансы и статистика,1993г., 123с.
2. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. - 3-е изд. - Минск: Экоперспектива,1999г., 498с.
3. Грузинов В.П. Экономика предприятия. Москва: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998г., 535с.
4. http://www.econmotion.ru/

УДК 338

Маннангазин Д. М.
Магистрант 1 курса, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г.Семей

АНАЛИЗ ИЗДЕРЖЕК В КОММЕРЧЕСКОЙ КОМПАНИИ

Бұл мақалада өндірістік кәсіпорынды тиімді басқару құрылатын негізгі функциялар мен шарттар белгіленген.

Түйін сөздер: *өндіріс, пайда, өнімнің өзіндік құны, шикізат, шығындар.*

В этой статье определены основные функции и условия на которых строится эффективное управление производственного предприятия.

Ключевые слова: *производство, прибыль, себестоимость продукции, сырье, издержки.*

This article defines the main functions and conditions on which the effective management of the production enterprise is built.

Keywords: *production, profit, cost of production, raw materials, costs.*

В современных условиях основной целью производства и главным источником образования средств предприятий является прибыль. Для успешной предпринимательской деятельности предприятий в рыночных условиях необходимо установить закономерности спроса и предложения, а также определить целевую установку, что производить, в каком количестве, с какими затратами и по каким ценам.

Изменение экономических отношений в производстве, принятие нового законодательства по налогообложению заставляют предприятия по-новому оценивать такие экономические категории, как себестоимость продукции и прибыль. В ценообразовании себестоимость становится нижним пределом цены, что призвано стимулировать поиск резервов производства.

Актуальность темы данной научной работы заключается в том, что большинству предприятий необходимо вести активный поиск путей снижения себестоимости, что позволит снижать уровень цен, повышать конкурентоспособность продукции и доходность предприятий.[1]

Любое коммерческое предприятие, прежде чем начать производство, должна четко представлять, на какую прибыль она может рассчитывать. Для этого она должна изучить спрос и определить, по какой цене будет продаваться продукция, далее сравнить предполагаемые доходы с издержками, которые предстоит понести. Так как в условиях совершенной конкуренции производитель практически не может воздействовать на уровень рыночной цены, постольку именно уровень издержек производства (затрат на производство продукции) оказывает определяющее воздействие и на размер прибыли, и на возможности расширения производства, и на то, останется ли фирма вообще на данном рынке или будет вынуждена покинуть его.

Для производства продукции предприятие вкладывает средства в производственные факторы. При приобретении предприятием оборудования, материалов и т.д. денежные средства на покупки составляют расходы или затраты предприятия. Когда речь идет об использовании производственных факторов, речь идет об издержках производства. [2]

Издержки предприятия - это денежное выражение использования производственных факторов для выпуска и реализации продукции.

Для управления затратами компании необходимо правильно их планировать. При планировании себестоимости продукции предусматривается возможное ее уменьшение и достижение в результате этого оптимального уровня затрат на производство и роста накоплений.

На всех этапах планирования следует различать две группы факторов, оказывающих непосредственное влияние на объект управления, диагностику которых следует проводить, - это внешние и внутренние факторы. Наиболее проблематично дать опенку влияния внешних факторов и их последствий на деятельность хозяйствующего субъекта. В связи с этим на этапе прогнозирования основная проблема состоит в том, что некоторые аспекты функционирования экономической системы не поддаются оценке, так как действия республиканских и местных органов власти не всегда предсказуемы. Еще одна проблема состоит в том, что действие некоторых законодательных актов отменяется, но при этом ничего не предлагается взамен. [3]

Планирование себестоимости может быть текущим и перспективным. Перспективный план разрабатывается на несколько лет. При текущем планировании (на год) уточняются перспективные планы на основе данных плановых смет и калькуляции затрат на производство.

На основании всего вышеизложенного можно предложить предприятию провести ряд организационно - технических мероприятий с целью определения величины экономии от снижения себестоимости по отдельному виду продукции на основе калькуляции их себестоимости.

Одни составляющие издержек производства используются предприятием постоянно, независимо от объема и структуры производства и реализации (оплата штатных работников, аренда помещений, возмещение банковского кредита и др.). Это - постоянные издержки (FC)- издержки, которые не зависят от объема производства. [4]

Прямые затраты на сырье, материалы, рабочую силу и т.п. изменяются в зависимости от масштабов деятельности. Это - переменные издержки (VC) - издержки, зависящие от объема производства. Такие накладные расходы, как комиссионные торговым посредникам, плата за телефонные разговоры, затраты на канцелярские товары, увеличиваются с расширением бизнеса, а поэтому в данном случае относятся к категории переменных издержек. Однако в большинстве своем прямые издержки фирмы всегда относятся к категории переменных, а накладные расходы относятся к постоянным.

Деление издержек на постоянные и переменные подразумевает условное выделение краткосрочного и долгосрочного периодов в деятельности фирмы. В краткосрочном периоде предприятие не покупает нового оборудования, не строит новых зданий и т.д., т. е. не в силах изменить его производственную мощность. Оно увеличивает или уменьшает объем привлеченных материальных и трудовых ресурсов и тем самым изменяет объемы выпуска продукции. В этом периоде выпуск продукции проистекает исключительно из переменных затрат. Количество постоянных затрат остается неизменным. В долгосрочном периоде предприятие может расширять свои масштабы, поэтому в данном периоде все его издержки являются переменными.

Сумма постоянных и переменных издержек представляет собой валовые, или суммарные издержки фирмы (TC): [5]

$$TC = FC + VC$$

Метод калькуляции полной себестоимости - это метод, который предусматривает расчет всех издержек (постоянных и переменных), связанных с производством и продажей единицы товара. Метод калькуляции полной себестоимости позволяет получить представление обо всех затратах, которые несет фирма в связи с

производством и сбытом одного изделия. Однако этот метод не учитывает одно важное обстоятельство: себестоимость единицы изделия изменяется при изменении объема выпуска. Если фирма расширяет производство и продажу, себестоимость снижается за счет сокращения средних постоянных затрат; если же фирма сокращает объем выпуска - себестоимость растет. [6]

Относительная экономия на амортизационных отчислениях за счет улучшения использования основных производственных фондов, достигаемого в результате, увеличения времени работы оборудования, повышения коэффициента смежности, уменьшения количества не установленного и неиспользуемого оборудования, интенсификации производственных процессов, более полного освоения новых мощностей, определяется по формуле:

Э а = (Ао / То - А1 / Т 1) Т1 = А 0Т1 / То (11)

где Ао - сумма амортизационных отчислений в базисном периоде без учета ввода новых производств, в денежном выражении;

А1- сумма амортизационных отчислений в планируемом периоде с учетом ввода новых производств, в денежном выражении;

То - фактический объем товарной (валовой) продукции в базисном периоде без учета ввода новых производств, надбавок за повышение качества продукции, изменения цен на готовую продукцию, в денежном выражении;

Т1-объем продукции в отчетном периоде с учетом ввода новых производств, надбавок за повышение качества продукции, изменения цен на готовую продукцию, в денежном выражении;

Для того, чтобы рассчитать абсолютную экономию от снижения себестоимости продукции в плановом периоде по сравнению с отчетным нужно использовать формулу:

Эс = С1q1 - Соq1

Фактическая экономия от снижения себестоимости продукции за отчетный период по сравнению с плановым заданием (уровнем) рассчитывается по формуле:

Эс = С1q1 - С нq1

где Со и С1 - себестоимость единицы продукции определенного вида в отчетном и плановом периоде, р.;н - плановая себестоимость единицы продукции определенного вида, в денежном выражении; н и q1 - количество выработанных единиц продукции определенного вида в отчетном периоде и, по плану в соответствующих единицах измерения. [7]

Важно знать, что организационно-технические мероприятия не всегда проводятся с начала года, поэтому невозможно полностью реализовать эффект в течение первого года их внедрения. Однако этот эффект должен быть учтен при расчете резервов снижения себестоимости продукции по факторам в очерёдном году.

В данное время наблюдается повышение интереса хозяйствующих субъектов к затратам, к формированию себестоимости продукции и к превращению такого важного показателя, как себестоимость, в показатель качества управления, в инструмент управленческой технологии, соответствующий уровню менеджмента организации. Управлять затратами - значит максимизировать отдачу от используемых ресурсов. [8]

Для эффективного управления производственным предприятием необходимо соблюдение основного принципа в организации экономической работы - это обоснованное калькулирование себестоимости продукции. Но следует помнить, что от умелого использования калькуляционных материалов в практике хозяйственного управления зависит изыскание и мобилизация внутренних резервов, улучшение качественных показателей работы предприятия, выявление и устранение негативных моментов, повлиявших на повышение себестоимости, а также совершенствование внутрихозяйственных экономических отношений.

Себестоимость, являясь измерителем затрат па производство, должна носить объективный характер. В задачи управления затратами входит определение объективной себестоимости продукции. [9]

Список использованной литературы

1. Аганбегян А.Г. Социально - экономическое развитие России / ЭКО. - 2004. - № 1. - С. 12 - 192.
2. .Амосенок Э.П., Бажанов В.А. Машиностроение как доминанта в стратегии развития экономики / ЭКО. - 2005. - № 1. - С. 75 - 192.
3. Болдырев Ю.Ю. Проедать наследство или развиваться / ЭКО. - 2004. - № 12. - С. 99 - 192.
4. Жиделева В.В., Каптейн Ю.Н. Экономика предприятия: Учебное пособие.- М.: ИНФРА - М, 2006.- 133с.
5. Зайцев Н.Л. Экономика организации: Учеб. для вузов. - М.: Издательство Экзамен, 2006. -624с.
6. Зимакова Л.А. Управление затратами. Как его осуществить / Экономический анализ: теория и практика. - 2004. - № 12 (27). - С. 55 - 68.
7. Курс экономической теории: Учебник / Под ред. Чепурина М.Н., Киселевой Е.А. - Киров: АСА, 2008. - 752 с.
8. Пятый всероссийский симпозиум Стратегическое планирование и развитие предприятий / Экономическая наука современной России. - 2004. - № 2. - С. 133 - 200.
9. Раицкий К.А. Экономика предприятия: Учеб. для вузов вузов. - М.: Издательско - торговая корпорация Дашков и Ко, 2007. - 1012с.

ОӘЖ 353

Нургалиев Р.Ж.

1 курс магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

ТЕХНИКАЛЫҚ САЛА БОЙЫНША МАМАНДАРДЫ ДАЙЫНДАУДА СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАСҚАРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл мақалада стратегиялық басқару ерекшеліктері толық ашылған. Стратегиялық басқару ерекшеліктерін тиімді пайдалану, ұйымдастырушылық мақсаттарға қол жеткізуді қамтамасыз ететін үрдіс екенін анықтайды.

Түйін сөздер:*стратегиялық талдау, стратегиялық таңдау, стратегиялық басқару, стратегиялық бақылау.*

В данной статье раскрыты особенности стратегического управления. Эффективное использование стратегического управления, процесс который определяет и обеспечивает достижение организационных целей.

Ключевые слова:*стратегический анализ, стратегический выбор, стратегическое управление, стратегический контроль.*

This article reveals the features of strategic management. Effective use of strategic management, a process that determines and ensures the achievement of organizational goals.

Keywords: *strategic analysis, strategic choice, strategic management, strategic control.*

Қазіргі заманғы техникалық және кәсіби сала бойынша білім беру үрдістің даму қарқыны, білім беру жүйесінің алдына жаңа міндеттер қойып отыр. Әлемдегі озық, бәсекелестікке қабілетті елдердің қатарына еніп, өркениетті елдермен иық тіресе тұру міндеті еліміздің ертеңгі азаматтарының қолында. Әлем тәжірибесі көрсеткендей, кез-келген мемлекеттің экономикалық жетістігі сол елдің білім жүйесі мен азаматтарының білім дәрежесіне байланысты. Өйткені білім арқылы ғана қоғамның интеллектуалдық капиталы мен инновациялық әлеуеті қалыптасады.

Тұңғыш Президентіміз Н.Ә. «Білім және кәсіби машық - заманауи білім беру жүйесінің, кадр даярлау мен қайта даярлаудың негізгі бағдары. Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымызкерек.Барлық жеткіншек ұрпақтың функционалдық сауаттылығына да зор көңіл бөлу қажет», - деп атап көрсетті .

Қазіргі кезде Қазақстанда басқару жүйесінде ұзақ мерзімді стратегиялар кеңінен қолданылып жүр. Бұл стратегиялардың мәнісін, мақсаттарын, қол жеткізу жолдарын, негізгі нәтижелерін білмейінше білікті маман болу мүмкін емес. Олар қазіргі кезеңдегі және болашақтағы экономикалық идеологиямыз болып есептеледі. Стратегия ең алдымен өндіріс деңгейіндегі ағымды басқарумен жоғары деңгейдің айырмашылығын көрсетеді. Оның көптеген анықтамалары бар.

Стратегияның негізгі мәні - берілген мекеменің мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізу үшін өз ресурстарын басқаруы және дамытуы. Стратегияны үдеріс ретінде қарастыруға оның үш белгіленген сатылары дәлел болады: стратегиялық талдау, стратегиялық таңдау, стратегиялық басқару.

Стратегиялық талдаудың негізгі мақсаты ақпарат жинау. Бұл талдаудың ішкі және сыртқы екі кезеңі бар. Негізгі мақсаты талдаудың күшті және әлсіз жақтарын анықтау мақсатында ішкі талдау жүргізіледі. Стратегиялық таңдау талдаудың нәтижелерін зерттеуден басталуы керек.

Әр мекеменің қызметі алға басу үшін, әрине стратегиялық даму жоспары болуы тиіс.

2018 жылғы Шығыс Қазақстан облысының Техникалық және кәсіби білім беру мекемелері стратегиялық даму бағдарламасын әзірлеп, қорғады. Бесқарағай колледжі де өз 2018-2022 жылдарға арналған стратегиялық даму бағдарламасын әзірлеп, қорғады. Бағдарламаны әзірлеу барысында ең алдымен колледждің даму қызметі жайлы ақпараттар жиналып, талдаудың күшті және әлсіз жақтары зерттелді.

Талдай келе, келесі нәтижелері анықталды.

Күшті жақтары S (strength) :

Колледждің геостратегиялық орналасуы;
Білікті инженерлік-оқытушылық құрам;
Жұмысшы мамандықтарының кең спектрі;
Политілдік білімді енгізу үшін қолайлы жағдай ;
Білім алушылар контингентінің сапалық және сандық құрамы;
Мемлекеттік және бюджеттен тыс қаржыландырудың үйлесуі ;
Мықты кәсіби бағыт- бағдар беру жұмысы ;
Колледж түлектерінің жұмыспен қамтылуы;
Көкөніс және дәнді-дақылдарды өсіретін жер телімі.

Әлсіз жақтары W (weakness) :

Колледж зертханаларына күрделі жөндеу жұмыстары қажет;

Материалды-техникалық және ақпараттық ресурстар білім алушылар мен ИОҚ мүмкіндіктерін толықтай қамтамасыз етпейді;

Өңірлік кәсіпорындармен бірлескен ғылыми зерттеулердің жетіспеушілігі;

Политілді білім беру бағдарламаларын жасау қажеттігі;

Талапкерлер дайындығының әртүрлі деңгейлігі;

Оқытушылардың мемлекеттік, халықаралық ғылыми және шығармашылық конкурстарда гранттарды иеленуге әлсіздігі;

Түлектердің өсу деңгейін қадағалау төмендігі;

Егін егу жұмыстарына арнайы техниканың жетіспеушілігі.

Колледж стратегиялық бағдарламасының әлсіз жақтарын зерттеу нәтижесі негізінде әлсіз жақты жою мақсатында арнайы жоспар әзірленіп, жұмыстар жүргізілді. Мәселен: колледждің материалдық-техникалық базасы нығайтылды, ғимараттарға заман талабына сай ағымды жөндеу жұмыстары жүргізілді, қажетті құрал-жабдықтар алынды, өңірлік кәсіпорындармен, ғылыми-зерттеу орталықтарымен тығыз байланыс орнатылды. Инженерлік-педагогикалық кадрлар, студенттер арасында тәжірибе алмасу үшін Семей қаласының «Шәкәрім атындағы Мемлекеттік университетімен, «НемАц» неміс аграрлық орталығы және Түркия мемлекеті Анталия қаласындағы «Eduant» халықаралық білім орталығымен меморандумдарға қол қойылды.

Стратегиялық басқару, мекеменің өзінен шыққан немесе бәсекелестерден келген, мекеменің алдында тұрған мүмкіндіктер мен қауіп-қатерлерді тануды қамтиды, және мекеменің бәсекелестерімен салыстырғанда міндеттерін қалай атқаратындығын анықтайды.

Стратегиялық басқарудың мүмкіндіктері шексіз. Стратегиялық басқаруды пайдаланудың бірнеше шектеулері бар.

Біріншіден, стратегиялық басқаруда жасалынатын ұйымның қажетті болашағын бейнелеу – бұл оның ішкі жағдайы мен сыртқы ортадағы орнын егжей-тегжейлі емес бейнесі, дұрысында ол ұйым болашақта қандай жағдайда болуы қажет, нарықта ол қандай орын алуы керек, қандай ұйымдық мәдениеті бар болуы қажет деген сұрақтардың жиынтығы. Сондай-ақ осының барлығы ұйымның болашақта бәсекелестік күресте жеңіске жете ме, жоқ па екенін анықтауы қажет.

Екіншіден, стратегиялық басқару ескі ережелер мен процедуралардың тәртібімен жүргізіле алмайды. Оның белгілі бір міндеттерді шешу кезінде немесе белгілі жағдайларда нені және қалай жасайтынын белгілейтін теориясы жоқ, яғни әр менеджер стратегиялық басқаруды өз білімімен және біліктілігіне сай қабылдап, жүзеге асырады. Ал тұтастай қарастырғанда тәжірибеде стратегиялық басқару, бұл - жоғарғы басшылықтың ұйымды стратегиялық мақсаттарға алып барудың интуициясы, барлық жұмысшыларды ұйым міндеттерін жүзеге асыруға, мақсаттарға жетудің өте жақсы жолдарын іздеуге белсенді енгізу.

Үшіншіден, ұйымда стратегиялық басқару процесі жүзеге асырыла бастау үшін уақыт пен ресурстардың үлкен шығыны және белгілі бір күш жұмсау қажет болады.

Стратегиялық басқарудың тағы бір ерекшелігі , страгияны жүзеге асыру жұмыстары алғашқы әкімшілік міндеттердің аясына жатады, ол келесі негізгі кезеңдерді көрсетеді: ол стратегияны табысты орындау үшін ұйымдық мүмкіндіктерді жасау, біліктілікті арттыру. Бесқарағай колледжінің стратегиялық даму бағдарламасын жүзеге асыру мақсатында колледждің оқытушылар және шеберлер құрамы біліктілік артыру курстарына, семинарларға қатысады. Шет елдердің білім беру жүйесін, қызметімен тәжірибе алмасу мақсатында, колледж оқытушылары Түркия мемлекетінің Анталия қаласына біліктілікті арттыру курсына барды, Германия мемлекетінде өткен арнайы курсқа қатысушылар да бар.

Стратегиялық басқарудың тағы бір ерекшелігі бюджетті қаражаттарды пайдалы орналастыру, өзін-өзі қаржыландыру мүмкіндігін арттыру, жергілікті қаржы игеру жүйесін дамыту, бюджеттен тыс қаражатты қажеттігіне сай пайдалану.

Стратегиялық басқаруды тиімді жүргізу үшін, стратегиялық бақылауды әрдайым негізге ұстану қажет.

Стратегиялық бақылау тиімді болу үшін мынадай сипаттамаларға ие болуы керек: дәл өз кезінде өткізілуі, нәтижеге бағдарлануы, оңайлығы, үнемділігі, ұйымның миссиясына сәйкестігі. Стратегиялық бақылаудың қазіргі даму үрдісі мынадай: бақылау функцияларының қайта бөлінуі; бақылаудың ақпаратпен қамтамасыз етуінің жақсаруы; бақылаудың мазмұнының өзгеруі.

Стратегиялық бақылаудың үш негізгі түрі , яғни алдын ала, ағымдағы және қорытындыны әрдайым білу керек.

Алдын ала бақылау.Бақылаудың бұл түрінің негізгі құралдары – белгілі бір ережелерді және мінез-құлық, тәртіп жүйесін жүзеге асыру .

Адам ресурстары ауқымындағы алдын ала бақылауға атқарушыға аса қажетті іскер және кәсіби білім мен дағдыларды талдау арқылы қол жетеді.

Ағымдағы бақылау жұмыс жүргізу барысында тікелей жүргізіледі. Бағыныштылардың жұмысын жүйелі түрде тексеру, жұмысты жетілдіру жөніндегі ұсыныстар мен пайда болған проблемаларды талқылау межеленген жоспар мен нұсқаулардан ауытқуды болдырмауға мүмкіндік береді.

Ағымдағы бақылаудыжүзеге асыру үшін басқару аппаратынакері байланыс қажет.Кері байланыс жүйесі басшылыққа көптеген болжанбаған мәселелерді айқындап, өзінің мінез-құлық, тәртіп жүйесін түзеуге мүмкіндік береді.

Қорытынды бақылау.Қорытынды бақылау төңірегіндекері байланыс жұмыс орындалған соң ғана қолданылады. Не бақыланатын қызмет біткен соң бірден, не болмаса алдын ала белгіленген уақыт кезеңі өткен соң іс жүзінде алынған нәтижелер талап етілетіндермен салыстырылады.

Олардың бірі – бақылау, ұқсас жұмыстарды болашақта жүргізу деп болжанса, жоспарлауға қажетті ақпаратты басшылықтың ұйымдастыруына мүмкіндік береді. Іс жүзінде алынған және талап етілетін қорытындыларды салыстыра келе, басшылық жасаған жоспарлардың қаншалықты шынайы екендігін жақсырақ бағалау мүмкіндігіне ие болады.

Қорытынды бақылаудың екінші функциясы – туғызу. Егер ұйым басшылығы мотивациялық марапаттауларды нәтижеліліктің белгілі бір деңгейіне жетумен байланыстырса, онда бәлкім, іс жүзінде жеткен нәтижелілікті объективті түрде дәл өлшеу керек.

Жоғарыда аталған стратегиялық басқару ерекшеліктерінің барлығы Бесқарағай колледжі қызметінде тиімді қолданылып келеді.

Стратегиялық басқару ерекшелігі - ұйымдастырушылық мақсаттарға қол жеткізуді қамтамасыз ететін үрдіс. Осы үрдісті тиімді түрде іске асыру әр басшының міндеті деп білу керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Бердалиев К. Б. Стратегиялық менеджмент**,** Алматы 2011.
2. Симонов В.П. Педагогический менеджмент. М., 2004.
3. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы // Алматы 2010.6-б

УДК: 336.67

Оралбекова А.Б.
магистрант специальности 6М050600 «Экономика», Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г.Семей
Научный руководитель:
Мамедсупиев М.Д.
д.э.н., профессор кафедры «Экономика и менеджмент», Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г.Семей

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНКИ ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Мақалада бағалаудың аспектілері, кәсіпорынның экономикалық нәтижелерінің тұжырымдамасы, қаржылық ақпараттың қалыптасуы және түрлі салалардағы қаржылық нәтижелер талқыланады. Қаржылық нәтижелерді есепке алудың қазіргі заманғы ақпараттық жүйесі шағын мәні бар түрлі аспектілер туралы ақпаратты қалыптастыратын экономикалық аспектілердің жиынтығынан тұрады.

Түйін сөздер*: экономика, қаржылық нәтижелер, табыс, кәсіпорын*

В статье рассмотрены аспекты оценки, понятие финансовых результатов деятельности предприятия с точки зрения экономики, формирование финансовой информации и финансовых результатов по различным направлениям. Современная информационная подсистема учета финансовых результатов состоит из целой совокупности экономических аспектов, формирующих информацию о различных сторонах их сущности.

Ключевые слова*: экономика, финансовые результаты, доход, предприятие*

The article discusses the aspects of evaluation, the concept of the financial results of an enterprise from an economic point of view, the formation of financial information and financial results in various areas. The modern information subsystem for accounting of financial results consists of a whole set of economic aspects that form information on various aspects of their essence.

Keywords*: economics, financial results, income, enterprise*

В современных экономических условиях деятельность каждого хозяйствующего субъекта является предметом внимания обширного круга участников рыночных отношений, заинтересованных в результате его функционирования. На основании доступной им отчетно-учетной информации указанные лица стремятся оценить финансовое положение предприятия. Основным инструментом для этого служит финансовый анализ, при помощи которого можно объективно оценить внутренние и внешние отношения анализируемого объекта: охарактеризовать его платежеспособность, эффективность и доходность деятельности, перспективы развития, а затем по его результатам принять обоснованные решения[1].

Показатели финансовых результатов характеризуют эффективность деятельности предприятия. Поэтому анализ финансовых результатов деятельности предприятия является одним из важнейших направлений финансового анализа предприятия.

Проведение такого анализа необходимо как управленческому персоналу предприятия, так и внешним пользователям, заинтересованным в деятельности предприятия (собственникам, кредиторам, поставщикам и покупателям, и т. д.).

Анализ финансовых результатов предоставляет руководству предприятия информацию, необходимую для принятия точных управленческих решений. Внешние пользователи учитывают результаты финансового анализа для принятия решений относительно сотрудничества с анализируемым предприятием.

Финансовый результат – главный критерий оценки деятельности для большинства предприятий. Он характеризуется обобщающими показателями эффективности текущей деятельности предприятия – объемом продаж (продукции, работ, услуг) и полученной прибылью, складывается по результатам процессов производства и реализации продукции и зависит, таким образом, от ряда объективных и субъективных факторов:

¾ степени использования коммерческой организацией производственных ресурсов;

¾ соблюдения договорной и платежной дисциплины;

¾ изменения ситуации на сырьевых, товарных и финансовых рынках и т.д.

Финансовый результат коммерческой организации выражается в сумме полученных доходов или прибыли[2].

Величина полученной в отчетном периоде прибыли определяет доходы собственников бизнеса, вознаграждении работников организации, налоговые поступления в бюджет. Финансовый результат – индикатор привлекательности коммерческой организации для партнеров по бизнесу, кредиторов, инвесторов.

Доходы организации складываются из доходов от основной не основной деятельности. По результатам основной деятельности формируется валовая прибыль организации как разница между выручкой и себестоимостью реализации товарной продукции, а на ее основе после корректировки на сумму управленческих и коммерческих расходов – прибыль от продаж – один из основных показателей деятельности организации[3].

Учитывая все полученные доходы (как основной, так и от не основной деятельности организации) и расходы, связанные с их получением, организация формирует прибыль, которая подлежит налогообложению по ставкам налога на прибыль, утвержденным для разных видов деятельности, - прибыль до налогообложения. После уплаты налогов в распоряжении предприятия остается чистая прибыль, которая затем распределяется на дивиденды, выплачиваемые собственникам бизнеса, и на его развитие [4].

Финансовые результаты деятельности предприятия характеризуются показателями полученной прибыли и уровня рентабельности. Важнейшими среди них являются показатели прибыли, создающие основу экономического развития предприятия. Последние получают прибыль главным образом от реализации продукции, работ, услуг, а так же от других видов деятельности: сдачи в аренду основных фондов, коммерческой деятельности на фондовых и валютных биржах и.т.д. Основные задачи анализа финансовых результатов, по общему мнению, состоят в оценке динамики показателей прибыли и рентабельности за анализируемый период, в изучении источников и структуры балансовой прибыли, в выявлении резервов повышения балансовой прибыли предприятия и чистой прибыли расходуемой на выплату дивидендов, в определении потенциала повышения различных показателей рентабельности.

Решение этих задач достигается с помощью ряда аналитических действий. В их составе:

¾ оценка выполнения плана по финансовым показателям (прибыли, рентабельности и средств, направляемых на выплату дивидендов) и изучение их динамики; общая оценка выполнения плана по балансовой прибыли, изучение ее динамики по сравнению с соответствующим базовым периодом, рассмотрение ее структуры; определение влияния отдельных факторов на прибыль от реализации продукции (работ и услуг);

¾ рассмотрение состава внереализационных доходов, оставляемых за счет балансовой прибыли;

¾ определение влияния внереализационных доходов и потерь на балансовую прибыль; выполнение факторов, влияющих на рентабельность продукции и производства;

¾ выявление резервов дальнейшего увеличения прибыли, средств, направляемых на выплату дивидендов, устранение внереализационных потерь и расходов;

¾ выявление резервов повышения рентабельности.

С целью выполнения этих задач проводится: оценка выполнения плана по финансовым показателям (прибыли, рентабельности) и изучение их динамики; общая оценка выполнения плана по балансовой прибыли, изучение её динамики по сравнению с соответствующим базовым периодом, рассмотрение её структуры; определение влияния отдельных факторов на прибыль от реализации продукции; определение факторов, влияющих на рентабельность продукции и производства, выявление резервов повышения рентабельности[5].

Один из наиболее распространенных подходов к выявлению факторов реализован в известной факторной модели «Дюпон». Назначение модели – идентифицировать факторы, определяющие эффективность функционирования предприятия, оценить степень их влияния и складывающиеся тенденции в их изменении и значимости[6].

Список использованной литературы

1. Кононенко, О. Анализ финансовой отчетности. - 3-е изд., перераб. и доп. / О. Кононенко - Х.: Фактор, 2007. - 180 с.

2. Костирко, Р.О. Финансовый анализ: учебное пособие / Р.О. Костирко – Х.: Фактор, 2007. – 784 с.

3. Крылов Э.И. Анализ финансовых результатов, рентабельности и себестоимости продукции: учеб. пособие для вузов, перераб. - М.: Финансы и статистика, 2007. - 720 с.

4. Лысенко, Д.В. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: учебник для вузов / Д.В. Лысенко – М.: ИФНРА-М, 2008. – 320 с.

5. Любушин Н.П., Лещева В.Б., Дьякова В.Г. Анализ финансово – экономической деятельности предприятия. М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2008. – 471с.

6. Кузабаева Ф. Основные экономические показатели финансового сектора за 2010 год.- Деловой Казахстан.2011.

UDK 330

Gao Dexiang, Tsogzolmaa Uranchimeg[1] , Gantulga.J[2a], Dansranbavuu.L[2b]

[1]Zhejiang Sci-Tech University, Hangzhou, China

[2] Mandakh University, Ulaanbaatar, Mongolia

e-mail:toma.toma@qq.com

[a] e-mail:j_gantulga@mandakh.mn, [b] e-mail: dansran22@yahoo.com

EMPIRICAL ANALYSIS IN FACTORS OF MONETARY POLICY AFFECTING ECONOMIC CYCLES OF MONGOLIA

Мемлекет қайраткерлері ақша-несие саясатының ықпалы бүгінде салыстырмалы түрде әлсіз деп айтады. Бұл экономикалық циклге әсер ететін факторларға, сондай-ақ Орталық банк саясатының құралдарындағы өзгерістерге байланысты. Осы зерттеудің мақсаты Моңғолияның экономикалық циклдарына әсер ететін ақша-несие саясатының факторларын анықтау және экономикалық цикл мен ақша-несие саясаты арасындағы өзара байланысты бағалаудағы циклдер тұрғысынан, Орталық банк саясатының тиімділігін анықтау болып табылады. Бұл ретте біз нақты ақша-кредит саясатының іске асырылуын және оның нақты өмірдегі нәтижелерін зерделейміз, сондай-ақ Орталық банкке несие берудің тәсілдері, құралдары, пайыздық мөлшерлемелері және өсуі ретінде ақша-несие саясатының нақты нәтижелерін зерделейміз.

Түйін сөздер: *жиынтық сұраныс, орталық банк, мөлшерлеме, пайыздар, несие, кешіктіру.*

Государственные деятели говорят, что влияние денежно-кредитной политики сегодня относительно слабое. Это связано с факторами, влияющими на экономический цикл, а также с изменениями в инструментах политики центрального банка. Целью данного исследования является выявление факторов денежно-кредитной политики, влияющих на экономические циклы Монголии, и определение эффективности политики центрального банка с точки зрения циклов в оценке взаимосвязи между экономическим циклом и денежно-кредитной политикой. При этом мы изучаем реализацию реальной денежно-кредитной политики и ее результаты в реальной жизни, а также изучаем реальные результаты денежно-кредитной политики в качестве подходов, инструментов, процентных ставок и роста кредитования центрального банка.

Ключевые слова: *совокупный спрос, центральный банк, ставка, проценты, кредит, просрочка.*

Policymakers say that the effects of monetary policy are relatively weak today. In addition to the factors affecting the economic cycle, it is linked to changes in the central bank's policy instruments. The purpose of this study is to define the monetary policy factors that influence the Mongolian economic cycles. Evaluating the relationship between the economic cycle and monetary policy and how the central bank's policy is affecting the cycle. We examine the implementation and outcomes of the central bank's monetary policy.Also, monetary policy will examine the impact of the central bank's policy (interest, exchange rate and credit growth factors)on the impact of the economy on the economy.

Keywords: *Total demand, central bank, exchange rate, interest, loan, delay*

Introduction

The central bank should take into account the monetary policy of ensuring the stability of the economy, taking into account the short-term interest rate, real exchange rates and real lending growth.For instance, in Mongolia with a small, open economy, changes in the exchange rate of Togrog to foreign currencies have a strong impact on the demand for products and services.The weakening of the tugrik rate is likely to increase product exports, increase the number of foreign tourists, increase the prices of imported goods and decrease the import volume, leading to rising commodity prices. (Gan-Ochir.D & Borkhuu, 2004)

Central bank policy instruments and their changes regulate the monetary policy implementation situation. In particular, the interest rate shift should aim to create a monetary policy framework that will ensure the long-term sustainable economic growth, employment growth, and a stable low-level inflation environment. (Bumchimeg.G, 2004)

As the Mongolian economy becomes internationally integrated, it is highly dependent on global financial and commodity fluctuations. The main cycles of economic cycles are the fluctuations in commodity prices in the world market and changes in the macroeconomic policy cycle that are being transmitted to the domestic economy (Gan-Ochir.D, Tsenjugjav.B, Tsenddorj.D, & Munkhbayar.B, 2017). Therefore, the study will assess the real economic and monetary policy of Mongolia in terms of econometric models and methods.

Literature review

Table 1. An overview of the subjects studied in Mongolia

Research work	Methodology	Data	Results
The Mongolian Monetary Policy Index (MCI) Calculations (2009)	Newey-West, MCI Index	Data from the 2002-02-2009.02 quarterly economic and banking level	The monetary policy index has proven to be important in monetary policy decision-making and explains the economic cycle.
Determining the Optimum Transition of Monetary Policy Transfers (2015)	OLS method, VAR, VEC	2007-2014 months, given the Mongolian and foreign economic and bank-level quantitative data	Monetary policy lending and exchange rates affect the economy. It is best to select a policy interest with the main tools.
Mongolian Economic Cycle and its Factors (2017)	Event analysis	Total economic and financial data from 2003-2017	The economic cycles affect the fluctuation of commodity prices in the global market, the cyclical macroeconomic policies in the domestic economy, and changes in the confidence of foreign investors.

Source: Researchs Bank of Mongolia

Factors affecting the economic cycle

Since 2007, the start of announcement of the monetary policy rate, the policy rate has changed over the course of tightening monetary policy (14 times increase by 1.31 percentage points and 10 times decrease by 1.08 percentage points).

Central bank took measure to increase policy rate sharply when the inflation rate reached 32% while credit crunch occurred and Mongolian tugrug against foreign currencies depreciated rapidly due to the sharp decline in the price of major exporting products in the periods of economic recession, from third quarter of 2008 to third quarter of 2009.

After the global financial economic crisis, the exchange rate of MNT against foreign currencies appreciated and stabilized in late of 2011 because of sharp rise in the prices of raw material. At this time although the policy rate wasn't changed, monetary policy was softened by increasing the policy rate in order to stabilize the tugrug depreciation and to keep the rate of inflation low due to the decline in raw material prices in the global market in end of 2011 and from the beginning of 2012.

From 2014 to 3rd quarter of 2016, when the exchange rate of tugrug against foreign currencies depreciated, the policy rate was increased. In 3rd quarter of 2016, the rate of tugrug against foreign currencies depreciated rapidly, thus policy interest rate was increased sharply by 4.5 percent. (Gan-Ochir.D, Tsenguunjav.B, Tsenddorj.D, &Munkhbayar.B, 2017)

Research methodology

This analysis samples data running from 1st quarter of 2010 to 1st quarter of 2017. Annual inflation rate, real GDP, total credit, interest rate and real effective exchange rate index were taken from National Statistical office and Monthly Statistical bulletin of Central bank, then the source of all data relative to the price of copper on the global market was from Federal Reserve Statistics respectively. The variables used in the model were displayed in Table 2.

Empirical research

It was intended to explain the monetary policy transmission mechanism and the impact on the economic cycles through the estimation methods in econometrics. In order to remove the effects of seasonal fluctuations in GDP data, the data were adjusted for seasonal effects by using the Gensus X13-ARIMA and the aggregate demand (GDP deficit) were adjusted by the Hodrick Prescott Filter. For other variables, the seasonal adjustments were not made, and ordinary least squares in EViews 10.0 program was used to estimate linear regression model.

Table 2. Variables used in the model

Variables	Note	Explanation	Unit
Total loans	**LO**	Loan outstanding	**Billion MNT**
Real interest rate	**RIR**	Interest rate on the loan - inflation rate	**Percent**
Inflation rate	**INF**	Annual inflation (country)	**Percent**

Real GDP	**RGDP_SA**	It is estimated at 2010 prices. Seasonal adjustment.	**Billion MNT**
Real exchange rate	**REER**	The actual togrog exchange rate index	**Coefficient**
Copper price	**PCOPP**	The price of copper in the world market is 1 ton	**USD**
Total demand	**GAP**	Difference in real GDP potential GDP	**Percent**

Source: National Statistical Office, Bank of Mongolia, the Fed's Statistical Bulletin

The stability of the variables was tested by the Augmented Dickey-Fuller test. The results are evaluated by the Granger Causality Tests test to determine whether the change in variance is one of the causes.

Table 3. Results of the ADF test unit of the variable

Variables	**Lag value**	**Include in test equation**			**In Level**	**Level of Integration**
		None	Intercept	Trend & intercept	*MacKinnon (1996) one-sided p-valu	
GAP	7		+		0.0025*	I(0)
DRIR	7		+		0.0000 *	I(1)
DREER	7		+		0.0000*	I(1)
DLO	7		+		0.0782 *	I(1)
DPCOPP	7		+		0.0581 *	I(1)

Source: The results of the EViews 10 program

- * denotes the H0 hypothesis that unit sign at the 10 percent significance is unit root or not stable.
- + symbol represents the formulas used in the test.
- The I (0) mark indicates that test for unit root in level.
- The I (1) mark indicates thattest for unit root infirst difference.

As result from unit root test, null hypothesis that variables used in the aggregate demand function are unstable was rejected at 0.01 significant level. It shows that least squares method can be used to estimate an aggregate demand.

Examining using unit root test, the result demonstrated that variables are stable (some variables are sorted by first order) and Granger causality test can be run. Thus, the test is run to investigating causality between above variables.

Table 4. Result of Granger Causality test

Null Hypothesis:	**Prob.**			
Lags: 1-4	**lag1**	**lag2**	**lag3**	**lag4**
D(RIR) does not Granger Cause GAP	0.343	0.833	0.606	0.726
D(PCOPP) does not Granger Cause GAP	0.662	0.823	0.905	0.881
D(REER) does not Granger Cause GAP	0.002*	0.017*	0.040*	0.103
D(LO) does not Granger Cause GAP	0.031*	0.131	0.047*	0.066*
GAP does not Granger Cause D(REER)	0.062*	0.137	0.177	0.420
GAP does not Granger Cause D(PCOPP)	0.006*	0.002*	0.007*	0.020*
D(REER) does not Granger Cause D(RIR)	0.070*	0.182	0.041*	0.013*
D(LO) does not Granger Cause D(RIR)	0.014*	0.045*	0.084*	0.138
D(PCOPP) does not Granger Cause D(RIR)	0.422	0.529	0.062*	0.069*
D(REER) does not Granger Cause D(LO)	0.057*	0.026*	0.074*	0.170
D(REER) does not Granger Cause D(PCOPP)	0.040*	0.029*	0.038*	0.000*

Source: The results of the EViews 10 program

• * - marking indicating that the rejection of the null hypothesis is not the cause with other variables at the 10% significance level.

As results of Granger causality test, real interest rate (RIR) and real effective exchange rates (REER) are the causality of aggregate demand lagging 1-4 generations. There isn't any relationship between real interest rate (RIR) and price of copper (PCOPP) on the global market, which is the causality of GAP for any generation.

Estimating demand function

In open economy, defining aggregate demand is based on simple model (real interest rate and real effective exchange rate). It involved hypothesis that monetary policy has impact on these variables in the short term. Hence, linear expressions of variables are able to measure the impacts of monetary policy on aggregate demand

In our economy,domestic financial intermediation plays dominant roles in the banking sector, therefore, loan growth is included in the model of aggregate demand. Aggregate demand function is simulated simply as follows

$$y = -\alpha r - \beta q + \gamma l + other\ variables + v, \alpha, \beta > 0 \quad [1]$$

In here: y - total demand (GDP deficit)

r - real interest, q - real exchange rate, l - real loan, v - stochastic error

The quantities of α, β and γ represent the relative impact on total demand for interest, currency rates and credit channels.

The stability of variables was checked by unit root, and the causality was examined by Granger causality test. Based on above calculations, let it show how the monetary policy transmission mechanism affect aggregate demand through Ordinary least squares method. So according to the simulation mentioned in equation 1, the estimation of how the changes in interest rate, exchange rate and the loans affect aggregate demand (GDP deficit) showed in table 5.

As parameter values on the regression equation, an increase in real effective exchange rate against foreign currencies and real interest rate decreases aggregate demand (budget deficit) after 1 or 3 quarters whereas growth of real loan leads to increase aggregate demand during the quarter.

Table 5. The dependence of total demand and explanatory variables

$$\widehat{gap}_t = 0.37\widehat{gap_{t-2}} + 0.47\widehat{gap_{t-4}} - 0.25dreer_{t-1} - 0.754drir_{t-3} + 0.002dlo_t - 0.653$$

s.e	*(0.15)*	*(0.14)*	*(0.05)*	*(0.17)*	*(0.001)*	*(0.31)*
prob	*[0.04]*	*[0.000]*	*[0.000]*	*[0.000]*	*[0.001]*	*[0.04]*

$$R^2 = 61.7 DW = 1.79 SER = 2.13$$

Source: The results of the EViews 10 program

It expressed that policy rate of transmission mechanism affect the real sector through exchange rate and credit channels real sectors. Specifically, Increase in real interest rate for base quarter by unit percentage decreases budget deficit by 0.75 percentage in 3 quarters after base quarter. Depreciation in real exchange rate of tugrug against foreign currencies by unit percentage increases budget deficit by 0.25 percentage in 1 quarter after base quarter, then if real loans increase by 1 billion tugrug, budget deficit will be increased by 0.002 percent on the quarter.

Conclusion

This research pays attention to determine the relationship adjustment in monetary policy techniques and economic cycle in Mongolia. In other words, it intended to define the relationship between economic cycle and monetary policy and how monetary policy implemented by central policy influences economic cycle.

As main conclusion of the research, major factors causing economic cycle (aggregate demand) in Mongolia are real interest rate, real effective exchange rate and changes in real loans. Specifically, appreciation in the exchange rate of tugrug against foreign currencies and increasing real interest rate decrease aggregate demand (GDP deficit) after 1 or 3 quarters but growth of real loans affects an increase in aggregate demand for a quarter. It shows that successful implementation of monetary policy can mitigate the negative effects of economic cycle.

Recommendation for further research: Factors that causes economic cycle were interest rate, loan growth and exchange rate. In terms of further research, the impact of FDI on domestic economy and the economic situation of the partners in trade and economic cooperation with Mongolia has to be studied, then this research can be expanded by increasing size of variable samples used in the equation for aggregate demand and based on impulse response function for VAR (Vector Autoregressive Model).

This article is funded by the Zhejiang Provincial Natural Science Foundation Project(No. LY 18G030036).

Bibliography

1.Ган-Очир.Д. (2009). Монголын эдийн засаг дахь мөнгөний бодлогын индекс (MCI)-ийн тооцоо: Мөнгөний бодлого зөөлөрч чангарч байна уу? *Монголбанкны судалгааны товхимол 7*. Улаанбаатар.

2.Ган-Очир.Д, & Борхүү.Г. (2004). Инфляци болон мөнгөний үзүүлэлтүүдийн хамаарал. *Монгол банкны судалгааны ажил "Товхимол 2"*. Улаанбаатар хот.

3.Ган-Очир.Д, Цэнгүүнжав.Б, Цэнддорж.Д, & Мөнхбаяр.Б. (2017). Монгол улсын эдийн засгийн мөчлөг, түүнд нөлөөлөгч хүчин зүйлс. *Монголбанкны судалгааны ажил "Товхимол 12"*. Улаанбаатар хот.

4.Гантулга.Ж. (2015). Монгол улсын мөнгөний бодлогын шилжих механизмын оновчтой сувгийг тодорхойлох нь. *Магистрын зэрэг горилсон дипломын ажил*. Улаанбаатар хот.

УДК 657.1

Рахимов Г.М.

кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита, Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В ТАДЖИКИСТАНЕ

Осы мақалада Тәжікстан Республикасында Халықаралық қаржылық есептілік стандарттарының (ҚЕХС) талаптарын ескере отырып, есеп және есептілікті жетілдірудің теориялық және практикалық мәселелері талқыланды. Авторлар осы аспектідегі ағымдағы жағдайды талдады, Тәжікстан Республикасының шаруашылық субъектілерінде ҚЕХС-ын іске асыру бойынша қолданыстағы және әдіснамалық, институционалдық, технологиялық және басқа да проблемаларды шешу жолдарын анықтады. Бұдан басқа,

авторлар ұлттық экономиканың сипаттамаларын ескере отырып, елде қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарын енгізу механизмін ұсынды.

Түйін сөздер: *қаржылық есептілік, активтер, міндеттемелер, капитал, шаруашылық жүргізуші субъектілер, стандарттарды енгізу процесі, бөлінбеген пайда, кәсіби бухгалтерлік бірлестіктер, қоғамдық мүдденің субъектілері, бухгалтерлік есеп жүйесін реформалау және есеп беру.*

В данной статье рассматриваются теоретические и практические проблемы совершенствование бухгалтерского учета и отчетности, с учетом требований Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) в Республике Таджикистан. Авторам проанализирован, текущее состояние дел в этом аспекте, намечены тенденции и возможные направления решения существующих и методологических, институциональных, технологических и прочих проблем по внедрению МСФО в экономических субъектах Республики Таджикистан. Кроме, того авторам предложен механизм внедрения международных стандартов финансовой отчетности в республике, с учетом особенностей национальной экономики.

Ключевые слова: *финансовая отчетность, активы, обязательства, капитал, экономических субъектов, процесса внедрения стандартов, нераспределенная прибыль, профессиональные бухгалтерские объединения, субъекты публичного интереса, реформа системы бухгалтерского учета и отчетности.*

This article discusses the theoretical and practical problems of improving accounting and reporting, taking into account the requirements of International Financial Reporting Standards (IFRS) in the Republic of Tajikistan. The authors analyzed the current state of affairs in this aspect, outlined trends and possible solutions to existing and methodological, institutional, technological and other problems on the implementation of IFRS in the economic entities of the Republic of Tajikistan. In addition, the authors proposed a mechanism for introducing international financial reporting standards in the country, taking into account the characteristics of the national economy.

Keywords: *financial statements, assets, liabilities, capital, economic entities, the process of introducing standards, retained earnings, professional accounting associations, subjects of public interest, the reform of the accounting system and reporting.*

Бухгалтерский учет в Таджикистане формировался в гораздо более сложных условиях. До перехода к рыночной экономике он вообще не решал задач создания информации, адаптированной для принятия экономических решений. Да и с началом формирования рыночных отношений обеспечение информационных потребностей инвесторов всё время оставалось на заднем плане. Фактическое отсутствие института финансовой отчётности в Республике Таджикистан до сих пор является одной из главных причин недоразвитости отечественного рынка капитала. Мизерный объём частных инвестиций не может обеспечить нормальный экономический рост. Основной задачей советского бухучёта был имущественный контроль, и поэтому такой учёт оперировал лишь имущественными категориями. С переходом к рынку задача имущественного контроля потеряла свою прежнюю актуальность, но имущественная основа учёта полностью сохранилась.

Следует отметить, что наша республика является активным участником процесса общемирового признания Международного стандарта финансового отчета (МСФО), конечной целью которого для Таджикистана является создание адекватной новым условиям, прозрачной системы бухгалтерского учета и отчетности, без чего в свою очередь невозможно устойчивое экономическое развитие страны. Так, Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 04 ноября 2002 года № 428 утверждены Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) в республике и график перехода юридических лиц на МСФО. Исходя из этого, в целях формирования и совершенствования нормативно-правовой базы в области бухгалтерского учета и создания законодательной основы для перехода субъектов нашей страны на МСФО был принят Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете» от 14 мая 1999 года №750, который устанавливают правовую основу ведения бухгалтерского учета, составления финансовой отчетности в соответствии с требованиями МСФО [1].

Мы убеждены, что переход на МСФО даст возможность Республики Таджикистан укрепить доверие инвесторов за счет повышения прозрачности, сравнимости, понятности, надежности финансовой отчетности, а также позволит сохранить устойчивую тенденцию интегрирования в мировую экономику. Данный процесс внедрения МСФО регулируется Министерством финансов Республики Таджикистан в лице Управления методологии бухгалтерского учета и аудита, деятельность которого, прежде всего, направлена на разработку и формирование законодательной базы для тансформации и гармонизации МСФО в Республике Таджикистан.

Справедливо ради отметить, что МСФО изначально создавались с целью унификации имеющихся национальных требований для обеспечения заинтересованных пользователей, не знакомых с особенностями правил учета и отчетности в разных странах, понятной им информацией. Именно поэтому у международных стандартов есть не только достоинства, но и недостатки [7, с. 42-43].

Во-первых, МСФО - это наднациональная система, не связанная напрямую с экономикой конкретных стран и не имеющая собственных исторических корней [2].

Еще один недостаток МСФО обусловлен тем, что первоначально они представляли собой систему общих стандартов, в которой не прописывались индустриальные правила, учитывающие особенности той или иной

отрасли. Специализированные стандарты начали создаваться лишь с конца 1990-х годов, но их до сих пор мало. Так, отсутствуют или находятся в стадии разработки иные индустриальные стандарты, например, по добывающей промышленности, в том числе по нефтегазовой отрасли.

К недостаткам международных стандартов зачастую относят и то, что они очень многое отдают на «откуп» профессиональному суждению составителя отчетности, т.е. бухгалтера. Отсюда вытекает проблема отсутствия опыта такого суждения у людей, составляющих отчетность, а также широты выбора внутренних и внешних источников информации для принятия решений [3].

Мы считаем, что МСФО ориентированы только на коммерческие предприятия, созданные и существующие для получения прибыли. Таким образом, из поля воздействия международных стандартов выпадают некоммерческие.

Иначе говоря, МСФО - это система принципов составления и представления именно отчетности, но не ведения бухгалтерского учета.

Основной проблемой перехода экономических субъектов Республики Таджикистан на МСФО, по нашему мнению, является несовместимость международных стандартов с нашими традициями, с нашей психологией и существующей практикой ведения учета:

- во-первых, в них отсутствуют привычные для нашего восприятия и психологии, а главное для классической бухгалтерии Плана счетов;
- во вторых, в бухгалтерских записях, нет четко сформулированной и ясной хозяйственной операций;
- в третьих, форм первичных бухгалтерских документов и учетных регистров;
- в четвертых, отсутствует увязка между синтетическим и аналитическим учетом и отчетностью;
- в пятых, основным элементом метода бухгалтерского учета в условиях международного стандарта становится отчетность, ибо МСФО представляют собой стандарты именно отчетности - заключительного этапа бухгалтерской работы [4].

И, наконец, бухгалтерский учет является продуктом социально-экономических условий, и поэтому для каждой страны важно наличие системы бухгалтерских стандартов, совместимых с той средой, в которой они применяются.

Проводимые экономические реформы за время приобретения независимости не были социально ориентированы и вызвали лишь недовольство народа. На передний план выдвигались схоластические, надуманные программы, которые оказались декларативными и нежизнеспособными.

Из-за поспешного и необдуманного проведения бывшими руководствами республики рыночных реформ, экономика страны за время обретения суверенитета фактически была разрушена. Не было принято никаких мер по сохранению и возрождению национального производства. Остановлены и демонтированы крупнейшие фабрики и заводы, без работы остались сотни тысяч людей. Полученные кредиты в основном разворовывались или были использованы не по целевому назначению.

Несмотря на то, что земля была отдана крестьянам и фермерам, им не были созданы условия и не оказано необходимой финансовой, технической и методической помощи.

Миллионы людей не понимают: почему финансовые потоки оторваны от движения материальных ресурсов, от производства; почему экономическая политика правительства не связана с инвестиционной и структурной политикой; почему чрезвычайный режим стал обычным в деятельности государственных органов. Непонимание происходящего, неосознанность реализуемого экономического курса присущи не только рядовым работникам, но и многим высшим чиновникам и должностным лицам. В силу этих причин в Таджикистане сложилась такая ситуация, где государство вроде определяет рамки функционирования рынков, но не управляет ими.

Реформа обернулась для Таджикистана огромными и непредвиденными бедствиями, вызвала колоссальный дефицит бюджета, превратила в крах банковские сбережения. То, что происходит в Таджикистане, не имеет ничего общего с общепринятой практикой осуществления экономических реформ, а то, как они планируются, по большей части представляется просто абсурдным [8, с. 39-41].

В результате непродуманной экономической политики, а также вследствие гражданской войны экономика Таджикистана оказалась отброшенной на многие годы назад. Усиливается социальное расслоение населения и проблема бедности, которым способствуют низкий уровень минимальных гарантий, обусловленный отставанием их от темпов роста цен на товары, тарифов, на оплату жилья и коммунальных услуг

Недостаточно сбалансированное проведение рыночных реформ секторов экономики, в социальной сфере, науке, международном экономическом сотрудничестве под воздействием неблагоприятных внешних и внутренних факторов в значительной мере повлияло на падение промышленного производства. Уровень участия местных товаропроизводителей на внутреннем товарном рынке из-за низкой конкурентоспособности снизился и составляет менее 10% от общего объема реализации. Открытость рынка, практически беспрепятственный импорт товаров в республику из других высокоразвитых государств ведет к постепенному вытеснению товаропроизводителей даже с внутреннего рынка.

Вместе с тем, процветала коррупция в высших эшелонах власти, преступность, массовая безработица, хронический застой промышленности и сельского хозяйства, которые вынуждают людей в поисках куска хлеба оставлять родные места и уезжать в Российскую Федерацию, страны ближнего и дальнего зарубежья.

На сегодняшний день более 50% населения находится за чертой бедности, многие дети не посещают школы, фабрики и заводы не работают, сельское хозяйство до основания разорено.

Около миллиона этнических таджиков приютила Россия, предоставив им жилье и постоянную работу.

Поэтому, в этих условиях говорит, о высоком качестве организации бухгалтерского учета в Республике Таджикистан не приходится.

Но, справедливости ради надо отметить, что Правительством Республики Таджикистан проделана значительная работа по созданию и функционированию системы учета и отчетности, соответствующей требованиям развития рыночной экономики страны. Но мы считаем, впереди еще предстоит большая работа, в частности целесообразно решить следующие задачи:

1. Законодательно упорядочить методологию бухгалтерского учета и налогообложения. Существующая практика и тенденция усиления зависимости бухгалтерского учета от налогообложения ведет к подрыву самостоятельности бухгалтерской учетной системы, функции которой в государстве гораздо шире [6];
2. Создать на принципах МСФО целостную бухгалтерскую информационную систему хозяйствующих субъектов, независимо от формы собственности и правового управления, для целей разработки стратегии их развития в нынешних условиях экономики;
3. Поднять классификационный уровень бухгалтеров и аудиторов во всей цепи их подготовки путем совершенствования учебных программ вузов, международной сертификации подготовки и переподготовки, материального и морального стимулирования и другие [5].

Мы считаем, что в условиях быстро меняющегося законодательства и нормативной базы реализация нового в учетной практике организаций невозможна без постоянного повышения квалификации, обучения и переподготовки бухгалтерских кадров, в первую очередь - главных бухгалтеров и их заместителей.

Развитие бухгалтерского учета и отчетности заставляет непрерывно совершенствовать знания в сфере бухгалтерского образования и бухгалтерской профессии. Задача заключается в подготовке достаточного количества квалифицированных бухгалтеров и аудиторов, понимающих концепции и конкретные правила формирования информации в бухгалтерском учете и отчетности, владеющих современными навыками ведения бухгалтерского учета, подготовки и аудита бухгалтерской отчетности. Этому способствует ежегодно возрастающее количество заинтересованных пользователей, что является также одной из важнейших предпосылок развития бухгалтерского учета и отчетности.

Поэтому, мы предлагаем, что при организации подготовки и повышения квалификации бухгалтерских кадров особое внимание должно быть обращено на следующие аспекты:

- на глубокое освоение лежащих в основе международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) концепций - полезности и существенности информации, приоритета экономического содержания перед юридической формой, сохранения капитала, ценности денег и другие;
- на формирование навыков активного использования информации, накапливаемой в бухгалтерском учете, для управления экономическим субъектом и осуществления эффективного корпоративного управления;
- на выработку навыков применения таких способов обработки информации, как дисконтирование, вероятностные расчеты, математическая статистика и т.п.;
- на формирование нового подхода к применению стандартов и иных нормативных правовых актов в области бухгалтерского учета и отчетности. Следовательно, такой подход, на наш взгляд, заключается в самостоятельной постановке бухгалтерского учета и отчетности путем реализации принципов и требований, устанавливаемых стандартами и иными нормативными правовыми актами;
- на выработку навыков профессионального суждения при квалификации, стоимостном измерении, классификации и оценке значимости (существенности) фактов хозяйственной жизни для целей бухгалтерского учета, отчетности и аудита;
- на обучение использованию финансовых показателей, сформированных по МСФО, в системе национальных счетов;
- на формирование глубокого понимания норм профессиональной этики и т.д.

Таким образом, мы предлагаем следующие основные направления совершенствования системы подготовки и повышения квалификации кадров являются следующие:

- переориентация учебных программ средних и высших учебных заведений, а также программ подготовки профессиональных бухгалтеров и аудиторов на углубленное изучение МСФО и формирование навыков применения их на практике;
- мониторинг качества учебных программ средних и высших учебных заведений, а также программ подготовки профессиональных бухгалтеров и аудиторов;
- разработка программ обучения руководителей и другого управленческого персонала экономических субъектов основам бухгалтерского учета и экономического анализа финансовой отчетности, в том числе консолидированной финансовой отчетности;
- обеспечение соответствия учебных программ подготовки профессиональных бухгалтеров и аудиторов международным программам (с учетом законодательства и традиций бухгалтерского образования);
- разработка национальных стандартов образования и аттестации профессиональных бухгалтеров и аудиторов на основе стандартов Международной федерации бухгалтеров (МФБ);

- обновление и разработка нового учебно-методического обеспечения образовательного процесса для различных категорий обучающихся бухгалтерскому учету и отчетности.

Следовательно, на наш взгляд для реализации поставленных задач необходимо:

- создание ряда авторитетных представительных профессиональных (саморегулирующихся) объединений;
- организация отлаженной системы бизнес-образования;
- улучшение качества подготовки кадров в учреждениях начального, среднего специального и высшего профессионального образования;
- создание системы профессионального ускоренного образования;
- создание и совершенствование системы непрерывного повышения квалификации и переподготовки кадров, в том числе бухгалтеров и аудиторов;
- формирование системы профессиональной аттестации бухгалтеров и аудиторов;
- разработка и широкое общественное признание норм профессиональной этики;
- формирование положительного общественного мнения о специалистах бухгалтерского учета, анализа и аудита, добросовестно выполняющих свои обязанности;
- организация общественного контроля за профессиональной деятельностью;
- присоединение к деятельности соответствующих международных профессиональных организаций.

После перехода на МСФО, возникает новая задача - законодательное закрепление обязательности подготовки и представления финансовой отчетности со стороны субъектов публичного интереса в соблюдении последних версии МСФО. При этом, следует учесть, что законодательно установленный переход на МСФО невозможно без обеспечения мониторинга соблюдения требований законодательства. Данную задачу должен решать созданный при Министерстве финансов специальный орган - Депозитария финансовой отчетности. Депозитария должна проводит мониторинг соответствия финансовой отчетности субъектов публичного интереса МСФО, содействовать в получении необходимой информации о них пользователям, способствовать повышению качества и достоверности финансовой информации.

С целью обеспечения доступа к МСФО со стороны экономических субъектов следует создать раздел по МСФО на сайтах министерства финансов или профессионального объединения бухгалтеров и аудиторов, рассматривающий актуальные вопросы учета и аудита, практические аспекты применения МСФО. В этом направлении важной задачей, стоящей перед бухгалтерского сообщества страны, является членство профессионального объединения бухгалтеров и аудиторов - ОИПБА РТ в Международной федерации бухгалтеров, заключения соглашения об использовании, переводе и распространения самых МСФО.

Следующей важней задачей в данном направлении, причем первостепенной, по нашему мнению является работа по приведению действующего законодательства страны в соответствии с терминологией МСФО.

В заключении следует отметить, что переход Таджикистана на международные стандарты требует изучения, апробации и внедрения положительной мировой практики, так как отчетность по МСФО улучшит конкуренцию и прозрачность деятельности отечественных предприятий, облегчит движение капитала, содействует инвестиционной привлекательности и развитию бизнеса в нашей стране.

Список ипользованной литературы

1. Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовом отчетности» от 27 марта 2011 года, № 702/ [Электронный ресурс]// URL: http:// Режим доступа: http://minfin.tj/index.php?do=static&page=bua (Дата обращения 03.05.2019 г.).
2. Постановление Правительства Республики Таджикистан «О международных стандартов финансовой отчетности» [Текст] от 4 ноября 2002 г., № 428/ [Электронный ресурс]// URL: http:// Режим доступа: http://minfin.tj/downloads/postonavleni%20odinosti.pdf (Дата обращения 03.05.2019 г.).
3. Постановление Правительства Республики Таджикистан «О дополнительных мерах по внедрению Международных стандартов финансовой отчетности в Республике Таджикистан» [Текст] от 3 октября 2006 г., №465/ [Электронный ресурс]// URL: http:// Режим доступа: http://minfin.tj/downloads/postonavleni%20pyti.pdf (Дата обращения 03.05.2019 г.).
4. Постановления Правительства Республики Таджикистан «О дополнительных мерах по реализации Международных стандартов финансовой отчетности в Республике Таджикистан» [Текст] от 3 мая 2010 г., №231/ [Электронный ресурс]// URL: http:// Режим доступа: http://minfin.tj/downloads/postonavleni%20pyti.pdf (Дата обращения 03.05.2019 г.).
5. Приказ Министерства финансов Республики Таджикистан «Об утверждении Положение по ведению бухгалтерского учета и бухгалтерской отчетности в Республике Таджикистан» [Текст] от 8 февраля 2003 г., №9/ [Электронный ресурс]// URL: http:// Режим доступа: http://minfin.tj/downloads/prikaz3.pdf (Дата обращения 03.05.2019 г.).
6. Распоряжение Министерства финансов Республики Таджикистан «Об утверждении Методических рекомендаций по переходу на ведение бухгалтерского учета в соответствии с требованиями Международным стандартам финансовой отчетности» [Текст] от 27 мая 2004 г., № 68/ [Электронный ресурс]// URL: http:// Режим доступа: http://minfin.tj/downloads/farmoish%20ykum.pdf (Дата обращения 03.05.2019 г.).

7. Арзыбаев А.А. Организационные и методические аспекты учета и аудита капитала [Текст]/ Монография/ А.А. Арзыбаев. Алматы: Норд-Принт, 2011. - 164 с.
8. Мирзоалиев А.А. Финансовая отчетность по МСФО: проблемы составления и пути их решения[Текст]/ А.А. Мирзоалиев// Материалы IV-ой международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита». (17-18 апреля 2015, г. Душанбе). - Душанбе: ТГУК, - С. 39-49.

УДК 314.174

Ярулина К.Р.
магистрантка 2 курса, Восточно – Казахстанский Государственный университет имени С.Аманжолов, г.Усть-Каменогорск

РОЛЬ ТРАНСГРАНИЧЬЯ В МИГРАЦИОННОЙ ПРАКТИКЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ, ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ ДВУСТОРОННЕЙ МИГРАЦИИ.

Осы мақалада Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының 20 жыл ішіндегі екі көршілес мемлекет арасындағы көші-қондағы трансшекаралық рөлі қаралды. Көші-қон кезеңдерін кезеңдеу және олардың әрқайсысына зерттелетін мемлекеттердегі көші-қонды реттейтін құқықтық актілерді қарау арқылы сипаттама ұсынылды.

Түйін сөздер: *трансшекаралық, көші-қон, азаматтық, нормативтік – құқықтық актілер, дағдарыс, дефолт.*

В настоящей статье рассмотрена роль трансграничья в миграции между двумя соседними государствами Российская Федерация и Республика Казахстан за 20 лет. Предложена периодизация миграционных периодов и характеристика каждого из них с рассмотрением правовых актов, регламентирующих миграцию в изучаемых государствах.

Ключевые слова: *трансграничье, миграция, гражданство, нормативно – правовые акты, кризис, дефолт.*

In the present article is considered the role of the general border in migration between two neighboring states the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan within 20 years. The periodization of the migration periods and characteristic of each of them with consideration of the legal acts regulating migration in the studied states is offered.

Keywords: *general border, migration, nationality, it is standard – legal acts, crisis, a default.*

Классификация межтерриториальных миграций по географическому признаку целиком зависит от существующего в стране административного устройства. В миграциях обычно различают потоки: внутри- и межобластные, внутри- и межреспубликанские. Поскольку практика планирования выделяет также крупные экономические районы, включающие группы смежных областей, экономически взаимосвязанных между собой, миграции подразделяют еще на межрайонные и внутрирайонные.

Республика Казахстан и Российская Федерация – дружественные страны. Они граничат на обширной территории и входят в Единое экономическое пространство. С 2012 года пересечение границы осуществляется в безвизовом режиме, причем не только россиянами и казахстанцами. С 2017 года отменен пограничный контроль казахстанских поездов, совершающих транзит по российской территории.

Пограничная территория с Российской Федерацией являются восток, запад и север Казахстана. Количество открытых пропускных пунктов – 22, но оно постоянно меняется. Следует отметить тот факт, что тенденции миграционных перспектив на двух изучаемых нами территориях практически схожи, это объясняется тем, что после распада СССР Казахстан и Россия шли по похожему пути экономического, социокультурного и политического развития. Наибольший прик миграции из Казахстана в Россию, приходиться на период 1990 – 2018 годов. Рассмотрим данный период более подробно:

- Первая волна миграции приходится на начало 90-х годов. Носит стихийно –массовый характер. Мотив: этнополитический.

Специфика Казахстана в области миграции населения связана с полиэтнической общностью, обусловленной историческими особенностями развития государства. С приобретением государственной независимости и проявлением трансформационных процессов (в конце 80-х–90-е годы XX в.) на постсоветском пространстве в Казахстане

складывается особенная миграционная картина; прежде всего, проявившаяся в изменении статуса миграции от межреспубликанской к межгосударственной.

Причины миграции были связаны с масштабными историческими изменениями, происходившими на евразийском пространстве с конца 1980-х годов. Главное значение имел социально-экономический фактор, реальная экономическая ситуация на том или ином этапе истории.

Тем не менее, причины миграции не могут быть сведены полностью только к экономическим и финансовым обстоятельствам. Существенное значение имели тревоги, возникшие в связи с распадом СССР, неуверен¬ность в завтрашнем дне. На настроения людей влияли разрывы прежних связей в экономической, информационной, культурной, научной облас¬тях. У части населения немаловажное значение имел мотив возвраще-ния на свою «историческую родину».

В обстоятельствах кардинальных перемен 1990-х годов в Казахстане (как и в других странах СНГ) происходила адаптация народа, с одной стороны, к новым экономическим, рыночным условиям, а с другой - к новым государственно-политическим реалиям. Поэтому, с точки зре¬ния социально-психологической и социально-политической, население Казахстана в 1990-х годах можно обобщенно разделить на две группы: одна - это та часть населения, которая и до 1991 года осознавала, что живет и трудится именно в Казахстане, вторая - для которой приори-тетной была самоидентификация с СССР в целом либо с той или иной «исторической родиной» (например, с Россией, Украиной, Германией).

Следует отметить и изменения в другую сторону, за 1970-1991 годы миграционное сальдо составляло 1,6 млн. чел., в т. ч. около 1 млн. или 61,1% приходилось на вторую половину 1980-х годов. Отрицательное сальдо миграции складывалось, в определенной мере, под влиянием оттока населения из сельской местности в регионы России (Центральный, Поволжский, Западный, Восточно-Сибирский, Уральский); Украины, Белоруссии, Балтии, Узбекистана, Кыргызстана, Грузии, Молдовы, Туркмении.

Внешняя миграция сельского населения РК в 1991 г. составила – 18,5 тыс. чел. Основной отток сельского населения наблюдался в Алматинской (–5,0 тыс. чел.), Жамбылской (– 4,1 тыс. чел.), Акмолинской (-3,9 тыс. чел.), Южно-Казахстанской (–3,8 тыс. чел.), Кокшетауской (- 3,4 тыс. чел.) областях.

1994 год носит самый массовый характер. Из страны в 1994 году выехало свыше 477 тысяч человек, а въехало около 70 тысяч. Таким образом, в этот год миграционные потери составили – свыше 400 тысяч человек. Причем выезжали преимущественно в Российскую Федерацию – около 70 процентов от всех выехавших. Следует отметить, что именно введение национальной валюты, послужило толчком для резкого скачка эмиграции из Казахстана.

В начале 90-х годов, даже после распада СССР, у многих людей оставалось чувство или ощущение того, что разрыв-распад не окончательный, что союз, может быть, в ином формате все еще просуществует. У многих, очевидно, были надежды на то, что СНГ станет реальным преемником СССР, каким-то механизмом, реально объединяющим некогда единое целое. Но введение национальной валюты, вкупе с принятой в 1993 году Конституцией Казахстана рассеяли эти иллюзии [1, с. 98]. Причем, нужно обратить внимание, что в 1994 году был не просто пик миграционных потерь, это именно резкий скачок.

- Вторая волна миграции приходится на вторую половину 90 – х годов. Условно можно назвать «Период адаптации к суверенитету».

Люди начали понимать, что Казахстан и другие бывшие советские республики это действительно разные, отдельные друг от друга государства. И те, кто не хотел жить «вне России» стали покидать Казахстан.

Некоторое снижение оттока населения из Казахстана в 1996 году, возможно, связан с принятием новой (ныне действующей) Конституции Казахстана 1995 года, в которой русский язык получил официальный статус, что дало определенные гарантии русскоязычному населению[2, с. 100].

Высокая эмиграция населения из Казахстана в Россию в этот период была обусловлена несколькими причинами:

- во – первых, введением в эти годы в Казахстане новой пенсионной системы и увеличением возрастного ценза при выходе на пенсию. В России в это же самое время сохранялась более предпочтительная прежняя пенсионная система и производилась своевременная выплата пенсий.

- во-вторых, принятием закона «О языках в Республике Казахстан», который значительно уменьшил сферу применения русского языка. Население, не знавшее государственного языка, было лишено выбора. Языковой фактор в этом случае стал «выталкивающим».

Последствия масштабных миграций были не однозначными. С од-ной стороны, большой отток образованного, квалифицированного на-селения не мог быть позитивным фактором, особенно для государства, стремящегося к преодолению кризиса и последующему развитию [2, с.123]. Од¬нако, с другой стороны, активная миграция русскоязычного населения значительно ослабила межэтническое напряжение.

- Третья волна миграции приходится на 2000-2010 годы. Период экономической стабилизации и огромного роста цен на нефть.

Уже в начале 2000-х годов социально-психологические настроения существенно измени¬лись.

Социально - демографические, этнодемографические тенденции развития Казах¬стана в 2000-х годах в целом приобрели позитивную окраску. Казахская нация, как государствообразующая, закономерно стала большинством в суверенном Казахстане: ее доля в 1999 году достигла 53,4%, в 2005 году - 57%, в 2009 году - 63%, на начало 2010 года - 63,6%. Очевидно, что эта положительная динамика продолжится и в 2010-х годах. Рост численности казахского населения к началу 2000-х годов стал возможен, как было отмечено, в результате естественного прироста, отрицатель-ного миграционного сальдо неказахского населения и положительного миграционного прироста за счет казахской диаспоры.

В результате в 2000-х годах общая миграционная тенденция изме-нилась. Количество выезжающих из Казахстана ежегодно сокращалось, а въезжающих, наоборот, увеличивалось. И это несмотря на те сущест-венные коррективы в миграционной политике, которые были введены в середине 2000-х годов в Российской Федерации. Дело в том, что ру¬ководство России, обеспокоенное негативной тенденцией постоянного сокращения населения, приняло решение о разработке специальной программы в этой области. С 2006 года в России стала действовать Государственная программа по содействию переселению соотечест¬венников, проживающих за рубежом. В частности, в Казахстане произошло реальное объединение народа вокруг долгосрочной стратегии, выдвину¬той Главой государства.

К 2000 – м годам масштаб миграции существенно уменьшился. Данный процесс был обусловлен в основном правовым фактором: принятием в Российской Федерации законов «О гражданстве Российской Федерации» и «О правовом положении иностранных граждан в Российской Федерации». Данные законы отменяли какие-либо льготы в предоставлении гражданства Российской Федерации для граждан Казахстана, приравнивая их к гражданам дальнего зарубежья. Эти законы были крайне негативно восприняты русским населением Казахстана [2, с.90]. Кроме того, миграционный потенциал Казахстана был практически исчерпан, так как большинство желающих покинуть страну сделали это раньше.

Интересно, что еще одним положительным фактором в демографической ситуации Казахстана стала государственная программа по возвращению репатриантов на Родину. На миграции из Российской Федерации в Казахстан существенное влияние оказала государственная программа «Нурлы Кош», принятая в 2008 году. Она направлена на помощь в расселении и обустройстве оралманов (с казахского – «возвращенец») – этнических казахов – репатриантов, переселяющихся из других стран. Целями данной программы являются повышение качества жизни этнически мигрантов, стимулирование возвращения высококвалифицированных специалистов, ранее выехавших из Казахстан, а также укрепление социальной стабильности и согласия и улучшение демографической ситуации.

- Четвертая волна миграций приходится на 2010 – 2018 годы. Наблюдается качественный подъем.

За 5 месяцев 2018 года в МВД оформило документы на выезд на постоянное место жительство 39 891 казахстанца. Для сравнения, за весь 2017 год, по данным Комитета по

статистике, из Казахстана выехало меньше: 37 725 человек. По итогам года показатель эмиграции увеличится, судя по всему, не меньше чем в два раза.

Наибольшее количество документов на выезд оформлено в Кустанайской, Восточно-Казахстанской, Карагандинской, Павлодарской областях и Алма-Ате.

Основными причинами резкого увеличения мигрантов из Казахстана в Россию, на наш взгляд, стали (первые четыре фактора постоянные):

- Недостаток рабочих мест, который вырастет еще больше за счет цифровизации и прироста населения;

- Падение реальных доходов населения, несмотря на рост экономики, что для граждан еще обиднее.

Казахстанцам в любом случае будет интересен рынок труда России: дело в том, что естественный прирост населения в 260−270 тысяч человек не сопровождается аналогичным ростом занятости. Последние семь лет данные по количеству занятых как были равны 8,5 миллиона человек, так и остаются. Рождаемость в Казахстане повысилась с 2002 года, так что с 2020 года на рынок труда ежегодно начнет выходить все большее количество молодых людей, а рабочих мест для них, похоже, не будет. Так что рынок труда России, который составляет 72 миллиона занятых человек, станет для многих спасением.

Таким образом, есть предпосылки к тому, что миграционные потоки между двумя государствами и дальше будут носить в основном экономический характер. В целом, все эти факторы способствуют активному развитию торговли между странами. Так, товарооборот между Казахстаном и Россией за период с 2009 – 2012 годов вырос практически в 2 раза – с 12,4 до 23,8 миллиардов долларов США.

- Падение качества высшего образования при растущих ценах за него:

Особой проблемой для Казахстана является образовательная миграция — казахстанская молодежь едет в Россию учиться, затем остается там работать, меняя гражданство. Часто они потом перевозят своих родителей.

- Коррупция на высшем уровне и нерациональное использование бюджетных средств — общая сумма финансовых нарушений, включая неэффективно использованные средства, зафиксированная Счетным комитетом Казахстана при реализации государственных программ за период с 2013 по 2016 годы составила 6,7 триллиона тенге;

- Повышение пенсионного возраста для женщин до 63 лет, которое будет проходить поэтапно, но началось уже в 2018 году;

- Ухудшение качества среднего образования за счет чересчур быстрого внедрения трехъязычия: мало кто верит, что казахстанские учителя за несколько месяцев овладеют английским языком на нужном для преподавания уровне, а также введение Обновленного содержания образования;

- Реформа медицины: внедрение фонда медицинского страхования, к которому клиники просто не готовы физически — у них нет медицинских информационных систем;

- Изменения этнического состава, большинство населения казахи, традиционные структуры переместились в города, следовательно, «не казах» в социальные лифты не попадает. Под понятием «Социальный лифт» подразумевается «институт агашек».

- Постоянные паводки, которые в последние несколько лет разрушают села на севере, центре и востоке Казахстана, а власти ничего с этим поделать не могут.

Миграционные процессы в России в 90-е годы определялись влиянием двух противоречивых групп факторов.

С одной стороны распад СССР и сопровождающие его взрыв национализма, вооруженные этнические конфликты, политическая нестабильность и системный социально-экономический кризис обусловили резкое падение территориальной мобильности населения, связанное с размещением производительных сил и соответствующим перераспределением трудовых ресурсов, и изменили природу миграций, придав им вынужденный (не экономический) характер, спровоцировав массовые потоки беженцев, репатриантов, процессы этнического размежевания.

В то же время постепенная нормализация политической обстановки на постсоветском пространстве ведет к формированию относительно стабильных русских диаспор в ряде новых постсоветских стран и сокращению миграционного оттока в Россию.

Важно отметить, что первой волной внешних миграций, объективно стали Первая (1994—1996 годы) и Вторая (1999 – 2009 годы) Чеченская Войны. Основным фактором, менявшим демографию Чечни, все последние годы была миграция за пределы республики.

В российских средствах массовой информации более всего говорилось об исходе "русскоязычного" (точнее, невайнахского) населения - это правда, но отнюдь не вся правда.

Число восточных славян (русских и украинцев) в Чечено-Ингушетии стремительно сокращалось еще в 70-80-е годы - по данным переписи, с 379,6 тысяч в 1970 году до 306,4 тысяч в 1989 году. Тогда это, разумеется, не было связано с "криминальным режимом Дудаева и Масхадова".

Кроме того, подобный исход наблюдался и в других национальных образованиях Кавказа. Объяснялось это многими факторами. Во-первых, относительной перенаселенностью и дефицитом земли. Во-вторых, напряженными отношениями между национальными группами - даже в эпоху "дружбы народов". В-третьих, большей сплоченностью народов Кавказа по сравнению с русскими - даже когда речь шла о казаках.

В Чечне эти процессы были значительно глубже и жестче, чем в соседних республиках, - причиной тому и большая скрытая безработица, и большая устойчивость традиционных общественных институтов у вайнахов, где каждый находился под защитой общины.

Ослабление властных структур вообще и правоохранительных органов в частности в 1991-1994 годах ускорило отток из Чечни русскоязычных жителей, но и в первую чеченскую войну Грозный оставался наполовину русским городом. В 1996-1999 годах практический распад государственности и даже сращивание власти в Чечне с откровенно криминальными структурами с одной стороны, а с другой - игнорирование центральной властью ситуации с правами человека в регионе привело к исходу из республики большей части невайнахского населения.

Наконец, начавшаяся в 1999 году вторая чеченская война практически завершила этническую чистку республики - от боевых действий бежали все, возвращались почти исключительно чеченцы. Даже грозненские ингуши не очень стремились вернуться и оседали в Ингушетии. В промежуток между войнами из Чечни бежали также и чеченцы.

Также важной вехой в истории миграции России стал Дефолт 1998 года. После распада СССР Россия в 1990-е годы почти постоянно испытывала финансовые трудности. Поэтому она остро нуждалась в зарубежных займах, но не могла надежно гарантировать обслуживание долга. Настоящим испытанием запомнился многим жителям страны 1998 год. Дефолт в России стал причиной потери только в августе 96 миллиардов долларов. Всей стране пришлось затянуть пояса, и количество импорта на отечественных прилавках резко сократилось. [3, с.26] У населения возникла потребность во внутренних товарах, поскольку своё можно было продать, а иностранного, конкурирующего, почти не было.

Люди оставаясь в состоянии неопределенности желали выбрать более устойчивые позиции для жизни. Многие целыми семьями переезжали в соседние государства с мыслью «лучше синица в руках, чем журавль в небе!».

Некоторые, как и прежде видели во внешней миграции возможность заработка и стабилизации ситуации. Что в очередной раз подтверждает, первостепенность экономического фактора внешней миграции.

Таким образом, можно выделить следующие особенности трансграничной миграции двух государств:

- во – первых, миграция в современном мире приобретает все большее значение, так как от ее регулирования зависит развитие экономической ситуации в стране, тем более уровень жизни людей;

- во – вторых, сравнив все периоды времени после распада СССР, самыми масштабными стали миграционные процессы между Российской Федерацией и Республикой Казахстан происходившие в 90-х годах XX века;

- в – третьих, одним из факторов сильно усугубившим демографическую ситуацию в Республике Казахстан, стал отток трудоспособного населения;

- в – четвертых, если рассмотреть причины современных миграций между Российской Федерацией и Республикой Казахстан изменились в другую сторону. Первоочередные экономические;

- в – пятых, существенное улучшение миграционной политики между Российской Федерацией и Республикой Казахстан повлияло на их вступление в зону свободной торговли (ЗСТ) и таможенный союз (ТС).

Список использованной литературы

1. Балашова, Т. Н. Миграция и демография как неотложные направления развития приоритетных национальных проектов / Т. Н. Балашова // Миграционное право. - 2007. - №1. - С. 19.

2. С. Иванов, Международная миграция в России: динамика, политика, прогноз / С. Иванов // Вопросы экономики. - 2011. - №10, - С. 41.

3. Красинец Е.С. Миграция населения в Российской Федерации: тенденции развития и проблемы регулирования / Е.С. Красинец // Власть. - 2004. - №10. - С.38-61.

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

UDC 811.111'36

Malikova R.S.
Master of 1-course, Kazakh Humanitarian-Law Innovation University, Semey
e-mail: Raigul_Malikova_74@list.ru

WORD-FORMING MODELS IN THE FORMATION OF ENGLISH CONTAMINATION UNITS

Мақалада заманауи ағылшын тілінің сөзжасамдық жүйесінің ерекшеліктері келтірілген. Сөз тіркесін және аббревиатураны біріктіріп, біріктіру сөзі арқылы ағылшын сөздерін қалыптастыру үдерісіне ерекше көңіл бөлінеді. Ластанудың маңыздылығы, бір леммедегі ақпаратты қысудың ең тиімді әдісі болып табылатын, деривациялық модель ретінде анықталды. Ластанған сөздерді сөздік қалыптастыру модельдері бойынша жіктеу ұсынылды, құрылымдық типтік топтар қарастырылды, модельдік өнімділік дәрежесі анықталды.

Түйін сөздер*: ластану, сөздерді қалыптастыру модельдері, компрессивтік сөзді қалыптастыру, қысқартылған сөз, толық сөз, сфиксальды ластаушылар*

В статье представлены особенности словообразовательной системы современного английского языка. Особое внимание уделено процессу образования английских слов путем словослияния, объединяющей словосложение и сокращение. Выявлена значимость контаминации, как словообразовательной модели, которая является наиболее эффективным способом компрессии информации в рамках одной лексемы. Предложена классификация контаминированных слов по словообразовательным моделям, рассмотрены тематические группы структурных типов, выявлена степень продуктивности моделей.

Ключевые слова: *контаминация, словообразовательные модели, компрессивное словообразование, усеченное слово, целое слово, суффиксальные контаминанты*

The article presents the word-formation system of modern English. Particular attention is paid to the process of the formation of English words through a word merger, combining word composition and abbreviation. The significance of contamination is revealed, as a derivational model, which is the most effective way to compress information within a single lexeme. A classification of contaminated words by word-formation models is proposed, semantic features of structural types are considered, the degree of model productivity is revealed.

Keywords*: contamination, word-formation models, compressive word-formation, truncated word, whole word, suffixal contaminants*

The creation of new words is carried out as a reflection in the language of the needs of society in the expression of new concepts that constantly arise as a result of the development of science, technology, culture, public relations, etc. The establishment of trends in the development of word-formation processes in the language, the improvement of the theory and practice of lexicography have always been the most important problems in the practice of lexicology [1]. English, like other languages, is in constant change and dynamics. Vocabulary as the most mobile layer of the language, most sensitive to all changes in the social, cultural and other areas of the life of the speaking team, because the word is a "mirror of life".

The formation of new words by means of word-formation means is the main source of vocabulary replenishment of the language, among which one of the most productive is compressive word-formation [2].

In modern linguistics, the formation of contaminants is considered part of the process of forming words, because their construction does not comply with the rules of morphology. Names, trademark names (Vegelicious - a mixture of potatoes), offices, organizations and discoveries are often the result of a merger, in which "random parts of words can be combined into a new artificially created word".

The process of formation of contaminants is complicated. Contaminant can be formed, either as a result of a speech error, or consciously. It is not always possible to detect the original units.

Based on the above parameters, we propose to identify a number of derivational models that are most productive in creating derivational contaminants. Under the model, we will understand "generalized and typed relations between groups of homogeneous in terms of their structure and semantics of pair formations - producing and derived words" [3; 103] with the difference that when creating a contaminant we are dealing not with one, but with several producing components that are combined through various modifications into one derived unit [4].

As you know, in the education of everyday colloquial speech, a special place is occupied by models that are not represented in the derivation of the literary language. These models are built on the principle of contamination. But no matter what term we call a new word, it will be formed by merging into one new, single-root word from the meaningless initial and final elements ("pieces") of two words, arbitrarily (at the discretion of the speaker or the writer)

dismembered, beyond any rules morphemic articulation of the word. Further, these randomly selected segments are "glued together" and unnecessary fragments of words are cut off. Such a general principle of the formation of the most interesting, in our opinion, contamination units.

It was suggested several ways to classify them. One of the most common is the following: [5]

1. Contaminants created by the "whole word + whole word" model

Contaminants of this model are created by imposing the end of one lexical unit on the beginning of another without any transformations of the combining elements, and therefore are often defined by scientists as the phenomenon of word overlap. Graphically, this model can be expressed as follows: AB + BC = ABC. The very fact of the isolation of this class of contaminants as special formations created by the method of interword overlapping indicates a significant productivity of the proposed model. It serves primarily for the production of units belonging to the category of nouns, although the possibility of their belonging to other parts of speech is also not excluded: cinemaddict (cinema (a)) + (a) ddict), hairport (h (air) + (air) port) hempireh (h (emp) + (emp) ire), applemon, jetiquette (j (et) + (et) iquette), lovego (lov (e) + (e) go), springing (sp (ring) + (ring) ing), winterrupt (w (inter) + (inter) rupt), etc.

Comparison of the contaminants created by the described model, in relation to their belonging to different parts of speech, showed that in English the number of nouns clearly prevails over other parts of speech.

In the generating phrase in the English language, only the writing relationship between its components is possible:

1. Noun + noun cinema-addict
2. Noun + adjective hair + air-conditioned
3. Noun + verb winter + interrupt

It should be noted that a common feature of the generating phrases used to create contamination units of this group is the presence of the obligatory consonance of the end of the first and the beginning of the second component. Such consonance is directly related to the spelling shape of a word, although often the sound and spelling presentation of overlapping fragments of a lexical unit do not match.

2. Contaminants created by the model "truncated word + whole word"

In contamination formations created by this model, the linear alignment of the forming components implies a certain transformation of the sound envelope of the first word of the generating phrase, which consists in eliminating the part of it that somehow interferes with the coincidence of the segments. According to this model, nouns were formed: beautips (beauty + tips), berrose (berry + rose), rechall (recreation-hall), magtape (magnetic + tape)

Adjectives: Sextravagant (sexy + extravagant), sinfoolish (sinful + foolish)

From the above list it is clear that, as in the above model, the vast majority of contamination formations are nouns.

In general, the characteristics of the overlapping segments, as in the first model, turn out to be almost identical. In English, where there are no traditional concepts and the case of coordination, the formation of a contaminant occurs on the basis of:

1. noun and independent other noun- berrose (berry + rose), beautips (beauty + tips)
2. noun and participles - altruined (altruism + nuined)
3. adjective and adjective- Sextravagant (sexy-extravagant)

In general, in our opinion, it is possible to speak about the productivity of the model in question, since in English it turns out to be represented by a significant number of contamination units and is currently quite often used.

3. Contaminants created by the "whole word + truncated word" model

The mechanism of formation of contamination units of this type is in many ways echoed by the formation of words according to the model just described. Thus, when a contaminant is formed, the second component of the generating phrases is truncated, since the first syllable represented by the sound complex prevents the combination of segments that are common to the first word and the truncated part of the second word generating phrases. Graphically, this model can be represented as follows: AB + (B) BC = ABC.

Despite the sufficient proximity of the mechanism of the formation of contaminants in this model and the model "truncated word + whole word", this group is represented by a much smaller number of contamination units.

As a result, the following adjectives are formed in English according to this model: Foodaholic (food + alcoholic), jockumentaly (jock + documentary), travelogue (travel + monologue)

In general, when contaminants are formed according to the described model, overlapping segments can be: single-letter, represented only by consonant sounds, for example wolfinx (wol (f) + s (ph) inx), two-letter, represented by a combination of vowel and consonant sounds, such as puniest (p (un) + f (un) niest), three-letter, such as ponderful (p (ond) + w (ond) erful).

Generating phrases used to form a contamination unit of this type can be classified as follows:

1. noun + independent wolfinx (wol (f) + s (ph) inx)
2. noun is an adjective puniest (p (un) + f (un) niest), ponderful (p (ond) + w (ond) erful).

In general, the formation of contamination units according to this model is not so productive, which is largely due to the complexity of the phonetic nature.

4. Contaminants created by the "truncated word + truncated word" model

This group of contaminants created by the model, suggesting the elimination of those parts of the phonetic shells of the components of the generating phrases that prevent the matching of the matching sound segments.

A) the first part of one word and the second part of another are preserved Avoision (avoidance evasion)

Cobot (cooperative robot)

B) the first part of one word and the first part of another is preserved Zedonk (zebra + donkey)

Impex (import + export)

Particular subgroup can be identified contaminants that have some unsystematic features.

In some cases, the "similarity" of contaminants is observed only in the sound, but not in the graphic version: extreamline - extreme + streamline, mirthquake – mirth+ earthquake.

Conversely, when the similarity of the end of the first component and the beginning of the second is observed only in graphic terms. The phonetic content does not match: orientalent - oriental + talent, snobody - snob + nobody.

Contamination in modern English is subject to not only common nouns, but also personal names, place names, etc .: Calexico - California + Mexico, Kanorado - Kansas + Colorado, Rosella - Rose + Bella.

More often, contamination is used in female names, but sometimes a male name can be one of the components of the generating base: Romiette - Romeo + Juliette, Adnelle - Addison + Nellie

It is the "pieces" of the producing units in the contamination that make it possible to guess that the designated objects or phenomena are directly related to them, as well as to identify the nature of this relationship, focusing on the structure of the model of the contaminated word. The given examples serve as a living confirmation of the language game and the ingenuity of the members of the language team against the background of easy communication.

5. Suffixal contaminants

The functioning and development of the language is constantly in dynamics, therefore its morphological structure does not remain unchanged: some morphological elements are replaced by others, and the functional loads of morphemes also change.

Newer suffixes like -tron (electron), -onics (electronics) should also be considered the result of contamination. They are widely used in terminological vocabulary: positron, negatron, cyclotron, avionics, bionics, nucleonics, orgasmatron, mechatronics, astrionics.

The desire for a kind of "modality" is especially noticeable in the example of stylistically reduced vocabulary. Thus, the syncopation of the word - aholic - alcoholic, which became part of the workaholic contaminant, marked the beginning of a model by which many words of contaminants were created, where the first components carry the meaning, and the aholic morpheme as an suffix denotes obsession, addiction to what is indicated by the basis bookaholic, spendaholic, sweetaholic, chocoholic.

T. M. Belyaeva and V. A. Khomyakov point out that analogy plays a significant role in the formation of contaminants [6; 17, 7; 19]. So, in the student slang, by analogy with the names of educational disciplines, such humorous words as bugology (antomology), cowology (introductory course in the technology of the dairy industry), zerology = a nothing course (a course of empty lectures that you can not attend) were formed on -ology.

The analogy with Watergate contributed to the emergence of a series of words of contaminants with the second component -gate, denoting any political scandal: Irangate (scandal involving the illegal arms trade), Hollywood gate (scandal involving the charge of Hollywood director D. Bergman in misappropriation of $ 100,000) and etc.

As a result of the analogy, the words "contaminants" with the second component - nomics (economics), which denotes economic theory or policy: Dukakonomics (economic policy of Michael Dukasis, US presidential candidate in 1988), Lawsonomics (economic policy Nigella Loveson, British Treasury Lord), Reagonomics (economic policy of R. Reagan), etc.

Included in the lexicon of the language, the word contaminant motel was the beginning a whole series of contaminant words containing the -tel morpheme, which is also perceived as a derivational suffix: doughtel-dough + hotel (a very expensive hotel), boatel-boat + hotel.

As can be seen from the examples, modeling the words of contaminants greatly facilitates their listening comprehension. Due to the fact that the supporting elements of the models carry a certain semantic load, the translation of contaminants does not cause difficulties, which usually arise because of their new conceptual content.

Thus, knowledge of the word-formation model greatly facilitates the task of identifying the lexical meaning of a new word.

More specifically, the words of various lexical and grammatical categories (nouns, adjectives, verbs, adverbs, etc.) are involved in the contamination. The grammatical category of contamination is mainly determined by the grammatical characteristic of the second component from among the original units that are truncated and then spliced.

Our analysis of contamination formations allows us to distinguish the following models based on categorical affiliation in modern English:

N + N

Abroadcast - broadcast + abroad

Fruice - fruit + juice

Adj. + N

Africanimal - African + animal

Correctitude - correct + rectitude

N + Adj.

Cabarazy - cabaret + crazy

Autoslobile - automobile + slow

Adj, + Adj.

According to this model, an adjective contaminant is very often formed as a result of gluing together fragments of adjective synonyms.

Angrageous - angry + rageous

Uprightcous - upright + rightcous

Adv. + Adv.

Beformerly - before + formerly

Posilutely - positively + absolutely

V. + Adj

Refuseless - refuse + useless

Relaxative - relax + laxative

Part of the contaminants - nouns are formed from words that have opposite meanings, they can be called contaminants - paradoxes:

Illiterature - illiterate + literature

Humanimal - human + animal

Autohome - auto + home

Due to its structural and semantic diversity, contaminants are subject to different classifications. Among the abundance of contaminants in modern English, it is not difficult to distinguish those that can be grouped by topic, for example. a rather large number of contaminants are formed, united by say "zoological" topic: chimpanzebra - chimpanzee + zebra, geep - goat + sheep, alaskanimal - Alaska + animal, bluffalo - bluff + buffalo, bissalo - bison + buffalo, cameleopard - camel + leopard a group of contaminants combines the theme of "cinema, television, theater": dramedy - drama + comedy, acrobat - actor + acrobat, celluloid - celluloid + loud (a sound motion picture), cinemarotic - cinema + erotic, cartoonews - cartoon + news, informercial - information + commercial, filmusical - film + musical, fempire - female + vampire;

In the next group we would include the contaminated words reflecting the life of a person in society, his habits, weaknesses: melancholism - melancholy + alcoholism, nicoteens - nicotine + teens, socialine - social + line.

Contamination is a favorite method of advertising project authors: book advertising - book advertising, fantasy + magazing, laundromat - laundry + automat, philishave - phillips + shave, giftmas - Christmas + gift.

As shown by our research material, the most numerous group of contaminants are nouns. Then follow adjectives and verbs.

Thus, knowledge of the word-formation model greatly facilitates the task of identifying the lexical meaning of a new word.

Contamination is inherently a way of producing nouns, the vast majority of which are nominal. However, it would be wrong not to mention the participation of proper nouns in the contamination word-building process. So, in English, the following combinations are possible:

- the union of common and proper nouns in a common noun contaminant: Volklore (Volkswagen + folklore)
- the union of common and proper nouns in your own contamination noun: Brooklyn (Brooklyn + book)
- combining proper nouns into their own contamination noun: Fordessa (Ford + Odessa).

It must be said that contaminants represented by nouns are associated with the designation of a person with a negative assessment: cinemaddict, stepmonster, etc.

In English, in addition to the designation of faces, contamination nouns may indicate:

- "institute" - hairport, hempire
- abstract action or concept - lovego, beautips
- hybrid - applemon, berrose, wolfinx
- musical composition – prisong
- a subject with a number of qualities – laceiling

A contaminating adjectives turn out to be connected with the designation of a qualitative facial feature - Sextravagant, altruined.

The proposed classification allows to order the existing variability, multiplicity of contamination types. Word-building contaminants turned out to be so diverse that the concept of a model was used for their further classification.

In conclusion, there were identified 5 models of derivational modeling contaminants, are schematically presented as follows:

AB + BC = ABC, for example (cinema (a)) + (a) ddict)

AB (b1) + BC = ABC, for example, step (mo) ther + (mo) nster

AB + (B2) BC = ABC, for example, Foodaholic (food + alcoholic)

AB (b1) + (b2) BC = ABC, for example, Impex (import + export)

Suffixal contaminants, for example, chocoholic (chocolate + alcoholic)

Analysis of available contamination units showed that the model “truncated word + truncated word” is the dominant model in the derivational classification, and the model “a whole word + a whole word” is the least productive.

This type of word formation is the most popular and common in modern English, although it retains some unusual and unpredictable features, which contributes to the use of contaminated words in order to attract attention and create expression of the speech work.

References

1. Zabotkina VN “New vocabulary of modern English” M., Higher. School, 2000-250p.
2. Adams V.: Found in this day written English. University College, London, 1996
3. Nechshimenco G.P. The dynamics of the speech standard of modern public communication: Problems. Development trends // Questions of linguistics. - 2001. - № 1. - p. 98-131.
4. Zemskaya A. A. Introduction to linguistics. M., 1996
5. Algeo J. Blends, a structural and systematic view. American speech 52, 1997, 47–64 p.
6. Belyaeva V. A. Compound-abbreviated words in the lexical-graphic and cognitive aspects on the material of the Russian and English languages. Barnaul, 2003
7. Khomyakov V.A. Introduction to the study of slang - the main component of English popular speech. Librokom., 2009 – 104p.
8. Zhumaliyeva R. 3., Salova A., “Words-lines in modern English”, Almaty, 2000.
9. Barnhart R. Some thoughts about neologisms before starting BDNE 4. Journal of the North America 16. Ed. Cleveland, Ohio, 1995
10. Meiramova S. A. “Semantic features of terminological words-ingots”, Almaty, 2000.
11. Adams V.; Complex words in English. Pearson, 2001-327p.
12. Oxford dictionary of new words, Ed. By E. Knowles, Oxford Union Press, 1997
13. Omelchenko I. S., Tarasova A. S., Word Formation Model. M., 1991
14. Trofimova 3. S. Dictionary of words and meanings. M., 2006.
15. Ainbinder M. I. Dictionary “The latest models of word formation in the language of America and England.” Australia, 2000.

УДК 811

Мұқатай К.Қ., Кушербаев Б.Т.

1 курс магистранттары, С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Өскемен қ.

ЛАТЫН ГРАФИКАСЫНА НЕГІЗДЕЛГЕН ҚАЗАҚ ӘЛІПБИІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл мақалада қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі саналатын латын негізді қазақ әліпбиінің емле-ережелерінің еркешеліктері ашылады.

Түйін сөздер:*емле-ереже, латын графикасы, жазу тарихы.*

В настоящей статье рассматриваются один из ключевых вопросов современности особенности правил правописания латинского алфавита.

Ключевые слова:*орфография, латинская графика, история письменности.*

This article discusses one of the key issues of our time, especially the spelling rules of the Latin alphabet.

Keywords:*spelling, latin graphics, history of writing*

Қазіргі таңда түңғыш президенттің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы аясында қазақ тілін латын әліпбиіне көшіру мәселесі жан-жақты қарастырылып, 2025 жылға дейін толықтай көшіру жоспарланған болатын. Елбасы өз мақаласында «...қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру жұмыстарын бастауымыз керек. Біз бұл мәселеге неғұрлым дәйектілік қажеттігін терең түсініп, байыппен қарап келеміз және оған кірісуге Тәуелсіздік алғаннан бері мұқият дайындалдық» – деп қазіргі жаһандану заманында кейінгі ұрпақ жастарымыздың білімінің кеңейіп, ғылыми жетістіктерге қол жеткізу үшін өте қажет екендігін баса айтады [1]. Бұл еліміздегі жастарды әлемдік ғылым мен білімді игеруге бағыттап жатқан оң шешім болса керек. Сондай-ақ Елбасы осыған дейін латынға өткен Түркі елдері Түркия, Әзербайжан, Өзбекстанның тәжірибесіне де сүйену қажеттілігін, ондағы кемшіліктер мен жетістіктерді саралау керектігін алға тартады.

Бүгінгі күн тәртібіне қойылған ең өзекті мәселенің бірі – қазақ тілін латын әліпбиіне көшіру. Тарихи тамыры терең тұғырлы тілімізді түлетіп, санамызды сілкінткен, заманның өзі талап еткен бұл бастама көпшіліктің қызу талқысына түсті.

Латын әліпбиіне көшу мәселесі алғаш рет еліміз егемендік алған тұста, яғни 1991 жылы Халықаралық «Қазақ тілі» қоғамының негізін қалаған қоғам қайраткері, белгілі тілтанушы ғалым, Қазақстан Республикасы

ҰҒА академигі Ә.Қайдардың мақаласынан бастау алды. Академик ғалым Елбасына «Ашық хат» жолдап, еліміз латын әліпбиіне көшу керектігін айтып, өз жобасын ұсынады. Сол кезден бастап латын әліпбиіне байланысты әртүрлі ой-пікірлер айтылып жатты. Қарсы болғандар да бар. Әрине латын әліпбиіне көшу мәселесі оңай шаруа емес. Өйткені тілдің заңдылықтарын ескере отырып, халыққа тиімді әліпби ұсыну және оны жүзеге асырудың жолын қарастыру үшін көптеген білім мен ізденіс қажет.

Қазақ жазуын латын әліпбиі негізіне ауыстыру – әбден пісіп жетілген қазақ тілінің дамуына қажетті мәселе. Әліпбиді ауыстыру – мүлде қаражат шықпайтын шаруа емес. Әліпбиді ауыстырудың ең маңызды, ең салмақты нәтижелері – жаңа әліпби қазақ жазуының кемшіліктерін жоюға мүмкіндік береді, тілдің дамуына, қолданысын кеңейтуге оң әсер етеді, қазақ тілінің табиғатына айрықша мән беріп, қазақ тілін үйренуге құлшыныс танытады.

Жазудың тарихы өте ерте замандардан басталады. Көне жазу мен қазіргі жазуды да зерттеп білудің әрі теориялық, әрі практикалық үлкен мәні бар. Көне жазу нұсқаларын талдап оқи білу ерте заманда өмір сүріп, қазірде өлі тілдерге айналған тілдермен танысуға немесе қазіргі тілдердің ертедегі қалпымен танысуға және оны білуге мүмкіндік береді. Мұның тіл тарихын зерттеуде орасан зор маңызы бар. Жазудың тарихын зерттеп білу - тіл білімі ғана емес, сонымен бірге тарих ғылымы, археология мен этнография үшін де айрықша маңызды. Жазудың жүйесі таңбалардың жиынтығынан құралады. Ол таңбалар бүтіндей сөзді, не буынды немесе дыбысты белгілейді. Әрбір жазбаша таңбаның графикалық формасы, белгілі бір мағынасы болады.

А. Байтұрсынов атындағы Тіл білімі институтының зерттеуші фонетист ғалымдары: «Біз қазақ тілін латын әліпбиіне көшіру дегенді ағылшынның әріптерін қоя салу деп түсінбей, өз тіліміздің табиғатын сақтайтындай етіп жасағанымыз дұрыс. Ол үшін әрбір графеманың тілдегі қызметін терең түсіне отырып, тіліміздің әуені мен әуезін бұзбайтындай етіп, халыққа тиімді әрі оңай игеретіндей әліпби жасауымыз қажет. Біз тілімізді компьютерге емес, компьютерді тілімізге икемдегеніміз жөн» - деген пікір білдіреді [2].

Нұрсұлтан Назарбаев өткен жылдың 26 қазанында «Қазақ тілі әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшіру туралы» Жарлыққа қол қойған сәттен бастап, Елбасы жүктеген міндеттерді орындаудың мерзімдік кестесі жасалып, әсіресе қазақ тілі әліпбиін латынға көшіру мәселесін ғылыми тұрғыдан толық сараптайтын жұмыс топтары құрылған болатын. Соның бірі – Орфографиялық топ. Оларға жүктелген міндет – латын қазақ әліпбиіне қатысты тілдің жаңа емлесін пысықтап, орфография және орфоэпиясын сараптап, емле толық түзілген соң орфографиялық және орфоэпиялық сөздік жасау.

Ш.Шаяхметов атындағы «Тіл-қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығының жетекші ғылыми қызметкері, Ұлттық комиссия жанынан құрылған Орфографиялық топтың мүшесі Гүлфар Мамырбек: - Әліпби ауыстыру дегеніміз – аса үлкен бұқаралық рухани реформа. Сондықтан бұл мәселеде халық тарапынан түрлі пікірлер, ұсыныстар болуы заңды. Әсіресе, жаңа емле ережені саралауда қоғамдық пікірі өте маңызды. Осыған байланысты Ш.Шаяхметов атындағы «Тіл-қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы маусым-шілде айларында жаңа емле ережелерінің жобасына сараптама жасау үшін Көкшетау, Қарағанды, Қызылорда, Өскемен, Семей, Ақтөбе, Астана, Алматы қалаларында апробациялық (сынама-сауалнама) жұмыстар ұйымдастырып, қазіргі қолданыстағы емле мәселелері сауалнама түрінде қоғамның талқысына салынды» - дейді [3].

Бұл ауқымды іс-шараны тікелей өз қадағалуымен іске асырып, оның өте жоғары деңгейде өтуіне мұрындық болған Тілешов Ербол Ердембекұлының еңбегін ерекше атап өтіп, сауалнаманың нәтижесін шығарып, сандық әрі сапалық талдау жүргізуде Сапина Сабира Мінәтайқызы, тілтанымдық талдау жүргізуде Фазылжанова Анар Мұратқызы, Күдеринова Құралай Бимолдақызы, сондай-ақ халық арасына сынама жұмыстарын өткізу барысында Хабиева Алмагүл Алтайқызы, Сейтбекова Айнұр Аташбекқызы, Жайлауова Салтанат Қамзақызы, Сейсенбек Нұржан Бижомартұлы сынды т.б. жас мамандар өз біліктіліктерін танытып, үлкен үлес қосқандығын айтып өтті.

Жаңа әліпби негізіндегі қазақ тілі емлесінің ережелері (Ереже) – латын графикасындағы қазақ әліпбиі бойынша дұрыс жазуды көрсететін құқықтық күші бар құжат. Сонымен қатар латыннегізді жаңа әліпби бойынша қазақ тілінің орфографиялық нормаларын тұрақтандыратын, дұрыс жазу мәдениетін қалыптастыратын басты нормативті қағидалар болып саналады. Ережедеалдыменұлттықтілдіңжазу-сызуменбайланысты:

- тілдіңжалғамалылығы;
- тілдіңықшамдалуы;
- тілдыбыстарыныңүндестігі;
- дауыссыздардыңбір-біріменүйлесімділігі, т.б. негізгізаңдылықтары мен ерекшеліктеріескерілді.

Ереженіңнегізгіұстанымыүшінфонематикалық принцип басшылыққаалынды. Сонымен қатар қазақ әдеби тілінің лексикалық құрамындағы көне және кірме тілдік қабаттардың кейбір түрлерінің емлесіне қатысты дәстүрлі және фонетикалық, ал төл сөздердің күрделі түрлері үшін морфологиялық принцип те қолданылды.

Ережеде:

- латыннегіздіәліпбибойыншақазақтілідыбыстарыныңмәнінбілдіретінәріптердіңүндестікпен, үйлестікпенжазылунормасыкөрсетілді;
- сөздердібірыңғайжуаннемесежіңішкежазу, соғансәйкесқосымшалардыңжуаннемесежіңішкежалғануүлгісіберілді;

- қосардыбыстарды (ұу/үу, ый/ій) дара әріппен (у, и әріптерімен) таңбалаудыңүлгісіұсынылды;
- қазақтыңәдебитіліндегіемлесіқиынсөздердіңорфографиялануерекшеліктерікөрсетілді;
- латыннегізіндежаңаәліпбидежоқ ё, й, ц, щ, э, ю, я, ь, ъ әріптерініңжазылубаламасыберілді;
- бейүндесбуындықірмесөздергеқосымшажалғаудыңорфографияланутәртібікөрсетілді;
- шеттілдіксөздердіңорфографияланүлгісіұсынылды;
- біріккен, кіріккен, тіркестіжәнеқоссөздердіңемлесі, сондай-ақ бас әріппенжазылатынатаулардыңжазылуы мен тасымалдыңтәртібікөрсетілді.

Сонымен қатар, Ережетүзудеұлттықтілдіңерекшеліктері мен заңдылықтарынасәйкесболуы, дәстүргеайналғанбазалықнормалардыңсақталуы, техникалықжақтанқолдануғаоңтайлы, жинақыболуы, халықтілініңдыбыстыққорәлеуетініңкеңірекқамтылуы, жаһанданууүрдісіндежазу-сызудыңұлттықсипатыныңсақталуыерекшеназарғаалынды. Соныменбіргебұғандейінгіжазутәжірибесі, тұрақталғаннормалары, латыннегіздіәліпбидіқолданғанжәнеқолданабастағантүркітектесхалықтардыңемлетәжірибелеріескерілді.

Бірақ, соңғы уақытта латын графикасына негізделген әліпбидің емле-ережелері төңірегінде көптеген пікірлер айтылып жүр. Бұл мәселеде де қарама-қайшылықтар бар. Дегенмен де, диалектика заңдылығы бойынша қарама-қайшылықсыз даму жоқ. Сол үшін бұл – заңды құбылыс. Қазір емле ережесі жарияланғаннан кейін де зерттеушілердің дауы басылмай тұр. Латын әліпбиінің соңғы нұсқасына арналған емле туралы пікірлескен зерттеушілер арасында «емле жасамас бұрын әліпбидің өзін жөндеу керек» деушілер жиі кездеседі. Оның арасында емле жасауға қатысып жүрген зерттеушілердің өздері де бар.

Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты ұзақ жылдар дайындаған, бірақ бекімей қалған әліпби нұсқасын жасаушылардың бірі Әлімхан Жүнісбек қазақ тілінің фонетикалық жүйесін «кірме дыбыстардан» тазарту керек деп ойлайды.

- Жаңа емлеміз қазіргі кирилл әліпбиіміздің емлесін түгел көшіріп отыр. Мысалы, су деп жазсақ екі дауыссыз қатар түседі. Кирилл жазуымызда дыбыстық, лексикалық, морфологиялық, тіптен синтаксистік қайшылықтар бар. Одан әрбір төл дыбысымызға жеке таңба бергенде ғана құтыламыз. Реформа сол үшін жасалады. Емледегі дау әліпбидегі кемшіліктен, - дейді [3].

«Әліпби дұрыс болса ғана сауатты емле ережесін жасауға болады» [4]. деген тілші Фаузия Оразбаева соңғы әліпби нұсқасы бекітілген кезде зерттеушілердің пікірі толық ескерілмегенін айтып қынжылады.

Тіл білімі институтының директоры Ерден Қажыбек мырза да осыған ұқсас пікір айтады. Оның сөзінше, емле жасаудағы қиындық дауысты дыбыстардың орындары ауысқан әліпбиден туған. Ол кириллицадан еніп кеткен таңбалар да бар деп санайды.

Ал зерттеуші Зейнеп Мүсілімқызы Базарбаева: - Қазір біз акутты пайдаланып отырмыз. Акут – екпінді көрсететін диакритикалық таңба. Ал біз бұрын ұлттық жіңішке дыбыстарымызды әріп үстіне екі нүкте қойып көрсеттік. Біздікімтыңдады? –деген пікір айтады [3].

Ш.Шаяхметов атындағы «Тіл-қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығының ғалым хатшысы, филология ғылымдарының кандидаты Анар Фазылжан, бүгінде латын графикасына ауысу реформасының алғашқы кезеңі нәтижелі жүзеге асқандығы, жаңа ұлттық жазудың латын графикасы негізіндегі емле ережелері әзірленіп, жұртшылыққа ұсынылғаны туралы айтады.

Жаңа емле ережелері қазақ жазуын, сол арқылы қазақ тілін реформалаудың басты тетігі. Бір қарағанда оңай көрінгенмен, жазудағы дәстүрді үзбеу, яғни қалыптасқан орфограммаларды сақтау, кирилшеде жоқ әріптерді латыншамен тиімді таңбалау, бөгде сөзді «қазақшалап» жазғанда тілдің дыбыстық жүйесін дұрыс көрсететін стандартты жолдарын табу, басқаша айтқанда, сөздердің жазудағы суреті орысграфикалы бейнеде әбден орнығып алған бүгінгі сана мен жаңа әліпби негізінде қалыптасатын «латынграфикалы болашақ санаға» да бірдей қолайлы емле ережелерін жасау өте күрделі зияткерлік еңбекті қажет етеді.

Халықтың талқылауына ұсынылған емле ережелер қазақ жазуының принциптері мен базалық нормаларының сақталуы арқылы жүзеге асып отыр. Базалық норма дегеніміз ұлттық тілдің ерекшеліктері мен заңдылықтарына сәйкес қалыптасқан нормалар. Сондай-ақ емледе жаңашылдық та бар. Бұл шеттілдік сөздердің емлесінде айқын көрініс тауып отыр. Шеттілдік сөздерді ұлттық тіл заңдылықтарына сәйкес игеріп жазу тіліміздің сыртқы әсерге қарсы тұру имунитетін қайта қалпына келтіретін тетік болмақ. Сондықтан жаңа емле ережелерін кеңінен насихаттап, жұртшылыққа түсіндіріп, қолданысқа енгізу аса маңызды, себебі өз тілінің тазалығын сақтау бүгінгі және болашақ қазақ тілді қоғамның негізгі міндеті.

Қорыта келе айтарымыз, бүгінгі таңда ұсынылып жатқан емле-ережелер жобасын қабылдамас бұрын, өз тіліміздің табиғатын сақтайтындай дәрежедегі әліпби жобасы болуы үшін, біраз әріптерге өзгеріс енгізіп және әлі де болса зерттеп, халық үшін оңайлатудың жолын қарастыруымыз керек деп ойлаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Н.Ә.Назарбаев. «Қазақстан – 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» туралы Қазақстан халқына Жолдауы
2. Мырзахметұлы М. Түркістан тараз арасы. - Астана, 2002
3. «Егемен Қазақстан» газеті, 2018-2019 жылдар басылымдары

4. Хасанова С. Қазақ жазуы мен оқуының бастаулары (көне түркі және араб, латын жазбалары). – Алматы, 2007. - 264 бет.

UDC81

Tynymbay N. E.

1st year undergraduate student, Kazakh University of International Relations and World Languages named after Abylay Khan, Almaty

BLOG RESOURCES IN TEACHING ENGLISH TO THE HIGH SCHOOL STUDENTS

Бұл мақала жоғары сынып оқушыларына ағылшын тілін оқыту үдерісінде блог ресурстарын қолдану мәселесіне арналған. Интернет заманауи шеттілдік білім берудің ажырамас бөлігі болғандықтан, блог-ресурстарын пайдалану заманауи ағылшын тілі мұғаліміне қойылатын талаптардың бірі. Сонымен қатар, блог-ресурстары оқушылардың жазбаша дағдыларын дамытуда таптырмас ресурс болып табылады .

Түйін сөздер: *блог, байланыс, өзара әрекеттесу, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар*

Данная статья посвящена вопросу применения блог ресурсов в процессе преподавания английского языка для учащихся старших классов. Так как Интернет стал неотъемлемой частью современного иноязычного образования, использование блог-ресурсов является одним из требований предъявляемых современному преподавателю английского языка. Кроме того,блоги являются незаменимым ресурсом для развития письменных навыков учащихся.

Ключевые слова:*блог, общение, взаимодействие, информационные и коммуникационные технологии.*

This article is devoted to the use of blog resources in the process of teaching English to the high school students. As the Internet became an essential part of modern education, using blog resources is one of the requirements for a modern foreign language teacher. It turned out to be an indispensable resource for the development of students' writing skills.

Keywords: *blog, communication, collaboration, information and communication technologies.*

At the present stage of the development of information technologies, the need to integrate information and software resources into the educational process becomes obvious. The changed conditions require updating the methods and forms of educational activities, taking into account the trends in the development of the information society as well as the interests and needs of modern students.In addition,the information educational environment in many ways surpasses the traditional system of foreign language lessons, which have already become familiar to teachers and have lost relevance for students. Due to the informatization of the educational process, advancement of many innovative technologies appear in foreign language teaching which makes the learning more effective.Therefore, the use of blog resources,particularly, in the process of learning foreign languages have potential benefits as interactive and communicative tools.

A blog is a frequently updated website where content (text, pictures, sound files, etc) is posted on a regular basis. According to the definition of P.V. Sysoev, a “blog technology is one of the technologies of the Web 2.0 service, which allows to create a personal page or blog, which can be presented in the form of a diary or journal, open the possibility for recording oral presentations, commenting blog visitors "[1,p.116].In other words, blogs are easy-to-create and easy-to-maintain websites that function mostly as online journals and their content is traditionally personal. In this case, blog is usually moderated by one person, who can upload photographs, texts, audio– and video material, links to other sources of Internet and etc., on to his/her own page. Blogs can be updated at any time using software that allow users with little or no technical background to create, design and maintain the blog.Blogs have been around for over 10 years, but have become more popular since hosting websites introduced itself in 1999.According to L.Grant, blogging increases opportunities for social interaction and can foster collaborative learning[4,p 34].

Any visitor of the blog, having got acquainted with the contents of the blog, can express their reaction to the posted message or photographs by leaving comments. Blogs usually have a linear structure, i.e. all messages are situated chronologically [3].At the present stage, blogs are one of the most popular social services, as they allow visitors to enter into direct virtual communication with each other, join to the groups according to interests, and find something in common.

Besides showing multimodal content, blogs seem to have great interaction, in addition to stimulate communication and collaboration among the students involved.Specifically, it is crucial for the high school students because in many cases they do not have opportunity to communicate with native speakers on the daily basis. Therefore, having students create blogs seems to be a great idea to solve this problem.In addition,using blog resources in foreign language classes allow not only learning, but also real communication in the target language, increase interest in the learning process. The motivation of students when using blogs is related not only to technological capabilities, but also to the fact that students write about what is important for them personally. They manage the process of their learning by themselves, actively seeking the information in a foreign language and receiving comments from other people.

Depending on their purpose, blogs can be divided into several types. S.Downes classifies three types of blogs: a) class web-space to post home tasks, announcements and etc; teachers use blogs to replace the regular class web page and post materials such as class rules and timetable, assignment notifications, exercises, etc; b) personal space, devoted to student's reflection, as well as for instructions of the teacher;blogs are used for organization of extracurricular activity; c) public zone of communication, where students upload the results of their work and leave comments about different topics. Furthermore, students may be asked to create their own blogs in which they post the essays, exchange opinions on each other's work, and etc [2]. Accordingly, Campbell (2003) defines the learner blog as an online journal on which a learner can upload his or her thoughts, with their own words, whenever they want [3].Moreover, personal blog provides students with the opportunities to upload his or her thoughts regarding particular topic and share texts that reveal the features of their life activity, learning success, interests and hobbies in a foreign language. If the tutor blog presents the curriculum, current homework, additional training information, sources that the teacher recommends for the assignment, links to the necessary resources to develop training skills, the class blog unites students of the same class, in which the teacher can organize group discussions in a foreign language, oversee the implementation of educational projects, organize and conduct video conferences with the participation of the students themselves.

The most detailed specificity and effectiveness of the use of blog technology in the methodology of teaching English is revealed in the study of Sysoev P. V. and Evstigneev M. N. They discuss the following features of blogs: publicity of blogs:due to the openness of the Internet resource, users and guests of the blog communicate in a foreign language both in class conditions as well as in extracurricular activities, for example, while doing homework; linearity(additions and changes are placed in chronological order); moderation :students will be able to express their own opinions, design their blogs in accordance with their tastes and interests, create combined resources according to their hobbies and communicate in a foreign language. This will ensure the formation of sociocultural competence when students communicate with each other in a foreign language, and the opportunity to visit native speaker blogs will also become the basis for the development of intercultural communicative competence[1,p.115-120].

Benefits of using blogs in foreign language learning are:

- competence in the studied issues, because in preparation for publication, the student must process a large amount of information, analyze and present it;
- the opportunity to participate in the discussion of each student group;
- the students themselves manage the process of their learning by actively searching for information and receiving comments from other people [4].

The usage of blogs enhances the interest to foreign language learning, forms critical thinking and provides high motivation of students. Additionally, incorporating blogs into the curriculum also has the potential to shift learning from a time and space bound activity that occurs only in the classroom to an activity that is general and embedded in real world issues and events.Furthermore, working with the posts of their blogging group members, high school students would also do other activities as a group, such as peer reviewing various homework exercises or carrying out content discussions. In this way, they could further cultivate a sense of meaningful social continuity with their group members. Students in the process of writing focus not only on the final product but also on the processes such as thinking, drafting and reviewing. In this sense, blogs bring learners great opportunities for collaborating with each other during the writing process. Moreover, posting a comment, a response to a task, an essay on a blog or website implies an external assessment and possibly, criticism from not only the teacher, but also classmates and other readers. Therefore, students are more attentive to the choice of words and arguments, to the design of the answer and they strive to better fulfill the task. Through mediative feedback from others, especially, feedback provided by teacher would help learners to think more critically, facilitate to write qualitative postings both regarding content and linguistic aspects and learners can broaden their multidimensional perspective of essay writing. As a result, publishing in blogs increases the sense of responsibility and independence in which students deeply consider how to organize their viewpoints in order to deliver it more intentionally and how to create reliable content in blogs with their own opinions.

Along with the numerousmerits of blogs, there are also several challenges to be resolved in foreign language learning. For instance, majority of students have an anxiety of making mistakes on grammar issues. This leads learners to concentrate on language accuracy rather than content or language fluency. In addition,some students reluctantly work on a blog, not wanting to bring the results of their work to the public.However, their reluctance is not always explained by the low level of work. Sometimes the reason lies in self-doubt and low self-esteem. Such students agree to use a more closed email instead of a blog entry [5, p.150-153].

Challenges of using Blogs in foreign language classroom:

- blogs are inherently informal and personal in nature, therefore it is difficult to integrate a blog into the traditional classroom system;
- the work of students in blogs is difficult to assess by the existing point method;
- working with a blog takes a lot of study time, sometimes to the detriment of the main program;
- students are not always sufficiently motivated to learn a new and unusual type of work;
- blogs require significant additional time and effort from the teacher at the stage of its design and creation [5,p.151].

As blogs are mainly online tools which do not provide face to face communication, clear instructions are much more significant. In this case, instructions on the blog should be supported with vivid details as well as examples.

Based on the viewpoints of researchers, it isentirely reasonable to conclude that blogs are an efficient tool to integrate in foreign language education, as it significantly contributes to the improvement of students' writing skills, increase the efficiency of interaction between the teacher and students, enhance interest in the subject at the expense of non-standard means of information and communication technologies as well as develop the information culture of students. As they are easy to create and use, they have many benefits in comparison to traditional methods. Despite the fact that, blogs have an impact mainly on passive language skills such as writing, they can also quite easily be adapted to active language skills, in particular, to speaking when organizing the possibility of online messages in the form of a conference. In this case, blogs can be integrated to courses other than writing to see how effective they are in improving other skills such as listening, speaking and reading.If blogs are equipped with more videos, audio materials and listening texts, they can address other skills as listening and speaking. Thus, a well-equipped blog, which is supported with podcasts, images, links can also be used in foreign language learning. However,in order to implement blogs in foreign language classroom, teachers also need to be pedagogically and technically competent which provide autonomous work of the students. Even though blogs have challenges, teachers can solve it by implementing several solutions as providing comprehensible instructions and suitable options for the topic that coincides with the interests of students.

References:

1.Сысоев П.В., Евстигнеев М.Н. Технологии Веб 2.0 в создании виртуальной образовательный среды для изучения иностранного языка - Иностранные языки в школе. - 2009. - № 3.с.115-120

2.Downes S. E-Learning 2.0 // eLearn Magazine. 2005.URL: http://www.elearnmag.org/subpage.cfm?section=articles&article=29-1

3.Campbell, A. P. (2003). Weblogs for Use with ESL Classes. The Internet TESL Journal, IX (2). [Online].Retrieved September 15, 2007, from http://iteslj.org/Techniques/Campbell-Weblogs.html

4.Grant, L. (2006). Using wikis in school: A case study.p .34

5.Белов С.А. Использование блогов в образовательном процессе высшей школы / С.А. Белов // Ползуновский альманах. - №1. - 2001. -с. 150-153

UDC81

Turdaly T. L.

1st year undergraduate student, Kazakh University of International Relations and World Languages named after Abylay Khan, Almaty

THE USE OF CASE-STUDY METHODS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Бұл мақала жоғары сынып оқушыларына және студенттерге ағылшын тілін оқыту барысында кейс-стади әдісін қолдану мәселесіне арналған. Қазіргі таңда бұл әдіс білім алушылардың дағдылары мен қабілеттерін дамытуда маңызды рөл атқарады. Оқытудың белсенді әдісінің ерекшелігі - оқушылардың пәнді оқуға деген қызығушылығын оятып,шет тілін терең меңгеруге, ақпаратты өңдеуге және талдауға, әр түрлі жағдайларды саралауға мүмкіндікбереді.

Түйін сөздер: *кейс-стади әдісі,шеттілдік білім беру үрдісі,белсенді әдістер,қабілеттілік,қолданыс аясы,қиындықтар.*

Данная статья посвящена проблеме применения метода кейс-стади в процессе преподавания английского языка для учащихся старших классови студентов высших учебних заведений. В настоящее время данный метод играет важную роль в развитии навыков и способностей обучающихся. Отличительной чертой активного метода обучения является пробуждение интереса учащихся к изучению предмета, возможность глубокого усвоения языка , обработки и анализа информации, анализа различных ситуаций.

Ключевые слова:*метод кейс-стади, процесс обучения иностранному языку, активные методы, способность,область применения,проблемы.*

This article is devoted to the use of case-study method in the process of teaching English to high schooland university students. Nowadays, this method plays significant role in the development of students' skills and abilities. A distinctive feature of this active method of teaching is the awakening of students' interest in the study of the subject, the possibility of deep language learning, processing and analyzing information, analyzing various situations.

Keywords: *case-study method, process offoreign language teaching, active methods, ability, application area, challenges.*

In the conditions of the modern post-industrial society, foreign-language education began to be reformed, since society had not satisfied with the language training level. As a result, the formation of students' personality takes place in new socio-economic and political conditions, in a different moral-ethnic atmosphere, which changes the approaches to the organization of training and education. Mastering foreign language communication in modern conditions requires from the teacher not only knowledge, but also active use of various approaches and technologies. As case studies are an

increasingly popular form of teaching, it has a significant role in developing skills and abilities in students. The peculiarity of active methods of teaching is that it develops practical and critical thinking. This helps the students not only to memorize and render the material which was given by the teacher, but involves them in the process of active thinking and practice. Case studies give students practice identifying the parameters of a problem, recognizing and articulating positions, evaluating courses of action, and arguing different points of view.

M. V.Kuimova states that unlike traditional lecture-based teaching where student participation in the classroom is minimal, the case study method is an active learning method, which requires participation and involvement from the student in the classroom [1,p.82-86].For students who have been exposed only to the traditional teaching methods, this calls for a major change in their approach to learning. The great number of scholars affirm that students can learn more effectively when actively involved in the learning process. Being one of the leading method of foreign language teaching, case-study technologies act as a theory of transmission and assimilation of social experience.

There exist a number of definitions for the term «case study». As many researchers define «case study» as student-centred activities based on description of an actual situation, commonly involving a decision, a challenge, an opportunity, a problem or an issue faced by a person or persons in an organization. According to T. Hurynovich,the case method combines two elements: the case itself and the discussion of that case.Cases provide a rich contextual way to introduce new material and create opportunities for students to apply the material they have just learned. Effective cases are usually based on real events, but can be drawn from both the present and the past[2,p.1]. Also, a decision-maker faced with the situation described in a case can choose between several alternative courses of his action, and each of these alternatives may be supported by a logical argument. During the classroom discussion students carry out analytical work of explaining the relationships among events in the case, identify options, evaluate choices and predict the effects of actions. S.S.Hasanov notes that the significant role of case study is that by providing holistic understanding this or that reality, it allows not only to assess objectively the real situation, but also to highlight the problem, taking into account the interests of other people [3,p.153-157]. It contributes to the formation of students'ethical and value attitude to the world and people, to themselves.

T. Hurynovich clearly notes that "cases can be different in volume and content. It depends on the aims of teaching foreign languages, the level of students, as well the type of required help in the process of making the decision. Therefore, cases can be divided into following types: scientific research, which is oriented at accomplishing research activity; practical, which reflects real life situations; educational, the task of which is organizing educational process. Scientific research case study acts as a model for getting advanced knowledge of a situation and action in it. Its educational function comes down to scientific research teaching skills by the help of modeling approach. Practical case study sets up a problem of a detail life situation reflection. Therefore, this case creates a practical case model. Educational task of practical case comes down to a training of vocabulary and grammar learned before, practicing and decision making in a particular language situation. Educational case reflects typical language situations, which are appearing in a real life more frequently. Students are more possible to come across with such situations in their professional life"[4,p.2].

There are numerous advantages to use cases while teaching a foreign language. Case studies help to develop and raise critical thinking and reflective learning in the learner; to develop problem solving skills; to improve the student's organizational skills. As case studies are sometimes very dense in information, the key is to condense this information into logical sections and organize them. Moreover, case studies can be used to improve the student's written and oral communication.

Case studies force students into real-life situations to require them to get involved in managerial communication by developing the listening and cooperative learning skills. It encourages collaborative learning and team-working skills in the language learner. Especially, case-studies help them connect theory and practice by teaching that there may not be one «right» answer. The significant aspect is that students can raise self-consciousness about assumptions and conceptions.

According to S.Soy, case studies are more flexible than many other types of research and allow the researcher to discover and explore as the research develops. These technologies accentuate in-depth content. The students are able to delve deep and use a various data sources to get a complete picture. Another advantage is the data is collected in a natural setting and context. It often leads to the creation of new hypotheses which will be tested later. Case studies often shed new light on an established theory that results in further exploration"[5]. Due to this technology, young researchers are able to study and analyze situations, events and behaviors that could be created in a laboratory setting.

The case-study method is considered to be an effective method of education. However, its application needs a system of practical exercises.For example,the application of this technology in first and second year students of university significantly reduces its effectiveness due to the fact that these students are just learning how to state their thoughts clearly and feel confident in any communication. Moreover,they are not yet ready to show high level of literacy while presenting the contents of research as their knowledge in the subject-matter needs to be deeper and systematic.E.E.Chepurnovaclaims that implementation of the case study is possible for the third and forth year students of Bachelor's degree, but with certain limitations. For example, teachers should use it only on a specific themes of study. Those students possess the following competencies like maintaining eye-contact during the presentation, knowing how to respond to questions and avoid from conflicts[6].Also, she explicitly noted thatthemost productive one will be an implementation of case studies for the Master's degree students. Because they already

acquires such kind of competencies lik identifying and overcoming communication barriers; knowing techniques of effective communication and upholding their interests without any conflicts.

Meanwhile, some teachers shy away from using case studies in the classroom situation for a number of reasons. First of all, they may feel that they will be engulfed in the content aspect of the case study and lose face before their students. Secondly, they may not be comfortable with the role shift in their teaching – from teacher to facilitator. Finally, teachers who are used to a transmission style of teaching may feel that teaching is not really happening if they use simulations or case studies.

Based on the viewpoints of researchers,it is reasonable to conclude that universities and schools in developed countries have received a considerable number of benefits from case-studies, and demand for effective teaching methods has been increasing. However, as discussed above, it is necessary to have practical exercises in universities as students' abilities in working with case-studies are relatively low and there are still many teachers who shy away from using case studies in the classroom. In order to solve this issue, both teachers and students should delve deep in the essence of these technologies and condense the information in case-studies into logical sections and organize them. Although three kinds of case-study methods have been examined in this article, other types are also beneficial in particular fields of study. Nevertheless, even if these technologies are applied, it is difficult to get full outcome from Bachelor's degree students. Education curriculum of university should contain more practical lessons which connects theory and practice in educational process. Due to this, students will get chance becoming competent specialists who are capable to achieve fruitful career and prosperous future

References

1.Kuimova M. V. The use of case study method in teaching English as a foreign language in technical university // Молодойученый. —2010. —No1-2. T. 2. —C. 82-86. Available at: https://moluch.ru/archive/13/1176/

2.Hurynovich T. "Case study method in teaching foreign languages". Belarusian State Agrarian Technical University.- p.1.

3.Hasanova S.S. Case technology in the practice of higher education // innovation management: theory, methodology, practice. - 2013. - № 7. – c. 153-157.

4.Hurynovich T. "Case study method in teaching foreign languages". Belarusian State Agrarian Technical University.- p.2.

5. Soy, S. (2015). The case study as a research method. Available at: http://www.gslis.utexas.edu/~ssoy/usesusers/l391d1b.htm.

6.Chepurnova E.E. Primenenie tekhnologii «case-study»pri podgotovke magistrov[The use of «case-study»in the getting master's degrees]. Available at: http://www.tstu.ru/book/elib/pdf/mg/2006/chepurnova.pd

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 378 (574)(091)

Аитова Ж.Ж.

6М010300 «Педагогика және психология» мамандығының магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІНІҢ НЕГІЗДЕРІ

Бұл мақалада болашақ педагог-психологтардың кәсіби құзыреттілік мәселесі қарастырылған.
***Түйін сөздер**: құзыреттілік, кәсібилік, кәсіби құзыреттілік.*

В данной статье рассмотрен вопрос профессиональной компетентности будущих педагогов-психологов.
***Ключевые слова**: компетентность, профессионализм, профессиональная компетентность.*

In this article the question of professional competence of future teachers-psychologists is considered.
***Keywords**: competence, professionalism, professional competence.*

Адам кәсібилігінің қажетті құрамдас бөлігі кәсіби құзыреттілік болып табылады. Кәсіби құзыреттілік мәселесі отандық және шетел ғалымдарының жұмыстарында қарастырылады. Кәсіби құзыреттіліктің заманауи бағыттары және түсіндірмелері тіптен әртүрлі. Қазіргі кезде шетел әдебиеттерінде бар кәсіби құзыреттілік анықтамалары, яғни «терең білім», «тапсырманы адекватты орындау күйі», «қызметті актуальды орындау қабілеттері» және басқалары бұл ұғымның мазмұнын толық нақты түсіндіре алмайды. Және де отандық ғалымдармен кәсіби құзыреттілік мәселесі белсенді зерттелуде. Көп жағдайда бұл ұғым біліктіліктің жоғары деңгейін және кәсібилікті айқындау үшін ішкі оймен пайдаланылады. Кәсіби құзыреттілік маманның дайындық сапасының сипаттамасы, еңбек қызметінің тиімділік әлеуеті ретінде қарастырылады. Педагогикада бұл категория «жалпы мәдени құзыреттіліктен» туындаған өнімді компонент ретінде немесе «маманның білімділік деңгейі» ретінде қарастырылады. Егер кәсіби шеберлік деңгейлер жүйесінде құзыреттілік орнын анықтайтын болсақ, онда ол орындаушылық пен кемелдену арасында орналасқан. Төменде біз педагогикалық зерттеулерде педагогтің кәсіби құзыреттіліктің тұлғалық қасиеттерге, кәсіби іс-әрекеттің мазмұндық және процессуалдық компоненттерден тұратынын айқындайды.Кәсібилік дегенде біздер әр түрлі жағдайларда күрделі қызметті адамдардың жүйелі, тиімді және сенімді орындауының ерекше өзгешелігі деп түсінеміз. «Кәсібилік» ұғымында қоғамда бар стандарттар мен объективті талаптарға сәйкес кәсіби қызметте адамның психологиялық құрылымын игеру деңгейі бейнеленеді. Кәсібилікті игеру үшін сәйкес келетін қабілеттер, ниет және мінездеме, үнемі оқуға және өз шеберлігін жетілдіруге дайын болуы керек. Кәсібилік ұғымы жоғары білікті еңбек сипаттамасымен шектелмейді, бұл және адамның ерекше дүниетанымы.

Кәсібилікті маманның дамуының әртүрлі бағыттарымен қатыстырып, кәсіби құзыреттіліктің төрт түрі анықталады: арнайы, әлеуметтік, жеке, дара.

1. Арнайы, немесе қызметтік кәсіби құзыреттілік жоғары кәсіби деңгейде қызметті меңгерумен және тек арнайы білімді игеріп қоймай, сонымен бірге оны тәжірибеде қолдануды білумен сипатталады.
2. Әлеуметтік кәсіби құзыреттілік кәсіби қоғамдастықта қабылданған кәсіби қарым-қатынас тәсілдерін, біріккен кәсіби қызмет және серіктестік әдістерін игерумен сипатталады.
3. Жеке кәсіби құзыреттілік өзін-өзі көрсету және өзін-өзі дамыту әдістерін, кәсіби деформацияға қарсы тұру құралдарын меңгерумен сипатталады. Және осыған маманның өз кәсіби қызметін жоспарлауды, өз бетімен шешім қабылдауды, проблеманы көруді енгізеді.
4. Дара (индивидуальды) кәсіби құзыреттілік өз-өзін басқара білу тәсілдерін, кәсіби өсуге дайындық, кәсіби қартаюға берілмеу, кәсіби мотивацияның табанды болуы қасиеттерін меңгерумен сипатталады.
5. Кәсіби құзыреттіліктің бір маңызды құрамдас бөлігі ретінде өз бетімен жаңа білім, білікті игеру және де оны тәжірибелік қызметте пайдалану қабілетін атайды. Кәсіби құзыреттіліктің келтірілген түрлерін педагогтың кәсібилігін бағалау міндеттеріне пайдалануға болады деп есептейміз.Педагогикалық құзыреттіліктің иерархиялық моделі қызығушылық туындатып отыр, онда әр келесі блок келесі компоненттердің «өсуіне» арналған платформа» құра отырып, алдыңғысына сүйенеді. Блоктың құрамдас моделі педагогикалық құзыреттіліктің алты түрін ұсынады: білімдік, қызметтік, қарым-қатынастық, эмоционалдық, жеке, шығармашылық. Педагогты оқыту процесінде оның құзыреттілігінің қалыптасуына тікелей қатысы бар бірізділік ұстанымының ерекше мәні атап көрсетіледі. Мәтіннен алынған бөлек бір блок педагогқа қажетті кәсіби құзыреттілікті қамтамасыз етпейді. Кәсіби құзыреттілік мәселесі бойынша зерттеулерді талдауды ескере отырып, педагогикалық бейіндегі мамандарға қатысты қарастырылатын ұғымды нақтылаймыз. Жоғарыда айтылғандарға сай педагогтың кәсіби құзыреттілігі маманның тұлғалық сапалы сипаттамасын ұсынады, оған пәндік сала және педагогика психология саласы бойынша да ғылыми-теориялық білім жүйесі енгізіледі.

Педагогтың кәсіби құзыреттілігі – бұл өзіне мұғалімнің теориялық білім жүйесін және нақты педагогикалық жағдаяттарда оны қолдану әдістерін, педагогтың құндылық бағдарын, және де оның мәдениетінің аралас көрсеткіштерін (сөйлеу, қарым-қатынас стилі, өзіне және өз қызметіне, аралас білім салаларына және т.б. қарым-қатынасын) енгізген көп факторлы құбылыс.Педагогтың кәсіби құзыреттілігінің келесі компоненттерін бөлеміз: мотивациялық-еріктік, функционалдық, қарым-қатынастық және рефлексиялық.Мотивациялық-еріктік (мотивация – себептер жүйесі) компонентке мотивтер (себептер, дәлелдер), мақсаттар, қажеттіліктер, құнды тіректер енеді, мамандықта тұлғаның шығармашылық көрінуіне ықпал етеді, кәсіби қызметке қызығушылықтың болуын білдіреді.Функционалдық (лат. functio – орындау) қандай да бір педагогикалық технологияны жобалап жүзеге асыру үшін мұғалімге қажетті, жалпы жағдайда педагогикалық қызмет әдістері туралы білім түрінде көрінетін компонент.

Қарым-қатынастық (коммуникативтік) (лат. communico – байланыстырамын, қарым-қатынас жасаймын) құзыреттілік компонентіне ойын анық, нақты жеткізе білу, көз жеткізе білу, дәлелдеу, дәлел құра білу, талдау, ойын айта білу, рационалды және эмоционалды ақпаратты жеткізе білуі, өзара қарым-қатынас орната білуі, әріптестер әрекеттерімен өз әрекетін келістіруі, әртүрлі іскерлік жағдаяттарда қарым-қатынастың озық стилін таңдау, диалог ұйымдастыру және қолдау көрсету енгізіледі.Рефлексиялық (лат. reflexio – артына назар аудару) компоненті өз қызметінің және өз дамуының, жеке жетістіктерінің деңгейінің нәтижесін саналы бақылай білумен; креативтілік, алға ұмтылушылық, серіктестікке бағытталу, шығармашылық, өзіндік талдауға бейімділік сияқты қасиеттер мен ерекшеліктерді қалыптастырумен анықталады.

Рефлексиялық компонент жеке жетістіктердің бағыттаушысы, адамдармен қарым-қатынаста жеке мағынаны іздеу, өз-өзін басқару, және де өз-өзін тануды, кәсіби өсуді, шеберлікті жетілдіруді, мағыналы шығармашылықты қызметті оятушы және жұмыстың дара стилін қалыптастыру болып табылады[70; 28-29бб].Құзыретті педагог қалыптастырудың педагогикалық міндетінің таралу деңгейіне қарамастан оның шешімінің аяқталу айналымы «ойлау – әрекет жасау – ойлау» үштігіне тоқталады және педагогикалық қызметтің компоненттерімен және соларға сай білімдермен сәйкес келеді. Нәтижесінде мұғалімнің кәсіби құзіреттілігінің моделі оның теориялық және практикалық дайындығының бірлігі ретінде орындалады. Бұл жерде педагогикалық біліктер төрт топқа біріктірілген.

1. Тәрбиенің объективті процесінің мазмұнын нақты педагогикалық міндеттерге «аудара» білуі: жеке тұлғаны және ұжымды олардың жаңа білімді белсенді игеруге дайындығының деңгейін анықтау үшін зерттеу және осы негізде ұжымның және жеке оқушылардың дамуын жобалау; білім беру, тәрбиелеу және дамыту міндеттері кешендерін анықтау, оларды нақтылау және басым міндеттерді анықтау.

2. Логикалық аяқталған педагогикалық жүйені құра білу және қозғалысқа келтіру: білім-тәрбие міндеттерін кешенді жоспарлау; білім процесі мазмұнының негізделген таңдауы; оны ұйымдастыру түрі, әдістері және құралдарының дұрыс таңдауы.

3. Тәрбие компоненттері мен факторлары арасында өзара байланыстарды анықтай білу және орнату, оларды әрекетке келтіру: қажетті жағдайларды тудыру (материалдық, моральдық-психологиялық, ұйымдастырушылық, гигиеналық және т.б.); оқушы тұлғасын белсендендіру, оны объектіден тәрбие субъектісіне айналдыратын іс-әрекетін дамыту; біріккен іс-әрекетті ұйымдастыру және дамыту; мектептің ортамен байланысын қамтамасыз ету, бағдарлауға келмейтін сыртқы әсерлерді жүйеге келтіру.

4. Педагогикалық қызметтің нәтижесін есепке ала білу және бағалау: мұғалім қызметінің нәтижесін және білім процесін талдау және өзін-өзі талдау, басым және бағынышты педагогикалық міндеттердің жаңа кешенін анықтау.

Қорыта келе, жоғарыда келтірілген кәсіби құзыреттіліктер құрылымдық компоненттерін жоғары деңгейде қалыптасуы үшін білім беру ортасы және қызмет мазмұны мен бағыты оның дамуын қамтамасыз ету керек, сонымен бірге әр педагог өз әрекеті мен кәсіби жетілуін саралап, бағалау керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. А.2009.
2. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Педагогика және психология //Жалпы ред. басқ. А.Қ.Құсайынов. - Алматы: Мектеп, 2007. – Б.256
3. Құдайбергенова К. Құзырлылықтың педагогикалық категория ретінде дамуының теориялық – әдіснамалық негіздері. Монография. Алматы, 2012. -340б.
4. Кенжебеков Б.Т. Маманның кәсіби құзыреттілігінің теориялық негізі // Бастауыш мектеп. № 7. 2004. - Б. 3-7

УДК: 378 (574)(091)

Аитова Ж.Ж.

6М010300 «Педагогика және психология» мамандығының магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Бұл мақалада "құзыреттілік" түсінігінің педагогикалық-психологиялық әдебиеттерде жан-жақты зерттелуі қарастырылған. Болашақ педагог-психологтардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі жайлы баяндалған.

***Түйін сөздер**: құзырет, құзыреттілік, кәсіби құзыреттілік.*

В данной статье рассматривается всестороннее изучение понятия «компетентность» в психолого-педагогической литературе. В данной статье раскрывается проблема формирования профессиональной компетентности будущих педагогов-психологов.

***Ключевые слова:** компетенция, компетентность, профессиональная компетентность.*

This article deals with a comprehensive study of the concept of" competence " in the psychological and pedagogical literature. This article reveals the problem of formation of professional competence of future teachers-psychologists.

***Keywords**: competence, competence, professional competence.*

Қазақстан Республикасында білім беру жүйесіндегі модернизациялау үдерісі —білім мазмұны мен сапасын арттыру, білім берудің ұлттық моделін жетілдіру,ақпараттық технологиялар жөнінде жаңаша педагогикалық көзқарас қалыптастырусекілді кешенді шараларға тікелей қатысты. Әлем тәжірибесі көрсеткендей, кез-келгенмемлекеттің экономикалық жетістігі сол елдің білім жүйесі мен азаматтарының білімдәрежесіне байланысты. Өйткені білім арқылы ғана қоғамның интеллектуалдықкапиталы мен инновациялық әлеуеті қалыптасады.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттіңжаңа саяси бағыты» атты Жолдауында «Білім және кәсіби машық — заманауи білім беружүйесінің, кадр даярлау мен қайта даярлаудың негізгі бағдары. Бәсекеге қабілеттідамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек. Барлықжеткіншек ұрпақтың функционалдық сауаттылығына да зор көңіл бөлу қажет», — депатап көрсетті [1].

Елімізде қазіргі таңда қалыптасқан еңбек нарығы білімді, шығармашылық деңгейі жоғары, іс-әрекеттің сан түрлі саласында өз білімі мен іскерлігін қолдана алуға қабілетті мамандардың кәсіби дайындығының деңгейіне және сапасына қойылатын талаптарға өз ықпалын тигізуде. Осы орайда, жоғары оқу орындарының үлкен жауапкершілікті сезініп, білікті, шебер, бәсекеге қабілетті, жан-жақты дамыған маман дайындауға ұмтылуы, өзінің бүкіл қызметін осы бағытқа қарай бұруы заңды құбылыс, себебі, қоғам өзінің әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуының мазмұны мен сипаттарының өзгеруіне және еңбек сапасына деген талаптың жоғарылауына байланысты өз ісін жетік білетін, кәсіби құзыретті мамандарды қажет етеді.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев Ұлт жоспары «100 нақты қадам» бағдарламасында «Ұлттың дамыған мемлекеттердің отыздығына кіруі үшін адам капиталының сапасын көтеріп, кадрлардың бәсекелестік қабілетін арттыруымыз қажет» деген нақты тапсырма міндеттесе, «Қазақстан-2050 Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек.

Қазіргі әлемде жай ғана жаппай сауаттылық жеткіліксіз болып қалғалы қашан. Біздің азаматтарымыз үнемі ең озық жабдықтармен және ең заманауи өндірістерде жұмыс жасау машығын меңгеруге дайын болуға тиіс» - деп болашақ мамандарды сапалы дайындау мәселесін ерекше атап көрсетті. Осы міндеттерді шешудің басты тетігі - жан-жақты дамыған, мамандығына сай кәсіби құзыреттілігі жоғары тұлғаны дайындау болып табылады. Қазақстан Республикасы мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында жоғары білім берудің ұлттық деңгейдегі басты мақсаты – еліміздің әлеуметтік, экономикалық және саяси өміріне белсенді қатысуға дайын, кәсіби құзыретті тұлғаның қалыптасуына ықпал ету деп нақты көрсетілген. Әлемдік тәжірибе мен ұлттық практика негізінде дайындалған бұл ресми құжатта әрбір оқушының жас ерекшеліктерін ескере отырып, білімнің мазмұнын меңгеруге бағытталған үш түрлі құзыреттіліктер жиынтығын игеруі мақсат етілген, олар: өзіндік менеджментке жататын өмірде кездесетін мәселенің шешімін табу құзыреттілігі; ақпараттық құзыреттілік; білімді игерумен бірге жүретін қарым-қатынастық, коммуникативтік құзыреттілік. [2]

Дамыған елдердің оқыту жүйесінде кеңінен қолданылған «құзыреттілік», «құзырет» ұғымдары жаңа білім стандарты ұстанған басты бағыт ретінде біздің еліміздің білім беру жүйесіне де енді. Мұндай аса жауапты білім деңгейіне жету үшін оқу үдерісін соған сай ұйымдастыра білетін, аталған құзыреттіліктерді игерген, кәсіби құзыреттілігі қалыптасқан мамандарды даярлау міндеті тұр.

Болашақ маманның кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі педагогикалық-психологиялық әдебиеттерде соңғы жылдары кеңінен қарастырыла бастады. Құзыреттілік теориясы Г.В.Вайлер, Ю.В.Койнов, Я.И.Лефстед, Н.В.Матяш, В.В.Сериков, Р.Уайт, В.Чинапах және т.б. еңбектерінде негізделген.

«Құзыреттілік» және «құзырет» ұғымдары мәселесін талдаған шетелдік ғалымдар қатарына Дж.Равен, Н.Хомский, А.В.Хуторской, Н.В.Кузьмина, А.К.Маркова, И.А.Зимняя т.б.жатады. Шетелдік ғалымдар еңбектерінде кәсіби құзыреттілік мәселесі әр түрлі бағытта зерттелген – А.А.Орлов, И.Я.Фастовец, С.Т.Каргин; Е.П.Кузнецова; маңызды кәсіби сапаларды дамыту – Е.П.Белозерцов, И.А.Колесникова, А.Е.Кондратенков, Н.В.Кузьмина, И.Я.Лернер, Н.Д.Левитов, М.Н.Скаткин, В.А.Сластенин; құзыреттіліктің педагогикалық шығармашылық мәні – В.И.Загвязинский, Ю.Н.Кулюткин, М.М.Поташник; педагогтың кәсіби қызметінің психологиялық негіздері – Л.С.Выготский, П.Я.Гальперин, В.В.Давыдов, А.Н.Леонтьев, Д.Б.Эльконин және т.б. еңбектерінде ғылыми негізде тұжырымдалған. [3]

Елімізде кәсіби құзыреттілікті қалыптастырудың теориялық және практикалық аспектілерін Ш.Х.Құрманалина – колледж жағдайында бастауыш сынып мұғалімдерін кәсіби даярлау мәселесі, Б.Т.Кенжебеков – жоғары оқу орны жүйесінде болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігі, Ш.Т.Таубаева – болашақ маманның кәсіби құзыреттілігі, Г.Ж.Меңлібекова – болашақ мұғалімнің әлеуметтік құзыреттілігі, О.С.Сангилбаев – өзін-өзі дамыту негізінде педагогтың тұлғалық-кәсіптік құзыреттілігін дамыту, Б.Қасқатаева – болашақ математика мұғалімінің әдістемелік құзырлылығы, М.В.Семёнова – жоғары оқу орындарында болашақ педагогтардың кәсіптік құзыреттілігі, С.И.Ферхо – мұғалімдердің оқу үдерісінде электронды оқу құралдарын пайдалана білу құзыреттілігі, Б.Т.Барсай - болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби-дидактикалық құзыреттілігі, Б.Ж.Еспенбетов – қазақтың ұлттық қолданбалы қолөнері негізіндегі болашақ мұғалімдердің кәсіби-көркемдік құзыреттілігі, Қ.М.Нағымжанова – құзыретті оқытушыдан құзыретті маманға: болашақ педагогтің кәсіби құзыреттілігін дамыту мәселелері, К.А.Жолдасбекова – студенттердің жалпы мәдени құзіреттілігі және т.б. ғалымдар зерттеген.

Қазіргі замандағы білім берудің негізгі мақсаты: еңбек нарығында бәсекеге қабілетті, құзыретті, өз жұмысын жақсы білетін, жан-жағына бағыт-бағдармен қарайтын, әлемдік стандарт деңгейінде нәтижелі жұмысқа, кәсіби өсуге, әлеуметтік-саяси оңтайлы тез әрекет жасауға, болып жатқан өзгерістерге тез бейімделуге қабілетті білікті маман, индустриалды-инновациялық жағдайды шешуге лайық, өз қалауы мен қоғам талабына сай өзін көрсете білуге бейім, өз ойын еркін айта алатын, жоғары білімді, ұлттық тілді, тарихты жетік меңгерген, отандық және әлемдік мәдениетті бойына қалыптастырған, шығармашыл, оңтайлы кәсіби маман дайындау.

Құзыреттілік қалыптастыру дегеніміздің өзі болашақ кәсіби маманның - қазіргі студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамыта отырып ойлаудың, интеллектуалдық белсенділіктің жоғары деңгейіне шығу, жаңаны түсіне білуге, білімнің жетіспеушілігін сезінуге үйрету арқылы ізденуге бағыттауды қалыптастырудағы күтілетін нәтижелер болып табылмақ. [4]

Болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілік мәселелері туралы пікірлер кәсіби маман даярлау мәселелерімен айналысып жүрген отандық және шетелдік ғалымдар, педагогтар, психологтар еңбектерінде көрініс табуда.

“Құзыреттілік” түсінігі білім беру саласында 1960-1970 жылдардағы шетел әдебиеттерінде, ал 1980 жылдардың соңында отандық әдебиеттерде кездесті. “Кәсіби құзыреттілік, жете білушілік” ұғымын енгізудің қажеттілігі оның мазмұнының кеңдігімен, интегративтік сипатымен, “кәсіптілік”, “біліктілік”, “кәсіби мүмкіндіктер” және т.б. түсініктерді біріктіреді.

Д.И.Ушаковтың редакциясымен жарық көрген түсіндірме сөздіктің авторлары “құзыреттілік” және “құзырет” сөздерінің арасындағы айырмашылықтарды дәлелдеуге тырысқан. “Құзыреттілік” – хабардар болушылық, абыройлық; “құзырет” – жеке тұлғаның кәсіби қасиеті және қызметтік сипаттардың нақты жиынтығы.

Ғалым С.М.Вешниякованың «Кәсіптік білім беру» сөздігінде: «Кәсіби құзыреттілік competenens - қабілетті, белгілі бір саланың тұлғаларының білімінің, білігінің, тәжірибесінің сәйкестігінің мөлшері»,- деген анықтама берілген.

Ғалым Дж. Равеннің «Қазіргі заманға қоғамдағы құзыреттілік» атты еңбегінде «кәсіби құзыреттілік» терминіне жеке тұлғаның көп қасиеттерін топтайтын ұғым деген анықтама беріледі.

Л.М. Митина «құзыреттілік» ұғымына «білім, дағды, білік, сонымен қатар практикада, тілдесімде, жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуда қолданатын тәсілдері»,- деген анықтама береді.

Г.Ж. Ниязова зерттеу жұмысында «құзыреттілік» ұғымына «Білім беру құзырлары - бұл болашақ маманның мағыналық бағдарлары, білімдері, біліктіліктері мен тұлғалық және әлеуметтік іс-әрекетін жүзеге асыруына қажетті нақты анықталған объектілер шеңберіне қатысты тәжірибелерінің жиынтығы»,- деп анықтама береді. [5]

Б.Т. Кенжебеков құзыреттілік жөнінде: «Құзыреттіліктің бар-жоғын адам еңбегінің нәтижесіне қарап пайымдау кажет. Кез - келген қызметкер, өз әрекетімен кәсіби іс-әрекеттің түпкі нәтижесіне сай талаптарға жауап беретін жұмыстарды орындаса ғана, кәсіби құзыретті болып саналады»-, деп анықтама береді.

Ғалымдардың пікірлерін басшылыққа ала отырып, біз «құзыреттілік» ұғымына – болашақ мамандардың жеке тұлғалық психологиялық ерекшеліктеріне байланысты меңгерген білімдерін, дағдылары мен біліктерін, танымдық және тәжірибелік іскерлігін өмірде дұрыс қолдануы деген анықтама бере аламыз.

Сонымен педагог-психолог, ғалымдардың пікірі бойынша еңбек нарығында бәсекеге қабілетті, кәсіби оңтайлы маманнның бойында белгілі бір құзіреттіліктер қалыптасуы қажет:

• бағдарлы құзіреттілік (азаматтық белсенділік, саяси жүйені түсіну, баға бере білу, елжандылық, т.б);

• мәдениеттанымдылық құзіреттілік (ұлттық ерекшеліктерді тани білу, өз халқының мәдениеті мен өзге ұлттар, әлем мәдениетін салыстыру, саралай білу қабілеті);

• оқу-танымдық құзіреттілік(өзінің білімділік қабілетін ұйымдастыра білу, жоспарлай білу, ізденушілік-зерттеушілік әрекет дағдыларын игеру, талдау, қорытынды жасай білу);

• коммуникативтік құзіреттілік (адамдармен өзара қарым-қатынас тәсілдерін білу, мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілінде, халықаралық қатынаста шетел тілінде қатынас дағдылары болуы);

• ақпараттық-технологиялық құзіреттілік (ақпараттық технологиялармен, техникалық обьектілер көмегімен бағдарлай білу, өз бетінше іздей білу, таңдай, талдай білу, өзгерте білуді жүзеге асыра білу қабілеті);

• әлеуметтік- еңбек құзіреттілігі (әлеуметтік-қоғамдық жағдайларға талдау жасай білу, шешім қабылдай білу, түрлі өмірлік жағдайларда жеке басына және қоғам мүддесіне сәйкес ықпал ете білу қабілеті);

• тұлғалық өзін-өзі дамыту құзіреттілігі (отбасылық еңбек, экономикалық және саяси қоғамдық қатынастар саласындағы белсенді білімі мен тәжірибесінің болу қабілеті). [6]

Сонымен, кәсіби құзыреттілік дегеніміз ең алдымен болашақ маманның функционалдық сауаттылығы мен кез-келген мәселені дұрыс шеше білу қасиетінен көрініс табады. Болашақ маман қоғам талабына сай өзін-өзі үздіксіз жетілдіріп отыратын, кәсіби білімді, жаңа технологияларды меңгерген, ортамен қарым-қатынасқа тез бейімделе алатын, ұйымдастырушылық қабілеті жоғары, тәжірибесі мол, т.б. қасиеттерді жинақтағанда ғана кәсіби құзыретті маман бола алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1.Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқынаЖолдауы. –Астана. 14 желтоқсан, 2012.

2. Қазақстан Республикасында 2020 жылға дейінгі білім беруді дамытудың Мемлекеттік бағдарламасы. -Астана, 2010.

3. Сенкибаева А.Т. Мұғалімнің кәсіби құзырлылығын дамыту.//Білім берудегі менеджмент, №4.2009

4. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие иреализация. -Москва., 2002

5. Ш.Х.Құрманалина,Б.Ж.Мұқанова. Педагогика. -Алматы., 2007

6.Омарова Л.Т. Кредиттік оқыту жүйесінде студенттердің кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастырудың педагогикалық шарттары -Алматы., 2007

ОӘЖ 159.9

Бақытбекова Ә. С.

2 курс магистранты,Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университетінің Семей қ.,

Ғылыми жетекшісі:

Абдуллина Г.К.

педагогика және психология кафедрасының аға оқытушысы, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТТІ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ХАЛЫҚТЫҚ ПЕДГОГИКА

Мақалада ұлттық мәдениетті тәрбиелеудегі халықтық педгогиканың негізіжан-жақты қарастырылған. Қазақ халқының ұлттық мәдениетінің ерекшеліктері мен өмірдегі көрінісі сипатталған. Жас ұрпақтың бойында ұлттық әдет-ғұрып пен салт-дәстүрдің жағымды қасиеттерін тәрбиелеудің маңыздылығы талданған.

Түйін сөздер: *ұлттық мәдениет, халықтық педагогика, әдет-ғұрып, салт-дәстүр.*

В статье всесторонне рассмотрены основы народной педагогики в воспитании национальной культуры. Описаны особенности национальной культуры казахского народа и отражение их в повседневной жизни. Проанализирована важность воспитания у подрастающего поколения положительных качеств национальных обычаев и традиций. ***Ключевые слова:*** *национальная культура, национальная педагогика, обычаи, традиции.*

The article comprehensively reviewed the basics of folk pedagogy in the upbringing of national culture. The features of the national culture of the Kazakh people and their reflection in everyday life are described. The importance of educating the younger generation of the positive qualities of national customs and traditions is analyzed.

Key words*: national culture, national pedagogy, customs, traditions.*

Қазіргі кезде елімізде ұлттық құндылықтардың қайта өркендеуіне жол ашылды. Оған Н.Назарбаевтың «Қазақстанның болашағы қоғамның идеялық бірлігінде» атты еңбегінде: «Мәдени дәстүрлер қашанда

әлеуметтік қайта түлеудің қайнар көзі болып келді.... Қазақстанда ұлттық өнерді, мәдениетті дамытуға барынша қолдау жасалып отыр» - деген сөзі айғақ.

Қазіргі заманғы сөздіктерде мәдениетке төмендегідей анықтамалар берілген:

- Мәдениет – белгілі бір халықтың қол жеткен табыстары мен шығармашылығының жиынтығы;
- Мәдениет – адамзат қауымының белгілі бір тарихи кеңістіктегі қызметі мен өзіндік ерекшеліктері (палеолит мәдениеті, сақ мәдениеті, скиф дәуірі мәдениеті, қазақ мәдениеті);
- Мәдениет – адамдық әрекеттің белгілі бір саласының жетілу деңгейі (сөйлеу мәдениеті, құқық мәдениеті, т.б.);
- Мәдениет – адамзаттың тарихи дамуының нәтижесі және адамгершілік қоғамдық қарым – қатынастарының қол жеткен деңгейі.

Бұдан көріп отырғанымыздай, мәдениет ұғымының аясы кең әрі күрделі. Қарапайым тілмен түсіндірсек ***мәдениет дегеніміз –адамдардың іс - әрекетінің моральдық, сапалық жиынтығы.***

Қазақ халқының ұлттық мәдениеті – тарихи мәні бар, өзіндік ерекшеліктері бар құбылыс. Мәдениеттің өмірдегі көрінісі – ұлттық тәрбиенің жемісі, әрбір мәдениетті, білімді адам өзінің кәсіптік, дүниетанымдық деңгейін ұлттық мәдениетпен ұштастыра білуге міндетті. Мәдениетті болу үшін халықтық – ұлттық педагогика ерекшеліктері мен мазмұнын білу міндет. ***Халық педагогикасы – адамның жан дүниесін тәрбиелейтін ілім.***

Халықтық педагогика дегеніміз – халық бұқарасының тарихы және әлеуметтік тәжірибесінің нәтижесі ретінде, ұрпақтан - ұрпаққа негізінен ауызша түрде жеткізіліп келген эмпирикалық білімдерінің, мағлұматтарының бейімділіктері мен дағыдыларының жинақталған және практикада тексерілген жиынтығы. Халқымыздың арғы – бергі тарихы мен дәстүрін, тарихи асыл мұраларын біліп, қастерлеп, бүгініміз бен келешегіміздің құнарлы топырақ, нәрлі қайнарына айналдыру - өмір қажеттігі, адамзаттық, перзенттік парызымыз.

Әр халықтың ұрпақты тәрбиелеуде ғасырлар бойы белгілі жүйемен қалыптасқан өзіндік ерекшелігі болады. Оны ескермей «жалпы халықтық» мәдениет жасауға талпынудың ұлттық тәлім-тәрбие дәстүрін қаншалықты аяқ асты екені белгілі. Оның айқын көрінісі жастар арасында кең тараған талғамсыздық, парықсыздық, жалқаулық, бойкүйездік, маскүнемдік, бас бұзарлық, мінезсіздік және т.б. Осындай сырқатқа шалдықтырмай дұрыс тәлім-тәрбие беру барша қауымның ортақ ісі, абыройлы борышы.

Бүгінгі ұрпағымыздың бойына халқымыздың ғасырлар бойы қастер тұтып келген ар –намыс, ождан, атамекен, ана тіліне сүйіспеншілік, әдет- иба, қайырымдылық, үлкенді және ата-ананы сыйлау, құрметтеу қасиетін дарыту- олардың өз еліне өгей тартып кетпеуінің басты шарты. Сондықтан ұрпақ тәрбиесі жайындағы озық ұлттық мұра – халық педагогикасын оқу-тәрбие процесіне енгізіп, соның негізінде ізгілікті тәрбие беру аса маңызды міндет.

Халықтық педагогика кешегі өткен данагой қариялардан, ғұлама ойшылдар мен шешен- билерден, батырлар мен ақын- жыраулардан, бақсы-балгерлерден мұра, мирас болып қалған ұлы тәрбие құралы, халық тәлімі жөніндегі ой тәжірибесінің жиынтығы. Ол даналыққа толы мақал-мәтелдер, ол- түн ұйқысын төрт бөлген ананың ыстық махаббатқа толы әлдиі, бесік жырлары, балдырғанның балдай тәтті тіліне оралған тақпағы, жұмбағы мен жаңылтпаштары, қиял-ғажайып ертегілері мен жырлары, думаны мол балалық шақтың қызығы-ұлттық ойындар, мерекелер мен тойлар.

«Тәрбие бесіктен басталады» деп бағалаған халқымыз бала дүниеге келген күннен бастап өзінің әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін, наным-сенімдерін, кәсіби шаруашылықтарын құлағына құя отырып, оның ақылды, еңбексүйгіш, адамгершілігі мол, мәдениетін, ел намысын қорғайтын ер азамат болып өсуін қалап, осы қасиеттерді бүлдіршіннің бойына дарытуды борыш, міндет деп санаған.

Өз ұрпағының парасатты, инабатты іскер азамат болуын ежелден-ақ армандаған балажан ата-бабамыз өмірінің бар асылын, қымбаттысын сәбиіне сәлемдеме етіп қалдырған. Бұрын мектебі де, балабақшасы да болмаған отбасы дүниеге келген әрбір нәресте болашағына зер салып, тәлім-тәрбиені тек бір үй-ішінің жеке мәселесі деп қарамаған. Халық қазынасының сарқылмас қоры тәрбие құралы болған. Абай, Ахмет, Жүсіпбек, Шәкәрім сынды көреген ғұлама, ақын-жазушыларымыздың әрбір сөзі бала тәрбиесінен басталып, оның психологиялық, физиологиялық даму, есею ерекшелігін өз шығармаларына арқау етсе, ұлы жазушы-педагог Ы. Алтынсарин балаларды тәрбиелеу, білім беру ісіне бүкіл ұмырын арнағаны аян.

Халық педагогикасы ілімінің негізгі ұлттық ерекшелігінің тұжырымдамасы- ол белгілі бір қоғам дамуының ғылыми саласымен шектеліп қана қоймай, керісінше тарихи-әлеуметтік, рухани-тұрмыстық, мәдени-дүниетанымдық, биосфералық, этногенездік және этнографиялық тұрғыда бірге қамтылуында.

Халық педагогикасының тәлім-тәрбиелік негіздерінің ғылыми тұрғыда зерттелуі «этнопедагогика» деп аталады. Ол ілімді ғылыми зерттеу айналымы негізіне енгізген чуваш халқының азаматы, академик Г.Н. Волков, ал халық тәлімі және тәрбиесі туралы Ы. Алтынсарин, бертін келе М. Жұмабаевтар болатын.

Психологтардың пайымдауынша қоғам әрқайсысының өзіне тән өзгешелігімен жан-жақты дамып, жетілген адамдардан тұрады.Алтын мүйізді ортеке ойнау үшін алтын тұғыр керек емес пе? Бүгінгі тәрбиеге халықтық педагогика, ұлттық дәстүр үрдісін енгізуге де сол «алтын тұғыр» дайындалмағандығын ескере бермейміз.

Ана әлдиін, ана мейірімін, ана дауысын, айналып- үйірілуін, жан-шуағын, қала берді биоэнергиясы туысымен бойына сіңірмеген бала уызға жарымаған тел емес пе ? Баланың аурушаң, ашуланшақ, кісі киік, тұйық болып өсуінің біраз себептері де осында. Халық педагогикасы адамды моральдық жағынан шыңдайтын

аса пайдалы тәсіл. Рухани тәрбие, моральдық ұстамдылыққа баулу шығыстық оқыту жүйесінің басты мақсаты болып келген.

Бала атаулының зейінді, зерек, айтқанды қағып алатын, ең ұғымтал кезеңінде айрықша көңіл аударып, ұлттық тәлім-тәрбие негізінде қалыптастыру маңызды. Ата-бабаларымыздың дәстүрлі халықтық тәрбиесінің тәжірибесіне көз салсақ, осы кезеңде балдырғанға тәбие беру ісі жан-жақты тіл үйрету, ақыл-ойын өсіру, денесін жетілдіру, еңбекке баулу, ең бастысы, адамгершілік ізгі қасиеттерді сіңіру бағытында жүргізілгенін көреміз. «Дәстүрдің озығы да, тозығы да бар » деп халық ең озық дәстүрді дәріптеп, ұрпақтан-ұрпаққа мұра етіп қалдырған.

Еліміздің болашағы- балалар үшін не жасасақ та, үлкен-кіші демей, түйір дәнін түсірмей, ел- жұртымыздың назарына ұсынайық. Ертеңіміздің еңсесі биік болсын десек бүгіннен бастап бүтінімізді бүлдірмей, жартымызды жоғалтып алмайық, «орнында бар оңалады». Бізге қажеті жаны да , қаны да қазақы, қазақтың тілі мен ділін, тарихы мен салт-дәстүрін бойына ана сүтімен бірге сіңірген, туған жерін түлетуді, егеменді елінің еңсесін көтеруді азаматтық парызым деп ұғатын ұрпақ тәрбиелеу.

Қорыта келе, халқымыздың теңіздей телегей, түпсіз терең халықтық педагогикасының бай қазынасын жоғалтпай, халық педагогикасының бүгінгі таңда қайта жаңғырып, дамуына үлес қосу, жас ұрпақтың бойына, халқымыздың қасиетті асыл мұраларын сіңіру, ұлттың сана-сезім көзқарасын қалыптастыру, оқу-тәрбие жұмысының ұлттық ерекшелігін айқындау, білім сапасының артуына жағдай туғызу, ата-бабаларымыз ғасырлар бойы армандаған қоғамымыздың парасатты, иманды, жауынгер, ұлтжанды, мейірімді, білімді тұлғаларын дайындау.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. "Қазақстан" Ұлттық энциклопедия. Бас.ред. Ә.Нысанбаев. - Алматы: Қазақстан энциклопедия, 1999. -720-6.
2. Қазақстан Республикасының білім беру заңы 1.17.
3. "Қазақстан" Ұлттық энциклопедия. Бас.ред. Ә.Нысанбаев. - Алматы: Қазақстан энциклопедия, 1999. - 720-6.
4. Әмірова К.С. Мәдени әлеуметтік тәлім-тәрбие ілімінің туып, қалыптасуы. // Халықаралық ғылыми-теориялық конференция «Қазақстандағы және онымен шектес аумақтардағы инновациялық білім беру мен әлеуметтік-мәдени саясат: тәжірибе, мәселелер мен перспективалар». Астана, 2005.
5. Ғаббасов Советхан. Халық педагогикасының негіздері (монография). – Алматы, 1995.
6. Уркинбаева Дүйсенкүл. Студенттердің эстетикалық мәдениетін сәндік-қолданбалы қолөнер арқылы қалыптастырудың педагогикалық шарттары. Автореферат. Алматы, 2006.

ОӘЖ 159.9

Бақытбекова Ә.С.

Магистрант, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семейқ

Ғылыми жетекшісі:

Абдуллина Г.К.

педагогика және психология кафедрасының аға оқытушысы, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

СТУДЕНТТЕРДІҢ ҰЛТТЫҚ САНА-СЕЗІМІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗІ

Мақалада студенттердің ұлттық сана-сезімін қалыптастырудың психологиялық - педагогикалық негізі жан-жақты қарастырылған. Ұлттық сана-сезімді қалыптастыруға ықпал ететін маңызды факторлар сипатталған. Ұлттық сана-сезім үш элементінің маңыздылығы талданған.

Түйін сөздер: *ұлттық сана-сезім, ұлттық тәрбие, ұлттық мәдениет, ұлттық өзіндік сана.*

В статье всесторонне рассмотрены психолого-педагогические основы формирования национального самосознания у студентов. Описано влияние основных факторов на формирование национального самосознания. Проанализирована важность трех элементов национального самосознания.

Ключевые слова: *национальное самосознание, национальное воспитание, национальная культура, национальное личностное самосознание.*

The article comprehensively reviewed the psychological and pedagogical foundations of the formation of national self-consciousness among students. The influence of the main factors on the formation of national identity is described. Analyzed the importance of the three elements of national identity.

Keywords: *national self-consciousness, national education, national culture, national personal identity.*

Студент жастардың талабы мен сұранысына қарай шынайы ұлттық тұлға болып қалыптасу үрдісінде ұлттық сана-сезімді қалыптастыру мәселесі аса маңызды. Ұлттық сана-сезім мәселесіне Б.Ф.Поршнев, Г.В.Старовойтова, Г.У.Солдатова, А.О.Бороноев, В.Г.Павленко және т.б. Ресей ғалымдары өз зерттеулерін арнаған. Қазақ этнопсихологиясының қалыптасып дамуына үлкен үлес қосқан психология ғылымының докторы, профессор Қ.Жарықбаев пен О.Х.Аймағанбетова ұлттық сана мәселесіне ерекше назар аударған. *Ұлттық сана дегеніміз сол ұлтты құрайтын халықтың әр адамының жеке тұрмыс-тіршілігінің сыртында өз ұлтының мүддесін, халқының тағдырын, ұрпағының болашағын ойлау қабілетінің ұлттық деңгейге көтеріліп, жалпы қоғамға тән ортақ сипатқа ие болған ұжымдық түрі, яғни ұжымдық сана.* Ұлттық сана ұлттық дүниетанымға негізделеді. Ал ұлттық дүниетаным дұрыс таным-түсінік арқылы өріс жайып, ұлттық дәстүр арқылы өз болмысын танытады [1, 134].

Ұлттық сананың қалыптасуына және оның дамуына екі тұрғыдан қарауға болады: -1) сезімдік, түйсіктік; -2) саналы теориялық.

Біріншісі өз елін, халқын, ұлтын сыйлайтын, сүйетін алғашқы ыстық сезімнен туса, *екіншісі* өз елінің, халқының, ұлтының өткенін, қазіргісін, келешегін толық біліп, тексеріп, халық тағдырына, ұлт мәселелеріне мемлекеттік, елдік, тіпті дүниежүзілік тұрғыдан теориялық ұлттық бағыт-бағдарлама тұрғысынан қарап, аңғару арқылы болатын саналы ойдан туады.

Дәл осы тұрғыдан сезімтал да ойшыл, білімдар да кемеңгер Абай халқының өткеніне қиналған, қазіргісіне күмәнданған, алайда келешегінен үміттеніп, «шиыршық атып толғанған». Ойшыл ақынның ұлттық сана жөніндегі пікірін *үш тұрғыдан* пайымдауға болады. *Біріншіден,* қазақ халқының ұлттық санасының қалыптаса бастауы жөніндегі ойлары; *екіншіден,* Абайдың өз заманындағы ұлттық сананың ерекшеліктері, қайшылықтары, белгілері туралы ойлары; *үшіншіден,* қазақтың ұлттық санасының қалыптасуын, дамуын Абай қазақ халқының шығуымен тікелей байланыстырады. Абай өмір сүрген кезеңде ұлттық санада қайшылықтар шиеленісе түсті. Абай заманында қазақ қоғамының дамуына, өсіп-өнуіне, прогреске ұмтылуына зиянды әсерін тигізген кесепат құбылыс - рушылдық сана, алтыбақан алауыздық, береке бірліктің жоқтығы, руға, тайпаға, жүзге бөлінушілік болды [2].

Ұлттық сана-сезімінің қалыптасуындағы маңызды фактор өзінің-ұлттық тарихы және ұлттың мәдениеті. Осыдан аз ғана уақыт бұрын тарих толқынымен өлшенетін оның өзіндік түсінігіне мән берілмеді. Қоғамда жалпы қасиеттер абсолюттендіріліп, ұлттық ерекшеліктер назарға алынбаған.

Әрбір халықтың өзінің ұлттық тарихы бар. Ұлттың тарихы - ұлттық сана. Сана белгілі бір ұлт өнімінің дамуы, сол ұлттың мәдениетінің өмірі мен мақсаты болып табылады. Сондықтан да ұлттық сана-сезімнің қалыптасу жолдары әртүрлі, ерекше әрі қайталанбас құбылыс. Бұл ерекше құбылысты түсінудегі басты мәселе, яғни, бір халықтың ұлттық өзіндік санасының басқа халықтың ұлттық өзіндік санасынан ерекшелік белгілерінің қалыптасуы мен көрініс беруін анықтау. Мұны тек ұлттық өзіндік сананы тарихи-мәдени және әлеуметтік-мәдени астарларда талқылау арқылы ғана жүзеге асыруға болады[3,67].

Қазіргі білім берудің негізгі мақсаты білімін, біліктілігін, дағдысын қалыптастыруға қол жеткізу ғана емес, ұлттық тәрбие негізінде ертеңгі қоғамның белсенді азаматы–бүгінгі жастарымыздың өнегелі тұлғасын қалыптастыру. Жас ұрпақтың ұлттық тәрбиесі халық қанша өмір сүріп келе жатса , сонша көкейкесті мәселе болып келеді.

Ұлттық тәрбиенің негізгі мақсаты- дені сау, ұлттық сана-сезімі оянған, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениетті, парасатты, ар-ожданы мол, еңбекқор, іскер, бойында басқа да игі қасиеттер қалыптасқан адамды тәрбиелеу.Әрбір жасқа жеке тұлға ретінде қарап, оның өзіне тән санасы, еркі, өзіндік әрекет жасай алатын қабілеті бар екенін ескере отырып. төмендегі міндеттерді жүзеге асыру көзделген.

- жастардың білімге, ғылымға деген ықыласын арттыру, олардың ақыл-ой қабілетін, диалектикалық дүниетанымын қалыптастыру;
- ұлтымыздың ой-парасатын нығайту мақсатымен дарынды жастарды анықтау, олардың қабілетін дамытуға жан-жақты жағдай жасау;
- жер тағдыры мен ел тағдырының, табиғат пен адам өмірінің бірлігін терең сезінетін, жер, су, ауа, ғарыш әлемінің қадірін бағалай білетін, табиғатты аялап, оны қорғай алатын азаматты тәрбиелеу;
- ұлттық мәдениет пен өнер негізінде жан-жақты эстетикалық тәрбие беру, сұлулыққа, тазалыққа үйрету;
- жастар тәрбиесінде «бостандық», «теңдік», «демократия» деген үш ұғымның маңызын жете түсіндіру, мемлекеттік белгілерді сыйлауға баулу;
- мемлекет заңдарын білу және оған сый-құрметпен қарау, оны жүзеге асыруға дайын және ынталы болу; қоғамдық заң ережелерін бұзушыларға төзбестік білдіру, бұл жолда азаматтық жауапкершілік көрсету, адамгершілікке жат кеселдерге қарсы күресуді әрбір жастың күнделікті мінез-құлқына айналдыру;
- қазақ жастарынан техника тетігін меңгерген жұмысшы мамандарын тәрбиелеуге баса көңіл бөлу;
- тәрбие барысының өн бойында жастардың мамандықты еркін таңдауына негізделген кәсіби бағдар жүйесін құру;
- қазақ халқының ерлік, жауынгерлік тарихын, ұрпаққа ерліктің өшпес үлгісін қалдырған жас батырлардың өмір-өнегесімен таныстыру, өз жерін, елін қорғай алатын елжанды, ұлттық намысы мол, жігерлі азаматтарды тәрбиелеу, т.б.

Ұлттық сана-сезім үш элементтен тұрады:

- Біріншісі — *ұлттық қадір*. Бұл ұғым адамның өз ұлтын қадірлеу, сыйлау, өзгелердің алдында оның беделін түсірмеу, ұлт өкілі ретіндегі адамның өзінің үнемі қадірінің болуын ойлап әрекет етуі сияқты сезімдердің жетегінде жүруін көрсетеді. Бұл ұғымның сезімдік реңкі басым.
- Ұлттық сана-сезімнің екінші элементі — адамның белгілі бір ұлтқа *тәнділікті сезінуі* болып табылады. Ол әр адам мен азаматтың өзінің белгілі бір ұлттың өкілі екендігін сезінуін көрсетеді. Ұлтқа тәнділікті сезіну белгілі деңгейде оның әрекетіне әсер етеді. Бұл — дүние жүзіндегі елеулі ұлт өкілдерінің бәріне тән қасиет. Ұлтқа тәнділікті сезіну Отанға деген сезіммен үндес болып келеді.
- *Ұлттың мақтаныш сезімі* де әлеуметтік психологияда жиі ұшырасатын құбылыстардық бірі. Адам өзінің мемлекетінің жерімен, оның қазба байлықтарымен, бай мәдениетімен, қызықты тарихымен, ұлы адамдарымен мақтанады. Бұлар — шет жұрттықтармен кездесіп-танысқанда тілге тиек болатын нәрселер. Өзгелер сияқты қазақ халқының да ауыз толтырып, мақтанып айтатындары аз емес.

Ұлттық қадір, ұлттық мақтаныш, ұлтқа тәнділікті сезіну бәрі қосылып келіп, адамның өз ұлтына деген эмоциялық қатынасын білдіретін, оның ойы мен әрекетіне мұрындық болатын психологиялық күйдің жиынтығын құрайды. Бұл үшеуі ұлттық психологияның құрамына енетін ұлттық сезім деп аталатын кешеннің құрамдас құрауышы есебінде қарастырылады. [4, 7]

Ұлттық өзіндік сана дегеніміз–этностық сананың жоғары, күрделіленген, жетілдірірлген формасы. Әлеуметтік психологияда көпшілік жағдайда ұлттық өзіндік сана ұлт мүддесімен байланыстыра қарастырылады. Ол қоғамдық және халықаралық қатынастар жүйесіндегі ұлттық жағдайымен айқындалатын объективті ұлттық мүдделердің бейнесі немесе ұлттық мүдделерінің мәні және оларды іске асыруға тырысу ретінде сипатталады [5, 101].

Бүгінгі күні ұрпаққа тәрбие беру қоғамдық сананың дамуы мен қоғамдық құрылысқа байланысты. Қоғамдағы әлеуметтік өзгерістер мен өндірістік қатынастар жаңғырып, жаңарып, өзгеріп жас ұрпақ тәрбиесіне өз ықпалын тигізеді. Қазақ халқының көне дәуірден бері сары майдай сақталып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасын тауып келе жатқан дәстүрлері болашақ ұрпақты тәрбиелеуде, оның адамгершілік қсаиеттері мен мінез-құлқын қалыптастыруда үлкен мәнге ие.

Ғасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасын тауып, сыннан өтіп келе жатқан салт-дәстүрлердің озық үлгілері жеке тұлғаның санасының жан-жақты дамуына, үлгі-өнеге, ұлттық тәрбие алуына ықпалын тигізері сөзсіз. Осы орайда ең негізгі талаптардың бірі – ұлттық қасиеттерімізді танып-білу. Сондықтан ұрпақ тәрбиесіне үлкен көңіл бөлу керек. Ендеше, халық тағылымдары арқылы ұрпақты тәрбиелеудің мәселелерін алдыңғы орынға қоюға болады. Өйткені, біз ең алдымен ертеңгі ел тұтқасын ұстар болашағымыз – жастардың санасын тәрбиелеуіміз керек, сонда ғана біз ел тағдырына, ұлт тағдырына өз үлесімізді қосамыз. Ендігі жерде алдымызға қоятын мақсатымыз – жастарды тәрбиелеу үшін арнайы оқу-тәрбие жұмысын тиімді ұйымдастырудың шарттары болу керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жарықбаев Қ. Этнопсихология –ұлт тәрбиесінің өзегі. Алматы: «Білім», 2012.
2. Абай. Энциклопедия (Бас ред. Р.Н.Нұрғалиев; ред. алқасы: З.Ахметов, Я.М.Ауезова, Б.Г.Ерзакович, т.б.) Алматы: Қазақ энциклопедиясының Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы, 1995 – 720 б.
3. Баронин А.С. Этнопсихология. Учебное пособие. Киев, 2009.
4. Багдасарова А. Б. Этническое сознание и самосознание. М., 2011
5. Тұрсынғожинова Г.С. Этнопсихология және оның негізгі элементтері. //Ұлт тағылымы. Ғылыми педагогикалық басылым. №1, 2012, 101 б.

УДК 159.9

Қалыбекова М.Қ.

1курс магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті ,Семей қ.

Ғылыми жетекшілері:

Куделько А.С. *PhD доктор,* **Жапарова Г.С.**

аға оқытушы, магистр, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті ,Семей қ.

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ- ПСИХОЛОГТАРДЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИКЕМДІЛІГІНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Мақалада қарастырылып отырған мәселе қазіргі ЖОО-да білім алушы болашақ психологтарға бағытталған, себебі әрбір болашақ маман өзінің кәсіби сапаларын оқу үдірісінде дағдыландыруы қажет.

Болашақ психологтарға эмоционалды ұстамды болуларындағы тұлғалық сапалары, мінез-құлқы, темпераменті арасындағы байланыстар қарастырылды. Психология саласында көптеген зерттеулер жүргізген ғалымдардың еңбектерінде бөліп көрсеткен эмоционалды ұстамдылық сапалары мен критерийлері де көрсетілді. Мақаладағы қарастырылған мәселенің нәтижесі бойынша болашақ психологтардың өздерінің кәсіби іс-әрекеттерінде эмоционалды ұстамды бола білулері атқарар қызметтеріндегі ең маңызды сапа екендігі жайлы қорытынды шығарылды.

Түйін сөздер: *эмоционалдық икемділік, кәсіби психолог, эмоциялық көрініс, эмоциялық аймақ, рефлексия, эмпатия, өзін-өзі тану, өзін-өзі тану, темперамент, эмоционалды тұрақтылық.*

В статье рассматриваются вопросы, связанные с формированием эмоциональной устойчивости студентов – будущих психологов, так как эта проблема актуальна в современном вузе, поскольку каждый будущий специалист должен формировать свои навыки в учебном процессе. Развитие эмоциональной устойчивости является одним из приоритетных направлений в профессиональной подготовке будущих психологов. Автор констатирует, что развитию эмоциональной устойчивости надо уделять больше внимания в процессе обучения, используя интерактивные занятия, игры, упражнения на занятиях. Вывод, к которому пришел автор, свидетельствует о важной роли эмоциональной устойчивости в профессиональной деятельности психолога, детерминирующей ее успешность и эффективность.

Ключевые слова: *эмоциональная гибкость, профессиональный психолог, эмоциональное выражение, эмоциональная зона, отражение, эмпатия, самосознание, самоактуализация, темперамент,эмоциональная стабильность.*

The article considers with issues related to the formation of emotional stability of students – future psychologists.

The development of emotional stability is one of the priority areas in the professional training of future psychologists. The author states that the development of emotional stability should be given more attention in the learning process, using interactive exercises, games, exercises in class. The conclusion to which the author came, testifies to the important role of emotional stability in the professional activity of a psychologist, determining its success and effectiveness.

Key words: *emotional gibility, professional essentials psychologist, emotional expression, emotional zone, reflection, empathy, self-awareness, self-actualization, temperament, emotional stability.*

Болашақ психологтардың эмоционалды икемділігін қарастырар алдында психологиялық қызметтің мазмұнына қысқаша шолу жасар болсақ, психология ғылымының қазіргі таңдағы өзектілігі мен қажеттілігі қарқынды даму үстінде, әрбір жеке тұлғаға психологиялық көмекті тиімді көрсете білу ол психолог маманның өз кәсіби іс-әрекетіне деген икемділігінде. Яғни бұл мәселе жүйелі және нәтижелі түрде орнығуына негіз болатын ол болашқ психолог маманның эмоционалды икемділігінің дамуында. Осымен қатар қазіргі қоғамда психологтың кәсіби іс-әрекеті үш түрлі принціпке бөлінген: оқытушы-психолог; зерттеуші-психолог; практик-психолог.

Оқытушы-психологтың негізгі бағыты – студенттерге психологиялық білім беру және де олардың болашақ психологиялық қызметіне қажетті сапаларын дамыту, студенттердің өзін-өзі дамытуы мен өзін-өзі өзектендіруіне байланысты бағыт бағдар беру арқылы білім беру жүйесінде қызмет атқаруы. Зерттеуші – психолог маманның іс-әрекетіндегі негізгі бағыты – өзінің ғылыми қызығушылығымен байланысты аймақта психологиялық зерттеулер жүргізуі. Практик – психологтың жоғары кәсіби қызығушылығы оның қоғамдағы түрлі өмірлік жағдайларымен байлансыты болып келеді. Практик-психолог білім беру, заң саласына, бизнес, саясат, жарнама, әлеуметтік аймақтарда өз қызметін жүзеге асыра алатын маманның бірі болып келеді. Практик –психолог жан-жақты, өзінің ізденушілігін заманауи өзгерістерге байланысты дамытып отырушы маман ретінде қалыптасуы қажет. Бұл жерде әрбір болашақ психологтың эмоционалды икемділігі оның атқарар қызметіне деген бағытына қарай дамытуы негіз болуда [3.С,128].

Психология саласында қызмет атқарған ғалымдар М.Р. Битянова, И.В. Дубровина, Н.П. Локалова, Н.С. Пряжников, И.А. Шмелева пікірлері бойынша заманауи психолог кәсіби іс-әрекетінде келесідей принціптермен және ережелерді атқара білуі қажет: зерттелушіге қиянат келтірмеу; құзыреттілігі – өзінің кәсіби білімімен және оны атқарудағы құқығымен байлнасыты шешім қабылдау; зерттелушінің сырт бейнесі, әлеуметтік жағдайы төмен немесе жағымсыз болған жағдайда бейтараптық көрсетпеу; зерттелушімен сенімді қарым-қатынас кезінде алынған мәліметтерді, зерттеу нәтижелерін құпияда сақтау[1.С,182]. Осымен қатар психолог зерттелушіге өзінің кәсіби іс-әрекетіндегі этикалық принціп жайлы таныстырып өтуі қажет.

Бұл айтылған мәселелердің түбегейлі қалыптасуы мен дамуы студенттік кезеңнен негіз алады, болашақ психологтың танымдық аймағының терең дамуы оның ой ұшқырлығы, тез арада шешім қадылдай білуі мен өз іс-әрекетіне бейім болуы университте оқылатын пәндері арқылы қалыптасатына мәлім. Болашақ психолог маман қарым-қатынасқа тез түсе білетін, түсінігі кең, заманауй зерттеу әдістерін меңгере білуімен қатар ол ең алдымен эмоционалды икемді болуы маңызды.

Психолог мамандардың тұлғалық ерекшелітеріндегі эмоционалды икемділіктің қажеттілігі мен олардың кәсіби іс-әрекетіндегі қажеттілігі жайлы ғылыми тұжырымдаған: Б.Г. Ананьев, А.Г.Ковалев, А. Маслоу, Г. Олпорт, К.К. Платонов, С.Л. Рубинштейн.

Болашақ психолог студенттердің эмоционалды икемділігін дамытуда С.Л.Рубинштейн жеке тұлғаның эмоционалды аймағынан үш негізгі компонентке бөлген: қандай да бір объектіге бағытталмаған субъектінің дифференциялды емес эмоционалды күйінің көрінуі бұл - объективті эмоционалды құбылыстардың деңгейін

(көңіл-күйді) құрайды; интелектуалды, моральдық, эстетикалық сезімдер - объект бойынша туындайтын объективті эмоциялар деңгейін құрайды;

қандай да бір тақырыпқа байланысы жоқ әлемдік көзқарас, идеялық сезім адамның өмірге жалпы қатынасын сипаттайтын деңгейді (мысалы, юмор сезімі, қайғылы сезім, комикс) білдіреді [2.С,12].

Психологтардың эмоционалды икемділігі жайлы талдау жасағандар В.К. Вилюнаса, К.Е. Изарда, Е.П. Ильина, П.В. Симонова және өз еңбектерінде Е.С. Асмасковец пен Л.М. Митина екі бағытта көрсеткен: эмоционалды тұрақтылық (өзінің эмоциясын, көңіл-күйін, әрекетін, вербальды және вербалды емес көрнісін басқара білуі) және позитивті эмоция (сөйлеудің мазмұны немесе адамға субъективтік қатынасын, сондай-ақ тілдік бірліктер негізінде ұйымдастырылған сөйлеу немесе мәтін сапасының жиынтығы (сөйлеу, бет-әлпет, мимика және т.б.) [4.С,39].

Осымен қатар Е.М. Семеноваың эмоционалды икемділікке байланысты көзқарасы да ескерілді, ол эмоционалды икемділікті үш құрылымдық компнентке бөліп көрсеткен эмоционалды экспрессия, эмпатия (басқа адамның эмоционалды күйін түсіну, оған түсіністік таныта келе белсенді түрде көмек көрсетуі.) және эмоцияға жауап қайтарғыш, сезімтал (сезімін көрсете алу қабілеті, басқа адамды және оның сезімін қабылдай алуы, өзінің және басқа адамның да сезіміне қаяу түсірмеуші.) Бұл қарастырылып отырған мәселелердің барлығы болашақ психолог қызметінде негізгі рөлді атқарып отыр, жоғарыдағы ғылыми көзқарастар мен тұжырымдар бойынша психологтың эмоционалды икемділігі оның кәсіби іс-әрекетінде өз және зерттелуші үшін де үлкен мәнге ие екендігін көрсетіп отыр.

Психологтың атқаратын іс-әрекетіне эмоционалды тұрақтылық жайлы М.И.Дьяченко, Б.В.Кулагин, В.С.Мерлин, А.С.Кузнецова, Т. А. Злоказова, Е. А. Климов, Л. М. Митина, Е. С. Асмаковец және т.б. талдау жасаған. Эмпатия жайлы (В. Н. Козиев, А. Э. Штейнмец, Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк, Е. А. Климов, С. Л. Братченко.); эмоционалды икемділікке (Л. М. Митина, Е. және С. Асмаковец .); эмоционалды, сезімталдыққа (Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк.) Бұл зерттеулер негізінде эмоционалды икемділіктің болашақ психолог маманның қызметінде маңызды екендігін көруге болады[4.С,76].

Эмоционалды икемділікті ең алғаш зерттеген ғалымдардың бірі Л. М. Митина (1994) болған. Ол өз зерттеулерінде эмоционалды икемділікті екі құрылымға бөлді: эмоционалды ұстамдылық және позетивті эмоционалды экспрессивтілік. Эмоционалды ұстамдылықты вербальды және вербальды емес жағдайда қажетті және мәселені түсіндіре алатындай шешім шығару мен өзінің эмоциясын, көңіл-күйін басқара алумен мінездеген. Эмоционалды экспрессия ол психологтың мимикасы мен жестінде, сөйлеу мәнерінде,интонациясында, жүріс-тұрысын мінездейді және түрлі әлеуметтік құндылықтарға деген қатынасы мен ойы мен сезімінің пайда болуы.[6.С. 82].

Эмоционалды икемділік мәелесін қарастырған ғаламдардың зерттеулері мен тұжырымдарын негізге ала отырып біз келесідей түсініктерге ие болдқ, яғни болашақ психологтардың эмоционалды икемділіктері жалпы білім беру құрылымына негізделеді, ол арқылы студент тұлғасы жаңа жағдайға жылдам бейімделеді, түсіне білу қабілеті көрінеді, эмоциясын басқара біледі, тілдесіп отырған адамның эмоционалды жағдайын жылдам түсінеді және оның көңіл күйіне қарай бағыттала біледі.

Бұл қарастырылып отырған феномен құрылымына төрт компонент кіреді, олар:

- Эмоционалды ұстамдылық – бұл адамның өмірдегі түрлі жағдайларға бейімділігімен, эмоционалды параметрлерінің көрінуімен, өзінің және өзге адамдардың эмоционалды күйін түсінумен, басқалардың және өзінің көңіл-күйін басқара алумен мінезделеді, жағымсыз эмоциялардан арылтып жағымды эмоция тудыра біледі және оған адекватты түсінік пен шынайылықты көрсетеді.
- Эмоционалды экспрессия – индивидтің өздігінен және тікелей өзінің эмоциясын көрсете білу қабілеттілігі, шынайы және өзіне тән емес мінез бен эмоцияны қоршаған ортаға көрсетуі, өз эмоциясы мен сырт бейнесіндегі әрекетін саналы түрде түсінет және жоғары көңіл-күйге бейім.
- Эмпатия – басқа адамдардың эмоциясына алдын-ала болжам жамаушы, ол туралы ақпараттың тапшылығына байланысты әрекет етуші, адамдардың қайғыруында түсіністік танытушы, еліктеуге қабілетті.
- Өзіндік эмоционалды күдің рефлексиясы – өзіне және қоршаған ортасына деген қатынасының анықталуы және тану процесі ғана емес (білім, түсінік, өзіндік сана) жеке тұлғаның өзіндік эмоционалды күйі.

Бұл мәліметтерді ескере келе болашақ психолог мамандардың эмоционалды икемділіктерін анықтау және оны қалыптастыру жолдары алдымызға қойылған негізгі міндеттердің бірі болып отыр. Себебі болашақ психолог мамандардың эмоционалды икемділіктерінің дамуы мен қалыптасуы олардың келешек іс-әрекеттеріне деген жағымды эмоционалды ұстамдылықты қалыптастырады, әрбір маманның өзіндік эмоционалды күйі оның кәсіби іс-әрекетіне деген шабыты мен мақсатын жүзеге асыруда маңызды рөлді атқаратындығы айқын.

Пайдаланған әдебиет тізімі

1. Абдалина Л.В. Развитие профессионализмапедагога: от теории к практике: монография.М., 2008.
2. Изард К. Э. Психология эмоций: Пер. с англ. – С. -Пб. : Питер, 1999.
3. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. – С. -Пб. : Питер, 2001.
4. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя. М., 2004.
5. Карандашев В.Н.Психология. Введение впрофессию. М., 2003.
6. Романова Е.С. 99 популярных профессий:психологический анализ и профессиограммы.СПб., 2003.

7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.СПб., 2008.

ОӘЖ: 37.091.3:51

Киакбаева М.Х.
6М010300 «Педагогика және психология» мамандығының магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

МАМАНДАР ДАЯРЛАУДАҒЫАҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУМАЗМҰНЫ

Мақалада мамандар даярлаудағы ақпараттық технологияларды қолдану мазмұны жайлы баяндалған.
***Түйін сөздер**: педагогикалық технология, ақпараттық технология, білім беруді ақпараттандыру үдерісі*

В статье рассмотрено содержание использования информационных технологий при подготовке специалистов.
***Ключевые слова:** педагогические технологии, информационные технологии, процесс информатизации образования*

The article discusses the content of the use of information technology in training.
***Keywords**: pedagogical technologies, information technologies, the process of informatization of education.*

Қазақстан Республикасының Евразиялық аймаққа кіруі, XXI ғасырға аяқ басуы ел Президентінің «Қазақстан-2030» атты стратегиялық бағдарламасына сәйкес жаңа техника мен технология үдерістерінің дамуы келешекте жоғары оқу орындарында білім беру қандай бағытта өрбуі керек деген өзекті мәселе туғызады.

Заманның жаңа даму сатысында білім беру жүйесі қоғамның жаңа экономикалық саясат, әлеуметтік және интеллектуалдық деңгейіне сай келуі тиіс. Осыған орай білімнің мақсаты, мазмұны және оны оқыту тәсілдері қайта қаралып, оқу жүйесін реттеу, ұйымдастыру мәселелері зерттеліп, өз шешімін табуды қажет етеді. [1]

Жаңа адамды тәрбиелеу мен оқытуда жоғары мектептің алатын орны ерекше. Оның қызметі үнемі дамуда. Жаңа заман талаптарына сәйкес жоғары мектептің дамуы көптеген қоғамдық- әлеуметтік мәселелерді шешуді қамтамасыз етуі керек. Жоғарғы мектептің алдына қойған ең бірінші мақсаты- қоғамға қажетті жоғары білімді мамандарды даярлау.

Мамандардың пікірінше XXI ғасырда тиімді білім беру жүйесін жасайтын жас ұрпақтың ақыл ой және рухани потенциалын барынша дамытуға мүмкіндігі бар ұлт қана озат бола алады. XX ғасыр аяғы мен XXI ғасырдың басында ғылыми техникалық прогрестің және ақпарат көлемінің өсуі жоғары оқу орындарындағы алынған білім қорының белсенді кәсіби іс-әрекетінің барлық кезеңіне емес, тек қысқа уақытқа ғана кәсіпкер мұқтаждығын қанағаттандыратындығын көрсетті. Болашақ мамандардың кәсіби міндеттерді шешу үшін өз бетінше ізденуге және білімді игеруге даярлау қажеттігі туындайды.

Жоғарғы оқу орнының маңызды міндеттерінің бірі - мамандарды даярлаудағы фундаментальды орны мен ролін жоғарылатудан келіп шығатын білім беруді ізгілендіру. Осындай даярлықпен шыққан жоғары мектеп түлегі ақпараттар ағымын жылдам игеріп, өз іс-әрекетін дұрыс жолға қояды, яғни дұрыс пайдалана алады.

Қазіргі таңда Қазақстанда білім беру жүйесін дамыту стратегиясының мақсаттары мен міндеттері 2030 жылға дейін білімді дамыту стратегиясының негізгі қағидаларына байланысты іске асырылуда. Оның мақсаты дүние жүзілік тарихтың, түркі халықтарының, көшпелі өркениеттің, Орталық Азия елдерінің тарихы тұлғасында ғылымның, мәдениет пен ағарту жүйесінің дүние танымдық синтезі негізінде жас ұрпаққа жоғары сапалы білім мен тәрбие бере алатын жоғары білімнің жаңа, шын мәніндегі тұңғыш ұлттық моделін қалыптастыру болып табылады.

Жоғары білімнің мынандай басты мақсаттары мен міндеттері бар:

- ол адам құқықтарын, демократия, бейбітшілікті нығайту мақсатында барлық адамдардың бүкіл өмір бойы дара дамуы мен әлеуметтік ерекетіне қажетті мүмкіндіктерді қамтамасыз етуі тиіс.
- ғылым мен технологияны дамыту жолымен қоғамның мәдени, әлеуметтік экономикалық дамуына сүбелі үлес қосу;
- өзі үшін жауап бере алатын жоғары білікті мамандарды, азаматтарды даярлауды бір мезгілде жүзеге асыру;
- тұтас алғанда қоғамның, оның ішінде білім жүйесінің дамуы мен жақсаруына үлес қосу.[2]

Қазақстан Республикасында жоғары білім жүйесін реформалау жоғары оқу орындарының қызметін ұйымдастыруға, білімнің мазмұнына, сондай-ақ оқыту технологиясына да өзгерістер енгізуді талап етіп отыр.

Білім мазмұнын жаңарту жоғары мектеп реформасының негізгі мәселелерінің бірі болып табылады. Республикамыздың жоғары оқу орындары үшін мемлекеттік білім стандартының концепциясын жасауда ол республиканың біртұтас білім кеңістігінің моделін айқын анықтауға мүмкіндік береді. Жоғары оқу орындарының міндетін, қажетті білім деңгейінің кепілдігін дүниежүзілік мәдени ағарту кеңістігіне интеграциялануды қамтамасыз ету секілді маңызды проблемаларды шешу болып табылады.

Білімді дамытудың алғашқы негіздері: жаңа білім философиясы; қоғам және адам туралы ғылымдар (білім психологиясы, әлеуметтану және тағы басқалар); тәжірибе теориясы (педагогика білімі менеджменті және жобалау.)

«Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту» тұжырымдамасында «жоғары білім берудің мақсаты-қоғамның, мемлекеттің және тұлғаның сапалы жоғары білім алуға деген мүдделерін қанағаттандыру, әрбір адамға оқытудың мазмұнын, нысанын және мерзімдерін таңдауға кеңінен мүмкіндік беру»-деп атап көрсетілген.

Жаңа ғасырға қадам басқан біздің еліміз үшін қоғам өміріндегі қазіргі өзгерістер, экономиканың, саясаттың, әлеуметтік-саяси саланың дамуы қоғамдағы негізгі фактор болып табылатын жеке тұлғаның жалпы даму деңгейіне байланысты болмақ. Ал ол қоғамдағы білім беру талаптарын түбегейлі өзгертуге алып келді. Қоғамдық өмірдегі өзгерістер оқытудың жаңа технологияларын қолдануды, жеке тұлғаның жан-жақты шығармашылық тұрғыдан дамуына жол ашуды көздеп отыр. Бұл міндеттерді жүзеге асырушылар білім беру жүйесінің күрделі мәселелерін шешуші кәсіби – педагогикалық шеберлігі жоғары ұстаздар болмақ.[3]

Міне, осы орайда ҚР Білім және Ғылым Министрлігі әзірлеген «ҚР жоғары педагогикалық білім тұжырымдамасы» мен «ҚР жаңа тұрпатты педагогінің үздіксіз педагогикалық білімі тұжырымдамаларында» жаңа қоғамдағы мұғалім моделінің үлгілері көрсетіліп беріледі. Жоғары педагогикалық білімді мұғалімдерге қойылатын талаптар қазіргі қоғам қажеттілігінен туындайды. Жаңа қоғам мұғалімі тек кәсіби шеберлігі жоғары адам ғана емес, рухани дамыған, шығармашыл, мәдениетті, білім құндылығын түсінетін, педагогикалық технологияларды меңгерген, ғылым мен техника жетістіктері негізінде кәсіби даярланған болуы тиіс.

ҚР-ң жоғары педагогикалық білім тұжырымдамасында «Болашақ маман тек өз пәнін жетік меңгеріп қана қоймай педагогикалық процеске қатысушының әрқайсының орнын көре біліп, студенттердің іс-әрекетін ұйымдастыра білуі, оның нәтижелеріне көз жеткізіп, ауытқушылықтарын реттей білуі тиіс. Мұндай нәтижеге жету үшін жоғары оқу орындарындағы мұғалім даярлау сатылы түрде жеке тұлға ретінде қалыптастыру мақсатында жүргізілуі керек» деп атап көрсетілген. [4]

Оқу үдерісіне жаңа бағыт беріп, оның даму жолдарын XXI ғасырдың талабына сәйкес айқындау үшін білімнің әр түрлі салаларына білім және ғылым, білім және адам құқы, білімнің қоғам дамуындағы әсері, білім беру барысындағы жаңа технология т.б. талдау жасалып қорытындылану қажет.

Педагогикалық ғылымның жаңа бағытта өрбуі, білім беру жүйесінде жоғары дәрежелі, жан-жақты сапалы біліммен қамтамасыз ету арқылы ұлттық, мемлекеттік саяси, экономикалық және ел мүддесі тұрғысынан туындаған мәселелерді шеше алатын жоғары дәрежелі мамандарды даярлауды талап етеді.

Қазіргі қоғамдағы қалыптасқан нарықтық қатынастар, ғылым мен техниканың даму қарқыны, өндіріске шет елдік жаңа технологиялар мен әдістердің көптеп енгізілуі оқу-ағарту жұмыстарын ұйымдастырудың барлық сатысына жоғары талаптар қоюда.

Білім беруді ақпараттандыру үдерісі, компьютерді оқу үдерісінде пайдалануы - халыққа білім беру жүйесі реформасының негізгі буынының бірі. Қазіргі қоғамның қажеттілігіне сай оқытудың әдісі мен формасын, білім берудің мазмұнын түбірімен өзгертуді компьютердің мүмкіндігін ескермей жүзеге асыру мүмкін емес деп есептейміз.

Жалпы ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктерін атап айтқанда ғылымның материяға, микродүниеге, материяның элементарлық және өлі табиғатты зерттеуде, молекулалық, субмолекулалық, атомдық дәрежеге көшуі, ғылымның ең жоғарғы нәтижесінде табиғаттыңғылыми көрінісі айтарлықтай өзгерді.

Ғылыми-техникалық революциямен бірге өмірге келген ақпараттанудың ғылыми салалары, ақпараттық технологиялардың дамуындағы ішкі заңдылықтары мен логикасын, оны өндіргіш күшке айналу үдерісін зерттейді.

Жаңа технологияларды оқу процесінде қолдануда жаңа оқу пәндерінің пайда болуы, оқытудың жаңа формалары мен тәсілдерін қарастыру бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып отыр.

Болашақ мұғалім даярлауда оқыту мазмұны мен формаларын, оқу құралдары мен әдістерін іріктеуде дидактикада кейінгі кезде айтылып жүрген кәсіби мақсатты көздеу ұстанымын негізге алудың маңызы зор.

Оқу үдерісінде болашақ мұғалімнің теориялық даярлығын жетілдіруде кәсіби мақсатты көздеу ұстанымын ескерудің өзіндік ерекшеліктері бар. Білім мазмұнын анықтауда, ақпараттық модельдеуге оқыту туралы ғылыми курстарды меңгертуде оқу материалдарының студенттің әдістемелік-кәсіби шеберлігін жетілдіруге бағытталып құралған жөн. Осы тұрғыда пәнаралық байланысты жүзеге асырып отырудың рөлі ерекше.

Сонымен, бұрыннан қалыптасқан дәстүрлі сабақ беру әдісіне компьютердің, ақпараттық технологиялардың жаңаша өзгеріс пен жаңа идеялар қосқаны баршаға мәлім.

Қоғамды, білім беруді ақпараттандыру жағдайында бүгінгі күнде ақпараттық-компьютерлік технологияларды тиімді де нәтижелі пайдалану үшін біріншіден, жалпы білімділік және кәсіби сауаттылыққажет. Олай дейтініміз, ЭЕМ-мен жұмыс жасағанда, қандай да болсын (табиғи тіл қатынасында да) сөйлем қателіктерін түсінбейтінін ескеру керек. Ол тек өзіне арналған арнайы бағдарламалау тілдерінің алфавитінде жазылған алгоритм-бағдарламаны ғана орындайды. Сонымен бірге қолданушы бағдарламалардың көмегімен шектеулі амалдарды атқару мүмкіндігіне ие. Ал ақпараттық-компьютерлік технологиялар көмегімен бұл міндеттерді дұрыс шешу үшін объектінің, құбылыстың моделін дұрыс құра білу керек. Бұл кезде біздіңше мәселенің математикалық, ақпараттық, компьютерлік модельдерін құру мақсатқа сай келеді. Сондықтан

болашақ мұғалімдерге ақпараттық-компьютерлік және математикалық модельдеу негізінде білім бере отырып даярлау бүгінгі күн сұранысынан туындап отырғандығын айғақтайды.[5]

Ақпараттық-компьютерлік технологияларды оқу үрдісіне енгізуде студенттердің психологиялық-педагогикалық мүмкіндіктері міндетті түрде ескеруі тиіс. Бұл ұстанымдар студентті кәсіби біліммен байытуға, жалпы білімдік міндеттер мен пән туралы білім идеяларын жүзеге асыруға, оқыту мен тәрбиелеудің кешенді мәселелерін есепке ала отырып, сабақты жүргізудің вариативті әдістерін қолдануға жол ашады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы // Астана . 2004. [28-б]

2 Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы. Астана, 2004. 7-бет

3 Талдыбаева Ә. Оқытудың жаңа технологиясы мен студенттердің даму мониторингі // Ұлағат. - 2003 - №4. - 3 бет.

4 Ошанова Н.Т. Білім беру жүйесінде коммуникациялық технологиялардың көмегімен студенттердің дүниетанымдық көзқарастарын қалыптастыру. Вестник КазНПУим.Абая, Алматы, №2(13), 2005г., 161-165б.

5 Ұ.Жазықбаева «Тәуелсіз елге білімді маман». Қазақстан мектебі журналы. №9-2012жылғы, 20бет.

УДК 378: 159.9

Касымханова Р.М.

магистрантка 1 курса, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г.Семей

ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА-ПСИХОЛОГА

Мақалада педагог-психолог қызметінің негізгі бағыттары қарастырылған, кәсіби қызмет барысында педагог-психолог шешетін негізгі міндеттері ашылды.

Түйін сөздер: *педагог-психолог, психологиялық құзыреттілік, психологиялық диагностика, психологиялық кеңес беру.*

В статье рассмотрены основные направления деятельности педагога-психолога, раскрыты основные задачи решаемые педагогом-психологом в ходе профессиональной деятельности.

Ключевые слова*: педагог-психолог, психологическая компетентность, психологическая диагностика, психологическое консультирование.*

The article describes the main activities of the teacher-psychologist, reveals the main tasks solved by the teacher-psychologist in the course of professional activity.

Keywords: *teacher-psychologist, psychological competence, psychological diagnosis, psychological counseling.*

Смена образовательной парадигмы, а именно переход от авторитарного образования к гуманистически личностно-ориентированному, сталкивается с определенными трудностями, в большей степени они связаны с субъективными, личностными факторами, а именно опора педагогов на отрицательные стимулы в образовательном процессе: на принуждение, ограничение свободы, авторитарность, подавление, унижение, манипулирование и т.д. (И. В. Вачков, Э. Н. Гусинский, Ю. И. Турчанинова, Г. К. Селевко, и др.) [1,2,3].

Изменение требований к деятельности специалистов педагогов-психологов требует от них новых способностей, активизации своих потенциальных возможностей, нового стиля мышления, развития эмоционального потенциала, в связи с этим становится актуальной подготовка будущих педагогов-психологов в ВУЗе к осуществлению профессиональных функций в соответствии с новыми идеями, целями и ценностями образования.

Проблема изучения эмоциональной гибкости в педагогической психологии является достаточно молодым явлением, как в зарубежных, так и в отечественных исследованиях. Происхождение, методологическая база и содержание эмоциональной гибкости описаны и раскрыты в работах Л. М. Митиной, Е. С. Асмаковец, Е. М. Семеновой и др.[4,5].

Среди основных задач работыпо психологическому обеспечению образовательного процесса можно выделить:

1. Снижение уровня школьной дезадаптации (неспособность ребенка приспособиться к школе, ее условиям и требованиям). Решение данной задачи осуществляется по следующим направлениям: работа с детьми при поступлении в школу, когда их знакомят с особенностями обучения в школе, ее правилами, способствуют установлению взаимоотношений детей с одноклассниками и педагогами; помощь детям любого возраста при возникновении затруднений в учебе или во взаимоотношениях с другими детьми или педагогами, отклонений в поведении.

2. Помощь педагогам в организации индивидуализации обучения - диагностика индивидуальных особенностей детей и консультации для педагогов с целью построения учебных планов и заданий, максимально учитывающих особенности детей и уровень их развития.

3. Помощь педагогам в решении проблем, возникающих в процессе обучения и воспитания учащихся и работы с ученическими коллективами.

4. Повышение учебной и педагогической мотивации (мотивация - побуждение организма, вызывающее его активность в определенном направлении). Если ребенок учится целенаправленно, т. е. имеет развитую мотивацию, то повышаются его желание учиться и успеваемость. То же происходит и в работе педагогов. Поэтому развитие мотивации - неотъемлемая часть работы педагога-психолога.

5. Снижение тревоги перед будущим. Выпускники школы во все времена испытывали определенную тревогу перед будущей самостоятельной жизнью. В социально и экономически нестабильном обществе уровень тревожности выпускников повышается. Его снижению способствуют психологическое консультирование и обучение молодых людей навыкам, необходимым для самостоятельной жизни.

6. Повышение уровня профессиональной информированности, жизненного и профессионального самоопределения, формирование навыков эффективного поведения на рынке труда у выпускников школ и профессиональных учебных заведений.

7. Повышение психологической компетентности руководителей образовательных учреждений, педагогических работников и родителей.

Реализация данных и других задач позволит существенно повысить качество образования. В настоящее время педагоги-психологи располагают современными методами, методиками и технологиями работы, позволяющими эффективно решать поставленные задачи [6, с.59].

Школьная психологическая служба до сих пор находится на этапе становления и интенсивного развития. В ней не все устоялось, подчас неясны критерии оценки работы педагогов-психологов, показатели эффективности деятельности специалистов и центров, показатели психологического благополучия и развития личности ребенка в образовательный период, иногда не хватает стандартизованного и сертифицированного инструментария. Работе педагогов-психологов мешает низкий уровень оснащенности деятельности (оборудование кабинетов, наличие современных диагностических и коррекционных средств), что увеличивает трудоемкость многих видов работ, снижает их эффективность. Однако высокий уровень владения методами и методиками может значительно повысить эффективность работы даже при плохом техническом оснащении. Современный этап развития психологической службы в школе позволяет специалисту полностью выразить себя в работе, привнести в нее новое, отвечающее его идеалам, ценностям, профессиональным предпочтениям.

Основными видами деятельности педагога-психолога являются коррекционно-развивающая, преподавательская, научно-методическая, социально-педагогическая, воспитательная, культурно-просветительская и управленческая.

Коррекционно-развивающая деятельность. Коррекция в буквальном переводе с латинского означает "изменение, исправление"; развитие - это движение по восходящей линии, от простого к сложному, от низшего к высшему. Коррекционно-развивающая деятельность осуществляется педагогом-психологом в форме обучения, тренировки или консультации. Тренировка (тренинг) обычно проводится для развития определенных навыков и умений: в общении (например, навыка установления контакта с собеседником или умения по бесконфликтному взаимодействию), в учебе (умения по поиску необходимой информации), для формирования значимых, в том числе и профессиональных, качеств личности.

Консультирование - это особым образом организованное общение педагога-психолога с учеником, педагогом, родителем или их группами. Консультации могут быть индивидуальными и групповыми.

По данным И.В. Дубровиной, чаще всего педагог-психолог консультирует: администрацию школ, учителей, родителей (по проблемам обучения и воспитания); учащихся (по проблемам обучения, общения и развития отдельных способностей и особенностей личности); группы учащихся и отдельные классы (по проблемам самовоспитания, профориентации, культуры умственного труда) [7, с. 75].

В консультации выделяют несколько этапов:

-установление контакта с консультируемым(и).

-определение запроса и постановка проблемы.

-диагностика.

-совместная работа по решению проблемы, которая проводится с помощью специальных консультативных методов и приемов.

Психологическое просвещение - самый первый этап приобщения педагогического коллектива, родителей и учащихся к психологическим знаниям. И.В. Дубровина видит смысл такого просвещения в следующем: знакомить педагогов с различными отраслями психологии - педагогической, социальной, возрастной, а учащихся - с основами самовоспитания; популяризировать и разъяснять результаты новейших психологических исследований; формировать потребность в психологических знаниях и желание использовать их как у педагогов, так и у детей. Преподавание - это специальным образом организованная деятельность по целенаправленной передаче общественно-исторического опыта, формированию умений и навыков. Для ее

осуществления педагог-психолог должен обладать идеалами и ценностями, глубокими знаниями в своей области, способностями (организаторскими, коммуникативными, гностическими и др.) и педагогической техникой. Педагог-психолог может стать хорошим преподавателем только в том случае, если он обладает целым комплексом способностей, знаний и навыков.

Научно-методическая деятельность. Работа педагога-психолога никогда не носит только прикладной характер. Причин тому несколько, но главная состоит в том, что педагог-психолог постоянно использует в своей работе научные сведения из различных областей психологии, возрастной физиологии, педагогики.

Социально-педагогическая деятельность. Социально-педагогическую деятельность педагога-психолога как вид профессиональной деятельности можно рассматривать через реализацию им комплекса социально-педагогических мер превентивного характера, логически выстроенных педагогических действий, направленных на личностное развитие и саморазвитие человека, педагогическую коррекцию поведения, нормализацию взаимоотношений с окружающей средой, обеспечение социальной защиты и подготовку человека к самозащите.

Педагог-психолог является работником образовательного учреждения, осуществляет профессиональную деятельность, направленную на сохранение, укрепление и развитие психического и психологического здоровья воспитанников (учащихся), их родителей, педагогов и других участников образовательного учреждения по следующим направлениям:

- Психологическая профилактика;
- -Психологическая коррекция;
- Психологическое консультирование;
- Психологическое просвещение;
- -Организационно-методическая деятельность;

Педагог-психолог назначается на должность и освобождается от должности приказом директора образовательного учреждения. Подчиняется руководителю образовательного учреждения.

Список использованной литературы

1. Вачков И. В. Основы технологии группового тренинга. М. : Изд-во «Ось-89», 1999.
2. Гусинский Э. Н. Введение в философию образования М.: Изд. корпорация «Логос», 2000. - 224 с.
3. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии : учеб. пособие. М.: Народное образование, 1998. - 256 с.
4. Митина Л. М. Психология труда и профессионального развития учителя : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. М.: Академия, 2004. - 320 с.
5. Асмаковец Е. С. Психотехники развития эмоциональной гибкости учителя: психологическое образование // Журнал прикладной психологии. 2001. - № 6. - С. 60-69.
6. Семенова Е. М. Тренинг эмоциональной устойчивости педагога : учеб. пособие // Советы психолога учителю. 3-е изд. - М.: Психотерапия, 2006. - 256 с.
7. Дубровина И.В. Практическая психология образования. Учебное пособие для вузов. — 4-е изд. — СПб.: Питер, 2004. — 592 с.

УДК 378: 159.9

Муратова Ж. Е.

магистрантка 1 курса, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г.Семей

СТРУКТУРА, СОДЕРЖАНИЕ И ФУНКЦИИ Я-КОНЦЕПЦИИ.

Мақалада мен-тұжырымдаманың құрылымы, мазмұны мен функциялары зерттеледі. Мен-тұжырымдаманың анықтамасы мен мәні ашылды,мен-тұжырымдаманың құрылымы мен құрамдас бөлігі қарастырылды.

Түйін сөздер: *Мен-бейнесбейнесі, өзін-өзі бағалау, тұлғаның өзін-өзі тану, өзін-өзі тану.*

В статье исследуется структура, содержание и функции Я-концепции. Раскрыто определение и сущность Я-концепции, рассмотрена структура и составляющая Я-концепции.

Ключевые слова*: Я-концепция, самооценка, самосознание личности, самосознание.*

The article examines the structure, content and functions of the Self-concept. The definition and essence of the Self-concept are revealed, the structure and component of the Self-concept are considered.

Keywords: *I-concept, self-esteem, self-awareness, self-awareness.*

В настоящее время в психологической науке проблемы профессиогенеза относятся к числу актуальных теоретических и прикладных проблем. Заметное место в числе этих проблем занимает профессиональная Я-концепция, которая рассматривается большинством исследователей как часть общей Я-концепции (В.С. Агапов, Р. Берне, Т.Д. Григорьева, С.Т. Джанерьян, Т.Л. Миронова, Е.В. Прокопьева, З.И. Рябикина и др.) [1,2,3]. Большинство исследований направлено на изучение структуры и содержания профессиональной Я-концепции, особенностей ее развития на различных этапах профессиогенеза. Наиболее динамичными этапами формирования профессиональной Я-концепции считают начальные стадии профессионализации, в том числе, и период профессионального образования.

Психологическая профессия в силу своей специфики требует не только высокой степени профессиональной компетенции, но и личностной готовности специалиста к ответственной и творческой профессиональной деятельности. Проблемы профессионально-личностного развития студента в образовательном процессе рассматривали в своих работах О.А. Абдуллина, А.А. Вербицкий, Н.И. Вьюнова, И.А. Зимняя, Н.Ю. Зыкова, А.А. Реан, С.Д. Смирнов, Л.В. Темнова, Ю.Г. Хлоповских, А.С. Чернышев, Л.Б. Шнейдер, В. Я. Якунин и др.[4,5]. Однако, вопрос о путях и средствах формирования профессиональной Я-концепции у студентов-психологов остается открытым. Изучение условий развития профессиональной Я-концепции студентов-психологов позволит выявить такую совокупность психолого-педагогических условий, которые будут способствовать ее более эффективному развитию.

Таким образом, высокая динамичность современной социальной ситуации, реально сложившаяся практика профессионального образования, предъявляемые требования к выпускнику вуза, с одной стороны, и недостаточная научная разработанность содержания и направлений развития профессиональной Я-концепции, с другой стороны, определяют актуальность теоретико-экспериментального исследования проблемы становления профессиональной Я-концепции студентов-психологов.

Я-концепция является важным фактором организации психики и поведения индивида, поскольку определяет интерпретацию опыта и служит источником ожиданий индивида.

Первоначальная зависимость Я-концепции от внешних влияний бесспорна, но в дальнейшем она играет самостоятельную роль в жизни каждого человека. Окружающий мир, представления о других людях воспринимаются нами сквозь призму Я-концепции, формирующейся в процессе социализации, воспитания, но имеющей и определенные соматические, индивидуально-природные детерминанты. С возрастом происходит развитие потребностей развивающейся личности. Именно в них и через них проявляется человек и соответственно преломляется его Я-концепция. В свою очередь и она служит для них значимой обратной связью. В отличие от ситуативных я-образов (каким индивид видит, ощущает себя в каждый данный момент), Я-концепция создает у человека ощущение своей постоянной определенности, самотождествленности. Так выглядит в общих чертах диалектика становления и проявления противоречивых, всегда незавершенных представлений о собственном Я — Я-концепции с ее интеллектуальным, эмоциональным, поведенческим компонентами.В составе личности выделяют два компонента, а именно Я-концепцию (мысли о себе) и самооценку (чувства по отношению к себе и оценка себя). Иногда две составные части — мысли о себе и оценку себя — не разводят, а сводят воедино. Получившееся целое как раз и называют Я-концепцией. В связи с этим в психологической литературе можно встретить определение этого феномена, ставшее уже классическим: «Я-концепция» представляет собой совокупность всех представлений индивида о себе и включает убеждения, оценки и тенденции поведения.

Самосознание личности - это осознанное отношение человека к своим потребностям и способностям, влечениям и мотивам поведения, переживаниям и мыслям. В основе самосознания лежит способность человека отличать себя от своей жизнедеятельности, возникающая в общении при формировании первичных способов человеческого бытия. Взаимодействуя и общаясь с людьми, человек выделяет себя из окружающей среды, ощущает себя субъектом своих физических и психических состояний, действий и процессов, выступает для самого себя как "Я". Субъективное переживание собственного "Я" выражается в том, что человек понимает свою тождественность самому себе в настоящем, прошлом и будущем.

Результатом процессов самосознания можно считать Я-концепцию. Понятие "Я-концепция" появилось в 1950-е гг. в русле гуманистической психологии, представители которой стремились к рассмотрению целостного, уникального человеческого "Я". В психологии Я-концепцией принято понимать динамическую систему представлений человека о самом себе. Английский психолог Р. Берне в книге "Развитие Я-концепции и воспитание" определяет Я-концепцию как "совокупность всех представлений индивида о себе, сопряженную с их оценкой". Я-концепция возникает у человека в процессе социального взаимодействия как неизбежный и всегда уникальный результат психического развития, как относительно устойчивое и в то же время подверженное внутренним изменениям и колебаниям психическое приобретение. Первоначальная зависимость Я-концепции от внешних влияний бесспорна, но в дальнейшем она играет самостоятельную роль в жизни каждого человека. Окружающий мир, представления о других людях воспринимаются нами сквозь призму Я-концепции, формирующейся в процессе социализации, но имеющей и определенные соматические, индивидуально-биологические детерминанты.

В системе взаимосвязей человека с окружающими людьми и миром ему приходится выступать в разных качествах, разных ролях, быть субъектом самых разнообразных видов деятельности. Из каждого

взаимодействия с миром вещей и миром людей человек "выносит" образ своего "Я". В процессе самоанализа, расчленения отдельных конкретных образов своего "Я" на составляющие их образования происходит как бы внутреннее обсуждение с самим собой своей личности. Каждый раз в результате самоанализа, по словам С. Л. Рубинштейна, образ своего "Я" "включается во все новые связи и в силу этого выступает во все новых качествах, которые фиксируются в новых понятиях..."[6].

Так постепенно возникает обобщенный образ своего "Я", который представляет собой сложную совокупность многих единичных конкретных образов "Я", сложившихся входе самовосприятия, самонаблюдения и самоанализа. Этот обобщенный образ своего "Я", возникая из отдельных ситуативных образов, содержит общие, характерные черты и представления о своей сущности и выражается в понятии о себе, или в Я-концепции. В отличие от ситуативных образов, Я-концепция создает у человека ощущение своей самотождественности .

В структуре Я-концепции выделяют три составляющих: когнитивную, оценочную и поведенческую.

1. ***Когнитивная*** составляющая, или ***образ "Я",*** включает представления индивида о самом себе. ***"Я"-реальное*** - это представление о себе в настоящем, текущем времени. ***"Я"-идеальное*** - представления о том, каким бы хотел быть индивид в конкретных условиях. "Я"-идеальное выступает как необходимый ориентир самовоспитания личности.

"Я"-зеркальное - это представления человека о том, каким он воспринимается окружающими его людьми. Данный компонент "Я"-образа является существенным для формирования личностной значимости и самооценки.

2. ***Оценочная*** составляющая, или ***самооценка,*** включает аффективную оценку представления о себе. Психологическими словарями самооценка определяется как ценность, значимость, которой индивид наделяет себя в целом и отдельные стороны своей личности, деятельности, поведения. Основу самооценки составляет система личностных смыслов индивида, принятая им система ценностей.

Самооценка выполняет регуляторную и защитную функцию, влияя на поведение, деятельность и развитие личности, ее взаимоотношения с другими людьми. Основная функция самооценки в психической жизни личности состоит в том, что она выступает необходимым внутренним условием ***регуляции*** поведения и деятельности. Высшая форма саморегулирования на основе самооценки состоит в своеобразном творческом отношении к собственной личности - в стремлении изменить, улучшить себя и в реализации этого стремления. ***Защитная*** функция самооценки, обеспечивая относительную стабильность и автономность личности, может вести к искажению опыта.

Самооценка - достаточно сложное образование человеческой психики. Она возникает на основе обобщающей работы процессов самосознания, которая проходит различные этапы и находится на разных уровнях развития в ходе становления самой личности. Поэтому самооценка постоянно изменяется, совершенствуется. Процесс становления самооценки не может быть конечным, поскольку сама личность постоянно развивается, а следовательно, меняются и ее представления о себе, и отношение к себе. Источником оценочных представлений индивида о себе является его социокультурное окружение, в том числе социальные реакции на какие-то проявления его личности, а также результаты самонаблюдения.

Самооценка характеризуется по следующим параметрам:

- 1) по уровню - высокая, средняя и низкая;
- 2) по соотношению с реальной успешностью - адекватная и неадекватная (завышенная и заниженная);
- 3) по особенностям строения - конфликтная и бесконфликтная.

Для развития личности эффективен такой характер самоотношения, когда достаточно высокая общая самооценка сочетается с адекватными, дифференцированными парциальными самооценками разного уровня. Устойчивая и вместе с тем достаточно гибкая самооценка (которая при необходимости может меняться под влиянием новой информации, оценок окружающих, по мере приобретения опыта и т.п.) оптимальна как для развития, так и для продуктивности деятельности. Отрицательное влияние на самоощущение и самопродвижение личности оказывает как чрезмерно устойчивая, ригидная самооценка, так и сильно колеблющаяся, неустойчивая [7].

Пониженная самооценка проявляется в постоянном стремлении недооценивать собственные возможности, способности, достижения, в тревожности, боязни отрицательного мнения о себе, ранимости, побуждающей человека сокращать контакты с другими людьми. В этом случае страх самораскрытия ограничивает глубину и близость общения.

Адекватная самооценка отражает реальный взгляд личности на саму себя, ее достаточно объективную оценку собственных способностей, свойств и качеств. Если мнение человека о себе совпадает с тем, что он в действительности собой представляет, то говорят, что у него адекватная самооценка. Неадекватная самооценка характеризует личность, чье представление о себе далеко от реального. Такой человек оценивает себя необъективно, его мнение о себе резко расходится с тем, каким его считают другие.

3. ***Поведенческая*** составляющая включает потенциальные поведенческие реакции либо конкретные действия, которые могут быть вызваны знаниями о себе и отношением к себе.

Важнейшей функцией Я-концепции является **обеспечение внутренней согласованности личности,** относительной устойчивости ее поведения. Если новый опыт, полученный индивидом, согласуется с

существующими представлениями о себе, он легко ассимилируется, входит в Я-концепцию. Это позволяет удерживать Я-концепцию в уравновешенном состоянии, даже если реальные факты ставят ее под угрозу. Такое стремление защитить Я-концепцию, оградить ее от разрушающих воздействий является, по мнению Бернса, одним из основополагающих мотивов всякого нормального поведения.

Список использованной литературы

1. Агапов В.С. Функция Я-концепции в управленческой деятельности / Психология и практика. Том 4. - Вып.1. - Ярославль, 1998. - С. 209-210
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. -М.: Прогресс, 1988. -400с.
3. Григорович Л.А. Педагогическая психология. -М.: Гардарики, 2003. -314с.
4. Вербицкий А.А., Бакшаева Н.А. Развитие мотивации студентов в контекстном обучении: Моногр. М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2000.-200 с.
5. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие для слушателей фак-тов и ин-тов повышения квалификации, преподавателей вузов и аспирантов. М.: Аспект Пресс, 1995 - 210с.
6. Шнейдер Л.Б. Экспериментальное изучение профессиональной идентичности. -М.: ООО «Принт», 2001. 128с.
7. Якунин В.А. Педагогическая психология: учебное пособие. 2-е изд. - СПб.: изд-во Михайлова В.А., 2000. - 349с.

УДК 371.266

Сармантаева Т. В.

Магистрантка 2 курса, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г. Семей

ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ ПЕДАГОГОВ

Бұл мақалада «эмоционалды күйзеліс» құбылысы талқыланып, мұғалімдер арасында эмоционалдық күйзеліс синдромының пайда болуы мен көріністері анықталып, эмоционалды күйзелудің моделі сипатталған.

Түйін сөздер: *оттегі синдромы, сарқылуы, идентификациялау, кәсіби жетістіктердің төмендеуі.*

В данной статье рассматривается феномен «эмоционального выгорания», раскрываются особенности возникновения и проявления синдрома эмоционального выгорания у педагогов, описаны модели эмоционального выгорания.

Ключевые слова: *синдром эмоционального выгорания, истощение, деперсонализация, редукция профессиональных достижений.*

This article discusses the phenomenon of "emotional burnout", reveals the features of the emergence and manifestation of emotional burnout syndrome among teachers, describes the model of emotional burnout.

Key words: *burnout syndrome, exhaustion, depersonalization, reduction of professional achievements.*

Развитие современной системы образования в Казахстане предъявляет новые требования к педагогическим кадрам. Профессионально-компетентным является такой труд педагога, в котором на достаточно высоком уровне осуществляется педагогическая деятельность, педагогическое общение, реализуется личность педагога, достигаются хорошие результаты в обучении и воспитании воспитанников или учащихся. Повышение требований со стороны общества к личности педагога, его роли в образовательном процессе, потенциально содержит в себе увеличение нервно-психического напряжения человека, что приводит к возникновению невротических расстройств, психосоматических заболеваний. Профессиональный труд педагога отличает высокая эмоциональная загруженность, и, как следствие этого, с увеличением стажа педагоги испытывают «педагогический кризис», «истощение», «выгорание».

Одной из наиболее распространенных преград к профессионализму, творчеству и самореализации педагога является возникновение синдрома профессионального выгорания. Синдром эмоционального выгорания выступает как механизм психологической защиты в ответ на избранные психотравмирующие воздействия. "Выгорание" - это отчасти функциональный стереотип, поскольку позволяет человеку дозировать и экономно расходовать энергетические ресурсы. В то же время могут возникать его дисфункциональные следствия, когда данный синдром отрицательно сказывается на исполнении профессиональной деятельности и отношениях с партнёрами.

Изучая "выгорание" у профессионалов, психологи выяснили, что данное явление "инфекционно": те, кто подвержен синдрому эмоционального сгорания, становятся циниками, негативистами и пессимистами; взаимодействуя на работе с другими людьми, которые находятся под воздействием такого же стресса, они могут быстро превратить целую группу в собрание "выгорающих".

Симптом проявляется на уровне физического и психического самочувствия. Обычно он образуется по условно рефлекторной связи негативного свойства. Переход реакций с уровня эмоций на уровень психосоматики свидетельствует о том, что эмоциональная защита -"сгорание" - самостоятельно уже не справляется с нагрузками, и энергия эмоций перераспределяется между другими подсистемами индивида. Таким способом организм спасает себя от разрушительной мощи эмоциональной энергии.

По существу, эмоциогенность заложена в самой природе учительского труда. Причем спектр эмоций весьма разнообразен: от удовлетворения от удачно проведенного урока до разочарования профессией (Р. Бернс, Т.В. Форманюк, Ю.Б. Гиппенрейтер, А.К. Осницкий).

В настоящее время хорошо известно несколько моделей «психического выгорания» [1].

Однофакторная модель.

Согласно ей, «выгорание» - это состояние физического и психического, и, прежде всего эмоционального истощения, вызванного длительным пребыванием в эмоционально перегруженных ситуациях общения.

Двухфакторная модель. Ее авторы – Д. Дирендонк, В. Шауфели, Х. Сиксма (Dierendonck, Schaufeli, Sixma, 1994) – голландские исследователи. Они рассматривают «выгорание» как двухмерный конструкт, состоящий из эмоционального истощения и деперсонализации. Последняя проявляется в ухудшении отношения к другим (подчиненным, пациентам, коллегам), иногда и к себе лично.

Наиболее распространенной является **трехфакторная модель** синдрома «выгорания» американских исследователей К. Маслач и С. Джексон. В соответствии с данной моделью «выгорание» понимается как синдром эмоционального истощения, деперсонализации и редукции своих личных достижений.

Эмоциональное истощение рассматривается как основная составляющая выгорания и проявляется в сниженном эмоциональном фоне, равнодушии или эмоциональном перенасыщении. Вторая составляющая (деперсонализация) сказывается в деформации отношений с другими людьми. В одних случаях это может быть повышение зависимости от окружающих. В других – усиление негативизма, циничность установок и чувств по отношению к реципиентам: пациентам, клиентам и т.д.

Третья составляющая выгорания – редукция личностных достижений – может проявляться либо в тенденции негативно оценивать себя, занижать свои профессиональные достижения и успехи, негативизме по отношению к служебным достоинствам и возможностям либо в преуменьшении собственного достоинства, ограничении своих возможностей, обязанностей по отношению к другим.

Предложенные три компонента выгорания в какой-то степени отражают специфику той профессиональной сферы, в которой впервые был обнаружен данный феномен. Особенно это касается второго компонента выгорания – деперсонализации, показывающей нередко состояние сферы социального обслуживания людей и оказания им помощи.

Выгорание понимается как профессиональный кризис, связанный с работой в целом, а не только с межличностными взаимоотношениями в ее процессе. Такое понимание подвергло определенному видоизменению и понимание его основных компонентов: эмоционального истощения, цинизма, профессиональной эффективности. С этих позиций понятие деперсонализации имеет более широкое значение и означает отрицательное отношение не только к клиентам, но и к труду и его предмету в целом.

Симптомы профессионального выгорания указывают на характерные черты длительного стресса и психической нагрузки, которые приводят или могут приводить к полной дезинтеграции различных психических сфер, и прежде всего – эмоциональной [1].

Согласно концепции М. Буриша (Burisch, 1994), развитие синдрома происходит по стадиям. Сначала возникают значительные энергетические затраты – следствие экстремально высокой положительной установки на выполнение профессиональной деятельности. По мере развития синдрома появляется чувство усталости, которое постепенно сменяется разочарованием, снижением интереса к своей работе. Следует, однако, отметить, что генезис выгорания индивидуален и определяется различиями в эмоционально-мотивационной сфере, а также условиями, в которых протекает эмоциональная деятельность человека.

В.В. Бойко характеризует «эмоциональное выгорание» как «выработанный личностью механизм психологической защиты в форме полного или частичного исключения эмоций (понижения их энергетики) в ответ на избранные психотравмирующие воздействия»[2]. «Эмоциональное выгорание» здесь – приобретённый функциональный стереотип эмоционального, чаще всего профессионального поведения. Формой профессиональной деформации эмоциональное выгорание может считаться, по мнению В.В. Бойко потому, что «могут возникать его дисфункциональные следствия, когда «выгорание» отрицательно сказывается на исполнении профессиональной деятельности и отношениях с партнёрами»[2].

Другая точка зрения заключается в том, что признаётся сходство данных феноменов, но отмечается их разная природа. Здесь под профессиональной деформацией, прежде всего, понимаются некоторые «перекосы» развития личности, имеющие негативные последствия для осуществления самой профессиональной деятельности и проявляющиеся в других сферах жизнедеятельности, помимо профессиональной. [3].

Анализ фактов, вызывающих симптомы выгорания в различных видах деятельности, показал, что существует ряд профессий, в которых человек начинает испытывать чувство внутренней опустошенности вследствие необходимости постоянных контактов с другими людьми. В связи с этим синдром «выгорания» превратился в «болезнь» работников профессий, специфика которых заключается в большом количестве

эмоционально насыщенных и когнитивно сложных межличностных контактов, что требует от специалиста значительного личного вклада в ежедневные профессиональные дела. Как отмечают Н. Водопьянова и Е. Старченкова, в «социальных» профессиях продолжительные, многообразные и когнитивно сложные ситуации общения с другими людьми предъявляют высокие требования к качеству общения (доверительности, профессионализму, эмоциональной устойчивости) и к высокой коммуникативной компетентности, так как от качества общения зависят результат данного взаимодействия и перспективы будущих контактов.[4]

Синдром «выгорания» включает три основные составляющие: эмоциональную истощенность, деперсонализацию и редукцию профессиональных достижений. Эмоциональное истощение проявляется в эмоциональной опустошенности и усталости, вызванной работой. Деперсонализация понимается как циничное отношение к труду и объектам труда, например, негуманное отношение к клиентам, пациентам, восприятие их в качестве неодушевленных объектов, а не субъектов, отрицательное отношение к труду и его предмету в целом. Редукция профессиональных достижений предполагает возникновение у работников чувства собственной некомпетентности в профессиональной сфере.

По мнению автора, это «психологический охранительный» фактор, на фоне которого происходит взаимодействие с требованиями работы.

В исследованиях, посвященных проблеме выгорания,(C. Maslach, F.J. Storlie, В.Е. Орел, В.В. Бойко, Т.В. Форманюк и др.), эмоциональный фактор указывается в качестве основного в развитии синдрома. Отмечается, что в процессе профессиональной деятельности человек испытывает эмоциональный стресс, который в первую очередь возникает в связи с человеческими отношениями (в коллективе, между специалистом и клиентом, пациентом и т.д.), в результате неуспеха в деятельности, в профессиональных ситуациях, связанных с глубокими переживаниями[5].

Знание факторов синдрома профессионального выгорания позволит педагогам более серьезно отнестись к своевременной профилактике развития этого синдрома.

Списокиспользованнойлитературы

1. Maslach C, Jackson S. E. The Maslach Burnout Inventory. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press, 1996.

2. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. - М.: Информационно-издательский дом «Филинъ», 1996 – 472 с.

3Водопьянова Н.Е., Старченкова Е.С. Психическое «выгорание» и качество жизни / Психологические проблемы самореализации личности / Под ред. Л. А. Коростылевой. СПб.,2005.

4.Водопьянова Н.Е. Синдром психического выгорания в коммуникативных профессиях // Психология здоровья СПб.: СПбГУ, 2000.

5. Орёл В.Е. Синдром «психического выгорания» как дезадаптационный процесс. – СПб., 2003.

УДК 371.266

Сармантаева Т. В.

магистрантка 2 курса, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г. Семей

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ОБРАЗ МИРА

Бұл мақалада «әлем бейнесі» секілді психологиялық санат зерттеліп, оның негізгі сипаттамалары мен құндылық-семантикалық компоненттері бейнеленген, әлемнің кәсіби бейнесі ашылады.

Түйін сөздер: *әлемнің бейнесі, кәсіпқойлар әлемінің имиджі, мамандықтар.*

В данной статье рассматривается такая психологическая категория как «образ мира», выделены его основные характеристики и ценностно-смысловые составляющие, раскрывается профессиональный образ мира.

Ключевые слова: *образ мира, образ мира профессионалов, профессиограмма.*

This article examines such a psychological category as an "image of the world", highlights its main characteristics and value-semantic components, reveals the professional image of the world.

Key words*: image of the world, image of the world of professionals, professiogram.*

Важнейшим критерием осознания и продуктивности профессионального становления личности является ее способность находить личностный смысл в профессиональном труде, самостоятельно проектировать, творить свою профессиональную жизнь, ответственно принимать решения о выборе профессии. Эти жизненно важные проблемы возникают перед личностью в течение всей ее жизни. Личность же постоянно изменяется, развивается, значит на разных стадиях её развития, одни и те же задачи профессионального самоопределения решаются по-разному. Перед личностью постоянно возникают проблемы, требующие от нее определения своего отношения к профессиям, иногда анализа и рефлексии в выборе профессии или ее смене, решения

других профессионально обусловленных вопросов. В психологии весь этот комплекс проблем обозначают понятием профессиональное самоопределение.

Термин «образ мира» был впервые предложен А.Н. Леонтьевым, который отмечал, что «в психологии проблема восприятия должна ставиться как проблема построения в сознании индивида многомерного образа мира, образа реальности»[1, с.57]. В данном случае «психология образа» (восприятия) есть конкретно-научное знание о том, как в процессе своей деятельности индивиды строят образ мира – мира, в котором они живут, действуют, который они сами переделывают и частично создают; это – знание также о том, как функционирует образ мира, опосредствуя их деятельность в объективно реальном мире» [1,с.65]. Отмечая то, что жизнь животных протекает в четырехмерном предметном мире – трехмерное пространство и время (движение), А.Н. Леонтьев, применительно к человеку, вводит понятие «пятого квазиизмерения», в котором открывается человеку субъективный мир. Под пятым измерением понимается смысловое поле, система значений. То есть в картину мира входят амодальные, «сверхчувственные» свойства предметов, «свойства осмысленности, категориальности суть характеристики сознательного образа мира, не имманентные самому образу, его сознанию».

Категорию «образ мира» рассматривал в своих работах С.Д. Смирнов. Он отмечает: «построение образа внешней реальности есть, прежде всего, и главным образом актуализация той или иной части уже имеющегося образа мира и лишь, во-вторых, это есть процесс уточнения, исправления, обогащения или даже радикальной перестройки актуализированной части картины мира или образа мира в целом. Мы не строим заново на основе наличной стимуляции образ и не вводим его затем в нашу картину мира, не вырабатываем далее отношения к нему и не строим в соответствии с этим свою деятельность; все обстоит как раз наоборот. И предметное значение, и эмоционально-личностный смысл образа предшествуют его актуальному переживанию и заданы всем контекстом нашей деятельности, актуализированной частью образа мира. Как правило, мы именно ищем нужные нам стимулы, как верно выразился В.В. Столин, а не занимаемся поиском подходящих значений для навязанных нам извне стимулов».

С.Д. Смирнов рассматривая противопоставление «не мир образов, а образ мира регулирует и направляет деятельность человека», выделяет основные характеристики образа мира [2,с.130]:

1.Амодальность образа мира поясняет следующим образом: «Эти свойства (т.е. сверхчувственные компоненты, такие как значение, смысл) так же непосредственно входят в наш образ мира, как и чувственно воспринимаемые свойства первого рода, хотя они, как правило, не могут быть выявлены на основе восприятия и не открываются субъектом в ходе его индивидуальной деятельности, а являются продуктами общественно-исторического процесса, фиксируясь в понятиях, языке, предметах культуры, нормах общежития и т.п. Образ мира человека является универсальной формой организации его знаний, определяющей возможности познания и управления поведением. Иначе говоря, образ мира есть отражение не столько прошлого и настоящего, сколько отражение будущего, т.е. представляет собой систему наших ожиданий, прогнозов о том, что произойдет в ближайшем или отдаленном будущем в условиях нашего бездействия или при совершении определенных действий, поступков» [3, с.152].

2.Целостный характер образа мира, т.е. «образ мира не складывается из образов отдельных явлений и предметов, а с самого начала развивается и функционирует как некоторое целое. Это значит, что любой образ есть не что иное, как элемент образа мира, и сущность его не в нем самом, а в том месте, в той функции, которую он выполняет в целостном отражении реальности» [3, с.154].

3.Многоуровневая структура образа мира. Вслед за А.Н. Леонтьевым С.Д. Смирнов также различает в структурном плане ядерные и поверхностные структуры образа мира. «Эта схема (образ) мира имеет характер ядерной структуры по отношению к тому, что на поверхности выступает в виде той или иной модально оформленной и, значит, субъективной картины мира (зрительной, слуховой и т.д.).

4.Эмоционально-личностный смысл образа мира. «Если образ мира действительно есть отражение будущего, т.е. представляет собой систему прогнозов и экстраполяций, то совершенно очевидна избирательность такого прогнозирования. Оно, прежде всего, строится в отношении важных и значимых для человека событий, которые связаны с деятельностью субъекта и его потребностями».

5.Вторичность образа мира по отношению к внешнему миру. «В аспекте генетическом первичным является непосредственный практический контакт субъекта с окружающей средой и другими людьми. Образ мира, безусловно, является вторичным по отношению к объективному внешнему миру, субъективным отражением которого он является».

В.В. Петухов предпринял попытку представить операциональное содержание понятия образа (или представления – В.В. Петухов) мира применительно к психологическому исследованию мышления. Адекватной единицей эмпирического изучения представления мира, согласно В.В. Петухову, «должно быть определенное единство, с одной стороны, ядерных структур (т.е. самого этого представления) и, с другой – структур поверхностных (т.е. любого знания о мире), в которых оно проявляется и практически закрепляется» [4]. Далее он продолжает: «представление мира является фундаментальным условием психической жизни субъекта. Это представление может проявляться и закрепляться в любой из ее конкретных сфер. Изучение и описание структурных и функциональных единиц представления состоит в выделении тех феноменов и процессов, которые являются (или становятся) психологическими опорами, способами представления мира» [4,с.95].

Е.А. Климов рассматривал представление о профессиональной относительности образа мира. Исследуя особенности образа мира у разнотипных профессионалов, выявляя, чем и как эти особенности детерминированы, Е.А. Климовым были описаны некоторые особенности образа мира у профессионалов, занятых следующими существенно разными предметными областями труда: биотическими (профессия типа «человек - живая природа»), техническими («человек-техника»), социальными («человек-человек»), знаково-символическими («человек - знаковая система») и художественными («человек – художественный образ») системами.

При проведении исследования Е.А. Климов опирался на определения образа мира, данные другими психологами, и пришел к выводу, что «о том, что называют «образом мира», нельзя выспросить человека, а нужно реконструировать этот образ по косвенным источникам, в частности, по высказываниям профессионала о каких-то деталях, с его точки зрения вещах, объектах» (60). С этой целью были взяты по 25 примерно одинаковых по объему и структуре описаний профессий. Из профессиограмм были выделены смысловые единицы, характеризующие представления о субъектном и объектном факторах мыслимого мира: характеристики черт субъекта, их отнесенность к предметному миру и степень их выраженности.

Программа рассмотрения образа мира профессионала состояла из следующих пунктов: 1) что выступает в сознании в качестве важных, фактически волнующих событий: в своей жизни (биографии), в семейной, домашнем кругу; в жизни своей контактной группы на работе; в жизни своего широкого (незримого) профессионального сообщества; в жизни своего народа, страны, человечества; 2) что выступает в сознании в качестве важных, фактически волнующих событий: в существовании природы на Земле; в существовании нашей планеты, ее природных регионов; в существовании околоземного пространства и мироздания; 3) как расставлены в сознании приоритеты перечисленных выше групп событий (главное, второстепенное, третьестепенное); 4) каким бы хотелось видеть мир (как универсум), включая перечисленные только что в 1-м и 2-м пунктах группы событий и их ценностный порядок (в соответствии с пунктом 3) [5].

Результаты исследований показали [4]:

- описания профессий, подготовленные компетентными людьми для чисто практических целей, могут послужить источником сведений об особенностях образа мира соответствующих профессионалов;
- содержательные характеристики образа мира (универсума) разнотипных профессионалов заметно различаются в зависимости от типа профессии;
- нашло подтверждение представление о том, что образ мира имеет, как минимум, два существенных структурных компонента – относительно явные, легко сознаваемые («поверхностные») представления и более глубокие репрезентативные образования, «ядро»;
- рассмотренные профессиографические материалы позволяют построить представление о структуре образа мира профессионала с учетом таких признаков «образной сферы» человека, как ее детализированность, схематичность, изменчивость. Описание профессий имеют эмоциональный подтекст. С точки зрения динамики и многоплановости явлений, была выделена структура образа мира профессионала, состоящая из семи планов, которые «могут не только сменяться, но и в разных сочетаниях сосуществовать в сознании».

Все вышеизложенное позволяет говорить о следующем: профессиональный образ мира - это целостная система представлений педагога о педагогическом процессе, о себе и других его непосредственных участниках, включающая предметную, смысловую и ценностную составляющие. Профессиональный образ мира реализуется в профессиональных установках, мотивационной готовности к решению профессиональных задач, особенностях профессионального мышления.

Список использованной литературы

1. Леонтьев А.Н. Психология образа. – М., 1979.

2. Смирнов С.Д. Психология образа: проблема активности психического отражения. – М.: Изд-во МГУ,1985 – 231с.

3. Смирнов С.Д. Мир образов и образ мира //Вестник МГУ – Серия 14. – Психология – 1981. № 3; с.15-29.

4.Климов Е.А. Психология профессионала М.- Воронеж, 1996.- 410 с.

УДК 378: 159.9

Сыздыкова Б.Х.

магистрантка 1 курса, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г.Семей

ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ВАЖНЫЕ КАЧЕСТВА И УМЕНИЯ ПСИХОЛОГА КАК ФАКТОР ЕГО ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Бұл мақалада студент-психологтардың болашақ кәсіби қызметіне психологиялық дайындығын қалыптастыру мәселесі зерттеледі. Психологиялық дайындықтың анықтамасы мен мәні ашылды, писхологтың кәсіби-маңызды қасиеттері мен іскерліктері қарастырылады.

Түйін сөздер: *психологиялық дайындық, психологиялық дайындық компоненттері, коммуникативтік бақылау деңгейі, мінез-құлық бағыты.*

В статье исследуется проблема изучения формирования психологической готовности студентов-психологов к будущей профессиональной деятельности. Раскрыто определения и сущность психологической готовности, рассматриваются профессионально-важные качества и умения писхолога.
Ключевые слова*: психологическая готовность, компоненты психологической готовности, уровень коммуникативного контроля, направленность поведения.*

The article investigates the problem of studying the formation of psychological readiness of students-psychologists for future professional activity. Disclosed definition and nature of psychological readiness are considered professionally important qualities and skills of pyschology.
Keywords:*.psychological readiness, components of psychological readiness, level of communicative control, orientation of behavior.*

В условиях реформирования высшего образования, обеспечения конкурентоспособности специалистов на рынке труда особую актуальность приобретает проблема их профессиональной подготовки, формирование готовности студентов к будущей профессиональной деятельности.

Современный этап развития общества предъявляет к работе профессионалов, а значит, и к работе высших учебных заведений, занятых их подготовкой, принципиально новые требования. Система подготовки специалистов в масштабах страны определена в целом спецификой конкретной профессиональной области. Однако связь между вузами и сферой деятельности выпускников не всегда надёжна. Молодому специалисту после окончания высшего учебного заведения требуется, как правило, ещё немало времени, чтобы адаптироваться к условиям профессиональной деятельности. Несмотря на то, что адаптация к условиям работы на конкретных местах происходит на базе основного багажа знаний и умений, приобретаемых в вузе, немаловажную роль, а порой одну из главных, играет наличие у молодого специалиста готовности к профессиональной деятельности. В виду того, что ведущей составляющей готовности к профессиональной деятельности является психологическая готовность, которая понимается как сложное комплексное психическое образование, как сплав функциональных, операциональных и личностных компонентов, имеющих динамическую структуру с функциональными зависимостями (А.А. Деркач, В.Г. Зазыкин, В.Д. Шадриков), представляется важным рассмотреть психологическую готовность студентов к профессиональной деятельности[1,2].

Большинство вузов страны в настоящее время использует информационную модель обучения, которая ориентирует деятельность студентов на следующие направления: принять информацию, переработать, продемонстрировать степень её освоения. Подобная модель способствует развитию пассивной роли студента и формированию мотивов «избегания неудачи», направлена главным образом на приобретение необходимых знаний и слабо нацелена на формирование психологической готовности к профессиональной деятельности.

Ещё до недавнего времени считалось, что уровень квалификации специалиста определяется исключительно тем объёмом знаний, который получен в процессе обучения. Однако уже известно, что даже степень усвоения знаний существенно зависит от индивидуальных особенностей обучающихся. Важную роль в этом процессе играют не только характеристики познавательных процессов (восприятия, внимания, памяти, мышления и др.), но также индивидуально-типологические особенности личности и её мотивация, представленность образа профессионала, осознание и принятие студентом требований профессии к личности профессионала, адекватного образа будущей профессиональной деятельности. Так, И.А. Зимняя отмечает, что адекватность и полнота представления студентов о выбранной профессии непосредственно соотносится с уровнем его отношения к учёбе, то есть чем меньше студент знает о профессии, тем менее положительным является его отношение к учёбе [3, с. 5-12].

В настоящее время активно развивается наука, возникшая на стыке естественных, общественных и гуманитарных дисциплин и изучающая закономерности и феномены развития человека на ступени его зрелости (особенно при достижении им наиболее высокого уровня в этом развитии) -акмеология. Учёные, занимающиеся её разработкой (О.С. Анисимов, А.А. Бодалёв, Е.Н. Богданов, В.Г. Зазыкин, А.А. Деркач, Н.В. Кузьмина, Е.А. Яблокова и др.), указывают на то, что учёба в вузах и среднеспециальных учебных заведениях, являющаяся подготовительным этапом профессионального становления, имеет немаловажное значение для того, как быстро и успешно человек достигнет своего «акме» (вершины) в профессиональной деятельности и насколько высокой будет эта вершина [4,5]. Исследуя условия и факторы, которые способствуют или препятствуют движению личности к «акме» и достижению ею вершин развития, особое внимание акмеология уделяет поиску и систематизации субъективных факторов, анализу роли семейного воспитания, образования, эталонов «акме», профессиональных и иных стандартов, отношению к профессионалам и профессионализму и т.д. В том числе на этапе профессиональной подготовки, акмеология обращает особое внимание на такие психологические особенности личности, как интеллектуальные, общие и специальные способности, волевые качества, мотивация достижения, потребности, коммуникативные особенности и т.д.

Таким образом, в психологической практике профессионального образования остро стоит вопрос о необходимости переноса акцента с технологизации учебного процесса на аспекты личностной готовности. Возникает необходимость формирования и развития элементов личностной готовности к выполнению профессиональной деятельности, разработки комплексных методов диагностики личностной готовности.

Итак, одной из существенных проблем образования, на наш взгляд, является формирование необходимого уровня психологической готовности студентов к профессиональной деятельности. В процессе профессионализации существуют свои сензитивные периоды. Одним из первых крупных периодов является время обучения в вузе. Именно в это время будущий специалист усваивает категориально-понятийный аппарат своей науки и приобретает необходимые знания и умения, позволяющие студенту осознавать свою некоторую принадлежность к профессиональному сообществу.

Наиболее значимым представляется рассмотрение этой проблемы в области подготовки специалистов-психологов. Не вызывает сомнения, что эффективность деятельности психолога в значительной степени определяется не только уровнем его профессионального умения, но и личностными характеристиками и отношением к своей профессии.

На сегодняшний день специалисты-психологи востребованы во многих областях деятельности человека (образование, производство и т.д.). Появляется много новых специальностей, близких к психологии или напрямую с ней связанных (менеджмент работы с персоналом, коучинг, HR и т.д.). При этом психологи играют здесь достаточно важную роль.

Прежде всего, на наш взгляд, необходимо обратиться к рассмотрению самого понятия «профессионально важные качества». В современных психологических исследованиях под «профессионально важными качествами» понимают такие качества, которые оказывают влияние на эффективность основных характеристик деятельности. А.К. Маркова отмечает, что, с одной стороны, профессионально важные качества являются предпосылкой профессиональной деятельности, а с другой стороны, совершенствуются, шлифуются в ходе выполнения определенной деятельности, являясь ее новообразованием; человек в ходе труда изменяет себя. В образовании комплексов профессионально важных качеств личности специалиста участвуют не только совокупности свойств личности, связанные с видом деятельности, но и личностные качества, профессионально важные для любого вида профессиональной деятельности.

Прежде всего, это социальные и психологические параметры личности, которые отражают ее мировоззренческие характеристики, ориентирующие на выполнение своей социальной функции (степень социальной зрелости; аксиологический потенциал - личная система ценностей и приоритетов; наличие деловых качеств; сформированность морально-правовых устоев и др.). Затем выделяются социально значимые качества, которыми должен обладать выпускник любого вуза: ответственность перед делом и людьми, добросовестность, социальная привлекательность, единство слова и дела, широкая культура и т.д. Специфика многих профессий накладывает отпечаток на модель специалиста, включая дополнительно некоторые имманентные свойства личности, которые определяются особенностями профессии. В некоторых случаях особо оговариваются уровень здоровья, устойчивость к стрессам и т.д.

Среди собственно личностных свойств чаще всего упоминается в качестве универсального профессионально важного качества ответственность. Ответственность рассматривается рядом исследователей как одно из свойств, характеризующих направленность личности; она влияет на процесс и результаты профессиональной деятельности, прежде всего, через отношение к своим рабочим обязанностям и к своим профессиональным качествам.

Развитие профессионально важных качеств структуры личности имеет неравномерный характер. Активность этого процесса зависит оттого, на каком этапе освоения профессии находится индивид.

Слово «профессионализм» может использоваться в нескольких смыслах. Когда говорят, что эта работа требует профессионализма, имеют в виду нормативные требования к личности человека. В этом смысле профессионализм - совокупность знаний, умений, навыков, необходимых для успешной профессиональной деятельности. А когда используют выражение «данному человеку присущ профессионализм», то в это выражение вкладывается другой смысл. Здесь речь идет о том, что специалисту присущ необходимый нормативный набор психических качеств и профессионализм является характеристикой личности человека.

А.К. Маркова выделяет две стороны профессионализма:

-состояние мотивационной сферы профессиональной деятельности человека, то есть то, какие мотивы побуждают человека, какой смысл имеет в его жизни профессиональная деятельность, какие цели он лично стремится достичь, насколько он удовлетворен трудом и т.д.;

-состояние операционной сферы профессиональной деятельности человека, то есть каким образом, с помощью каких приемов он достигает поставленных целей, какие технологии и средства использует - знания, мыслительные операции, способности [6, с.36].

Т.Л. Ядрышникова отмечает следующие критерии профессионализма [7]: психологически обоснованный выбор профессии; профессиональное самоопределение; высокие показатели деятельности; мастерство - наивысший уровень овладения операциональной стороной деятельности; творческий подход к ней; наличие индивидуального стиля.

В настоящее время в психолого-педагогической литературе нет однозначного подхода к определению понятия «профессионализм деятельности». Некоторые ученые ставят знак равенства между понятиями «профессионализм» и «мастерство». Одни, например, СИ. Иванова, считают их синонимами, другие полагают, что профессионализм -определенный уровень сформированности мастерства, третьи ставят его в один ряд с понятиями «самообразование» и «самовоспитание», четвертые отождествляют с готовностью и самосовершенствованием.

Наиболее близко к понятию «реальный профессионализм» подходит понятие «компетентность», характеризующее индивидуальную степень соответствия требованиям профессии. В современных работах под компетентностью понимается сочетание психических качеств или психическое состояние, при котором человек действует самостоятельно и ответственно (действенная компетентность), обладает способностями и умением выполнять определенные функции.

В психолого-педагогической литературе в понятие компетентности включаются, помимо общей совокупности знаний, знание возможных последствий, конкретного способа воздействий, уровень умения и опыт его практического использования. Общим для различных точек зрения является рассмотрение знаний специалиста в качестве потенциала, научно-практического багажа, которым он располагает и который может быть реализован лишь при условии дополнительных факторов. Следовательно, компетентность - это не только наличие знаний и опыта, но и умение правильно распорядиться ими при исполнении своих функций .

Список использованной литературы

1. Деркач А. А. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма. М.: РАГС, 1993. - 23 с.
2. Шадриков В.Д. Психология деятельности и способности человека. М.: Логос, 1996. - 320 с
3. Зимняя И. А. Функционально-ролевой репертуар и методы социальной работы // Российский журнал социальной работы. 1996. -№ 1.-С. 5-12.
4. Бодалев А. А. Личность и общение. М. : Международная педагогическая академия, 1995. - 328 с.
5. Кузьмина Н. В. Проблемы подготовки специалистов в вузах / Проблемы профессионального отбора и профессиональной подготовки специалистов в вузах. Л.: Знание, 1970. - С. 47-61.
6. Маркова А. К. Психология профессионализма. -М.: Знание, 1996.-308 с.
7. Ядрышникова Т. П. Психологический анализ профессионального становления мастерства ПТУ : дис. .канд. пед. наук. М., 1987. - 23 с.

ОӘЖ 654:004.738.5

Жумаханова Д.А., Балтабекова М.М.
Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, Семей қ.
aizekanur@mail.ru
baltabekov@mail.ru

WEB-САЙТТАРДЫ ҚҰРУ ЖӘНЕ СҮЙЕМЕЛДЕУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Ақпараттық технологиялардың дамуы күннен күнге артуына байланысты сайттардың қажеттілігі де артуда. Сайттардың көмегімен бүкіләлемдік глобальды желіде тиісті ақпаратты көрнекі түрде, түсінікті де, қажетті түрде ойдағыдай безендіріп алу-беру жұмыстары, әртүрлі қажеттіліктерді қанағаттандыру жұмыстары тиімді түрде іске асырылады.

Түйін сөздер. *Интернет, телекоммуникация, телекоммуникациялық технологиялардың техникалық және бағдарламалық құралдары, сайт, желілік телекоммуникациялық технологиялар,HTML.*

В связи с тем, что развитие информационных технологий с каждым днем увеличивается потребность сайтов. С помощью сайтов эффективно осуществляется работа по визуальному, понятному и нужному оформлению соответствующей информации в глобальной сети, удовлетворению различных потребностей.

Ключевые слова. *Интернет, телекоммуникации, технические и программные средства телекоммуникационных технологий, сетевые телекоммуникационные технологии, сайты*

Due to the fact that the development of information technology increases every day the need for sites. With the help of sites, work is effectively carried out on the visual, understandable and necessary design of relevant information on the global network, site.

Keywords. *Internet, telecommunications, hardware and software of telecommunication technologies, network telecommunication technologies, websites*

Web-сайттарды құру үшін көп көмек көрсететін құралдардың бірі HTML тілі ең қарапайым орта болып саналады. Онымен танысу, жұмыс істеу кезінде аса кәсіпқойлық талап етілмейді. Жұмыста осы тіл туралы кеңінен ақпараттар келтірілді. Сайттарды құрудың тегтері қарастырылды.

Web-сайттарды құру құралдарының бірі FrontPage программасы оффистік пакеттер құрамына енгізілген. Оның бұл ерекшелігі - арнаулы білімі жоқ қолданушылардың да осы программа арқылы сайт ұйымдастыру машықтарына бейімделуін талап ететін факторлардың бірі. Себебі кез келген жұмыс орнында оффистік пакетпен жұмыс істеу дағдылары болуы - кадрлардың жұмысқа орналасуының қажетті шарттарының бірі және жұмыстың жемісті болуының басты көрсеткіші. Microsoft FrontPage пакеті Web–түйіндерді өңдеуде және ұйымдастыруда және ары қарайғы олардың мазмұнын Internet және Intranet желілерінде жариялауда толық мүмкіндік береді.

Сондықтан сайттарды құра білу қоғам ағысымен қатар жүзу болып саналады. Кез келген қолданушы сайттарды өз тірлігінде қажетінше қолдану арқылы өзінің мақсаттарын іске асырады. Сайттарды коммерциялық жұмыстар ұйымдастыруда, жарнамалық жұмыстарды таратуда, оқу-білім жүйесінің істерін жүргізуде және тағы басқа толып жатқан мақсаттарды іске асыруда қолдана білу – компьютерлік мәдениеттілікті, білімділікті, іскерлікті көрсетеді.[1]

Қазіргі ғасыр - ақпарат ғасыры болғандықтан, ақпаратты тасымалдау, өңдеу, қорғау мәселелері өте өзекті болып тұр. Ал қазіргі уақытта ақпараттың қайнар көзі – интернет болғандықтан, желідегі ақпараттың рөлі өте зор. Бұдан келіп шығатыны, желіде жұмыс істейтін қосымшаларға деген талаптардың өсуі, яғни мұндай қосымшалар қауіпсіздік жағынан да, жылдамдық жағынан да, интерактивтілігі жағынан да жоғары деңгейде болуы керек. Осындай Web - қосымшалар жасауға мүмкіндік беретін технологиялық программалау тілдерінің фавориті, Microsoft компаниясының өнімі – JavaScript.

Аталған мүмкіндіктерді бүкіл дүние жүзінде әрбір компания, фирма, коммерциялық ұйымдар, білім ордалары, экономикалық маңызы зор нысандар, заң орындары, жеке серіктестіктер, акционерлік қоғамдар, бірлестіктер өз жұмыс орындарын жариялы түрде, интерактивті, тиімді басқару үшін қолдануда.

Интерактивті, жариялы түрде жұмысты жүргізу тиімді. Себебі жарнамалық маңызы бар сайттарды қолдану арқылы клиенттермен тығыз байланыс орната алады және әрбір компания өзінің ұсынатын тауар түрлерімен халықты таныстыру арқылы көп табыс көзін аша алады.[3]

Ақпараттық технологиялардың дамуы күннен күнге артуына байланысты сайттардың қажеттілігі де артуда. Сайттардың көмегімен бүкіләлемдік глобальды желіде тиісті ақпаратты көрнекі түрде, түсінікті де, қажетті түрде ойдағыдай безендіріп алу-беру жұмыстары, әртүрлі қажеттіліктерді қанағаттандыру жұмыстары тиімді түрде іске асырылады. Сондықтан сайттарды құра білу қоғам ағысымен қатар жүзу болып саналады. Кез келген

қолданушы сайттарды өз тірлігінде қажетінше қолдану арқылы өзінің мақсаттарын іске асырады. Сайттарды коммерциялық жұмыстар ұйымдастыруда, жарнамалық жұмыстарды таратуда, оқу-білім жүйесінің істерін жүргізуде және тағы басқа толып жатқан мақсаттарды іске асыруда қолдана білу – компьютерлік мәдениеттілікті, білімділікті, іскерлікті көрсетеді.

Сайт мәліметтерді интерактивті түрде беру құралы. Әрбір сайттың алғашқы беті-титулдық беті болады, ал онда сайттың негізгі тарауларына (Web-беттерге) гиперсілтеме бар. Гиперсілтеме сайт ішінде еркін саяхаттауға мүмкіндік береді. Сайттың интерактивтілігін формалар (қалыптар), яғни анкеталар, тіркелу қамтамасыз етеді. Web-сайттар әдетте мультимедиалық болады, яғни оның мазмұнында мәтіннен басқа суреттер, анимация, дыбыстық және видео ақпараттар болуы мүмкін. Сондай-ақ, Web-беттерде жылжымалы объектілер де болуы мүмкін. Жылжымалы объектілер JAVA- аплеттерді, ActiveX-тің басқару элементтерін қолданып құрылады.[7]

Осыған дейін JavaScript тілі тек қазіргі заманға сай Web-қосымшалар жасаудың жаңа әдісі ғана емес, сонымен қатар, скрипттер деп аталатын көпқабатты, орасан зор стратегия екені туралы жазылған. JavaScript тілі - сценарий тілдерді, қосымшаларды интеграциялаудың жаңа философиясын, компоненттерге және жаңартуларға жаңа көзқарасты, сонымен қатар, қателіктерді өңдеуден бастап XML құжаттарды талдауға дейінгі іс-әрекеттерге мүмкіндік беретін ортақ класстар кітапханасының компоненттерін қамтитын платформа компоненттерінің бірі ғана. Қауіпсіздік мәселесі де ескерілген. Қарастырылмаған тақырыптар ішінде Web-сервистер жасау және т.б. толып жатыр. Бірақ бұл мәселелер нағыз мамандардың ісі. Мен алдағы уақытта осы тақырып бойынша өз білімімді кеңейте бермекпін. Ал қолданушының бұл программалау элементтерін білмегені жағдайында қарапайым Html, FrontPage программаларын қолдануына да болады. Сайтты қай құралмен құрастырса да сайттарды тіркеу ортасы аса мән бермейді, мәселе – құрылған сайттың қаншалықты актуальды ақпарат беретіндігінде.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Бөрібаев Б.Б., Мадьярова Г.А. Web – технологиялар. – Алматы, 2011ж.
2. Гаевский А.Ю., Романовский В.А. Создание Web-страниц и Web-сайтов. –Москва.: Технолоджи-3000, 2008г. -464с.
3. Хеслон Б., Бадник Л. HTML с самого начала / Пер. с англ. СПб: Питер, 2001. 416 с.
4. Балафанов Е.Қ., Бөрібаев Б., Дүзбаева Р.М., Мамырбек Ғ.Б. Интернетке кіріспе: «Бүкілдүниежүзілік өрмек»: әдістемелік құрал. –Алматы.: ЖТИ, 2004. -24 б.
5. Кадырова А.С. Основы создания Web-страниц. –Усть-Каменогорск.: Издательство ВКГУ, 2001 г.
6. Семенов Ю.А. Протоколы и ресурсы Internet. М.: Радио и связь, 2000.
7. Симонович С, Евсеев Г. Новейший самоучитель по работе в Интернете. –М.:Десс Ком, 2000. -528 с.

ОӘЖ 004.942

Кенжеғазин Д.К.

1 – курс магистанты Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті

Семей қ.,

СЫМСЫЗ ЖЕЛІЛЕРДІ МАТЕМАТИКАЛЫҚ МОДЕЛЬДЕУДІҢ ТӘСІЛДЕРІ

Мақалада модель түсінігі және модель түрлерінің жіктелуі қарастырылған. Сонымен қатар сымсыз желілерді қолдану тәсілдері сипатталып көрсетілген. Сымсыз желілердің тәсілдеріне арналған модельдеудің негізгі кезеңдері есептің қойылу шарты мен мақсатына қарай анықталатыны туралы жазылған.

Түйін сөздер: *сымсыз желі, математикалық модель, модельді шешу әдістері, модельдердің жіктелуі.*

В статье изложена концепция моделирования и классификации типов моделей. Также описано, как пользоваться беспроводными сетями. Основные этапы моделирования для беспроводных сетей основаны на условиях и целях отчета.

Ключевые слова: *беспроводная сеть, математическая модель, методы решения моделей, классификация моделей.*

The article describes the concept of modeling and classification of model types. It also describes how to use wireless networks. The main stages of modeling for wireless networks are based on the conditions and objectives of the report.

Keywords:*wireless network, mathematical model, methods of solution of models, classification of models.*

Модель – көрнекі түрде жазбаша жоспар, сызба ретінде жасалуы мүмкін. Мұндай модель барлық уақытта біздің ойымызда бейнеленетін прототип пайда болғанға дейін жасалады. Бір объект үшін әр түрлі модель жасалуы мүмкін. Модельдің жасалуы зерттеу мақсатына және прототип жөнінде жинақталған мәліметтердің көлеміне тәуелді болады. Мысалы, жуық арада басқа қалаға қыдырып баратын болдық делік. Ол қала туралы өзіміз білетін мәліметтерді жинақтап, ойымызды қорытып, қиялымызда сол қаланың моделін жасай бастаймыз.

Мұндағы мақсатымыз – басқа қаламен танысу. Қаланы аралап келгеннен соң, толық мәлімет алғандықтан, ойымыздағы модель өзгеруі мүмкін. Ал сол қаланың сеулетші жасаған моделі мүлде өзгеше болады. Өйткені, оның мақсаты – үйлер мен ғимараттардың үйлесімді орналасуы, құрылысы және оларды көркейтіп қайта жаңарту болып табылады. [1, 2б]

Бір түпнұсқаға бірнеше модельдер сәйкес келуі мүмкін. Модельдерді қасиеттеріне қарай мынадай топтарға жіктейді:

1. Қолдану аймағы.
2. Модельде уақыт факторын ескеру.
3. Білім саласына қарай топтау.
4. Модельді көрсету тәсіліне қарай топтау.

Қолдану аймағына қарай модель не үшін және қандай мақсатқа қолданылады деген сұраққа жауап беру мақсатында оқу, тәжірбиелік, ғылыми-техникалық, ойын, имитациялық тәрізді топтарға жіктеледі. Оқу моделі – көрнекі оқу құралдары, әр түрлі машықтандырушы, үйретуші программалар түрінде болуы мүмкін.

Тәжірбиелік модель – жобалау объектісінің кішірейтілген немесе өте майда объектілер үшін олардың үлкейтілген көшірмесі болып табылады.

Ғылыми-техникалық модельдер – процесстер мен құбылыстарды зерттеу мақсатында құрылады. Оған мысал ретінде электрондардың жылдамдығын үдеткіш – синхротрон, найзағайдың разрядын бақылаушы құрал және теледидар тексеруге арналған стендтерді айтуға болады.

Ойын модельдеріне - әскери, экономикалық, спорттық ойындар жатады. Бұл модельдер әр түрлі жағдайда объектіні бақылауға жаттықтырады. Ойын модельдері адамдарға әр түрлі жағдайда психологиялық көмек көрсетеді.

Имитациялық модель – шын мәніндегі нақты объектіні өте жоғары дәлдікпен бейнелей алады. Тәжірбие нақты объектіні зерттеу, бағалау мақсатында бірнеше рет қайталанады немесе бір мезгілде әр түрлі жағдайда бірнеше ұқсас объектілермен қатар жүргізіледі. Дұрыс шешім таңдаудың мұндай тәсілі байқау және қатенің әдісі деп аталады.

Модельді уақыт факторына байланысты динамикалық және статистикалық деп екі топқа жіктеуге болады.

Статистикалық модель деп объект жөнінде алынған ақпараттың белгілі бір уақыт бөлігіндегі үзіндісін айтуға болады.

Динамикалық модель – уақыт барысындағы объектінің қасиеттерінің өзгерісін көрсету мүмкіндігін береді.

Модельдерді көрсетілу әдісіне қарай материалдық және ақпараттық болып екі топқа жіктеледі.

Материалдық модельді басқа сөзбен заттық немесе физикалық деп айтуға болады. Олар түпнұсқаның геометриялық және физикалық қасиеттерін көрсетеді. Материалдық модельдердің қарапайым мысалдарына балалар ойыншықтарын алуға болады.

Ақпараттық модельді қолмен ұстап, көзбен көре алмаймыз. Себебі, олар тек ақпараттарға ғана құрылады. Мұндай модельдер қоршаған ортаны ақпараттық жағынан зерттеуге мүмкіндік береді. Ақпараттық модель дегеніміз – объектінің, процесстің, құбылыстың қасиеттері мен күйін сипаттайтын ақпарат жиынтығын және сыртқы әлеммен өзара байланыс болып табылады.

Ақпараттық модельге вербальдік модель жатады. Вербальдік модель дегеніміз – ойша немесе әңгіме түрінде жасалған ақпараттық модель.

Таңбалық модель деп арнайы таңбалармен, яғни кез келген жасанды тіл құралдарымен көрсетілген ақпараттық модельді айтады.

Геометриялық модель – графикалық пішіндер мен көлемді конструкциялар.

Ауызша модель – иллюстрацияны пайдаланып, ауызша және жазбаша сипаттаулар.

Математикалық модель – объект немесе процесстің әр түрлі параметрлерінің байланысын көрсететін математикалық формулалар.

Құрылымдық модельдер – схема, графиктер мен кестелер т.б.

Логикалық модель – ой қорытындысы мен шарттарды талдау негізге алынған іс-әрекеттерді таңдаудың әр түрлі нұсқалары көрсетілген модельдер.

Арнайы модельдер – ноталар, химиялық формулалар.

Кез келген жұмысты қолға алмас бұрын, берілгені мен соңғы нәтиже және орындалатын іс-әрекет кезеңдерін айқындап алу қажет. Модельдеу кезінде бастапқы зерттелетін объект – прототип болады. Модельдеудің соңғы кезеңі шешім қабылдау болып табылады. Модельдеу арқылы зерттелген модельдің жаңа объектісін құруға, бар объектіні жақсартуға немесе қосымша ақпарат алуға болады. Модельдеудің негізгі кезеңдері есептің қойылу шарты мен мақсатына қарай анықталады. [5, 3б]

1-кезең. Есептің қойылымы. Бұл кезеңде берілген бастапқы мәліметтермен қатар мақсатын анықтау және объектіні немесе процесті талдау анық көрсетілуі қажет.

2-кезең. Модель құру. Ақпараттық модель. Бұл кезеңде элементар объектілердің қасиеттері, күйі және басқа да ерекшеліктері кез келген пішінде, яғни ауызша түрде, схема немесе кесте арқылы да анықталады. Бастапқы объектіні құрайтын элементар объектілер жөнінде толық мағлұмат, яғни ақпараттық модель жасалады. Бұл кезең модель құрудың бастапқы бөлімі болып саналады.

3-кезең. Компьютерлік эксперимент. Жаңа конструкторлық жұмыс, техникалық шешімдерді өндірісте пайдалану және жаңа идеяларды тексеру үшін эксперимент жасау қажет. Компьютерлік тәжірбие жүргізу екі кезеңнен тұрады: модельдеу жоспарын құру және модельдеу технологиясы. Модельдеу жоспары модельмен жасалатын жұмыстың ретін анық көрсетуі қажет. Модельдеу технологиясы дегеніміз – пайдаланушы адамның компьютерлік модельмен орындайтын мақсатты іс-әрекеттерінің жинағы.

4-кезең. Модельдеу нәтижесін талдау. Модельдеудің соңғы мақсаты – шешім қабылдау болып табылады. Модельдеу нәтижесін талдау шешуші кезең болып табылады. Себебі, бұдан кейін модельдеуді жалғастыру немесе тоқтату керек. Егер қате жіберілсе, модельдеуді қайта қарап, алдыңғы кезеңге қайта оралу қажет. Бұл процесс модельдеу мақсатына сай болғанға дейін қайталана береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Олифер В.Г., Олифер Н.А. Компьютерные сети. – СПб: Питер, 2000.
2. Киреичев В.М., Самойленко С.И., Щербо В.К. Стандарты по локальной вычислительной сети. - М, Радио и связь, 2010.
3. Дженнингс Ф. Практическая передача данных: модемы, сети и протоколы. - М., Мир, 2011.
4. Челлис Дж., Перкинс Ч., Стриб М. Основы построения сетей. - М., Лори, 1998.
5. Н.Олифер, В.Олифер. Базовые технологии локальных сетей http://citforum.ru/nets/protocols2/index.shtml
6. Б. М. Каган. Электронные вычислительные машины и системы. http://www.elek.oglib.ru/bgl/1392.html
7. Курс «Cisco Internetworking technology overview». http://faq-cisco.ru/sylki/ekhnicheskaja-dokumentacija-na-russkom-jazyke/index.html
8. Н. Олифер, В. Олифер. Высокоскоростные технологии ЛВС. http://soft-best.ws/1158569165-olifer-kompjuternye-seti.-principy-tekhnologii.html
9. Спирин А. А. Введение в технику волоконно-оптических сетей. http://citforum.ru/nets/optic/optic1.shtml
10. Википедия «беспроводные локальные сети»

УДК: 004.4

Канагатова Д.Б.

4 курс студенті, Семей қаласының Шәкәрім атындағымемлекеттік университеті, Семей қ.

ОЛИМПИАДАЛЫҚ БАҒДАРЛАМАЛАУҒА ДАЙЫНДАУ ЖҮЙЕСІН ҚҰРУ КЕЗЕҢДЕРІ

Олимпиадаға дайындық түрлі оқулықтар, бағдарламалар, веб-сайттар арқылы жүргізілуі мүмкін. Менің дипломдық жұмысым информатика пәні бойынша оқушыларды олимпиадаға дайындауға арналған қазақ тіліндегі сайт болып табылады. Қазіргі кезде сайт арқылы дайындалу өте жиі кездеседі. Себебі ол ынғайлы, бәріне ортақ және қолжетімді. Бала өз бетімен де, мұғаліммен де дайындала алады.

Түйін сөздер: *ақпараттық жүйе, мәліметтер қоры, веб сервер, виртуалды хост.*

Подготовка к Олимпиаде может проводиться через различные учебники, программы, веб-сайты. Моя дипломная работа является сайтом на казахском языке для подготовки учащихся к олимпиаде по информатике. В настоящее время подготовка через сайт очень часто встречается. Потому что он удобен, общий и доступный для всех. Учащийся может подготовиться как самостоятельно, так и с учителем.

Ключевые слова: *информационная система. база данных,. веб-сервер, виртуальный хост.*

Preparation for the Olympiad can be carried out through various textbooks, programs, websites. My thesis is a site in the Kazakh language to prepare students for the Olympiad in computer science. Currently, training through the site is very common. Because it is convenient, common and accessible to all. The student can prepare both independently and with the teacher.

Key words: *information system. data base., web server, virtual host.*

Ақпараттық жүйені құру кезінде :

- Apache HTTP веб серверін;
- MySQL мәліметтер қорын;
- PHP программалау тілін қолдандым.

Apache HTTP веб сервері – тегін веб сервер. Apache кросс-платформалық бағдарламалық қамтамасыз ету болып табылады, Linux, BSD, Mac OS, Microsoft Windows, Novell NetWare, BeOS операциялық жүйелерін қолдайды.Apache негізгі артықшылықтары-конфигурацияның сенімділігі мен икемділігі. Ол деректерді ұсыну үшін сыртқы модульдерді қосуға, пайдаланушыларды аутентификациялау үшін ДҚБЖ пайдалануға, қате туралы хабарларды өзгертуге және т.б. мүмкіндік береді. IPv6 қолдайды.

Apache ядросы конфигурациялық файлдарды өңдеу, HTTP протоколы және модульдерді жүктеу жүйесі сияқты негізгі функционалдық мүмкіндіктерді қамтиды. Ядро (модульдерге қарағанда) үшінші тарап бағдарламашыларының қатысуынсыз Apache Software Foundation толық әзірленеді.

Теориялық ядро apache модульдерсіз таза түрде жұмыс істей алады. Алайда мұндай шешімнің функционалдығы өте шектеулі.

Apache ядросы Си бағдарламалау тілінде толық жазылған.

Apache HTTP Server модульді қолдайды. Әртүрлі функцияларды орындайтын 500-ден астам модуль бар. Олардың бір бөлігін Apache Software Foundation командасы әзірлейді, бірақ негізгі саны — жеке open source-әзірлеушілер.

Модульдер компиляция кезінде сервер құрамына қосылып, конфигурациялық файл директивалары арқылы динамикалық жүктелуі мүмкін.

Модульдерде мынадай заттар жүзеге асырылады:

- Бағдарламалау тілдерін қолдау;
- Функцияларды қосу;
- Қателерді түзету немесе негізгі функцияларды түрлендіру;
- Қауіпсіздікті күшейту.

ISPmanager және VDSmanager басқару панелдері сияқты веб-қолданбалардың бөлігі Apache модулі түрінде іске асырылған.

Виртуалды хост механизмі

Apache виртуалды хостердің кірістірілген механизмі бар. Ол бір IP-адресте көптеген сайттарға (домендік атауларға) толық қызмет көрсетуге мүмкіндік береді, олардың әрқайсысы үшін өз мазмұнын көрсетеді.

Әрбір виртуалды хост үшін өз ядро мен модульдер параметрлерін көрсетуге, барлық сайтқа немесе жеке файлдарға қатынауды шектеуге болады. Кейбір MPM, мысалы Apache-ITK, uid және guid жеке идентификаторлары бар әрбір виртуалды хост үшін httpd процесін іске қосуға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, әрбір виртуалды хост үшін сервер ресурстарын (CPU, RAM, трафик) есепке алуға және шектеуге мүмкіндік беретін модульдер бар.

phpMyAdmin - PHP-де жазылған, MySQL-ді веб-сайт арқылы басқаруға арналған еркін бағдарламалық құрал. phpMyAdmin MySQL және MariaDB жүйесінде операциялардың кең ауқымын қолдайды. Жиі пайдаланылатын операциялар (дерекқорларды, кестелерді, бағандарды, қатынастарды, индекстерді, пайдаланушыларды, рұқсаттарды және т.б. басқаруға болады) пайдаланушы интерфейсі арқылы орындалады, алайда кез-келген SQL нұсқауын тікелей орындауға мүмкіндігі бар.

Құрған ақпараттық жүйені іске асыру үшін XAMPP контроллерін іске қосып, MySQL және Apache модуліне старт батырмасын басу керек (Сурет 1).

Ақпараттық жүйе "bagkz" сайты деп аталады. Сайтты жасау үшін php бағдарламалау тілінде MVC конструкциялық шаблоны қолданылды. Ал мәліметтер қорын сақтау үшін MYSQL реляцияланған мәліметтер қоры жүйесі қолданылды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Любимский Э.З. Программирование, Э.З. Любимский, В.В.Мартынюк, Н.П. Трифонов, М.: Наука, 2010.-45б.
2. Дейт К.Дж. Введение в системы баз данных, К.Дж Дейт. – 6-е изд. –М., СПб., Киев, Изд.дом Вильямс, 2008.-38с.
3. Әбдікәрімов Б. Ақпараттық технологиялар – білім беру кеңістігінде, Б.Әбдікәрімов, Қазақстан мектебі.-2006.- №5.-11б.
4. Хансен Г. Базы данных: разработка и управление, Г. Хансен, Дж Хансен, М : Пер с англ. –М: ЗАО “Изд-во БИНОМ”. 2009.-12с.
5. Каратыгин С. Базы данных: простейшие средства обработки информации, электронные таблицы, системы управления базами данных, С. Каратыгин, А.Тихонов , В. Долголаптев, В 2-х томах. – М.:Мир, 2005.-56с.

UDC 659.127.4

Mukhamedenov E.A.

master student, Kazakh Humanitarian-Law Innovative University, Semey

e-mail: eldargeo@gmail.com

RESEARCH FACTORS OF FORMATION OF DEMAND FOR GOODS (SERVICES) AND DEVELOPMENT OF RECOMMENDATIONS ON ITS PROMOTION

Мақаладанарықтықэкономикадағытауарларменқызметтергетұтынушылықсұраныстыңқалыптасуынаық палететінфакторларанықталып, талданады, механизмдіискеасыратынұйымдастырушылықжәнеэкономикалықәдістерталқыланады. Тұтынушығабаға, преференциялар, тұтынушылардыңтабысыжәнет.б. сияқтыфакторлардыңәсерінанықтау,

негізіненкөптегентауарларменқызметтергесұраныстықозғайтыннегізгіфакторлардыңарасындаіріктеу. Тұтынушыларсұранысынынталандыружөніндегіұсыныстардықарастырады.

Түйінсөздер:*Тауарларменқызметтергедегенсұраныстың, сұранысты ынталандырубойыншаұсыныстардықозғайтынфакторлар*

В статье выявляются и анализируется факторы влияющие на формирования спроса потребителей на товары и услуги в условиях рыночной экономики, рассматриваются организационные и экономические методы, приводящие механизм в действие. Определение влияния на потребителя таких факторов, как цена, предпочтения, доход потребителей, и др., выделение среди множества факторов основных, преимущественно влияющих на спрос товаров и услуг. Расматриваются рекомендации по стимулированию спроса потребителей.

Ключевые слова: *Факторы влияющие на спрос товаров и услуг, рекомендации по стимулированию спроса*

The paper identifies and analyzes the factors influencing the formation of consumer demand for goods and services in a market economy, discusses organizational and economic methods that bring the mechanism into action. Determination of the influence on the consumer of such factors as price, preferences, income of consumers, etc., the selection among the many factors of the main, mainly affecting the demand for goods and services. Considers recommendations to stimulate consumer demand.

Key words: *Factors affecting the demand for goods and services, recommendations to stimulate demand*

Demand factors

Consider the main components that consumers are guided by, shopping in the markets and in stores:

The price of the product. For demand, the price of a product or service is almost always the deciding factor. With other things being equal, the magnitude of the demand for goods is inversely proportional to the price - buyers are willing and able to purchase more at low, not at high prices. In cases when the goods are discounted or put up for sale, or buyers and sellers bargain as usual, the real amount paid, or the price of the transaction, but not the asking price, serves as a reliable measure of the price.

Product quality. Consumers are usually interested in the quality of the product, especially when compared to the qualities of competing models or substitute products. The key characteristics of the product are its quality, specifications, warranty, conditions for purchasing on credit, convenience, style and design, after-sales service and general utility. Generally speaking, the demand for goods is higher, if the goods have the qualities that the consumer is looking for. It cannot be said that the quality of goods of one industry, produced by different companies, is almost the same. Since the quality of goods is different, and there are tangible gaps in the prices of goods, almost the same functions. The demand for one model or brand largely depends on how the consumer assesses its quality compared with the qualities of competing models and brands. Competitors, as usual, advertise the quality of their products under the pretext of informing consumers, in fact striving to convince consumers that the quality of their products is higher.

Tastes and preferences of consumers. The relationship of consumer tastes with demand is obvious. If the desire of consumers to purchase a product or service decreases, then the demand decreases. Strengthening the desire of consumers increases their willingness to pay a higher price for a product or to purchase it in large quantities. Needless to say, consumer tastes and preferences are subject to change, sometimes gradual, sometimes fast. The emergence of new and better products, changes in lifestyle and life values, new information on the impact of products on health and safety - all this determines whether the product will go out of fashion or not. The change in the level of advertising of goods, the change in one way or another of advertising of competing models and related products, the number and convenience of placing stores - these are just a few of the factors that can lead to an increase or decrease in demand for goods.

Income consumers. It is clear that consumer income influences market demand. Just wanting to buy is not enough. The consumer must be able to pay for the desired product. The higher the consumer income and the purchasing power, the greater the demand for goods in general and some products in particular. Only in the case of lower goods, the increase in revenue will be accompanied by a decrease in demand.

Prices for related products. Since there is interdependence between products, the prices of related products are important demand variables. In the case of substitute products, comparing the price of a single product with the price of a competing product can have a strong influence on consumer choice. The fact that one beer is cheaper than another will certainly affect the consumer choice of some buyers. In the case of supplementary goods that are purchased jointly, it is clear that the role is played by the price of each commodity. If the price of a golf lawn jumps 50%, the demand for golf balls is likely to fall. If the cost of electricity increases significantly, in the summer people will try to use electrical appliances more economically.

Consumer expectations. The volume of purchases is influenced by consumer expectations regarding future prices, the size of their income and the availability of goods. If buyers believe that the price of the desired product will soon increase, in order to avoid unnecessary costs in the future, they may wish to purchase this product today. Similarly, we can talk about the expectation of future income. Some consumers may purchase goods on credit today to pay for it when their income increases. Waiting for a recession or loss of work will lead to a decrease in demand for the product or even

to refuse to purchase it further. If consumers expect that in the near future the goods may disappear or turn out to be in short supply, then this will induce them to increase the current value of demand.

The number of consumers and the frequency of purchases. Since the market demand for goods is formed as the sum of the individual demands of consumers, it is clear that it will be influenced by the number of potential buyers, as well as the frequency with which they buy this product.

Trademark. In the theory of consumer utility, a situation is always considered, in which the premise is the argument that consumer behavior consists of a steady stream of rational calculations, by means of which consumers consider all possible combines

Trademark. In consumer utility theory, a situation is always considered in which the premise is that the consumer behavior consists of a steady stream of rational calculations, by which consumers consider all possible combinations of purchases, evaluate the utility and choose the option with the highest utility. Such attributes of consumer behavior as habit, caprice, impulse, inertia and resistance to change practically disappear from consideration. Although most often purchases are made for these latter reasons, I mean goods that are bought quite often and do not occupy a significant place in the budget of buyers, such as cigarettes or hygiene items. Here the trademark of the product and advertising play a big role.

Advertising. Advertising and sales promotion can influence consumer choice by providing consumers with true or misleading information that affects their preferences. The importance of advertising for the study of consumer behavior is that it demonstrates the way in which sellers try to change consumer tastes and preferences in their favor. Many buyers believe that they are purchasing goods and services without paying attention to advertising, for example, switching an advertising pause while watching TV or in any other cases, although almost 40 people out of about 50 people I believe firmly believe that advertising of goods and services is necessary and what's more, advertising plays a decisive role in the decisions to buy one or another good.

Demand for individual products may also depend on non-economic factors. For example, the demand for boots and shovels depends on the weather. Finally, the demand for goods depends on the number of foreigners who are able and willing to purchase goods. Income and preferences for certain types of products are correlated with age. It is clear that the higher the birth rate, the more children among the population, the higher the demand for goods and services that are focused on meeting the needs of children, such as diapers and baby clothes, toys, school supplies, pediatricians, etc. On the other hand, the demand for goods and services to provide home leisure and recreation may increase with an increase in the number of elderly people. If a larger number of older people retire, the demand for goods and services related to leisure activities increases. People associated with business, carefully study and analyze changes in the age structure of the population in order to try to predict changes in the demand of the population.

Another important factor in determining demand is the size of the household, depending on the number of people living together, the number of children in the family, the number of marriages and divorces. For example, the tendency to reduce family size will lead to an increase in demand for apartments in apartment buildings and a reduction in demand for individual houses.

Increasing the number of people living alone may mean an increase in demand for ready-to-eat food.

Age structure of the population. As mentioned above, market demand depends on all factors of individual demand. Moreover, the population and its age structure are also the most important factors affecting market demand. The desire and ability of consumers to buy individual goods also depends on how income is distributed among the demographic groups of the population. For example, if the income of people over 65 increases relative to the age group from 25 to 35, we should expect an increase in demand for goods and services preferred by older people (for example, medical care) relative to the demand for goods preferred by young people.

Surveys show that young families are more likely to borrow and spend most of their income than older families.

Young families tend to spend most of their income on purchasing durable goods, including cars, furniture, household items. With an increase in the share of income earned by this young part of the population, there is a tendency towards an increase in the demand for these goods.

All of the above factors are considered to be the “main” determinants that form the final market demand. But there are also other variables that complement the current situation. For example, there is a difference in the consumer's perception of a product as a “luxury” or “first necessity” item. Although the idea of a product as a luxury or first-class item depends on the individual lifestyle and value scale, the demand for these goods differs depending on price changes, the degree of decline in the economy, interest rates and credit availability, frequency of purchases. The aspect of luxury - the need for shopping is influenced by factors of culture and lifestyle (who buys what and with what degree of urgency), plays an important role in the purchaser's budget.

He also puts on the agenda considerations about the ability of consumers to postpone their purchases due to changed economic conditions.

The demand for a product can be derived from the demand for other goods, and such demand is called derived demand. For example, the demand for steel can be derived from the demand for steel products or products for the production of which steel is used. The demand for newsprint is derived from the demand for newspapers. With derivative demand, as is the case with the demand for production equipment, you can get important information by studying consumer habits and other characteristics of useful users.

The key factor determining the volume and potential of sales, especially for durable goods, is the factor of market saturation with this product. For example, the demand for refrigerators is significantly limited, because today they are available in more than 95% of households, the same applies to household appliances such as gas stoves and washing machines. The limited demand for high saturation products has led manufacturers of durable goods to implement a “planned aging” policy, the essence of which is that goods are periodically updated by adding new qualities, and consumers are being urged to increase the frequency of purchases in order to replace worn out or "obsolete models."

The purchasing power of goods that are usually purchased on credit (for example, household appliances, cars, apartments) is seriously affected by the factors of consumer debt and bank interest rates. These factors may have a greater impact on demand than current cash income. The greater the debt-to-income ratio and the higher the interest rates, the less willing the consumer will be to undertake additional obligations associated with the purchase of goods.

There are also many other determinants of demand, but it would be important to note here that for each specific product there is its own set of factors that influence demand in a unique way [1].

Ways to Increase Product Demand

Market demand reflects the intensity with which buyers are willing and willing to pay for goods. Many factors influence the quantity of goods and services acquired by consumers on the market.

The majority of consumers in our country, buying their goods of interest, do not even realize that, besides the desire and need, it forces them to make purchases. They do not even suspect that there are many factors affecting their demand; it is these factors that together determine the final consumer perceptions of the goods being acquired. The market mechanism allows to satisfy only those needs that are expressed through demand. Factors affecting consumer demand are divided into price and non-price.

Driving product demand is a key for earning revenue and profit. These are the typical financial motives of a product reseller that acquires products to resell to customers at a mark-up. The particular methods used to increase product demand vary based on the time frame and current status of your product in the market.

Enhancements

One way to increase product demand is to offer something your market values. Product development and research is the usual process companies use to develop or enhance product offerings. For retail businesses, this often means taking research from focus groups or customer surveys to manufacturers and asking for particular design features and benefits. Over time, iterations of existing products will have greater demand if you enhance them in ways that customers want.

Promotions

The common business function used for the purpose of driving company or product demand is promotions. This is the marketing component where you pay for advertising, use media opportunities with public relations and engage in personal selling activities with prospects and customers. Emphasizing the merits of your product over competing alternatives and explaining its value proposition is key. You can also leverage existing customer relationships with cross-selling to promote a particular product to a loyal customer.

In-Store Demonstrations

A common technique that has become increasingly used in retail businesses is in-store product demonstrations. Food samples have been a mainstay in supermarkets. Electronics retailers offer a number of display products for customers to try when they enter the store. This increases buyer interest and allows a customer to experience a product before purchase. Kitchen and appliance retailers have also made use of in-store product demonstrations.

Price Reductions

While value-oriented or high-end product sellers usually try to optimize opportunities for high-dollar sales, price reductions can drive greater product demand. Discounts, rebates and other sales promotions suggest a better value proposition, because the customer pays less than he would have previously for the same product. This technique is usually used toward the end of a product's life cycle when initial demand wanes and a business wants to clear out remaining inventory.

Generating demand for your product requires much more than simply releasing it onto the market. You need to conduct research, determine what consumers' needs are, establish yourself as a leader in your industry and repeatedly prove your products' worth.

Industry professionals recognize that before, during and after you introduce a new product, there is a lot of legwork to be done to pique consumers' curiosity and get them interested. Here are five things you should be doing:

Pay attention to market research. Your company should aim to figure out what customers need and want through surveys, test groups and feedback on social media and reviews left on your website. If you notice certain issues that keep popping up, there might be a need for a new product to solve the problem [2].

Related:

Produce stellar content. If you're just starting out, your business should promote its new product and prove that it's solving a problem currently plaguing consumers through informative and educational content. Determine your target demographic and do some research to find out where they are active on social media and elsewhere online. Your content should aim to entertain and inform your customers of the value of your products.

Release an explainer video that relates to your business or a humorous video they'll want to share with friends (think Old Spice or Dollar Shave Club's spots), an infographic that educates consumers about a pertinent issue, or a blog post

written by your CEO that contains industry insights. By producing quality content on a regular basis, you'll begin to build trust with your audience and ideally increase sales from this newly established relationship.

Feature customers' reviews. On your website, product pages and elsewhere, you should be featuring customer reviews. Customers are going to trust testimonials from their fellow shoppers. In a survey conducted by Ipsos Open Thinking Exchange, it was found that 78 percent of American customers aged 18 to 64 who shop online consult reviews before purchasing a product.

They won't hesitate to purchase from your competitors if there's a plethora of bad reviews about your products, which is why your employees should be apologetic to any customers who had negative experiences and respond quickly to any feedback that comes up. You also need to track their reviews and analyze them in order to improve products. Rating and review software such as Bazaarvoice, Re-Vu or Gigya will allow you to do just that depending on the size of your business and your budget.

Related:

Give new customers a deal. Another method to get consumers to try your products for the first time is to offer them a discounted or special rate. Initially, customers may not be willing to try out a product at full price. If it's offered at a rate lower than your competitors' -- they just might.

Once customers have received your product and find it useful, they'll likely be inclined to purchase from you again at the regular price. Make sure you're clear that the deal is a one-time offer, because you don't want customers to be discouraged when they decide to shop with you again and find your products priced differently.

Create an exclusive club. Once a person becomes a repeat customer, you'll want to reward them and make them feel appreciated. Create an exclusive club for these loyal customers that gives them access to certain promotions, lets them in on company news and secrets before they're released to the general public, and communicates to them that they're part of the process of perfecting your products. Ask for their opinions and encourage them to take surveys.

Virgin Airlines offers its loyal customers a tier system where they are given more perks including discounts, expedited check in on flights and priority boarding depending upon their status.Boloco, a restaurant chain in New England, encourages customer spending where after every $50 purchase, they get a free menu item.

When attempting to generate customer demand, you have to realize that no one is going to listen until you substantiate your usefulness. Always keep the customers' needs in mind and aim to please [3].

Bibliographic list

1. Important Factors That Influence the Demand of Goods - URL:http://www.economicsdiscussion.net
2. Ways to Increase Product Demand by Neil Kokemuller - URL: https://smallbusiness.chron.com/ways-increase-product-demand-60210.html
3. Strategies for Generating Consumer Demand by Firas Kittaneh - URL:https://www.entrepreneur.com/article/230981

УДК 687.016

Тахирова Ф.Г.
магистрантка 1 курса, Университет «Алматы», г. Алматы
Научные руководители:
***Асанова С.Ж.**.,*
д.т.н., проф., академик, Университет «Алматы», г. Алматы
Фазылбаева Н.Р.
к.т.н. Университет «Алматы», г. Алматы

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭРГОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ «РЕБЕНОК- ОДЕЖДА- ВНЕШНЯЯ СРЕДА» ПРИ ПРОЕКТИРОВАНИИ ДЕТСКОЙ СПОРТИВНОЙ ОДЕЖДЫ.

Бұл мақалада жас топтардағы балаларға арналған эргономикалық спорттық киім дизайны қарастырылады.

Түйін сөздер: *эргономика, антропометриялық сипаттамасы, антропометриялық сипаттамасы, балалар спорт киімдері.*

В настоящей статье рассматривается проектирование эргономической спортивной одежды для детей младших групп.

Ключевые слова: *проектирование, эргономика, антропометрическая характеристика,детская спортивная одежда.*

This articlediscusses the design of ergonomicsportswear for children of youngergroups.

Keywords*: ergonomics, anthropometriccharacteristic, anthropometric characteristic, children's sportswear.*

Одежда покрывает более 80% поверхности человека и образует вместе с человеком систему «человек-одежда-среда», в которой одежда находится в постоянном контакте и взаимодействии с поверхностью фигуры, поэтому важны такие показатели качества одежды, как «комфорт» и «удобство». В процессе эксплуатации у человека возникают психологические ощущения комфорта или дискомфорта, тепла и холода, удобства, давления на отдельные участки тела, что влияет на утомляемость и работоспособность человека. Следовательно, создание эргономичной одежды требует более полного согласования формы одежды с антропометрическими характеристиками тела человека в соответствии с эргономическими требованиями [1].

Процесс разработки эргономичной одежды можно условно разделить на три этапа: анализ условий эксплуатации одежды; разработка эргономически рациональной конструкции и оценка эргономического соответствия разработанной одежды.

Современное обучение в школе расценивается как профессиональное занятие, и вызвано это повышенными психофизиологическими требованиями, предъявляемыми к организму учащихся.Красивая и удобная спортивная одежда, соответствующая возрастным особенностям детского организма, способствует успешной адаптации ребенка к школьной жизни, хорошей успеваемости [2].

Основные социальные функции детской спортивной одежды – воспитательная, а так же проблемы движения комфортного самоощущения ребенка в социальной среде обучения выдвигают необходимость рассмотрения системы «ребенок-одежда-внешняя среда».

Из социально-экономических и культурных факторов, выявляющих на формирования здоровья детей (показанныев рисунке 1), имеютважное значения объемы нагрузки, особенности учебного процесса и те условия, в которых он проходит.

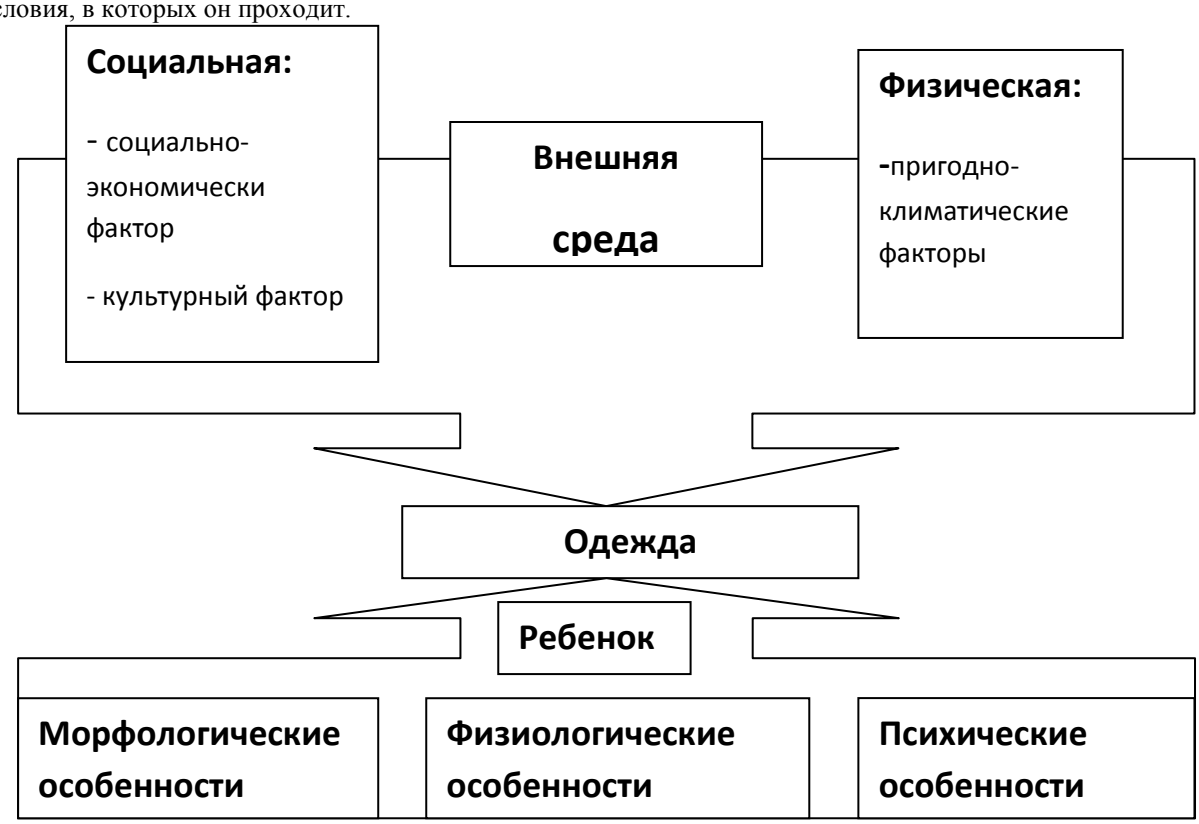

Рисунок 1- Схема «ребенок – одежда-внешняя среда»

Учитывая особенности детского организма, основная задача спортивной одежды для школы заключается в сохранении физического и морального здоровья детей. Поэтому для повышения ее функционального качества целесообразно использовать способы эргономического проектирования, также не стоить забывать об особенностях в классификации детской одежды по половому признаку и ее подразделение на одежду для девочек и одежду для мальчиков, а так же по возрастному признаку - на одежду для младших, старших школьников и подростков. Для каждой половозрастной группы школьников морфологические, физиологические и психологические особенности детей накладывают особенности на состав, структуру, характеристики набора одежды.

Оптимизация условии обучения во многом зависит от соответствия одежды размерам, форме тела ребенка и выполняемым им функциям, т.е. от качества функционирования целостной системы «ребенок- одежда-внешняя среда». Именно для сохранения этой системы стоит изучить особенности эргономической системы

проектирования и эксплуатации спортивной одежды и согласование технических и конструктивных характеристик компонентов, входящих в рациональный набор одежды для спорта [3].

Движение являются неотъемлемой потребностью детского организма. Поэтому спортивная одежда должна быть удобной, не сдерживать активность ребенка, обеспечивать оптимальную жизнедеятельность.

При движении детей расстояния между отдельными точками тела, измеренные по его поверхности, непрерывно изменяются. При этом на участках, где размеры одежды оказываются меньше размеров тела, ткань растягивается или одежда перемещается по поверхности тела детей, и дети чувствуют себя в такой одежде неудобно – оно стесняет его движения [4].

Поэтому главной задачей является оптимизация конструкции по показателям динамического соответствия плечевой одежды. Наиболее характерные позы детей во время занятий спортом позволили выявить ряд конструктивных параметров, оказывающих влияние на удобство плечевой одежды в динамике:

- Покрой рукава
- Глубина проймы
- Ширина рукава под проймой
- Ширина проймы
- Ширина спинки
- Ширина изделия по груди
- Ширина переда
- Ширина рукава
- Длина рукава

Стремление создать функциональную одежду для детей и продлить сроки активной эксплуатации часто приводят к необоснованному увеличению параметров проектируемых конструкции, что сказывается на эстетических свойствах изделия. Это требует совершенствования методов параметризации конструкции с учетом возрастной динамики размерных признаков тела детей. Совершенствование статичного соответствия детской одежды эргономическим требованиям позволяет лишь частично решить проблему удобство изделья. Для разработки рациональных конструкций детской одежды необходимо также исследовать и учесть особенности двигательной активности детей [4].

Современное состояние процесса проектирования спортивной одежды для детей школьного возраста показывает, что можно достичь оптимизации статичного соответствия детской одежды эргономическим требованиям который позволяет решить проблему удобство изделия, создать функциональную одежду учащихся и продлить сроки активной эксплуатации, а также разработать рациональную конструкцию детской одежды с учетом особенности двигательной активности детей, что дает функционирования целостной системы «ребенок- одежда- внешняя среда».

Список использованной литературы

1. Саидова Ш.А., Петросова И.А., Андреева Е.Г. Обзор современных методов проектирования эргономичной одежды // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 4.

2. Юсупова Ж.А. Разработка исходных информации для формирования рационального гардероба и ассортимент детской одежды для школьников. Автореферат дисс…канд.тех.наук 05.19.04/Ж.А. Юсупова –М.: МГУДТ -2001.-27с.

3. Коблякова Е.Б. Основы проектирования рациональных размеров и форма одежды / Е.Б. Коблякова.- М.: Легкая и пищевая промышленность, 1984.-207с.

4. Сапин М.Р. Анатомия и физиология детей и подростков: Учеб. Пособие для студентов пед. вузов / М.Р. Сапин, З.Г. Брыксина. -М.: Издательский центр «Академия», 2000.-456с.

ОӘЖ 637.075

Азимжанова А.К.
2 курс магистранты, Биотехнология мамандығы, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті ,Семей қ.
Ғылыми жетекші:
Байғапанова Р.Ж.
б.ғ.к., доцент, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті,Семей қ

ЕТТІҢ ТАЗАЛЫҒЫН АНЫҚТАУ ЖОЛДАРЫ

Бұл мақалада ет және ет өнімдерінің микробиологиялық көрсеткіштерін және балғындылығын анықтау тәртібі қарастырылды.

Түйін сөздер: *ет, ет өнімдері, микробиология, балғындылық, жарамсыз, бактериологиялық тексеру, сынама.*

В данной статье рассматриваются микробиологические показатели мяса и мясных продуктов.

Ключевые слова: *мясо, мясные продукты, микробиология,свежость, не годность, бактериологическое исследование, проба .*

This article discusses the microbiological parameters of meat and meat products.

Key words: *meat, meat products, microbiology,freshness, unsuitability, bacteriological examination, sample.*

Еттің балғындылығын анықтау үшін әр тушадан кем дегенде 200 г үш үлгілен тұтас бұлшықеттер бел, жауырын және 4-5 мойын омыртқасының аймағынан кесіп алынады. Бұлшықет тінінен басқа үлгілерде сіңірлер мен май болуы керек. Мысалы, Сібір жарасына бактериологиялық тексеру үшін зардап шеккен зақымдану аймағынан лимфа түйінін, едематозды ұлпа және шошқаларда, субмандибулярлық лимфа түйінін жібереді. Листериоз бойынша зерттеу үшін ми, бауыр бөлігін және бүйрек жәберіледі. Жарты малдың тушасын немес тушаның төрттен бір бөлігін зерттеу барысында бұлшықет кесегін, лимфа түйіндерін және түтікті сүйектерді алуға болады. Әрбір сынаманы пергамент қағазына бөлек орайды, күнін, сынаманы алған орынын, жануардың түрін, тушаның номері, зерттеудің мақсаты мен себебін анықтап көрсетеді және зертханаға жіберіледі. Бактериоскопиялық әдіс - зертханада бактериялардың (микробтардың) морфологиялық және тұнбалық қасиеттерін анықтау және зерттеу үшін жүргізілетін әдістерінің жиынтығы. Зертханалық тәжірибеде микроскопиялық препараттардың келесі түрлері пайдаланылады: заттық шыныға із қалдыру, аспа тамшы, қысылған тамшы, жұқа жағынды, тұрақты боялған препарат. Етті бактериоскопиялық зерттеу биохимиялық және органолептикалық әдістердің нәтижелерімен сәйкес келмеген жағдайда жүзеге асырылады.

1-Кесте.

Еттің бактериоскопиялық талдауының нәтижелерін бағалау

Еттің сипатамасы	Микроскопиялық көрінісі
Балғын	Микробтық жасушалар жоқ немесе біреу коккалар және ашытқылар (10 жасушаға дейін); көрінеді. Бұлшық ет ұлпасының бұзылуы жоқ
Балғындылығы күмәнді	30 ға дейін коккалар, ашытқылар немесе таяқша тәрізді бактериялар клеткалары кездеседі, бұлшық ет ұлпасының бұзылуы (бұлшық ет талшығы ядросының ыдырауы)
Жарамсыз	Таяқша тәрізді бактерия клеткаларының 30 дан көп кездесуі, бұлшық ет ұлпасы бұзылып, бұлщық ет талшығы ядросының бұзылып толықтай жойылуы.

Еттің балғындылығын бақылау. Етті жақсы сапалығы және жастығы бойынша 3 категориясы бар. 1-ші категорияға жақсы сапалы (жас) ет, 2-ші категорияға жастығына күмәні бар ет, 3-ші тағамға жарамсыз ет жатады.

Жастыққа зерттеу үшін әрбір ұшадан 200г салмақты үлгі алады (бауыздаған жерінен 4-5 желке омыртқасына қарама-қарсы, жауырын аумағынан бұлшық ет). Алған үлгілерді бөлек-бөлек пергаментті қағазға орап, ұша нөмірін, ұлпа атауын көрсетеді. Бір ұшадан алынған үлгілерді қағаз пакетке және жәшікке салып зертханаға жібереді. Бірге жіберілетін құжатта жануар түрін ұша нөмірін, зерттеу себебін және мақсатын көрсетеді. Еттің жақсы сапалы екендігін органолептикалық, химиялық және бактериологиялық зерттеулермен анықтайды.

Органолептикалық зерттеу. Етті органолептикалық бағалау көпшілік мақұлданған әдіспен жүргізіледі – түрін, түсін, консистенциясын, иісін, қайнату арқылы сорпасын бағалайды [1].

Бактероископиялық зерттеу. Микроскоптық зерттеу үшін ет үлгісінен 3-тен кем емес жұғынды іздерін даярлайды: біріншісін 1-2см тереңдіктегі беткі қабықтан, келесісін 2-2,2см тереңдіктен, ал үшіншісін 3-3,5см тереңдіктен алады.

Із препаратын әзірлеу үшін еттің беткі қабығынан стерилді қайшымен 0,5-1г тілім кесіп алып, шамалы ысытылған заттық әйнек бетіне еттің тілімінің кесілген жағымен жұқа іздер қалдырады. Ал еттің терең қабаттарынан із препаратын әзірлеу үшін, алдымен еттің бетін ысытылған шпательмен күйдіріп, стерильді скальпельмен тереңдетіп кесіп, пинцеттен шеттерін игере отырып, еттен тілін кесіп алып, заттық әйнек бетіне ізін қалдырады. Әзірленген жұғындыларды ауада кептіріп, спиртовка жалынында қақтырып, граммен бояп, микроскоппен көреді. 5-тен кем емес көз жетер жерді қарайды. Әрбір кокктің және таяқша микробтарды бөлек санап, олардың бір көз жететін жердегі орта арифметикалық санын есептейді.

Жас ет. Жас еттің беткі қабатынан әзірленген жұғынды ізіндегі көз жетер жерінде граммен оң боялған шағын микроб саны және ашытқылар байқалады. Ал түбкі тереңдік қабықтардан жасаған жұғындыларда микробтар мүлдем болмайды немесе біртекті болуы мүмкін [2, 5].

Күмәнді ет. Балғындылығы күмәнді еттен әзірленген жұғындыны қарағанда көз жетер жерде бетінен алынған қабықтан жасалған жұғынды да бірнеше оншақты микроб көрінеді, түбкі қабаттарында кокктік формалары басыңқы 20-30 бактериялардан көп болмайды. Грамм оң және грамм теріс микроорганизмдер кездеседі. Бұлшық ет ұлпасының ыдыраған іздері білінеді.

Жас емес ет. Беткі қабаттан сонымен қоса тереңдік қабаттардан жасалған жұғынды іздерін қарастырғанда көз жетер жерде грамм теріс таяқшалар басыңқы микробтық клеткалар байқалады. Ыдыраған етте кокктар болмауы да мүмкін. Көру полесінде көптеген таяқшалар және ыдыраған ұлпа байқалады. Бұндай ет жеуге жарамсыз.

Еттің бетіндегі микрофлораны зерттеу. Еттің 1см квадрат бетіндегі микрофлорасын анықтау үшін, үлгіні тіліп алу әдісімен алады. Өткір стерильді скальпельмен қалыңдығы 2-3мм жұқа еттің қабықшасын тіліп алып, алдын-ала өлшенген стерильді фарфор қақпағымен кесеге салады. Зерттеліп жатқан үлгінің салмағын анықтайды. Сосын өлшенген үлгіні стерильді құммен араластырып, осы ботқаны мөлшері белгілі стерилді суы бар колбаға шәйіп құйып, 5 мин мұқият араластырып ЕПА бар петри табақшасына 1мл құйылар суынан себу жүргізеді. Термостатта өсірген кейін өсіп шыққан торшаларды санайды. 1г тілім етті еттің 1,5см кв көлеміне тең деп алады. Осыған сүйене отырып, 1см өнімдегі микроб санын анықтайды.

Мысалы, тілім 2г, су көлемі – 10мл. Петри табақшасына 1мл құйылар суын еккеннен 380 торша шықты. 2г етті шайылған 10мл. 360х10=3600 микроорганизмдер бар. Яғни 1г 1800 болады. Осылайша: 1,5см кв – 1800

1см кв етте 1200 микроорганизм зерттелініп жатқан материалдағы спораларды анықтау үшін оны сұйық орталарға енгізіп 80С 20 мин қыздырады, ал пробиркалардың бірнешеуін қыздырмайды. Аэробты және анаэробты жағдайларда 37С 24-48 сағ өсіреді. Анаэробтарды анықтауға қолданылатын бауыр сорпасын термостатта 8-10 тәулік ұстайды. Олардың дамуы байқалса микроскоптық зерттеу жүргізеді. Жас етте 1см кв ет көлемінде аэробтық микроорганизмдер мөлшері 10-100 мыңнан аспауы керек, спора түзетін аэробтар 1г өнімде 10-100 микробтық клеткадан көп емес. Ысталған орталар егінділерінде 1г спора болмауы керек. 1г шикі еттегі жалпы микробтық клеткалар саны 100 мың клеткадан аспауы керек.

Еттегі жалпы бактериялар көлемін анықтау. Зерттелетін еттің 100-150г 1-2 мин бетіндегі микробтарды өлтіру үшін қайнап жатқан суға енгізеді, сосын стерилді пышақпен түп жақта салмағы 1-2г ет тілімін кейін алып оның таза салмағын анықтау үшін стерилді ступкаға салады. 5г стерилді құммен араластырып, біртіндеп сұйылту 1:10 болғанға дейін стерилді су құяды. Сұйықтың беткі қабығынан пипетка арқылы 0,1мм немесе 1мл алып, петри табақшасына салып, балқытылған ЕПА құйып тастайды. Себіндіні абайлап араластырып, қатқан соң 20-24 сағ 37С термостатқа салады. Сосын өсіп шыққан торшаларды санап, 1г еттегі микроб санын анықтау үшін, торшалар санын сұйылтуға көбейтеді.

Егер салқындатылған еттің үлгісі бар пробиркада қызғылт түс 4-6 сағ кейін пайда болса, 8-10 микробыныі клетка 1г етте бар дегені, 2-3 сағ кейін 1-6 мың, 45-60 мин кейін 20млн дейін, 15-30 мин кейін 20 млн көп дегені [3, 4].

Ет және ет өнімдерін бактериологиялық тексеру. Бактериологиялық тексеруге мыналар жатады:

1. Өнімдегі микробтардың жалпы санын анықтау.
2. Коли – титр және коли – индексті анықтау.
3. Тазалықты – көрсеткіш микроорганизмдерді анықтау.
4. Зардапты микробтардың бар жоғын анықтау.

Өнімдегі микробтардың жалпы санын анықтау үшін қолданылатындар: а) есептеуіш камерада тікелей санау;

ә) қатты қоректік ортаға себінді жасау, мұнда өсіп – шыққан колониялардың санына қарай микробтардың жалпы санын анықталады;

б) сұйық ортаға титрлі себінді жасалады.

Өнімдегі микробтардың жалпы санын анықтау. Жағынды әйнекке екі жағынды жасалады, біреуін еттің беткі жағынан, ал екіншісі тереңгі қабатынан алынады. Жағындыны даярлау үшін стерильді қайшымен еттің беткі қабатынан кесінді алынып, оны кесілген жағымен әйнекке жағылады. Еттің тереңгі қабатынан жағынды жасау үшін, еттің беткі қабатын күйдіреді де, сол күйдірілген жері арқылы тереңгі қабатынан ет кесіндісін стерильді түрде алып, оны жағынды әйнектің беткі жағына жағылады. Даярланған жағынды – препаратты ауада кептіріп,

спиртовка жалынында бекітеді де, Грам әдісі бойынша немесе Пфейфер фкусинімен 1 – 2 минут аралығында бояйды. Микробтар санын бес көру алаңында, яғни шар тәрізділер бөлек, таяқша тәрізділерді – бір бөлек санайды. Микробтардың орташа санын барлық клеткаларды қосып, оларды алаң санына бөлу арқылы анықталады. Проепаратта миробтар, тек біріңғай таяқшалар немесе коктар болмауы керек. Көру алаңында микробтар саны 10 – ға жетсе, онда ол қалыпты деп саналады. Микробтарды санау үшін горяев камерасын қолдануға болады. Қатты қоректік ортаға себінді жасап, өсіп шыққан колониялардың санына қарай өнімдегі микробтардың жалпы санын анықтау. Стерильді фарфор табақшасына 1- 2 гр ет кесіндісін салып, қайшымен кескілейді, одан соң табақшаға залалсыздандырылған, құм қосып езгілейді, оған 1:10 есебімен физиологиялық ерітіндіні қосады. Дайын болған суспензияның 1 мл – ін стерильді түтікшемен алып, Петри аяқшасына құяды, одан кейін 45°С – қа дейін балқытып салықндатылған ет – пептонды агарды құяды да, тегіс жерде шайқап араластырады, салқындатылған аяқшаларды төңкеріп 24 сағат 37°С температурадағы термостатқа қойылады.

Сынама алу тәртібі:

1. Ет сынамасын 200 гр мөлшерінде ұшаның әр жерінен сөл түйіндері мен кемік сүйектерінің бөліктерімен қоса бірге алады.

2. Консерві сынамасын біркелкі партиялы салмағы 1 литрге дейінгі екі ыдыстан, бөшкеден – 500 грамм алады.

3. Еттің жартылай фабрикаттары – өнімнің әр партиясының үлгісінен салмағы 300 гр кем емес, ортаңғы сынамасын алады. Ортаңғы сынама – бұл өнімнің әр түрлі бөлігінің нүктелі сынамасынның саны, ол үшін материалда кездесетін микроорганизмдердің орташа көрсеткішін есептейді.

4. Шұжық өнімдерінен сынаманы әрбір біркелкі партиясынан алып тексеріледі.

Шұжықтың әр партиясынан ортаңғы сынама алу үшін қабығы бар өнімнің шетінен әрқайсысының ұзындығы 15 см әр түрлі екіден кем емес сынама алады, қабығы жоқ өнімнен әрқайсысының салмағы 200 – 250 гр кем емес үш сынама алады. Шұжық өнімдерінің жалпы сынамасы партияның әр түрлі жерінен алынған бірнеше данадан тұрады. Шұжық өнімдерінің бетін спиртке малынған тампонмен сүртеді, күйдіреді, сосын екі бөлікке бөліп, кесінді жасайды. Қабығы жоқ өнімнен анализ жасау үшін сынаманы өнімнің беткі және тереңгі қабаттарынан алады. Барлық зерттелетін үлгілерді залалсыздандырылған ыдысқа салып таңбалайды, керек кезінде ортақ ыдысқа салады да пломбирлеп, тез арада зертханаға жібереді. Сынамаларды тоңазтқыш – сөмкелермен тасымалдайды. Сынаманы алғаннан кейін екі сағаттың ішінде тексеруге кіріседі, олай болмаған жағдайда хаттамада сынаманың тұрып қалу себебі мен сақтау жағдайы көрсетіліп жазылады. Жолдама қағазда сынаманың номері, өндірістің аты, жасалған өнім, мекен – жайы, сынаманы қайдан алғанын, сынаманы алу тәсілі, салмағы, оралуы, таңбалануы, өнімнің түрі мен сортының аталуы, дайындалған өнімнің нормативті – техникалық құжаттары, жасалу күні мен уақыты, партияның номері мен көлемі, зертханаға жіберілген күні мен уақыты, сынаманы жіберу мақсаты, сынаманы алған адамның аты – жөні, дәрежесі мен қолы қойылып көрсетілуі тиіс. Зертханаға жіберілген ет және ет өнімдерінің сынамалары кейін қайтарылмайды .

Сынаманы бактериологиялық тексеруге дайындау:

1. жартылай сұйық және майдан тұратын өнімнің 25 – 30 гр көлеміндегі сынамаларын залалсыздандырылған ыдыста, яғни сұйылту суспензияның төменгі қабатын алады да, су моншасында немесе температурасы 45°С – тан жоғары емес термостатта қыздырылады.

2. тығыз консистенциялы сынамадан үлгіні өнімнің беткі және тереңгі қабаттарынан алады. Стерильді түрде алынған 25 – 30 гр үлгіні 1 : 10 қатынасында 0,85% - ті NaCl ерітіндісімен немесе 0,1% - ті пептон суымен аралстырады, немесе басқа қоректік ортамен және ұлпаның кесіндісімен гомогенизаторда немесе 10 –15 минут тұндырылған тұнба үстіндегі мөлдір сұйықтықты қолданады.

3. консервілерді бактериологиялық тессеру үшін 10444 – 85МҚСТ – қа сәйкес дайындайды. Қалбырдың сыртқы түріне, деформация, тот басу. Ағу сияқты ақауларына көңіл аударады. Анализ жасар алдында қалбыр саңылаусыздығына Бомбагоның вакуумды апаратымен немесе сүзгіш қағазбен оралғаннен соң эксикатормен тексереді. Қағазда дақтың пайда болуы қалбырдың саңылауы екендігін көрсетеді. Сонымен бірге қалбырдың саңылаусыз екендігін қалбырды 3 – 4 минут 80 - 85°с – қа дейін қыздырылған суға салып тексеруге болады, оның бетінде ауа көпіршіктері болмауы керек. Саңылаулы қалбырлар бактериологиялық тексеруге жатпайды. Қалбырдың ісінуіне тексеру үшін көлемі 1 литрден кем емес қалбырды 5 күн аралығында және көлемі 1 литрден асатын қалбырды 10 күн термостатта ұстайды. Егерде қалбыр ісінген болса, онда анализ жасалмайды. Қалбырды бокстың ішінде залалсыздандыру ережесін сақтай отырып ашады. Қалбырды спиртпен өңдегеннен соң, спиртті факелмен саңылау жасайды да, залалсыздандырылған шыны түтікшемен қалбыр ішіндегі сұйықтықты тексеру үшін алады. Анализ жасау үшін тек қана залалсыздандырылған құрал – саймандарды қолдану керек.

Сұйылтындыны даярлау. Өнімнен алынған езіндіден немесе сұйық материалдан он дәрежелі сұйылтынды қатарын дайындайды. Оларды ішінде 9 мл 0,85% - ті физиологиялық ерітіндісі, 0,1 - % - ті пептон суы немесе басқа қоректік ортасы бар пробиркаға 1 мл – ден алып құяды. Әрбір сұйылту дәрежесін алу үшін залалсыздандырылған түтікше арқылы алдыңғы дайындалған сұйылтындыдан 1 мл – ін алып, келесі 9 мл ерітіндісі бар пробиркаға құяды. Осылайша келесі пробиркаға құйып, керекті қатардан 10 дәреже лі сұйылтынды алады, бұл өнімнің пробирка ішінде болуына және өнімді тексеру мақсатына байланысты болады.

сұйылтындыдан қоректік ортаға себінді жасайды, керекті дәрежедегі сұйылтындыны таңдау тексеру мақсатына байланысты.

Тазалықты көрсеткіш микроорганизмдерді анықтау. Өнімнің 10% сұйықтығынан 5 мл – ін алып, залалсыздандырылған 10 мл Хейфец ортасына қосады. Кесслер ортасын қолдануға болады, 43°С температурадағы термостатта 18 – 20 сағат инкубациялағаннан соң, ішек таяқшасынанң өсуі Хейфец ортасының өзгеруімен сипатталады. Сары жасыл түске ауысады, ал Кесслер ортасында қалытқыда газ түзіледі. ІТТБ өсуін анықтау үшін сұйықтықты алып Эндо ортасына себеді де, 37°С температурадағы термостатта 24 сағат қалдырады. Эндо ортасында ІТТБ тән грамтеріс спора түзбейтін колониялар өсіп шыққанда, зерттелетін өнім ластанды деп есептеледі. Еттен жасалған дайын кулинарлық өнімнің 5 – 10 гр және шұжық өнімінің 10 гр титрлегенде, бактериологиялық жағдайы қанағаттандырарлық деп саналады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ауыл шаруашылық өнімдерінің сапасын сараптау және бақылау, Смағұлов А.Қ., Сағындықов Қ.А., Төреханов А.Ә., Алматы, 2005.
2. Ветеринариялық-санитариялық сараптау практикумы, С. Қырықбайұлы., Т.М.Тілеуғали, Алматы, 2007
3. Позняковский В.М., Экспертиза мяса и мясопродуктов. Учебное пособие для вузов по спец.Товароведение и экспертиза товаров» - Новосибирск: Издательство НГУ, 2001-524 с.
4. Құлдыбаев М. Ауыл шаруашылық микробиологиясы. Алматы, “Білім”,1994
5. Генкель П.А. Микробиология с оснсвами вирусологии. Учеб. Пособие для студентов биол. фак. пед. Ин-тов. М., “Просвищение”,1974.271с.

УДК 637.1/3

Ахметкалиева А.Қ
магистрант 2 курса специальности «Биотехнология» Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г.Семей
Научный руководитель:
Байгапанова Р.Ж.
кандидат биологических наук,доцент, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті ,Семей қ.

НЕКОТОРЫЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ ДАННЫЕ КИСЛОМОЛОЧНЫХ НАПИТКОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ РАСТИТЕЛЬНОГО СЫРЬЯ.

Бұл мақалада әртүрлі сусындарды алу технологияларына қатысты әдеби мәліметтер қарастырылған.
***Түйін сөздер**: сары су, экстракт, сусындар, технология, емдік-профилактикалық тамақтану, өсімдік тектес шикізат.*

В данной статье рассматриваются литературные данные, касающиеся технологии получениия различных напитков
***Ключевые слова:** сыворотка, экстракт, напитки, технология, лечебно-профилактическое питание, растительное сырье.*

This article discusses the literature data concerning the technology of obtaining various drinks
***Key words**: serum, extract, drinks, technology, therapeutic and preventive nutrition, vegetable raw materials.*

Данные отечественных и зарубежных исследований показывают, что, несмотря на очевидную полезность и ценность молочной сыворотки, проблема рационального ее использования полностью не решена ни в одной стране. По информационным данным Международной Молочной Федерации (ММФ) до половины сыворотки сливается в канализацию, откуда она поступает в различные водоемы, загрязняя окружающую среду [19].

Проблема использования сыворотки в народном хозяйстве актуальна и с точки зрения более полной утилизации всех составных частей молока и с точки зрения охраны окружающей среды.

Слив молочной сыворотки создает экологическую проблему для окружающей среды, т.к. ее загрязняющая способность превышает аналогичный показатель для бытовых сточных вод в 500-1000 раз. В большинстве стран мира ее слив запрещен и уголовно наказуем.

Промышленная переработка молочной сыворотки в настоящее время осуществляется по трем основным направлениям: комплексное

использование всего сухого остатка; извлечение и глубокое фракционирование отдельных наиболее ценных компонентов; направленная химическая, ферментативная или биологическая трансформация отдельных компонентов, с целью получения промышленно важных производных. Полное использование всего сухого остатка молочной сыворотки возможно при производстве напитков, сгущенных и сухих продуктов. Сгущение и

сушка позволяют сгладить сезонность переработки молочной сыворотки, сократить затраты на транспортировку сывороточных концентратов. Странами-лидерами по производству сухой сыворотки являются Франция, США и Германия, в которых производится около 80 % мирового объема сухой сыворотки [1].

Наиболее полное использование всех биологически активных и питательных компонентов сыворотки при минимальных энергетических и трудовых затратах на переработку достигается при производстве сывороточных напитков. Использование молочной сыворотки в качестве основы для напитков широко распространилось во всем мире. Дальнейшее обогащение напитков необходимыми вкусовыми, ароматическими и другими наполнителями позволяет получить широкую гамму напитков, пользующихся спросом у потребителей.

Целесообразность производства таких напитков обусловлена тем, что можно получать напитки определенного химического состава и питательной ценности, обладающих заданными лечебными и диетическими свойствами [1].

Большое значение придается напиткам, вырабатываемым из цельной (неосветленной) сыворотки. Они обладают хорошей питательной и биологической ценностью благодаря наличию в сыворотке белков, углеводов, жиров, минеральных веществ, биологически активных компонентов [2].

В странах с развитой молочной промышленностью активно разрабатываются технологии производства разного вида напитков. К ним относятся тонизирующие напитки, напитки с лечебно-профилактическим действием, напитки с направленными функциональными свойствами, слабоалкогольные и алкогольные напитки.

Для получения напитков с направленным функциональным действием в их состав вводят различные пищевые добавки, содержащие комплекс биологически активных компонентов, включающих пищевые волокна, витамины, антиоксиданты [3].

Выбор пищевых добавок, оптимизационные факторы их использования в технологии получения напитков играют важнейшую роль при оценке их качественных показателей биологической и пищевой ценности.

Недостаточное поступление микронутриентов с пищей — общая проблема всех цивилизованных стран. Рацион питания, достаточный для восполнения умеренных энергозатрат, не может обеспечить организм необходимым количеством витаминов, минеральных веществ и пищевых волокон, потребность в которых у современного человека существенно возросла вследствие роста стрессовых и экологически неблагоприятных факторов. Зарубежный и отечественный опыт свидетельствуют, что эффективно и экономически доступно обеспечить население микронутриентами можно за счет создания недорогих комбинированных пищевых продуктов, обогащенных витаминами, минеральными веществами и пищевыми волокнами [5].

Широкое распространение получили комбинированные продукты на основе молочной сыворотки. Сыворотка технологична в переработке, что облегчает получение разных типов новых продуктов. Кроме того, вкус молочной сыворотки хорошо сочетается со вкусом вводимых компонентов [4].

Широкий ассортимент безалкогольных напитков, применяемых в лечебном и профилактическом питании, представлен плодовыми, овощными и фруктовыми соками, минеральными водами, молочными и молочнокислыми напитками, тонизирующими экстрактами, отварами и др. [7]

В большинстве стран мира, в том числе и в России, отмечается устойчивая тенденция к росту производства и потребления напитков.

Значение напитков в питании человека невозможно переоценить. Это связано, с пищевой и биологической ценностью данных продуктов. Все без исключения возрастные группы населения потребляют безалкогольные напитки. Они служат источниками углеводов, органических кислот, минеральных веществ, других биологически активных компонентов. С потребительской точки зрения большое значение имеют способность напитка утолять жажду и его органолептические свойства.

Сывороточные напитки по сравнению с молочными напитками содержат меньше лактозы, жира, отличаются более высоким содержанием свободных аминокислот, это указывает на их большую биологическую ценность [8].

Первые работы, в которых рассматривались напитки, изготовленные из молочной сыворотки, были опубликованы в 40-х годах прошлого столетия. В 1948 году было сообщено о производстве сывороточного лимонада и пива [9].

В литературе [10, 11] приведена универсальная классификация схем получения продуктов из молочной сыворотки:

- напитки из сыворотки без удаления компонентов (сыворотка«Питьевая»);
- напитки из сыворотки, сквашенной различными видами молочнокислых микроорганизмов («Бриз», кумысоподобные напитки, сыворотка окрошечная, «Здоровье», «Лечебный»);
- напитки из сыворотки с добавлением ароматизаторов, пищевых функциональных добавок («Домашний», «Степной», «Особый»);
- сухие сывороточные таблетированные концентраты напитков, обогащенные сывороточным белком и углеводами (сухие концентраты напитков фирмы «Драгоко»);
- сгущенные сывороточные концентраты с выделением белков, добавлением ароматизаторов и пищевых

добавок (сывороточные ароматизированные сиропы, желированные продукты);

- сгущенные сывороточные концентраты после биотехнологической обработки (КОМС, биоконцентратсывороточный);

- сгущенные сывороточные концентраты как основа напитков и других продуктов (сыворотка очищенная);

- сгущенные сывороточные концентраты напитков с добавлениемстабилизаторов, ароматизаторов и пищевых добавок (сгущенная сыворотка с соками, пищевыми кислотами и ароматизаторами).

Кисломолочные продукты из сыворотки (продукты, полученные при добавлении в молочную сыворотку молочнокислых микроорганизмов - закваски) вырабатываются в Литве, Югославии, Германии, США. Традиционный иранский напиток "Dough" вырабатывают из пастеризованной (нагретой до температуры 74-76 °С) молочной сыворотки, охлажденной до температуры 40-42 °С с внесением 2,5 % йогурта. В Австрии изготавливают напиток, способный храниться несколько месяцев, из смеси 50 % молочной сыворотки, 40 % кислого молока (простокваши) и 10 % фруктового сока.

Разработана технология напитков на основе молочной сыворотки с добавлением натурального яблочного сока, экстракта стевии, плодов боярышника, шиповника, чабреца. Авторы говорят о том, что новые напитки характеризуются высоким содержанием сухих веществ, витамина С и плотностью. Употребление таких напитков в количестве 200 г покрывает профилактическую суточную потребность организма взрослого человека 5 % в витамине С. Напитки прекрасно освежают и утоляют жажду [12].

Анализ литературных источников показал, что рациональным и ценным сырьем для производства напитков является молочная сыворотка. Ее пищевая и биологическая ценность обусловлена содержанием в ней углеводов, белковых и азотистых соединений, витаминов, минеральных солей, органических кислот, ферментов и микроэлементов.

Использование молочной сыворотки для производства набора напитков представляет направленный практический интерес, что позволяет повышать их пищевую и биологическую ценность, решить проблему комплексной переработки молока, расширить ассортимент напитков с оптимальной рецептурой, обеспечить экологическую и экономическую эффективность производства.

Для достижения высокого уровня органолептических и вкусовых показателей напитков в их рецептуру в качестве наполнителей вводят широкий набор биологически активных веществ растительного происхождения, продукты пчеловодства, минеральные воды, фруктовые и овощные соки.

Перспективным направлением является поиск и практическое применение в разработке технологии напитков из лекарственных растений.

Кисломолочные напитки с добавление измельченной капусты и продуктов переработки являются источником доступного для организма человека йода и других минеральных веществ, так же не уступают по питательной ценности традиционным продуктам [13].

Шарбат - традиционный напиток в странах Востока, приготавливаемый из шиповника, кизила, розы или лакрицы и различных специй. Разработанный кисломолочный продукт «Шарбат-айран» приводит к устранению кишечных дисфункций, нормализации бифидо- и лактофлоры, снижает количества и частоты обнаружения условно-патогенных микроорганизмов имеет стойкий клинический эффект и рекомендуется широкому применению в лечебно-профилактическом питании больных с патологией органов пищеварения [14].

Список использованной литературы

1. Гапонова, Л.В. Переработка и применение молочной сыворотки / ЛВ.Гапонова, Т. А. Полежаева, Н.В. Волотовская // Молочная промышленность. 2004. - №7- С. 52-53.
2. Филонова, Г.Л. Научно-практические аспекты в технологии слабоалкогольных напитков / Г.Л. Филонова // Пиво и напитки. 2005. - №1. — С. 38-40.
3. Брыкалов, А.В. Биологически активные растительные компоненты и их применение в получении напитков из молочной сыворотки / А.В. Брыкалов, Н.Ю. Пилипенко // Труды кубанского государственного университета. 2011. - № 6 (33). - С. 79-83.
4. Аносов, Н.Р. Микробиология / Н.Р. Аносов. - М.: Колос, 1997.-32 с.
5. Черняев, С.И., Зевакин, И.И., Марков, М.В. Некоторые аспекты экологии питания и здоровья / С.И. Черняев, И.И. Зевакин, М.В. Марков // Пищевая промышленность. – 2000. - №10 – С.27-29.
6. Аносов, Н.Р. Микробиология / Н.Р. Аносов. - М.: Колос, 1997.-32 с.
7. Запрометов, М.Н. Фенольные соединения: распространение, метаболизм и функции в растениях / М.Н. Запрометов. - М.: Наука, 1993. -272 с.7
8. Бузовкина, А.В. Напитки из молочной сыворотки и тара для их упаковки / А.В. Бузовкина // Молочная промышленность. 1987. - № 8 -С.42-44.
9. Селиванчиков, И.В. Количественное определение оксикоречных кислот в гомеопатических настойках туи методом спектрофотометрии / И.В. Селиванчиков // Фармация. 2001. - № 6. - С. 14-16.
10. Дильман, В.М. Четыре модели медицины / В.М. Дильман. — Л.: Медицина, 1989. -288 с.
11. Жидков, В.Е. Тонизирующие напитки из сыворотки / В.Е Жидков, А.В. Жидков, С.Г. Жилин // Молочная промышленность. 2006. - №6. -С.85.

12. Суворцев, В.Н. Вступление России в ВТО: минимизация рисков в молочном животноводстве / В.Н. Суровцев, Е.Н. Частикова // Молочная промышленность. 2012. - № 7. - С. 62-64.
13. Куликова, И.К., Евдокимов, И.А. Кисломолочные напитки смешанного брожения / И.К. Куликова, И.А. Евдокимов // Молочная промышленность. – 2010. - №7. С.53
14. Сарсенов, А.С. пред. Патент РК №960654, 2001. Способ получения целебного кисломолочного продукта «Шарбат-айран»

УДК: 06.75.10; 338.43:332

АрыноваР.А., Мухтарова Ж.Б.
Магистранты-2 курса, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г Семей

РЕКОМБИНАНТНЫЕ БЕЛКИ ЖИВОТНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ КАК ЛЕКАРСТВЕННЫЕ СРЕДСТВА И ИХ ФАРМАКОЛОГИЯ

Мақалада Artemia salina кисталары зерттелген. Кисталардың деацетилуінің «ауыр» шарттарында алынған цисттардың құрылымын, сипаттамаларын, биологиялық және химиялық белсенділігін зерттедік. Шығыс Қазақстан облысының көлдерінің кисталарының биологиялық және химиялық сипаттамалары биотехнологиялық мақсаттарды пайдалану үшін анықталған. Оқып және биотехнология Республикалық зертханасының қызметкерлері бірге түсінікті, мал ақуыз алынған жаңа препараттар, және олардың фармакология зерттеуге.

Жануарлардан алынатын рекомбинантты ақуыздардың комбинациясы ұсынылған. Ол, тән жолақтар хитозан Артемия салина жылауық үлгілері үлгілері хитозан partenogenetica ұқсас беті морфологиясы бар екенін, басқа да шикізат дайындалған хитозана спектрін дәстүрлі және цисталары Артемия салина өзгертілген әдісімен өндірілген хитин мен хитозана ИК спектрін тән жолақтар сәйкес деп табылған. Артемиалық тұзды кистеттерде деитсетилу дәрежесіне байланысты хитозан бар препараттардың биологиялық белсенділігінің тәуелділігі 78% құрайды.

Түйінді сөздер: *Artemia salina, кисталар, partenogenetica, рекомбинантты ақуыздар, хитозан.*

В статье изучены цисты Artemia salina. Нами исследована структура, характеристические свойства, биологическая и химическая активность цист, полученных в «жестких» условиях дезацетилирования цист. Определены биологические и химические особенности цист озер ВКО, для использования биотехнологических целях. Ознакомлены и изучены совместно с сотрудниками Республиканской лаборатории биотехнологии новые лекарственные средства, полученные из белков животного происхождения, а также изучена их фармакология.

Предложена комбинация рекомбинантных белков животного происхождения. Установлено, что характеристические полосы ИК-спектров хитина и хитозана, полученных традиционным и модифицированным способом из цист Artemia salina, соответствуют характеристическим полосам спектров хитозана, полученного из другого сырья, что образцы хитозана из цист Artemia salina имеют сходную морфологию поверхности с образцами хитозана partenogenetica. Изучена зависимость биологической активности хитозансодержащих препаратов от степени дезацетилирования у цист Artemia salina - 78%.

Ключевые слова*: Artemia salina, цисты, partenogenetica, рекомбинантные белки, хитозан.*

The article studied the cysts Artemia salina. We have investigated the structure, characteristic properties, biological and chemical activity of cysts obtained in the "hard" conditions of cysts deacetylation. The biological and chemical characteristics of the cysts of lakes of the East-Kazakhstan region are determined for the use of biotechnological purposes. New medicinal products derived from animal proteins have been studied, and their pharmacology has been studied.

A combination of recombinant proteins of animal origin has been proposed. It has been established that the characteristic bands of the infrared spectra of chitin and chitosan obtained by the traditional and modified method from Artemia salina cysts correspond to the characteristic bands of the spectra of chitosan obtained from other raw materials, that the chitosan samples from Artemia salina cysts have similar surface morphology with chitosan samples partenogenetica . The dependence of the biological activity of chitosan-containing drugs on the degree of deacetylation in Artemia salina cysts is studied - 78%.

Keywords*: Artemia salina, cyst, partenogenetica, recombinant proteins, hitozan.*

Распознавание белковых молекул лежит в основе практически всех биологических процессов. В настоящее время на базе любых микро-биообъектов можно получать рекомбинантные производные. Однако обычно самым распространенным является получение рекомбинантных микроорганизмов. К микроорганизмам, которые для этих целей используются чаще всего, относятся: Escherichia coli, Bacillus spp., Erwinia spp., Pseudomonas spp., Rhizobium spp., Saccharomyces cerevisiae и другие.

Целью исследования являются рекомбинантные белки животного происхождения и оценка как лекарственным средствам в сравнении с аналогами, а также изучить их фармакологию [1].

Предположительно будут исследованы новые лекарственные средства, полученные из белков животного происхождения. Впервые будут изучены их фармакология как производные из цист артемия салина.

Биообъекты, в которые путем генно-инженерных манипуляций введена чужеродная ДНК, ответственная за синтез чужеродного или гетерологичного продукта, носят название рекомбинантных. Синтезируемые этими биообъектами чужеродные вещества также называют рекомбинантными [2].

Рис. 1 Сравнительные объемы использования различных систем экспрессии рекомбинантных белков при производстве фармацевтических препаратов (Д.И. Байрамашвили, М.М. Шемякин, Ю.А. Овчинников, 2009) [3].

После проведённых реконструкций мы сравнили уровень синтеза белка цист *Artemia salina*, содержащих различные варианты сконструированных белков. Цисты, содержащие белковую структуру *Artemia partenogenetica*, в три раза больше синтезировали белка по сравнению с цистами, содержащими исходную белковую структуру *Artemia salina* (рис. 2А) [4].

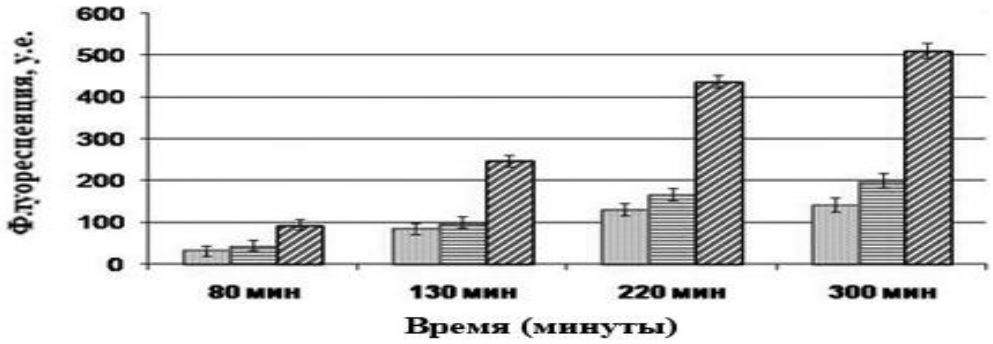

Рис. 2. Гистограмма величин флюоресценции белковых структур в индуцированных клетках *Artemia salina*, содержащих различные белковые конструкции:

А: *Artemia:* особь - ; *salina* цисты - ; *partenogenetica* цисты -

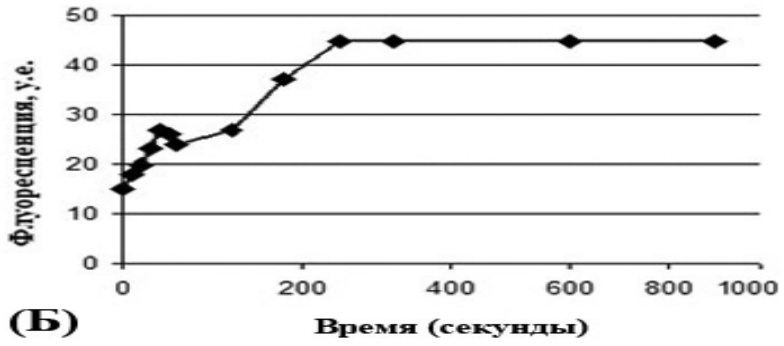

Рис. 3.Влияние различных экспозиций УФ-облучения на длине волны 302 нм на индукцию экспрессии гена белка в клетках *Artemia salina.*

Для того, чтобы цисты можно было использовать в качестве генетически модифицированных продуцентов лекарственных средств, они удовлетворяли некоторым обязательным требованиям: артемии и их цисты не обладали патогенностью и токсигенностью, генно-инженерные производные безопасны, цисты быстро размножающиеся, растут и размножаются в более простых условиях [5].

Векторная коррекция была использована в лаборатории для клонирования и экспрессии белковых структур в клетках *Artemia salina*. Выход рекомбинантного белка составлял стабильно более 40% от общего белка клетки. Всё выше изложенное позволяет сделать вывод, что сконструированный нами белок может быть использован для высокоэффективной фармакологии [6].

Экспрессия целевых генов, клонированных в составе векторов белков *Artemia salina*, осуществляется под контролем регуляторной области гена ииндуцируется, в нашем случае, известным мутагеном - налидиксовой кислотой. Мы предположили, что белковые структуры *Artemia salina*, содержащий необходимый белок, может отвечать индукцией экспрессии гена белка в ответ на воздействие каких-либо мутагенов физической или химической природы. Действительно, в серии экспериментов было показано, что при воздействии на клетки этого штамма ультрафиолетового излучения (рис. 2) и различных концентраций перекиси водорода, митомицина С, формальдегида и налидиксовой кислоты (рисунки не представлены), в клетках наблюдается дозозависимая индукция синтеза белка. Полученные результаты позволили сделать вывод, что рекомбинантный белок *Artemia salina*, содержащий белковую структуру может быть использован в качестве цельноклеточного биосенсора для обнаружения мутагенов в исследуемых образцах [7].

Список использованной литературы

1. Moloney FJ, Comber H, O'Lorcain P, O'Kelly P, Conlon PJ, Murphy GM. A population based study of skin cancer incidence and prevalence in renal transplant recipients. Br. J. Dermatol. 2006; 154: 498–504.
2. Holdaas H, Rostaing L, Serón D, Cole E, Chapman J, Fellstrøm B et al. On Behalf of the ASCERTAIN Investigators. Conversion of Long-Term Kidney Transplant Recipients From Calcineurin Inhibitor Therapy to Everolimus: A Randomized, Multicenter, 24-Month Study Transplantation. 2011; 92: 410–418.
3. Убаськин А.В. Эколого-биологические особенности рачка Artemia :Crustacea, Anostraca) соленых озер Павлодарской области. – Павлодар, 2005. – С. 87-93.
4. Гальбрайх Л. С. Модифицированные волокнистые и пленочные материалы / Л. С. Гальбрайх // Химические волокна. - 2005. - №5. - С. 21-27.
5. Кильдеева Н. Р. Получение материалов медицинского назначения из растворов биосовместимых полимеров / Н. Р. Кильдеева, Л. С. Гальбрайх, Г. А. Вихорева // Химические волокна. - 2005. - №6. - С. 21-24.
6. Горовой Л. Ф. Сорбционные свойства хитина и его производных: хитин, его строение и свойства / Л. Ф. Горовой, В. Н. Косяков // Хитин и хитозан. Получение, свойства и применение. - М.: Наука, 2002. - С. 217-246.
7. Лопатин С. В. Хитозан в хроматографии: хитин, его строение и свойства / С. В. Лопатин // Хитин и хитозан. Получение, свойства и применение. - М.: Наука, 2002. - С. 247-253.

УДК630*161.6

Алипбекова А.Б.

магистрантка 2 курса, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г.Семей

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ РАЗМНОЖЕНИЯ РАСТЕНИЙ В БИОТЕХНОЛОГИИ

Мақалада өсімдіктерді биотехнологияда көбейтудің заманауи әдістері қарастырылады. Өсімдік биоалуантүрлілігін сақтау және ұтымды пайдалану, асыл тұқымдастыру процесін жетілдіру, жаңа формаларды құру, сондай-ақ жаңартылатын өсімдік материалдарында және өсімдіктің биологиялық белсенді заттарында медицина қажеттіліктерін қанағаттандыруға арналған жинақтарды құруға бағытталған әдістерге баса назар аударылады. Өсімдіктердің микроклоналды тарату тұжырымдамасы, оның перспективалары және биотехнологиядағы даму үрдістері келтірілген. Бұл әдіс тұқым мен вегетативті таралу үстінде қарастырылады.

Түйінді сөздер:*Көшірме жасау, микроклоналды көбейту, биотехнология, биоалуантүрлілік, өсімдік биотехнологиясы, таңдау.*

В статье рассматриваются современные методы размножения растений в биотехнологии. Основное внимание уделено методам, направленным на создание коллекций для сохранения и рационального использования биоразнообразия растений, совершенствование селекционного процесса, создание новых форм, а также обеспечение потребностей медицины в возобновляемом растительном сырье и биологически активных веществах растительного происхождения. Дается понятие о микроклональном размножении растений, о его перспективах и тенденциях развития в биотехнологии. Рассматриваются преимущества этого способа перед семенным и вегетативным размножениями.

Ключевые слова:*Размножение, микроклональное размножение, биотехнология, биоразнообразие, биотехнология растений, селекция.*

The article discusses the modern methods of reproduction of plants in biotechnology. The focus is on methods aimed at creating collections for the conservation and rational use of plant biodiversity, improving the breeding process, creating new forms, as well as meeting the needs of medicine in renewable plant materials and biologically active substances of plant origin. The concept of microclonal propagation of plants, its prospects and development trends in biotechnology are given. The advantages of this method over seed and vegetative propagations are considered.
Keywords:*Reproduction, microclonal reproduction, biotechnology, biodiversity, plant biotechnology, selection.*

Основные направления развития биотехнологии растений охватывают широкий круг задач, в том числе — ускоренного производства высококачественного посадочного материала сельскохозяйственных, лесных и декоративных культур, а также получения возобновляемого растительного лекарственного сырья и биологически активных веществ (БАВ) растительного происхождения для современной медицины [1].

Отличительной чертой современной биотехнологии растений является то, что практически все ее разделы основаны на использовании растительных объектов in vitro. Это могут быть стерильные пробирочные растения, культуры органов, тканей или клеток растений, а также изолированные протопласты.

В настоящее время биотехнология применяется для решения проблем сохранения биологического разнообразия — глобальной мировой задачи. Разработка биотехнологических методов размножения растений, создание генетических банков и коллекций культур клеток играют важную роль в сохранении генофонда дикорастущих редких и исчезающих видов [2] .

Биотехнологические методы в селекции растений стали применятся примерно с середины минувшего столетия, и значение их непрерывно возрастает, поскольку биотехнологии под силу задачи, которые традиционными методами решить невозможно или чрезвычайно трудно. Уже сейчас достигнуты впечатляющие результаты: миллионы гектаров в мире занимают ежегодно сортами и гибридами полученными с помощью биотехнологий.

Отличительным признаком биотехнологических методов, используемых в селекции растений, является манипуляции in vitro. Все методы биотехнологии могут в той или степени могут быть использованы в практической работе как на отдельном ее этапе селекции, самостоятельно или комплектно в зависимости от задач и степени кооперации селекционеров или биотехнологов [3].

Основные селекционные задачи, решаемые с помощью методов биотехнологии следующие: - создание нового исходного материала для селекции; - снижение трудоемкости селекционных работ за счет уменьшения популяции для отбора; - ускорение селекционного процесса за счет быстрого получения гомозиготных генотипов после проведения скрещивания или получения самоопыленных линий при селекции гетерозисных гибридов; - повышение эффективности отбора ценных генотипов и постоянного контроля за наличием их в отбираемом селекционном материале [4].

Микроклональное размножение растений является одним из перспективных направлений развития науки XXI столетия. Среди основных преимуществ микроклонального размножения перед традиционным вегетативным способом является высокий коэффициент размножения, расширение сезонности выполняемых работ и выпуск растений к определенному сроку, возможность размножать и укоренять те растения, которые не размножаются или затруднительно размножаются обычными способами, например, быстрое клональное размножение взрослых лесных деревьев, особенно хвойных [5].

Основным методом микроклонального размножения растений является активация пазушных меристем. Этот метод уже стал промышленным при производстве посадочного материала некоторых культур.

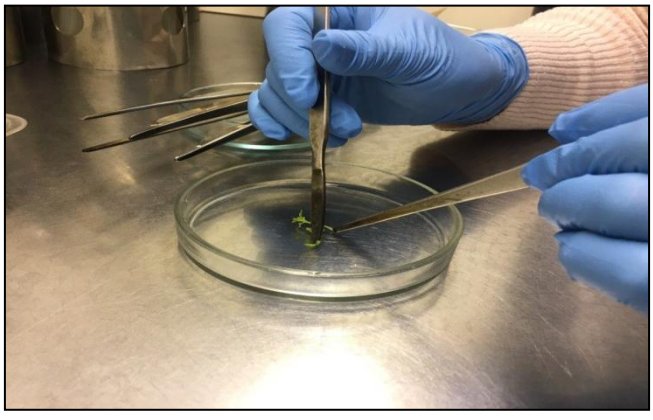

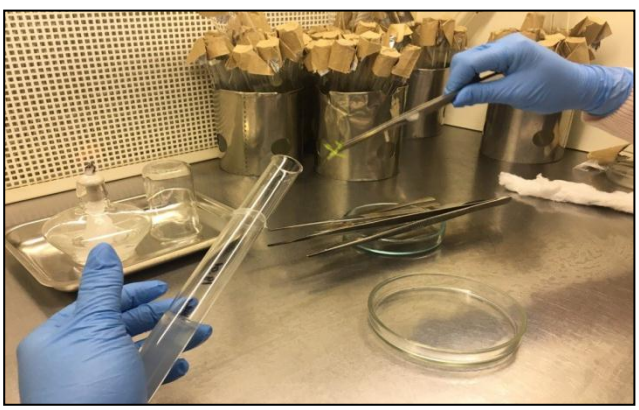

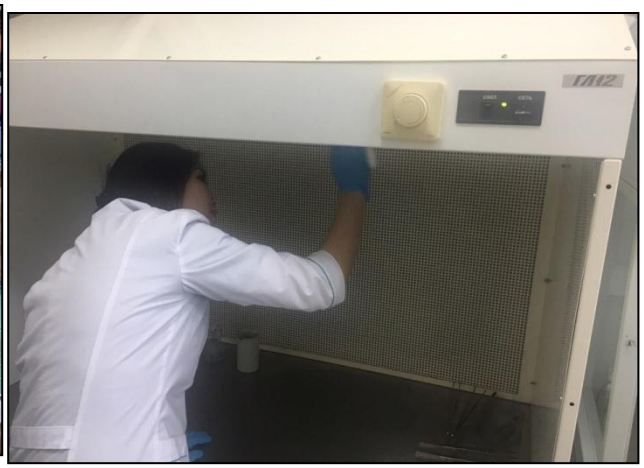

Основное условие успешного культивирования является соблюдение строгой стерильности, поскольку на искусственных питательных средах хорошо развиваются микроорганизмы. Поэтому все опыты проводят в стерильных помещениях – боксах или ламинар-боксах. Стерилизуют бокс, инструменты, посуду, растительный материал, питательные среды (рис.1,2) [6].

Рисунок 1 – Стерилизация химической посуды

Рисунок 2 – Стерилизация ламинар-бокса 70%-ным спиртом

Метод, базируемый на снятии апикального доминирования, чего можно достичь двумя путями:

1. Получением побегов нормальных пропорций, которые используются как вторичные эксплантаты для повторения цикла размножения. Теоретическая возможность такого способа размножения составляет примерно 10 000 - 1 000 000 побегов в год.

2. Введением в питательную среду веществ с цитокининовым активностью, что приводит к формированию побегов с относительно укороченными междоузлиями, а пазушные почки дают начало новым побегам. Эксплантаты на таких средах приобретают вид пучков маленьких побегов, каждый из которых можно рекультивировать (рис.3,4).

Теоретически, возможность этого метода может составлять до 15000000000 почек или побегов в год от одного эксплантаты. Считают, что этот метод имеет минимальную степень риска относительно получения неоднородного потомства и частота появления мутантных растений не превышает частоты появления таких при обычном размножении. Метод относительно универсальный и имеет хорошую воспроизводимость в пределах вида и даже рода растений [7].

Рисунок 3,4 – процесс микрочеренкования на примере тополя Серебристого

После пересадки пробирочных растений проводятся наблюдения за качественными и количественными изменениями в развитии меристемы, ведущими к формированию микропобегов. Учитывается высота прироста и эффективность листообразования. Экспланты приобретают вид пучков маленьких побегов, каждый из которых в дальнейшем быдут рекультивирован (рис.5) [8].

Рисунок 5 - Пересаженные микропобеги тополя Серебристого

Растения-регенеранты после их развития пересаживают из пробирок в почвогрунт и размещают в факторостатную для развития и подготовки растений для последующей пересадки в открытый грунт.

Адаптация пробирочных растений в почвенные условия является важным этапом, который завершает процесс микроклонального размножения. Это связано с тем, что в условиях invitro образуются специфический культуральный фенотип, отличающийся анатомическими и физиологическими характеристиками от обычных растений и носящий приспособительный характер [9].

Список использованной литературы

1. Решетников В.Н. Научные и практические аспекты развития биотехнологии растений в Республике Беларусь / В.Н. Решетников, Е.В. Спиридович // Тр. Белорус. гос. ун-та. Сер. Физиологические, биохимические и молекулярные основы функционирования биосистем. — 2012. — Т. 7, ч. 1. — С. 69—83.
2. Катаева Н.В., Аветисов В.А. Клональное размножение в культуре ткани // Культура клеток растений. М.: Наука, 1981. С. 137-149
3. Широков А.И., Крюков Л.А. Основы биотехнологии растений. Электронное учебно-методическое пособие. – Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2012. – 49 с.
4. Кузьмина Н.А. Культивирование меристем различных сортов роз in vitro. Естественные науки и экология: Ежегодник / Н.А. Кузьмина. О.А. Потапова. - Омск, 2000. вып. 5. - С. 38-39.
5. Бирюков В.С. Основы промышленной биотехнологии. М.: КолосС, 2004. - 296с.
6. Бутенко Р. Г. Биология клеток высших растений in vitro и биотехнологии на их основе: Учеб. пособие.- М.: ФБК-ПРЕСС, 1991. - 160с.
7. Дорошенко Н.П., Трошин Л.П. Биотехнология – наука и отрасль сельского хозяйства // Научный журнал КубГАУ. – 2016. - №116(33). – С.9-10.
8. Калашникова Е.А. Получение посадочного материала древесных, цветочных и травянистых растений с использованием методов клеточной и генной инженерии. Учебное пособие / Е.А. Калашникова, А.Р. Родин. - Москва, 2001. - 71с.
9. Плаксина Т.В., Пищева Г.Н. Биотехнология в селекции, размножении и сохранении растений. // Бюллетень Ботанического сада-института ДВО РАН. – 2014. – вып.12. – 22-30 с.

УДК 663.123.2

Ақан Е.С.

1-курс магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

Ғылыми жетекші:

Тазабаева К.А.

б.ғ.к., Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті ,Семей қ.

БИОТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ МАҚСАТТАРДА ҚОЛДАНУ ҮШІН МИКРОАҒЗАЛАРДЫҢ РНҚ-НЫҢ БӨЛІНУІ (НАУБАЙХАНА АШЫТҚЫСЫ МЫСАЛЫНДА)

Saccharomyces cerevisiae Пекар ашытқылары қарапайым бір жасушалы эукариотикалық ағзалар болып табылады. Ашытқы ядролық ДНК жасалған генетикалық ақпарат РНК арқылы ақуыз құрылымында іске асырылады. Қазіргі заманғы ұғымдарға сәйкес, эукариотикалық РНК әртүрлі молекулалық массалардың полирибонуклеотидтерінің қоспасы болып табылады және мРНК, тРНК, РНК, сондай-ақ бірқатар минор компоненттер мен табиғи олигорибонуклеотидтерді қамтиды. Мақаланың мақсаты - ашытқы биомассасының экстрактілерін алу және фракциялаудың жеке рәсімдерін оңтайландыру жолымен қол жетімді реагенттер мен жабдықтарды пайдалану негізінде таза биологиялық белсенді жоғары полимерлі ашытқы РНК қалдықсыз өндірісін ұйымдастыру үшін әдістемелік база құру.

Түйін сөздер:*пекар ашытқысы, иммобилизация, РНҚ, молекула*

Пекарские дрожжиSaccharomycescerevisiae являются простейшими одноклеточными эукариотическими организмами, т.е. как и все эукариоты содержат ограниченное оболочкой клеточное ядро. Генетическая информация, заключенная в ядерной ДНК дрожжей реализуется в структуре белков при посредстве РНК. Согласно современным представлениям, эукариотическая РНК представляет собой смесь полирибонуклеотидов разных молекулярных масс и включает в себя м РНК, т РНК, р РНК, а также ряд минорных компонентов и природные олигорибонуклеотиды. Цель статьи - создать методическую базу для организации на ее основе безотходного производства чистой биологически активной высокополимерной дрожжевой РНК на основе использования доступных реагентов и оборудования путем оптимизации отдельных процедур получения и фракционирования экстрактов дрожжевой биомассы.

Ключевые слова*: пекарские дрожжи, иммобилизация, РНК, молекула*

Baker's yeast Saccharomyces cerevisiae are the simplest unicellular eukaryotic organisms, i.e. like all eukaryotes contain a shell-limited cell nucleus. Genetic information contained in the nuclear DNA of yeast is realized in the structure of proteins by means of RNA. According to modern concepts, eukaryotic RNA is a mixture of polyribonucleotides of different molecular masses and includes mRNA, tRNA, rRNA, as well as a number of minor components and natural oligoribonucleotides. The purpose of the article is to create a methodological basis for the organization on its basis of waste-free production of pure biologically active high-polymer yeast RNA based on the use of available reagents and equipment by optimizing the individual procedures for obtaining and fractionation of yeast biomass extracts.

Key words: *baker's yeast, immobilization, RNA, molecule*

Пекар ашытқыларынан жиынтық РНҚ бөліп алудың және әртүрлі дәрежедегі фракцияларды алудың жаңа тәсілдерін әзірлеу полимерлік, оның ішінде жоғары полимерлік. Жоғары жылдамдықты центрифугалауды қарапайым тұндыруға ауыстыру мүмкіндігін зерттеу.

Алынған нәтижелердің ғылыми жаңалығы.

Ашытқы жасушаларының лизисінің шарттары егжей-тегжейлі зерттелген және оңтайландырылған лизаттан РНҚ шығару әдістері. Осы зерттеулер негізінде ашытқыдан жоғары полимерлі РНК бөлудің үш жаңа тәсілі ұсынылды. Лизис биомассаны біз әзірлеген әдіспен жүргіздік: 2,5% ДДС - Na ерітіндісімен 100°С кезінде > 40 мин.[1]

Бірінші рет жоғары полимерлі РНК бөліп шығарғанда центрифугалау орнына лизаттарды фракциялаудың негізгі тәсілі ретінде суықта да (0-4°С), бөлме температурасында да жүргізуге болатын тұндыруды пайдалану ұсынылды. Тұндыру жылдамдығын дисперсиялық ортаның құрамын өзгерту арқылы реттеуге болады. Бірінші рет жоғары полимерлі РНК-ны төгу үшін 3 м NaCl қолданылған. Қалған фракциядан тұз қышқылымен тұндыру арқылы төмен полимерлі РНК бөлінген. РНК этанолмен ұсақтаудың принципті жаңа әдісі әзірленді,оның көмегімен жиынтық РНК-дан жоғары полимерлі және тРНК-ұқсас фракциялар бөлінген.

Жоғары полимерлі РНК физика-химиялық қасиеттері дәстүрлі процедуралар бойынша алынатын мұнайлардан асып түседі, әсіресе бұл КРФ нөлдік өсіміне жақын. [2]

Кобра мен гюрзаның уларынан жасалған фосфодиэстераздар CNBr - активтенген 80-90% шығатын 4В сефарозында иммобилизацияланған. Иммобилизацияланған ферменттері бар колонкаларды ұзақ пайдалану мүмкіндігі көрсетілген (кем дегенде екі ай ішінде). Пекар ашытқыларынан үш РНК препаратының биологиялық белсенділігі зерттелді: жиынтық РНК және молекулалық массалар бойынша әр түрлі бөлістермен жоғары полимерлі РНК. Алғаш рет полимерлік және тазалықтағы әртүрлі РНК препараттары егеуқұйрықтардың әртүрлі органдары мен тіндеріне әсер етеді, оларда ақуыз биосинтезін іріктеп ынталандырады.

Жұмыстың ғылыми-практикалық маңызы. Жүргізілген зерттеулер ашытқы РНҚ бөлу және фракциялау технологиясын айтарлықтай жеңілдетуге мүмкіндік береді. Әсіресе, бұл РНҚ этанолмен ұсақтаудың жаңа әдісіне және РНҚ екі фракциясын бөліп алудың жаңа тәсіліне қатысты: қарапайым тұндыру жолымен жоғары және төмен полимерлі. Бөлме температурасында центрифугалауды жылдам тұндыруға ауыстыру технологиялық процесті жеңілдетіп қана қоймай, сонымен қатар электр энергиясы мен құрал-жабдықтардың шығындарын төмендетуге мүмкіндік береді. [3]

Қорғауға шығарылатын негізгі ережелер:

1. Пекар ашытқысы жасушаларының тиімді лизисіне 2.5% ДДС ерітіндісімен өңдеу кезінде 100°С > 40 мин.
2. Пекар ашытқылары лизатасынан жоғары полимерлі РНК бөлінуі 1 g және бөлме температурасында седиментация әдісімен < 4 тәулік бойы жүзеге асырылуы мүмкін.
3. Қосынды және жоғары полимерлі ашытқы РНК 3 м NaCl пекар ашытқыларының мөлдірленген лизатынан тұндырылуы мүмкін.
4. 36% - дық этанолмен бөлшек шөгуі молекулалық масса бойынша Пекар ашытқыларының жиынтық РНК фракциялануын жүзеге асыруға мүмкіндік береді.
5. Кобра мен гюрзаның уларынан жасалған фосфодиэстераздар CNBr - активтенген 80-90% шығатын 4В сефарозында иммобилизацияланған.
6. Түрлі дәрежедегі полимерлік және тазалықтағы ашытқы РНК препараттары егеуқұйрықтардың әртүрлі органдары мен тіндеріне әсер етеді. 250-700 нуклеотидтердің молекулалық таралуымен жоғары полимерлі РНК қызыл сүйек кемігі жасушаларындағы ақуыз биосинтезін іріктеп ынталандырады. [4]

Қорытынды

1. РНК бөлу процесінің жекелеген сатыларын оңтайландыру негізінде ДДС-Na көмегімен 2,5%-дық детергент ерітіндісінде 100°С кезінде оны ұзақ өңдеу арқылы (> 40 мин) ДДС-na көмегімен биомассаның лизисі арқылы Пекар ашытқыларынан жоғары полимерлі РНК қалдықсыз өндірісін ұйымдастыру үшін әдістемелік база құрылды.
2. ДДС-Na ашытқыларының суспензиясын жоғары температурада ұзақ өңдеу рибонуклеаздың толық инактивациясына әкеледі, бұл өнімдегі қышқыл еритін фракцияның төмен болуымен және оны ұзақ сақтау кезінде осы фракцияның өсуінің іс жүзінде болмауымен расталады.
3. Әзірленген рәсімдер кешені әртүрлі сападағы ашытқы РНК препараттарын алуға мүмкіндік береді: жиынтық РНК, жоғары полимерлі РНК,төменполимерлі РНК және РНК фракциясы, тРНК-ға жақын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Клименко В.П., Аликин Ю.С., Щелкунов И.С., Щелкунова Т.И. Препараты РНК - потенциальные противоинфекционные средства в рыбоводстве // Сб. науч. трудов сотр. ИМБТ ФГУН ГНЦ ВБ «Вектор». - Бердск, 2006.-С. 169-191.

2. Аликин Ю.С., Кашперова Т.А., Белявская В.А., Юшков Ю.Г., Чимитов В.Д., Понюхов В.А. Применения пробиотиков и иммуномодуляторов для профилактики вирусных заболеваний птиц // Сб. науч. трудов сотр. ИМБТ ФГУН ГНЦ ВБ «Вектор». - Бердск, 2006. - С. 192-236.

3. Алтунина В.К., Василенко С.К., Коржов В.А., Сандахчиев Л.С. Выделение и характеристика растворимой РНК из пивных дрожжей // Биохимия. - 1964. - Т. 29. - Вып. 1. - С. 53-57.

4. Амиров Н.Ш., Кольцов П.А., Трубицина И.Е., Шабанова М.Е., Аронов Л.С. Энкад в лечении язвенной болезни // Тезисы докладов на 1 Российском национальном конгрессе «Человек и лекарство». - М, 1992. - С. 436.

УДК 579.017.8

Әбдиева А.С.

магистрантка 1 курса, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г.Семей

МИКРООРГАНИЗМДЕР КӨМЕГІМЕН ПОЛИЭТИЛЕН ТҮРЛЕРІНІҢ БИОДЕГРАДАЦИЯЛАНУ ПРОЦЕСІН ЗЕРТТЕУ

Пластмасса қоршаған ортаға зиянын тигізетін химиялық заттардың бірі. Полиэтилен, полипропиленилхлорид, полистирол пластмаса өндірісінде кең қолданылады. Бұл химикаттар биодеградацияға төзімді және топырақта ұзақ уақыт сақталады. Демек, бұл әлемдік мәселені шешу үшін нәтижелі әсер ететін микроорганизмдердің жаңа түрлерін қарастыру керек. Сонымен, бұл статьяның негізгі мақсаты топырақта полиэтилен мен пластмассаның биодеградациясын лаборатория ішінде микроорганизмдер көмегімен бақылау. Полиэтилен мен пластиктің биодеградациясын анықтау үшін топырақтың 5 түрлі сынамасын алынды. 5 сынама (A,B,C,D,E): А – емдік бақша топырағы, В – канализациялық су, С – саябақтан алынған топырақ, D – тұнбалы топырақ, Е – ауылшаруашылық топырағы. Осы сынамалардан алынған топырақтардың полиэтилен мен пластикті деградациялау мүмкіндігі зерттелді.Бұл процесті жүргізу барысында Bacillus subtilis, Aspergillus niger, Aspergillus nidulance, Aspergillus flavus, Aspergillus glaucus, Penicillum, Pseudomonas sp., Staphylococcus aureus., Streptococcus lactis, Proteus vulgaris, Micrococcus sp. сынды бактериялар мен саңырауқұлақтар түрлері полиэтилен мен пластмассаны нәтижелі түрде ыдырататындығы анықталды. Полиэтилен пластмассаға қарағанда жылдам биодеградацияланатын болып шықты.

Түйін сөздер: *биодеградация, полиэтилен, пластмасса, қоршаған орта*

В настоящем исследовании проводится сравнительный анализ между биодеградацией полиэтилена и пластика пятью различными типами почвенных образцов, собранных из различных источников. Пять образцов почвы (A, B, C, D, E) были взяты в местах расположения: (a) почва лечебного сада, (B) почва сточных вод, (C) почва энергетического парка, (D) почва зоны ила, (E) сельскохозяйственная почва, соответственно. Исследована способность этих почв к деградации полиэтилена и пластика. Среди всех обработок различные виды бактерий и грибков как Bacillus subtilis, Aspergillus niger, Aspergillus nidulance, Aspergillus flavus, Aspergillus glaucus, виды Penicillum, Pseudomonas sp., Золотистый стафилококк., Streptococcus lactis, Proteus vulgaris, Micrococcus sp. были найдены, что ухудшают политен и пластмассу эффективно. Полиэтилен дал быструю биодеградацию по сравнению с пластиком. Пластмасса один из немногих новый химический материал которые представляют проблемы окружающей среды. Полиэтилен, полипропиленилхлорид, полистирол в значительной степени используется в производстве пластмасс. Эти химикаты устойчивы к биодеградации и сохраняются в почвенной среде в течение длительного времени.

Ключевые слова: *биодеградация; полиэтилен; пластмассы; окружающая среда*

The current research makes a comparative analysis between the biodegradation of polythene and plastic by five different types of soil sample collected from different sources. The five soil sample (A, B, C, D, E) were indigenous to locations: (A) Medicinal Garden soil, (B) Sewage Water Soil, (C) Energy Park soil, (D) Sludge Area soil, (E) Agricultural Soil, respectively. Among all the treatments various species of bacteria and fungi such as Bacillus subtilis, Aspergillus niger, Aspergillus nidulance, Aspergillus flavus, Aspergillus glaucus, Penicillum species, Pseudomonas sp., Staphylococcus aureus., Streptococcus lactis, Proteus vulgaris, Micrococcus sp. were found to degrade polythene and plastic efficiently. Overall polythene gave rapid biodegradation as compare to plastic. Plastic is one of the few new chemical material which pose environmental problems. Polyethylene, polypropinyl chloride, polystyrene is largely used in the manufacture of plastics. These chemicals are resistant to biodegradation and persist in soil environment for a long time. And the degradable plastic is substance created from a polymer called Polyolefin combined with certain additives, in order for it decompose or degrade.

Key words: *biodegradation; polythene; plastics; environment*

Пластикалық ластану - су қоймаларының ластануы (өзендерге, көлдерге, теңіздерге антропогендік қалдықтарды тастау), бір реттік пластикалық бөлшектермен, пластикалық торлармен және т.б. судың ластануы. Жыл сайын шығарылатын пластмассадан жасалған өнімдердің көп мөлшері бір рет қолдануға арналған: әдетте бір жыл ішінде бір рет пайдаланылатын бір реттік орауыш заттар немесе өнімдер [2].

Пластмасса қоршаған ортаға зиянын тигізетін химиялық заттардың бірі. Полиэтилен, полипропиленилхлорид, полистирол пластмаса өндірісінде кең қолданылады. Бұл химикаттар биодеградацияға төзімді және топырақта ұзақ уақыт сақталады. Демек, бұл әлемдік мәселені шешу үшін нәтижелі әсер ететін микроорганизмдердің жаңа түрлерін қарастыру керек. Сонымен, бұл статьяның негізгі мақсаты топырақта полиэтилен мен пластмассаның биодеградациясын лаборатория ішінде микроорганизмдер көмегімен бақылау [1].

Биодеградация микроорганизмдер көмегімен органикалық қосылыстардың биологиялық трансформациясы болып табылады. Бұл процесс аэробты және анаэробты іске асады.

Аэробты бодеградация

Аэробты биодеградация аэробты тыныс алу сияқты және қалдықтардың құрамындағы зиянды заттарды бәсеңдетудің негізгі маңызды құрамдасы болып табылады. Аэробты бактериялар ауаны электронның акцепторы ретінде қолданады және органикалық химикатты барынша төмен деңгейдегі органикалық қосылыстарға дейін ыдыратады.

Анаэробты биодеградация

Анаэробты биодеградация ауаның қатысынсыз органикалық зиянды заттардың микроорганизмдер көмегімен ыдырауы. Кейбір анаэробты бактериялар нитрат, сульфат, темір, марганец және көмірқышқыл газын электронның акцепторы ретінде қолданады және органикалық химикаттарды ұсақ қосылыстарға ыдыратады.

Бірінші суретте крсетілгендей бұл процесті жүзеге асыру үшін 5 түрлі топырақ сынамасы алынды (A – емдік бақша топырағы, B – канализациялық су, C – саябақтан алынған топырақ, D – тұнбалы топырақ, E – ауылшаруашылық топырағы) және осы экологиялық талаптарға сай микроорганизмдер түрлері алынды.

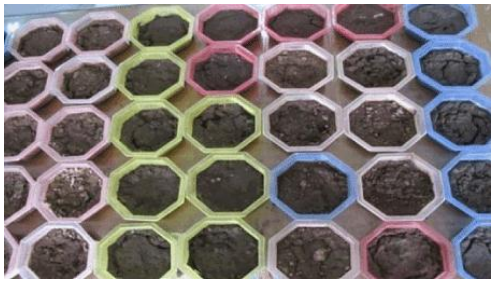

Сурет – 1. Зерттеуге арналған 5 түрлі топырақ сынамасы.

1 кестеде топырақ морфологиясын анықтау үшін келесідей параметрлер сынап көрсетілді: pH, температура, сілтілік қасиеті, органикалық қосылыстар мөлшері, хлорид мөлшері, ылғалдылық.

Кесте- 1. 5 түрлі сынама топырағының морфологиясы

Топырақ сынамасы	**Сынама орны**	**pH**	**Температура**	**Сілтілік қасиеті**	**Органикалық қосылыс, %**	**Хлорид көлемі,%**	**Ылғалдылық**
A	Ауруxана бақшасы	7.0	310°C	30	2.212	0.00284	4.721
B	Ағын су	6.8	30°C	20	9.482	0.00852	4.872
C	Энергетикалық парк	6.9	300°C	20	1.738	0.00923	4.833
D	Тұнбалы топырақ	7.1	310°C	50	8.850	0.09088	4.830
E	Ауылшаруашылық топырағы	7.0	290°C	50	1.896	0.0197	4.859

Жұмыс барысы

Жұмыс барысы келесі тәртіппен жүргізіледі: полиэтилен пакеттерін және пластик стақандарды ұсақ бөлшектерге бөлеміз, сумен жақсылап жуып, кейін дистилденген сумен жуып, кептіреміз. Кептіргеннен кейін, бастапқы салмағын өлшейді. Полиэтлен пакет пен пластик стақандарды таңдалған топырағы бар ыдыстарға салынады. Біраз уақыт өткеннен кейін,топырақтан пленканы алып тастайды, тағы да құбыр суымен, сосын дистилденген сумен жуады және кептіріп, салмағын өлшейді. Сынамалардың биодеградациясы сынамалардың массасын жоғалтумен және топырақтағы бактерияның белсенділігімен анықталады.

1 мг топырақ сынамасын 10 мл дистилденген сумен араластырылады. Осыдан кейін оны агар қоректік ортаға енгізеді, 30°С температурады 2 тәулік инкубацияға қояды.

Қоректік ортаны дайындау

Қоректік орта келесідей дайындалады: крахмалды агар ортасын дайындап, стерильденген петри табақшасына құяды және ол қатқанша қойып қояды. Бактериалды ілмек көмегімен микроорганизм культурасы егіледі және 30°С температурады 2 тәулік инкубацияға қояды. Инкубация соңында агардың бетін 1 г йод ерітіндісімен шаяды. Екі минут ұстап, төгіп тастайды. Осыдан кейін микроорганизмдердің өсуін бақылайды (2-сурет).

Биохимиялық тест

Микрооганизмдер конформациясы үшін биохимиялық тесттер жүргізілді: амилаза, индол, каталаза, метил қызыл тесттері. Амилаза крахмалды мальтозаға дейін гидролиздейтін экзофермент болып табылады. Индол enterobacteriaceae бактериясын саралаудың негізгі сипаты болып табылады. Индолдың бар екендігін Ковак реагентімен анықтады. Қоректік орта бетінде қызыл түс пайда болуы, индолдың бар екендігін көрсетеді. Bacillus & proteus sp бактериясы үшін теріс нәтиже көрсетті. Метил қызыл Enterobacteriaceae-ға жататын грам теріс bacilli бактериясын саралау үшін қолданылды. Каталазаны анықтау үшін агар культурасына сутегі асқын тоотығын құю қажет. 5 минуттан кейін көпіршік пайда болса, жасалған сынаманың оң екендігін көрсетеді.

Полиэтилен мен пластиктің лабораторияжағдайындағы микробтық деградациясы

Крахмалды агар қоректік ортасын Петри табақшасына құйып, қатқанға дейін қойып қояды (2 және 3 кесте). Деградирленген пленканы қоректік ортаға саламыз, 37°С температурада 48 сағатқа инкубацияға қояды. Субкультура әр 15 күн сайын бақыланады.

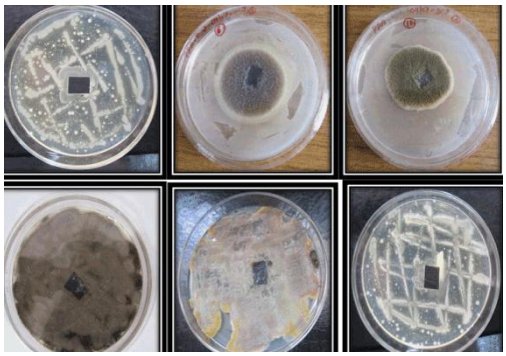

Сурет – 2. Деградирленген пленканың қоректік ортадағы микроорганизмдер есерімен өзгерісі

Кесте – 2. Лабораториядағы саңырауқұлақтар биодеградациясы

	Күн - 1	Күн - 5	Күн - 10	Күн - 15	Күн- 20	Күн-25	Күн-30
Ғ1	48мг	48мг	46мг	46мг	45мг	44мг	42мг
Ғ2	50мг	49мг	43мг	48мг	47мг	46мг	45мг
Ғ3	44мг	44мг	49мг	42мг	42мг	41мг	41мг
Ғ4	45мг	45мг	44мг	43мг	42мг	42мг	41мг
Ғ5	43мг	43мг	42мг	42мг	41мг	40мг	39мг

Кесте – 3. Лабораториядағы бактериялар биодеградациясы

	Күн-1	Күн-5	Күн-10	Күн-15	Күн-20	Күн-25	Күн-30
В1	42 мг	42 мг	41 мг	41 мг	40 мг	40 мг	39 мг
В2	39 мг	39 мг	38 мг	37 мг	36 мг	36 мг	35 мг
В3	44 мг	44 мг	43 мг	43 мг	42 мг	42 мг	41 мг
В4	45 мг	44 мг	44 мг	43 мг	42 мг	41 мг	40 мг
В5	40 мг	40 мг	39 мг	39 мг	38 мг	37 мг	35 мг
В6	43 мг	43 мг	42 мг	42 мг	42 мг	40 мг	39 мг

Полиэтилен мен пластикті ыдырататын микроорганизмдер

Полиэтилен пакеттері мен пластик стақандарын ыдырататын микроорганизмдер түрлері анықталды: Bacillus subtilis,Aspergillus niger, Aspergillus nidulance, Aspergillus flavus, Aspergillus glaucus, Penicillum species, Pseudomonas sp., Золотистый стафилококк., Streptococcus lactis, Proteus vulgaris, Micrococcus luteus.

Қорытынды

Топырақтағы полиэтилен мен пластик биодеградациясы осы заттарды әр түрлі жерден алынған топыраққа көму арқылы жүргізіледі.Полиэтилен биодеградациясы пластикке қарағанда жылдам жүргізілді. Материалдардың беткі қабаты кедір-бұдырлы жарықшақшаққа айналды. Бұл платмассаның құрылымын бұзатын микроорганизмдер бөлетін заттармен байланысты. 5 түрлі жердің топырағына морфологиясы,

биохимиялық қасиетттері сәйкес келетін бактериялар мен саңырауқұлақтар түрлері алынды. Сынама түрлері: B1(Pseudomonas), B2(Bacillus subtilis), B3(Staphylococcus aureus), B4(Streptococcus lactis), B5(Proteus vulgaris),B6 (Micrococcus luteus), F1(Aspergillus niger), F2(Aspergillus nidulance),F3(Aspergillus flavus), F4(Aspergillus glaucus), F5(Penicillium). Бұл микроорганизмдер полиэтилен мен пластмассаны лаборатория ішінде және лабораториялан тыс ыдыратуға мүмкіндік береді. Бұл зерттеу деградацияның жылдамдығы лабораториялық жағдайда жылдам жүретіндігін дәелдеді, себебі полиэтилен мен пластмассаның деградациясын жүргізуге көмектесетін микроорганизмдер лаборатория жағдайында егіліп алынады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Глик, Б. Молекулярная биотехнология. Принципы и применение: [пер.с англ.] / Б. Глик, Дж. Пастернак. - М.: Мир, 2002. - 589 с.

2. Карасевич, Ю.Н. Основы селекции микроорганизмов, утилизирующих синтетические органические соединения / Ю.Н. Карасевич. - М.: наука, 2002. - 144 с.

3. Саловарова, В.П. Введение в биохимическую экологию: учеб.пособие / В.П. Саловарова, А.А. Приставка, О.А. Берсенева.-Иркутск: Издательство Иркутского государственного университета, 2007. -159 с.

4. Турковская, О.В. Механизмы ускорения биодеградации поллютантов в окружающей среде [Текст] / Турковская, О.В. // Международная научная конференция «Микроорганизмы и биосфера»: тезисы. - М. - 2007 г.

УДК 614.876:63:539.16

Базарбаева А.Б.

1 курс магистранты Қазақ инновациялық гуманирарлық-заң университеті, Семей қ.

МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ЗАМАНАУИ БИОТЕХНОЛОГИЯ: РАДИОАКТИВТІ ЛАСТАНУ ЖАҒДАЙЫНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗ ӨНІМДЕРДІ ӨНДІРУ ҮШІН ЭНТЕРОСОРБЕНТТЕРДІ ҚОЛДАНУ

Мақаланың мақсаты радиоактивті ластану жағдайында экологиялық қауіпсіз ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруді қамтамасыз етудің негізгі жолдарын негіздеу болып табылады. Ақыр соңында биотехнологиялық, экологиялық қауіпсіз таза өнім алу.Сапалы және қауіпсіз өнімдерді алу үшін мал шаруашылығында энтеросорбенттерді қолданудың тиімділігі қарастырылады.

***Түйін сөздер**: биотехнология, радионуклидтер, сорбенттер.*

Целью статьи является обоснование основных способов обеспечения экологически чистого сельскохозяйственного производства в условиях радиоактивного загрязнения, в конечном итоге для получения биотехнологических, экологически безопасных продуктов.

***Ключевые слова**: биотехнология, радионуклиды, сорбенты.*

The purpose of the article is to substantiate the main ways to ensure environmentally friendly agricultural production in the conditions of radioactive contamination, ultimately to obtain biotechnological, environmentally friendly products.

***Keywords**: biotechnology, radionuclides, sorbents.*

Азық-түлік қауіпсіздігі мәселесі биохимиктерден, микробиологтардан, биотехнологтардан, токсикологтардан және т.б. өндірушілерден, санитарлық-эпидемиологиялық қызметтерден, мемлекеттік органдардан және, сайып келгенде, тұтынушылардан көптеген қиындықтарды талап ететін күрделі және ауқымды мәселе болып табылады. Азық-түлік қауіпсіздігі мәселесінің өзектілігі жыл сайын артып келеді, өйткені тамақ шикізаты мен тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі - адам денсаулығын және гендік қорғанысты сақтайтын негізгі факторлардың бірі болып табылады.

Азық-түлік қауіпсіздігі адамның денсаулығына зиянды әсері (тағамдық улану және азық-түлік инфекциясы) және белгілі бір қауіпті әсер ету жағдайында (канцерогенді, мутагендік және тератогенді) тұрғысынан алғанда тұтынылатын кездегі қауіптің болмауы деп түсіну керек. Басқаша айтқанда, қазіргі және келешек ұрпақтың денсаулығына зиянды, жағымсыз әсер етпейтін тамақ өнімдері қауіпсіз деп санауға болады.

Адам денсаулығына зиян келтіретін заттардың елеулі мөлшері адам ағзасына азық-түлік әкелуі мүмкін. Сондықтан азық-түлік сапасын бақылаудың тиімділігі мен объективтілігі үшін жауапкершілікті арттыру, тұтынушылардың денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз етуге байланысты өткір проблемалар бар.

Соңғы онжылдықта планетаның көптеген аймақтарында радиоактивті сәулелену және оның адамға әсері негізгі экологиялық токсиканттардың бірі болды, атом өнеркәсібі мен атом энергетикасының нормаланған шығарындылары. Радионуклидтер көші-қонның биогеохимиялық процестеріне кіреді және ауылшаруашылық өнімдерінде жинақталады, одан әрі адамның ағзасына еніп, ішкі доза әсерінің мөлшерін анықтайды [і].

Табиғи және аграрлық экожүйелерге антропогендік радионуклидтердің енуі адам қызметінің нәтижесі: ядролық сынақтар және радиациялық апаттар.Тамақ өнімдерінің негізгі ингредиенттері ретінде мал шаруашылығы өнімдері адамдар үшін радионуклидтердің негізгі көздеріне жатады.

Ластанған аумақтарда тұратын халық үшін радионуклидтердің едәуір мөлшерін жинақтауға қабілетті азық-түлік өнімдерін тұтынуды азайту, өсімдік және мал шаруашылығы өнімдерін бастапқы өңдеу және өңдеуді дұрыс жүргізу қажет.

Радионуклидтер асқазан-ішек жолдары, тыныс алу органдары мен тері арқылы жануарлар ағзасына енгендіктен, ластанудың негізгі жолы жем-шөп және су болып табылады.Жануарлардың органдарында радионуклидтердің жинақталуы және оларды мал өнімдеріне көшіру - сүт, ет және олардың өнімдері - радионуклидтердің физика-химиялық қасиеттеріне, жануарлардың түрлері мен жас ерекшеліктеріне және олардың функционалдық күйіне байланысты [ii].

Жануарлар организміне ұзақ мерзімді радионуклидтердің енуі салдарынан олар бұлшықеттерде және ішкі органдарда жиналады. Радионуклидтер ағзаға енген сайын ағзаларда және тіндерде олардың концентрациясы тұрақты өседі, бірақ бұл өсім қарқындылығы төмендейді. Жануарлардағы радионуклидтерді қабылдаудың басында олар ағзалар мен тіндерде қарқынды түрде сақталады, содан кейін салыстырмалы тұрақтылыққа (тұрақты деңгейге) бейімдейді. Жануарлардың түріне, оның жасына, азықтандыру режиміне және басқа факторларға байланысты белгілі бір уақыт кезеңінен кейін ағзаға қайта енгізілген радионуклидтердің саны, радиоактивті ыдырау және олардың жойылуы арасындағы тепе-теңдік белгіленеді.

Жануарлардың организмін жалпы детоксикациялауды жүзеге асыруға қабілетті әдістерді іздестіру және мал шаруашылығы үшін «жануарлар - мал өнімдері-адам» жүйесіне токсиканттарды беру тізбегін үзу қажет. Мұндай әдістердің бірі энтеросорбция болуы мүмкін.Бұл әдіс емдеу немесе профилактикалық мақсаттарда асқазан-ішек жолдарынан байланыстыру және жоюға негізделген. Энтеросорбция әдісі, асқынудың пайда болуына және пайдаланудың қолайлы физиологиялық әдісі болып табылады. Энтеросорбцияның мәні - оның құрамында улы токсинді компоненттерді ұстап қалуға бағытталған жұтқыш заттардың негізінде жатыр [iii].

Сондықтан, мал шаруашылығы заманауи биотехнологиясы үшін радиоактивті ластану жағдайында жануарлар ағзасын токсиканттардан және радионуклидтерден тазарту мақсатында белгілі қасиеттері бар сорбциялық материалдарды пайдалану қажеттілігі өзекті болып табылады.Кейбір жағдайларда олар тек қымбат мес, сонымен қатар қоршаған ортаға зиянын да тигізбейді.Арнайы әдістермен синтезделген бейорганикалық сорбенттер олардың селективті және толыққанды тірі организмдер үшін зиянсыздығына байланысты цезийлі радионуклидтердің көп мөлшері бар аймақтарда радиохимиялық таза мал өнімдерін (ет, сүт және т.б.) алуға мүмкіндік беретін жалғыз құрал болып табылады.

Қауіпті заттардың құрамын жою әдісінің ең көп тараған тәсілі - энтеросорбция әдісін қолдану. Алғаш рет сорбенттерді өз еңбектерінің бірінде ортағасырлық парсы ғалымы Авиценна сипаттаған болатын [iv].

Энтеросорбция - энтеросорбенттердің асқазан-ішек жолдарының қуысына жиналып немесе еніп кете алатын түрлі экзогендік заттар, микроорганизмдер мен олардың токсиндерін байланыстыруға және шығаруға қабілеттілігіне негізделген әдіс.

Эндосорбенттер - жоғары сорбциялық сыйымдылығы бар белсенді заттар, асқазан-ішек жолдарындағы бұзылғыш заттар, уытты заттарды және токсиндерді байланыстыруға және ұстауға қабілетті.

Мал шаруашылығындағы энтеросорорбция адісінің қолданылуы қазіргі уақытта кеңіне тараған.Бұл бауыр, бүйрек, асқазан-ішек жолдары және т.б., детоксикациялық қасиеті бар органдарының жүктемесін арттырады. Органдардың салмағы үлкен болғандықтан, органдар қалыпты жұмыс істей алмайды, эндогендік интоксикация дами бастайды, өнімділігі мен репродуктивті қасиеттерін төмендетеді. Сорбциялық қасиеттері бар азық-түлік қоспаларын қолдану органдар жүйелерін қалыпқа келтіруге ықпал етеді [v].

Осылайша, ауыл шаруашылық малдарына энтеросорбенттерді қолдану орган жүйелерінің қызметін қалыпқа келтіруге, өнімділік пен репродуктивті қасиеттерді жақсартуға, сонымен қатар энтеросорбенттерді қолдану ет сапасының көрсеткіштерін жақсартуға ықпал етеді және мал шаруашылығы өнімдерінің қауіпсіздігіне әсері мол.

Қазіргі кезде қоршаған ортаның жай-күйінің нашарлауына байланысты энтеросорбенттердің танымалдылығы айтарлықтай өсті, сондай-ақ олардың ауқымы артты.

Сорбенттер метаболизм процесінде пайда болатын немесе денеге теріс әсер ететін тағамнан келетін зиянды заттармен күресуде азық қоспасы ретінде қолданылады. Олардың сорбенттермен байланысы мен экстрациясы организмнің тазаруын қамтамасыз етеді, нәтижесінде мал өнімдерінің сапасын жақсартады.

1960 жылдары көптеген шетелдік және кеңестік ғалымдар ағзаны радиациядан қорғау үшін әртүрлі фероциианидтерді сынаған. Осылайша, зертханалық жануарларға арналған эксперименттерде және волонтерлер тобын байқау кезінде ферроцианиидтердің азық-түлігіне еңгізілген цезий-137 жинағын айтарлықтай азайтатыны көрсетілді.Бұл зерттеулер ядролық қаруды сынақтан өткізу нәтижесінде қоршаған ортаға, су мен азыққа цезий радионуклидінің пайда болуымен байланысты болды [vi].

2011-2015 жылдар аралығында Брянск облысының оңтүстік-батыс аудандарында жыл сайын ферроцерин бар препараттар пайдаланылды, бұл мал шаруашылығы өнімдеріндегі 137Cs мазмұнды едәуір азайтты [vii].

Ферроцині бар препараттарды қолданудан кейінгі радионуклидтердің концентрациясының динамикасын талдау олардың жоғары тиімділігін көрсетеді. 15-30-күнде 137Cs концентрациясының жиілігін 3,0-4,8 есе төмендеттілді [viii].

Ферроций-2, Bifezh және СПОМ-дің ферроцианидтерді қоспалары - жануарларға 137Cs енгізудің алдын алудың тиімді құралы. Қалыпты мал шаруашылығының тәжірибесіне жақын жағдайларда, осы препараттардың енгізілуі жануарлардың бұлшықеттерінде 137 Cs 1,8-9,4 есе төмендейді.

Облыстың ең өзекті проблемалары арасында бұрынғы Семей сынақ полигонының территориясында ұзақ мерзімді ядролық сынақтардың әсерін зерттеу және ССП шөптері мен жайылымдарының топырақ және өсімдік жамылғысының радиоэкологиялық жағдайын бағалау болып табылады.

Өткізілген сынақтар ССП территориясы ғана емес, сонымен қатар одан тыс жерде радионуклидті ластануды тудырды. Семей полигоны ресми түрде жабылғаннан кейін, жақын маңдағы елді мекендерде тұратын тұрғындар белсенді ауыл шаруашылық қызметін бастады.

Ауыл шаруашылық аумақтарының радиологиялық маңызды радионуклидтермен ластануы тестілеуден кейін ұзақ уақыт бойы мал шаруашылығында арнайы қорғау әдістерін қолдану мүмкіндігін анықтайды. Арнайы ветеринариялық препараттарды қолдану ластанған аумақтарды сауықтыру және осы жерлерде мал шаруашылығын енгізу бойынша ең тиімді шаралар болып табылады.

Осылайша, қазіргі заманауи биотехнологияда мал шаруашылығындағы жануарлар рационында энтеросорбенттерді қолдану ағза жүйелерінің қызметін қалыпқа келтіруге, өнімділік пен репродуктивтік қасиеттерді арттыруға, сондай-ақ мал шаруашылығы өнімдерінің қауіпсіздігін арттыруға ықпал етеді.

Сонымен қатар, энтеросорбенттерді қолдану мал шаруашылығы өнімдерінің қауіпсіздігін ескере отыра, ет сапасының көрсеткіштерін жақсартуға ықпал етеді.Энтеросорбенттерді қолдану арқылы ластанған аумақтарда экологиялық қауіпсіз мал шаруашылығы өнімдерін қамтамасыз ету үшін «Радиоактивті ластану аумағында шаруа қожалықтарына қызмет көрсету жөніндегі ұсынымдар» әзірлеуге мүмкіндік туғызады.

Пайдалынылған әдебиеттер тізімі

1. Никифирова Т.Е. Биологическая безопасность продуктов питания: Т.Е. Никифирова ;ГОУ ВПО Иван.гос.хим.- технолог.ун-т.- Иваново, 2009. – 179с.
2. Радиобиология и радиоэкология сельскохозяйственных животных. / Под ред. Б.Н.Анненкова, И.К.Дибобеса, Р.М.Алексахина. – М., 1973.
3. Булдаков, Л. А. Применение ферроциандов для получения чистой мясной продукции на зара-женных территориях после аварии на Чернобыльской АЭС / Л. А. Булдаков, В. П. Борисов, И. Я. Василенко, В. А. Бударков, Е. А. Маяков // Вопросы питания. - 1992. - № 5 - 6. - С. 62 - 65.
4. Справочник лекарственных средств [Электронный ресурс] режим доступа:
http://www.vidal.ru/drugs/atc (дата обращения 13.03.2019)
5. Мигина, Е. И. Фармакотоксикология и эффективность использования кормовой добавки Трилактосорб в мясном перепеловодстве : автореф. дис… . канд. биол. наук : 06.02.03 / Митина Е. И. ; КубГАУ. – Краснодар, 2014. – 22 с.
6. Донецкая Е.В. Берлинскаялазурькаксредствопрофилактикиприхроническомпо-ступлении Cs-137 и Sr-90 // Гигиенаисанитария, 1970. Т. 12. С. 47 – 93.
7. Алексахин Р.М. Сельскохозяйственная радиоэкология: результаты, актуальные задачи, перспективы (к итогам 10-летних исследований в регионе аварии на Чернобылской АЭС) / «Радиация и риск». – 1997. № 9. -С. 44-47.
8. Санжарова Н.И., Панов А.В., Шубина О.А., и др. Радиологическая ситуация в сельском хозяйстве в загрязненных регионах Российской Федерации в различные периоды после аварии на Чернобыльской АЭС// Чернобыль: 30 лет спустя: Материалы международной научной конференции: - Гомель. – 2016. С. 357 – 361.

УДК 581.3

Ерғалиева А.А.

2 курс магистранты, 6М070100 Биотехнология мамандығы, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті ,Семей қ.

Ғылыми жетекші:

Байғапанова Р.Ж.

биология ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

МИКРОКЛОНДАУ АРҚЫЛЫ ШАРУАШЫЛЫҚТЫ КӨГАЛДАНДЫРУ.

Бұл мақалада өсімдіктердің микроклоналды көбеюі, оның болашағы мен биотехнологиядағы даму тенденциялары туралы түсінік беріледі. Тұқым мен вегетативті таралулармен салыстырғанда бұл әдістің артықшылықтары қарастырылады. Ауылшаруашылық өсімдіктерінің жаппай көбеюіне арналған микроклоналды тарату әдісін жасау және қолдану қажеттілігі анықталды және ақталған.

***Түйін сөздер**: көшірме жасау, микроклоналды көбейту, биотехнология, биоалуантүрлілік, агросфера, ауылшаруашылық өсімдіктер.*

В статье дается понятие о микроклональном размножении растений, о его перспективах и тенденциях развития в биотехнологии. Рассматриваются преимущества этого способа перед семенным и вегетативным размножениями. Выявлена и обоснована необходимость развивать и применять метод микроклонального размножения для массового размножения сельскохозяйственных растений.
***Ключевые слова**: размножение, микроклональное размножение, биотехнология, биоразнообразие, агросфера, сельскохозяйственные растения.*

The article gives an idea of microclonal reproduction of plants, its perspectives and development trends in biotechnology. The advantages of this method before seed and vegetative propagation are considered. The necessity to develop and apply the method of microclonal propagation for mass reproduction of agricultural plants is revealed and justified.
***Keywords:** reproduction, microclonal reproduction, biotechnology, biodiversity, agrosphere, agricultural plants.*

Қазіргі кезде өсімдік жасушалары мен ұлпаларын өсіруге айтарлықтай көп көңіл бөлінуде. In vitro жағдайында өсімдіктерді өсіру іргелі зерттеулер болып табылатын өсімдіктер генетикасы, физиологиясы, цитологиясы және молекулалық биология сияқты ғылым салаларын дамыта отырып сәндік өсімдіктердің өнімділігін жоғарылатып сапасын көтеруде маңызды рөл атқарады.

Қаланы көгалдандыру жұмыстарын жүргізуде бір, екі не көп жылдық және кілем тәрізді өң беретін өсімдіктер өсіріледі. Ол үшін өсімдік түрлерінің биологиялық ерекшеліктері, гүлінің әсемдігі ғана емес, гүлдің түсі, пішіні, жапырақтарының үлкен-кішілігі, сабағының ұзындығы, гүлдеу мерзімі, ұзақтығы, өсімдіктердің бір-бірімен үйлесімділігі ескеріледі.

Ғылыми деректер бойынша, белгілі бір аймақтың 15%-ы көгалдандырылса, шаң-тозаңның мөлшері 20%-ға кемиді, 35%-на өсімдік өсірілсе, шаң 50%-ға азаяды, ал 65%-ға өсірілсе, шаң 95%-ға кемиді.Өсімдіктердің клондық микрокбеюі деген өсімдіктердің in vitro жағдайында жыныссыз жолмен көбеюі. Соның нәтижесінде пайда болған өсімдіктер бастапқы өсімдікпен және өзара бір-бірімен генетикалық тұрғыдан айнымастай бірдей болады.

Клондық микрокөбейту әдісінің толып жатқан артықшылықтары болса,ол көп еңбекпен қаржыны талап етеді. Дүние жүзінде клондық микрокөбейту әдісінің технологиясы лабораториялық деңгейінде 2400-ден астам өсімдік түрлеріне дайындалған,ал практикада оның қолданылуы тек қана әдеттегі жолмен көбейе алмайтын өсімдіктермен шектеліп отыр.Сонымен бірге,бұл әдіс селекция мен негізгі ғылыми зерттеулердің мақсатымен байланысты, атап айтқанды;

1.Өте құнды жеке генотиптер мен жаңа бағалы сорттарды жылдам және тиімді көбейту.

2.Гетерозистік будан тұқымды шығару үшін қажет линияларды алу және оларды тиімді көбейту.

3.Генетикалық жағынан біртекті ұрпақты алу үшін, өте бағалы таңдаулы (элиталық) өсімдіктерді көбейту.

4.Вирустармен патогендік Өсімдіктерден таза жеміс көкеніс,тамақтық және әсемдік дақылдардың көшеттерін алу және оларды тез көбейту.

5.Сирек кездесетін және жоғалып бара жатқан өсімдік түрлерін сақтап қалу.

6.Кейбір бағалы екпе және жабайы ағаш тұқымдарында көбею коэффициенті төмен болады, сонымен бірге тұқымдық ұрпағында кейбір қасиеттері сақталмайды.Ал әдеттегі вегетативтік жолымен өте баяу көбейеді (қылқанды өсімдіктер) немесе мүлдем көбейе алмайды .Ағаш түрлерін өсіру және олармен селекциялық жұмыс жүргізу көп уақыт керек етеді,себебі олардың жыныстық жолмен көбеюі өте ұзақ мерзімді талап етеді.Бұдан басқа,ағаштардың экономика жағынан маңызды көптеген түрлері ұрпақсыз болады,оларды жақсарту үшін әдеттегі селекция әдістері жарамайды.Дара жарнақты пальмалар мен кейбір орман өсімдіктері тіпті әдеттегі вегетативтік жолмен де көбейе алмайды.Сондықтан ағаштар үшін In vitro жағдайларындағы вегетативтік көбейту баға жетпес әдіс. Мысалы, Европа, Канада, АҚШ өндірістік лабораторияларында қолтық бүршіктерінің In vitro өсіріп жеміс ағаштардың телушілерін көбейтеді.Көптеген жеміс ағаштардың телінуші сорттарының қаламшаларын тамырландыру процесі өте қиын. Сондықтан In vitro жағдайларында көбейтілген тамырлары бар алма, шие, қара өрік, алмұрт ағаштары өте бағалы. Қылқан жапырақты өсімдіктерді қаламша арқылы көбейту өте қиын. Ал тұқыммен көбейткен кезде қалаулы белгілері бар бір келкі популяция алынбайды.Солай болғандықтан жаңа және тез өсетін, жылдам пісетін, ауруларға төзімді линияларды алу үшін көбейтудің жалғыз тиімді жолы ол In vitro жағдайларында көбейту.

7.Клондық микрокөбейту әдісін «Жасанды тұқым» алу үшін қолданылады. Демекші сұйық ортада өсетін эмброидтар өркендер мен регенеранттарға қарағанда микрокөбейту процесін автоматтандыруға икемді келеді.

Клондық микрокөбейту әдісі әсемдік (архидея, қалампыр, нарғыз гүл, сирен, сүмбілшаш), көкөніс (картоп, помидор, пияз, сарымсақ, каруста), жеміс жидек (бүлдірген, таңқурай, жүзім, қарақат, лма, шие, қараөрік, шабдалы, цитрустар) дақылдарды көбейту үшін қолданылады.Астық тұқымдастарының ішінде бұл әдіспен өнеркәсіптік масштабында тек қант қамысы мен бамбукты көбейтеді.Дәнді дақылдар мен шөп,астық

тұқымдастары бұл әдіспен қиын көбейеді,сондықтан бұл әдіс тек селекциялық жұмыстарында шағын көлемде қолданылады.

Клондық микрокөбейтудің артықшылықтары айқын факт және өсімдік өсіру мен селекцияда оның мүмкіншіліктері соншама зор болғандықтан, көшет материарды биотехнологиялық өндірісте шығару жақын болашақта кеңінен дамиды. Сонымен бірге рентабельдік биотехнологияларды дайындау үшін және жаңа әдістерді ауыл шаруашылығына кең енгізу үшін,физиологтар мен инженерлер үшін біріктіріп көп еңбек сіңіру қажет. Бұл арада физиологитардың мақсаты, ол In vitro жағдайларындағы морфогенез процестері мен оларды реттеп,меңгеру жөніндегі толық мағлұмат алу, арзан қоректік орталарды жедел зерттеп,қарапайым және жақсы қайталанылатын әдіс-терінің жиынтығын дайындау.Инженерлер көп еңбек қажет ететін бірыңғай операцияларды (ыдыстарды жуу және стерильдеу,қоректік ортаны дайындау және оны стерильдеу,ыдыстарға оны құю,тығындау т.с.с.) атқаратын автомат-тандырылған линияларды шығарулары керек.Еңбекті көп қажет ететін проце-дураларды механикалық, In vitro жағдайларында көбейту әдісінің әрі қарай жетілуіне мүмкіншілік туғызады.Осы мәселелер шешілген соң клондық микро-көбейту әдісі ауыл шаруашылығы мен орман шаруашылығының өндірістік био-технологияның негізі бола алады.

Клондық микрокөбейту-өсімдіктерді In vitro жағдайларында жыныссыз жолмен көбейту.Пайда болған клон өсімдіктер бастапқы өсімдікпен генетикалық жағынан бірдей болады.Клондық микрокөбейту әдісіне дағдылы вегетативтік жолмен көбейту мен салыстырғанда бірталай артықшылықтар бар. Оның ішінде ең маңыздыларын көбею коэффициенті өте жоғары және өсімдіктерді вирустармен патогендік Өсімдіктерден тазарту.Клондық микрокөбейту әдістері In vitro жағдайында қолтық бүршік меристемаларын өсіруге және басқа эксплантардан немесе каллустардан бүршіктер мен эмброидтарды өсіруге негізделген.

Клондық микрокөбейту 4-этапта өтеді;

1.Эксплантты In vitro өсіру;

2.Микрокөбейтудің өзі;

3.Көбейген өркендерді тамырландыру;

4.Өсімдіктерді топырақка отырғызу;

Клондық микрокөбею нәтижесі өсімдіктің генотипіне, жасына, эксплантты тегіне, қоректік ортаға, өсу жағдайларына байланысты. Бұл әдіс қымбат және көп еңбек қажет етеді, сондықтан әзірше ол көбіне селекциялық жұмыстарда қолданылады және басқа жолдармен көбеймейтін өсімдіктерді көбейту үшін пайдаланылады. Сонымен бірге бұл әдіс лабораториялық деңгейінде 2,500 дай өсімдік түрлеріне дайындалған, ал өндірістік технология ретінде біртіндеп өріс алып келеді.

Гүл өсіру - бақтарда, саябақтарда, саяжайларда, ғимараттарды әшекейлеуде, қаланы көгалдандыруда маңызды іс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сельскохозяйственная биотехнология.- [Интернет страничка] http://biofile.ru/bio/16287.html

2. Шевелуха В.С. Сельскохозяйственная биотехнология: Учеб./, В.С. Шевелуха, Е. А. Калашникова, С. В. Дегтярев - М.: Высшая школа, 1998. - 416с. культуре меристем, Патогенные грибы и бактерии Микроклональное размножение 135

3. Широков А.И., Крюков Л.А. Основы биотехнологии растений. Электронное учебно-методическое пособие. – Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2012. – 49 с.

4. Кузьмина Н.А. Культивирование меристем различных сортов роз in vitro. Естественные науки и экология: Ежегодник / Н.А. Кузьмина. О.А. Потапова. - Омск, 2000. вып.

5. - С. 38-39. 5. Бирюков В.С. Основы промышленной биотехнологии. М.: КолосС, 2004. - 296с.

6. Катаева Н. В., Бутенко Р. Г. Клоналное микроразмножение растений. М.: Наука, 1983. 97 б.

УДК 633.88

Еркінқызы Е.

6М070100-«Биотехнология» маманыдығының 2-курс магистрі,Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

*Ғылыми жетекшісі:**Жарықбасова К. С.** т.ғ.д., профессор*

ТҮРЛІ ДӘРІЛІК ӨСІМДІКТЕР ҚОСПАЛАРЫНАЛУӘДІСТЕРІ

Бұл мақалада әрбір дәрілік өсімдіктердің қоспаларын алу жолдары туралы мәліметтер қарастырылды.
***Түйін сөздер:** қоспа, дәрілік өсімдіктер, алкалоидтар, сапониндер, флавоноидтар.*

В этой статье рассматриваются способы получения настоек различных лекарственных трав.
***Ключевые слова**: Настойка, лекарственные растения, сапонины, алкалоиды, флавоноиды.*

This article discusses ways to obtain infusions of various medicinal herbs.
***Key words**: Tincture, medicinal plants, saponins, alkaloids, flavonoids.*

Ғылыми зерттеу жұмысында 4 түрлі дәрілік өсімдіктердің химиялық құрамын зерттей отырып, олардан алынған биологиялық белсенді заттарының қоспасын алу тәсілдері қарастырылды.

Семей өңірінің таулы-далалы аймақтарында жазғы және күзгі маусым айларында маршрутты экспедиция кезінде дәрілік өсімдіктер түрлері жинақталып анықталды. Анықталған дәрілік өсімдіктер түрлерінің химиялық құрамын анықтау, әртүрлі өсімдіктер түрлерінен тұнбалар алу және зерттеудің иммунологиялық әдістері лабораториялық жағдайларда жүргізілді.

Ғылыми зерттеу жұмыстарының басты мақсаттарының бірі Семей аймағында өсетін дәрілік өсімдіктер түрлерін жинау және анықтауға арналған маршрутты экспедиция Абай, Жарма, Ақсуат және Үрджар аудандарының таулы және далалы аймақтарында жүргізілді. Экспедиция 2 жыл көлемінде көктемгі, жазғы және күзгі маусым айларында өткізіліп, зерттеу жұмысы қажетті төмендегі өсімдіктер түрлері алынды: Қайыңдар (Березовые - Betulacae) тұқымдасына жататын: Қотыр қайың (Береза бородавчатая или береза повислая - Betula pendula), Еріндігүлдер (Губоцветные - Lamiaceae) тұқымдасына жататын Тасшөп жебірі (Тимьян ползучий - Thymus serpyllum L.) және Бұрыш жалбызы (Мята перечная -Mentha piperita L.), Бақажапырақтар (Подорожниковые - Plantaginaceae) тұқымдасы жататын Орташа бақажапырақ (подорожник средний -Plantago media)

Экспедиция кезінде дәрілік өсімдіктер түрлерінің таралу ареалдары, кездесу жиіліктерін қарастыру бағыттарымен қатар, олар өсетін өсімдіктер бірлестіктерінің құрам өзгешелігіне нақтылы көңіл бөлінді**.** Бұрыш жалбызы экологиялық ерекшелігіне байланысты көбінесе ылғылды жерлерде, әсіресе су жиектерінде жиі кездесуіне байланысты осы аймақтағы су көздерінің маңайларынан жинақталды.

Зерттеу жұмысына қажетті Қотыр қайың Шығыс Қазақстанның жергілікті орман түзетін ағаштарының қатарына жатпайды. Көбінесе тау сайларында су көздерінің жиектерінде терек, мойыл, долана, көктерек және т. б. орманшық түзетін ағаштардың арасында жарығы мол және ылғалы жеткілікті жерлерден жинақталды. Таралу ареалдары сирек кездесетін ағаштардың қатарына жатады. Бір жылдық бұтақтарының түсі қоңыр қызыл түсті, жас бұтақтары түкті немесе түксіз беткі жақтарында шайырлы сүйел тәрізді өсінділер түзіп, төмен салбырап өсетін орташа биіктіктегі сүректі өсімдік [1,7].

Су маңында орналасқан үлкен шалғындық жерлерден орташа бақажапырақ (Подорожник средний - Plantago media L.) өсімдік түрлері жинақталды. Кездесу жиіліктері жоғары және таралу ареалы біршама жоғары деп санауға болады. Еріндігүлдер тұқымдасына жататын Тасшөп жебірі (Тимьян ползучий) Семейдің барлық таулы аймақтарында таралған хош иісті көп жылдық шөптесін өсімдік. Бұл өсімдік түрлері тау етектерінен бастап, тау беткейлерінде жиі кездеседі және таралу ареалы біршама үлкен өсімдіктер қатарына жатады.

Экспедиция кезінде алынған таулы аймақтармен қатар, жазық шалғындық жерлерде өсетін өсімдіктер түрлері қарастырылды. Жинақталған өсімдіктер түрлері көлеңкелі жерлерде кептірілді [2].

Зерттеу жұмыстары аяқталғаннан кейін 4 өсімдік түріне салыстырмалы химиялық анализ жасалынды. Жинақталған барлық өсімдіктер түрлерінің химиялық құрамы лабораториялық жағдайда зерттелді. Жоғарыда кестелерде көрсетілгендей әртүрлі маршрутты экспедиция кезінде жинақталған өсімдіктер түрлерінің химиялық құрамдарының арасынан ылғалдылығы алкалоидтар, сапониндер, илік заттары және өсімдіктердің ылғалдылығы анықталды. Төменде жоғарыда көрсетілгеналкалоидтар, сапониндер, илік заттарын анықтаудың методикалары ұсынылады [3,4].

Өсімдіктердің құрамындағы иілік заттарды анықтау үшін, зерттелетін шикізаттың сынамасын, диаметрі 1-2 мм тесіктері бар елеуіштен өтетіндей бөлшектерге дейін ұсақтайды. 2,0 г (0,01 г дәлдікке дейін) ұсақталған шикізатты өлшейді, оны сыйымдылығы 500 мл конустық колбаға салып, үстіне 250 мл қайнауға дейін жеткізілген дистилденген су құяды және электрлі плиткада кері тоңазытқышпен 30 минут көлемінде қайнатады (арасында араластырып). Колбаны су моншасында бөлме температурасына дейін суытқаннан соң, оның шамамен 100 мл-рін мақталы – марлі фильтрмен сүземіз (шикізат бөлшектері фильтратқа түсіп кетпеуі керек). Алынған фильтраттан пипеткамен 25 мл алып (0,1 мл дәлдікке дейін) сыйымдылығы 750-1000 мл конустық колбаға құяды, оған 500 мл дистилденген су, 25 мл индигосульфақышқыл ерітіндісін қосып, колбаны қолмен бірнеше рет шайқайды және оның ішіндегісін 0,02 М калий перманганаты ерітіндісімен алтын сары түс пайда болғанша титрлейді. Бақылау сынамасын титрлеу қатар жүзеге асырылады. Ол үшін сыйымдылығы 750-1000 мл конустық колбаға 500 мл дистилденген су, 25 мл индигосульфақышқыл ерітіндісін қосып, араластырады және 0,02 М калий перманганаты ерітіндісімен алтын сары түс пайда болғанша титрлейді.

100 г зерттелінетін шикізаттағы иілік заттардың мөлшерін (%) мына формула бойынша есептейді:

$$X = \frac{(V - V1) \cdot 0.004157 \cdot 250 \cdot 100}{m \cdot 25},$$

100 г зерттелінетін құрғақ шикізаттағы иілік заттардың жалпы санының мөлшерін (%) мына формула бойынша есептейді:

$$X = \frac{(V - V1) \cdot 0.004157 \cdot 250 \cdot 100 \cdot 100}{m \cdot 25 \cdot (100 - W)},$$

Мұнда: V – зерттелінетін сынаманы титрлеуге жұмсалған 0,02 М калий перманганаты ерітіндісінің көлемі, миллилитрмен; V_1 – бақылау сынамасын титрлеуге жұмсалған 0,02 М калий перманганаты ерітіндісінің көлемі, миллилитрмен; 0,004157 – 1 мл 0,02 М калий перманганаты ерітіндісіне сәйкес келетін дубилді

заттардың (танинге есептегендегі) мөлшері, граммен; m – зерттелінетін шикізаттың массасы, граммен; W – зерттелінетін шикізаттың ылғалдылығы, процентпен; 250 – зерттелінетін сынаманың жалпы көлемі, миллилитрмен; 25 – титрлеуге алынған зерттелінетін сынаманың көлемі, миллилитрмен.

Ғылыми зерттеу жұмысында дәрілік өсімдік шикізатындағы алкалоидтардың мөлшерін анықтау үшін төмендегідей методика қолданды. Зерттелетін шикізатының сынамасын, диаметрі 1 мм тесіктері бар елеуіштен өтетіндей бөлшектерге дейін ұсақтаймыз. (0,01 г дәлдікке дейін) 10 г ұсақталған шикізатты өлшеп алып оны көлемі 250 мл конустық колбаға саламыз. Колбаға 150 мл хлороформ, 5 мл концентрлі аммиак ерітіндісін құйып, колбаны пробкамен тығыз жабамыз және шайқағыш инкубаторға 2 сағат көлемінде шайқаймыз. Содан кейін колбаның ішіндегі затты мақталы-марлілі фильтрден өткіземіз немесе фильтрлейміз. Хлороформ сығындысының көп бөлігін фильтр арқылы өткізуге тырысамыз, керек жағдайда оны байқап сығамыз. Хлороформ сығындысы фильтратының көлемін 1 мл дәлдікке дейін өлшеп, оны 100 мл конустық колбаға құямыз және электрлі плиткаға қойып 70-75°С тан аспайтын температурада құрғағанша хлороформды абайлап ұшырады, оның қайнауына және шашырауына жол бермей. Колбадағы қалдыққа пипеткамен 2,0 мл 0,1М NaOH 0,05 мл дәлдікке дейін құйып, шыны таяқшамен түйіршіктері толық жойылғанға дейін араластырады. Содан кейін 8,0 мл дистилденген су қосып 2-3 минут қолмен араластырып, колбаны қолмен шайқайды. Осыдан кейін сол колбаға пипеткамен 10,0 мл 0,1 М тұз қышқылын 0,05 мл дәлдәкке дейін қосып, абайлап араластырып, колбаны қолмен шайқап, оны 8-10 минутқа қалдырады. Содан кейін колбаны шайқағыш инкубаторда 8-10 минут шайқайды және оны бүктелген диаметрі 7 см кем емес, үш қабатты қағаз фильтрмен фильтрлейді. Зертелетін сынаманың фильтратының 10 мм көлемі 50 мл колбаға құяды, 10 мл дистилденген су, 2 тамшы метилді қызыл ерітіндісін қосып, араластырады және 0,1 М NaOH ерітіндісімен сары түс пайда болғанша титрлейді.

100 г зерттелетін шикізаттағы барлық алкалоидтардың термопсинге есептегендегі жалпы сандық көлемінің мөлшерін (%) мына формула бойынша есептейді.

$$X = \frac{(V1-V2)\cdot 0.0244\cdot 150\cdot 20\cdot 100}{V3\cdot 10\cdot m} = \frac{(V1-V2)\cdot 0.0244\cdot 150\cdot 2\cdot 100}{V3\cdot m},$$

100 г әбден құрғақ шикізаттаға барлық алкалоидтардың термопсинге есептегендегі жалпы саны көлемінің мөлшерін (%) мына формула бойынша есептейді.

$$X = \frac{(V1-V2)\cdot 0.0244\cdot 150\cdot 20\cdot 100\cdot 100}{V3\cdot 10\cdot m\cdot (100-W)} = \frac{(V1-V2)\cdot 0.0244\cdot 150\cdot 2\cdot 100\cdot 100}{V3\cdot m\cdot (100-W)},$$

Мұнда: 0,0244 – 1 мл 0,1 миллилитрмен; тұз қышқылына сәйкес келетін, алкалоидтардың термопсинге есептегендегі жалпы санының көлемі, граммен; $V1$ −бақылау сынамасын титрлеуге жұмсалған 0,1М NaOH ерітіндісінің көлемі, миллилитрмен, $V2$- зерттелетін сынаманы титрлеуге жұмсалған 0,1М NaOH ерітіндісінің көлемі, миллилитрмен; ; m-зерттелетін шикізаттың массасы, граммен; W-зерттелетін шикізаттың ылғалдылығы, процентпен; $V3$-зерттелетін шикізаттың хлороформды сығындысының фильтратының көлемі, миллилитрмен.

Дәрілік өсімдіктердегі сапонинді көбіктену саны арқылы анықтау әдістемесі қолданды. Өсімдік шикізатының аналитикалық сынамасын диаметрі 7 мм болатын тесігі бар елек арқылы өтетін бөлшектер өлшеміне дейін ұсақтайды. 100 мл колбаға 0,01г дәлдікпен 2 грамм ұсақталған өсімдік шикізатын салып, 50 мл дистилденген су құйып, колбаны қайнап тұрған су моншасында үнемі араластыра отырып 10 минут ұстайды. Одан кейін колбаны суытып, оның құрамын дәкеден жасалған фильтр арқылы фильтрлейді. Одан алынған тұнбаны бірнеше рет сұйылтады. Конустық пробиркадағы алғашқы өсімдік шикізатының 5 мл-не сол сол мөлшерде (5 мл) дистилденген су құяды. Бастапқы тұнбаның 2 рет сұйылтылған қоспасы бар пробирканы бірнеше рет қолмен шайқайды да одан 5 мл қоспаны алып, 5 мл дистилденген суы бар келесі пробиркаға құяды. Оны да бірнеше рет шайқайды да, одан бастапқы тұнбаның 4 рет сұйылтылған қоспасын алады. Осы тәсілмен әріқарай келесі сұйылтуларды бастапқы тұнбаның 64 рет сұйылту қоспасына дейін жасайды. Барлық сұйылтулар дайындалғаннан кейін, әрбір пробирканы жеке 1 минут бойы қатты шайқау керек. Шайқағаннан кейін 1 минут аралығында жоғалмайтын анық жеткілікті көбігі бар пробирканы анықтайды. Сұйылту дәрежесі оның сандық мәнінің талданатын сынаманың көбіктену саны болып табылады.

Көбіктену санын есептеу.Айтарлық, талданатын сынаманың бастапқы тұнбасының ең ұзақ сұйылтуы, шайқағаннан кейін 1 минут арлығында жоғалмайтын 16 есе сұйылтылған тұрақты көбік қалыптасты дерлік. Талданатын сынаманың бастапқы тұнбадағы сұйылту дәрежесі шамамен 25-ке тең (1 г өсімдік сынамасына 25 мл су құйылды деп есептегенде).

Көбіктену саны = (бастапқы тұнбадағы талданатын сынаманың сұйылту дәрежесі) х (тұрақты көбік түзілетін бастапқы тұнбаның сұйылту дәрежесі).Сонымен, қарастырылатын жағдайда:

Көбіктену саны = 25 х 16 = 400

Ескерту: су монашасында бастапқы өсімдік тұнбасын даярлауда араластырудың жиілігі және дәрежесі өсімдік сынамасының ұсақтану дәрежесіне байланысты.

Флавоноидтарды анықтау үшін өсімдіктерден арнаулы методикаларды қолдана отырып экстрактар алынды. Алынған экстрактарының құрамындағы флавоноидтар түрлері мен олардың мөлшерлері Шәкәрім атындағы Университет зертханасында жоғарғы эффектілі сұйық хроматография аппараты арқылы анықталды.

Жинақталған дәрілік өсімдіктердің химиялық құрамы

Кесте 1.1

Өсімдік атауы	Құрғақ заттың құрамындағы химиялық заттар мөлшері %:				
	Ылғалдылығы	илік заттар	алкалоидтар	сапониндер	Флавоноидтар
Қотыр қайың	7,23±0,51	8,69±0,71	0,09± 0,03	3,42± 0,18	3,21± 0,15
Тасшөп жебір	16,39±1,10	3,40± 0,16	іздер	1,91±0,08	1,44± 0,06
Бұрыш жалбыз	10,51±0,8	3,87±0,17	іздер	4,92± 0,19	3,01± 0,13
Орташа бақажапырақ	8,4±0,71	6,15±0,22	0,04±0,01	2,42±0,11	0,85±0,04

Жиналған дәрілік өсімдіктер түрінен тұнба дайындау үшін 4 түрлі дәрілік өсімдік түрі қолданылды (1.1- кесте). Олар: Еріндігүлдер (Губоцветные) тұқымдасына жататын Тасшөп жебірі (Тимьян ползучий.); Қайыңдар (Березовые) тұқымдасына жататын Қотыр қайың (Береза бородавчатая или береза повислая) және Бұрыш жалбызы (Мята перечная), Бақажапырақтар (Подорожниковые) тұқымдасы Орташа бақажапырақ (подорожник средний).

Композиция бойынша алынған дәрілік өсімдіктер: Тасшөп жебірі (Тимьян ползучий.), Бұрыш жалбызы (Мята перечная .); Қотыр қайың (Береза бородавчатая или береза повислая) және Орташа бақажапырақ (подорожник средний). Іріктеліп алынған дәрілік өсімдіктер түрінен тасшөп жебір 200 гр, қотыр қайың 100 гр, Бұрыш жалбызы 200, Орташа бақажапырақ 100 өлшелініп алынды. Өлшеніп алынған дәрілік өсімдіктер бөліктерін методика байланысты арнаулы үгіткіштер арқылы үгітілді. Методика бойынша 90 % этил спирті ерітіндісіндегі өсімдік қоспаларын 11күн бойына шейкерде (1 минутына 150 айналым) шайқалуға қойылды. Дайын өсімдік тұнбасы 7-күн тоңазытқышта (4-8^{0}С) сақталды. Жұмыстың келесі кезеңінде фильтрлеу арқылы тұнбаны өсімдік қалдықтарынан тазарту процесі жүзеге асырылды.

Дәрілік өсімдіктердің химиялық құрамына байланысты тасшөп жебірі (тимьян ползучий.) құрамында көп мөлшерде (39.25мг/100г) лютеолин заты бар екендігі анықталды. Қотыр қайың (Береза бородавчатая или береза повислая) құрамында илегіш заттар (7.32-8.75%) .

Дәрілік өсімдіктердің химиялық құрамына байланыстыжалбыздағы лютеолиннің жеткілікті саны (12.21мг/100г), бақажапырақтағы илегіш заттар (6.15%) құрайды [5,6]. Антисептикалық, қабынуға қарсы және бактерицидтік қасиеті бар.

Дәрілік өсімдіктен алынған тұнбалардың оргонолептикалық көрсеткіштері:

1-кесте

Көрсеткіштері	Сипаттама
Консистенция және сыртқы түрі	Сұйық, біртекті, мөлдір тұнбасыз
Дәм және иіс	Жағымды және өсімдікке тән иісті
Түсі	Күңгірт- қоңыр, массада біркелкі

Композицияда алкалоидтар құрамы көп мөлшерде екені анықталды. Ең қарқынды зерттелген табиғи химиялық препараттардың ішінде алколоидтар мен флавоноидтар мөлшері анықталды.

Сондағы алкалоидтардың мөлшері Қотыр қайыңда 0,09-0,03 аралығында болды, Тасшөптер – іздері ғана байқалды, Жалбыз – іздері ғана, Орташа бақажапырақ 0,04-0,01 шамасын көрсетті.

Сапониндер: Қотыр қайыңда 3,425-0,18 аралығында, Тасшөп жебірде 1,91-0,08 аралығында, Бұрыш жалбызда 4,92-0,19 аралығында, Орташа бақажапырақта 2,42-0,11 аралығында.

Флавоноидтар: Қотыр қайыңда 3,21-0,15, Тасшөп жебірінде 1,44-0,6, Бұрыш жалбызында 3,01-0,13, Орташа бақажапырақта 0,85-0,04 аралықтарында.

Пайдалынылған әдебиеттер тізімі

1. Мусина О.Н. Новые молочные продукты для здорового питания // Переработка молока. -2016. - №1. – С.12-14.
2. Прокофьев П.А., канд. с.-х. наук Степанова Н.Ю. Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «Процессы и аппараты пищевых производств» № 4, 2014. С. 189-194.
3. Марахова А.И., Федоровский Н.Н., Сорокина А.А., Галько М.Н. Определение флавоноидов в траве и лекарственных формах тимьяна ползучего - Фармация 2013, 5, 14-17.
4. М. С. Данилов// Некоторые биологические свойства подорожника большого// Вестник Алтайского государственного аграрного университета № 87 (94), 2012 г. С. 71-73.
5. З. В. Бадальян, А. М. Темирбулатова, Э. Ф. Степанова. Северо-Осетинский государственный университет им. К. Хетагурова Пятигорского медико-фармацевтический институт – филиал Волгоградского государственного медицинского университета.//Известия Самарского научного центра Российской академии наук, том 16, № 1(3), 2014. С. 718-720.
6. Л. Р. Варданян, С. А. Айрапетян, Р. Л. Варданян, А. Э. Аветисян. УДК 541.127.// Антиоксидантное действие эфирного масла тимьяна ползучего (ThymusSerpyllumL.).//Химия растительного сырья. 2013 г. № 3. С. 143–148.

7. А. П. Лашин, Н. П. Симонова, Н. В. Симонова. Влияние настоев лекарственных растений на биохимический статус новорожденных телят//Животноводство и ветеринария// Вестник КрасГАУ. 2014. № 8. С. 96-100.

УДК 633.88

Еркінқызы Е.
6М070100-«Биотехнология» маманыдығының 2-курс магистрі, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.
Ғылыми жетекшісі: ***Жарықбасова К. С.*** *т.ғ.д., профессор*

БИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НЕКОТОРЫХ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ

Бұл мақалада кейбір дәрілік өсімдіктерінің ерекше қасиеттері жөнінде айтылған.
Түйін сөздер*: химиялық құрамы, дәрілік өсімдіктер, витаминдер, қасиетті заттар.*

В этой статье говорится об особенных свойствах некоторых лекарственных растений.
Ключевые слова*: химический состав, лекарственные растения, витамины, полезные вещества.*

This article talks about the special properties of some medicinal plants.
Key words*: chemical composition, medicinal plants, vitamins, useful substances.*

Лекарственные растения являются природным источником минеральных соединений. Основным преимуществом макро- и микроэлементного комплекса лекарственного растительного сырья – это гармоничное объединение и полное усвоение организмом человека. На современном этапе актуальность проблемы МЭ возросла, т.к. содержание тяжелых металлов в дикорастущих и культивированных растениях определятся уровнем техногенной нагрузки и является важнейшим показателем биологического и гигиенического качества лекарственного сырья [1].

Современная концепция здорового питания возникла как результат систематических многолетних исследований медиков, диетологов, специалистов в области химии и технологии пищевых веществ. Важное место в этой концепции принадлежит научному направлению, связанному с созданием комбинированных биопродуктов.

По некоторым данным специалистов, в питании людей все возрастающую роль будут играть биологически активные добавки, основу которых составляют биологически активные вещества (БАВ), ориентированные на попадание в организм человека. Они разделяются на следующие классы: пища; пищевые добавки; лекарства; средства для регуляции функций здорового организма; вещества, направленные на достижение эстетических целей; вещества, подавляющие какие-либо стороны жизнедеятельности человека. В соответствии с Концепцией оптимального питания и государственным документом [2]. Сегодня использование экстрактов растительных сухих определяется как одно из приоритетных направлений в области разработки и производства фитопрепаратов и биологически активных добавок к пище (БАД). Преимуществаэкстрактов растительных сухих как полупродуктов при разработке новых фитопрепаратов, БАДов, пищевых продуктов и косметик и обусловлены их малой токсичностью и возможностью длительного применения без риска возникновения побочных эффектов при проведении лечебно-профилактических, оздоровительных и других мероприятий. Известно, что в зависимости от содержания количества растворителя (экстрагента) получаются экстракты разной консистенции: жидкие, густые и сухие. Первые две формы не лишены серьезных недостатков, что в значительной степени ограничивает возможности их широкого применения в фармацевтической технологии. Так, жидкие экстракты насыщены балластные веществами, которые при хранении выпадают в осадок. Густые экстракты могут содержать до 25% влаги, что не всегда допустимо по технологическим соображениям, при хранении в сухом воздухе они подсыхают и превращаются в твердые массы, а во влажном – отсыревают и плесеневают. Жидкие и гутые экстракты неудобны неудобны в транспортировке и хранении – требуют герметичной упаковки и транспортируются в хрупких стеклянных баллонах. Сухие экстракты являются наиболее совершенной и рациональной субстанцией. Они лишены указанных недостатков и более технологичны при производстве различных фитопродуктов и БАДов.

В этой научной статье представлены 4 вида лекарственных растений, с целью выделить полезные свойства некоторых лекарственных растений.

1). Берёза повислая, или бородавчатая (лат. Betula pendula, син. Betula verrucosa) листопадное дерево семейства берёзовых (Betulaceae);

2). Мята перечная (лат. Mentha piperita) – травянистое растение, рода Мята, семейство – Яснотковые;

3). Подорожник (лат. Plantago) – род одно- и многолетних трав, семейство – Подорожниковые (Plantaginaceae);

4). Чабрец, так же Тимьян (лат. Thymus) – семейство Яснотковые (Lamiaceae).

Береза повислая (лат. Betula pendula) вид ростений рода Береза (Betula), семейство Березовые (Betulaceae). Почки березы содержат до 6% эфирного масла, в состав которого входят бетулен и бетуленол, бутиленовая кислота, смолы и сесквитерпены. Листья обладают бетулоретиновой и аскорбиновой кислоты, сапонины, эфирное масло, гиперозид и дубильные вещества, сахар – 0.5-2 %, органические кислоты, соли калия, кальция, железа, микроэлементы. Листья березы способствуют на желчегонные и мочегонные, а также противовоспалительные, антисептические, противогрибковые свойства.

Мята перечная (Mentha piperita) - давно известное и широко применяемое в медицинской практике растение, занимает одно из ведущих мест в мировом производстве эфирных масел, в настоящее время включена в фармакопеи различных стран мира. Эта культура является одним из наиболее важных представителей пряно-ароматических растений, обладающих антисептическим, антимикробным, противовоспалительным, спазмолитическим и желчегонным действием. Она нашла широкое применение в пищевой, парфюмерной, косметической, ликероводочной и табачной промышленностях. В последние годы мята привлекает особое внимание специалистов как средообразующее фитонцидное растение, улучшающее экологию больших городов и интерьеров помещений, а также как декоративное растение.

Мировое производство эфирного масла из мяты составляет свыше 10 тыс. т в год, при этом основными производителями являются США, Аргентина, Перу, Китай, Индия, Япония. В состав Мяты перечной входят: дубильные и смолистые вещества, каротин, кислоты – гесперидин, аскорбиновая, кофейная урсоловая, хлорогеновая и олеанова, рутин, бетаин, аргинин, нейтральные сапонины, глюкоза, рамноза, фитостерин.

В составе полисахаридного комплекса обнаружены пектовая кислота, галактоарабан, галактан. В листьях находятся флавоноиды: лютеополин, апигенин, кверцетин, скутелляреин, гиспидулин, байкалеин, лютеолин и их производные. Также в растении присутствуют иридоидные гликозиды: аукубин (0,37%) и каталпол, сапонины, кумарин эскулетин, горькие, дубильные, стероидные вещества, следы алкалоидов; органические кислоты: бензойная, салициловая, сиреневая и др.; оксикоричные кислоты: хлорогеновая, коричная, паракумаровая, феруловая, кофейная, сиреневая, ваниловая и др.; аминокислоты, тиразол, эфирное масло, фитонциды, витамины К, С, пантотеновая кислота; макро- и микроэлементы. [3].

Ароматерапия в виде бальзама полученного из экстракта мяты перечной хорошо помогает при простудных заболеваниях и обладает эффективной способностью повышать иммунитет, что позволяет бороться с вирусными и бактериальными инфекциями [4].

Чабрец (Thymus) способен убивать вшей и полезен от внутренних опухолей. Он полезен при кишечных коликах и истечении мочи по каплям. Семена чабреца способствуют легким родам, гонят месячные, ветры. Но, они вредны легким[5].

Тимол включают в состав специальных конфет. Он также убивает ленточных глистов. Эфирное масло чабреца обладает выраженными противогрибковыми свойствами, эффективно при лечении кандидамикозов. Эфирное масло чабреца применяют наружно как отвлекающее, обезболивающее средство при ревматизме, радикулитах. Это масло добавляется в состав антибактериальных мазей, суппозиториев, настоек. Надземная часть растения содержит эфирное масло, флавоноиды, тритерпеновую, тимуновую, урсоловую, олеановую, кофейную, хлорогеновую, хинную кислоты, горечи, смолы, дубильные вещества, сапонины Благодаря наличию розмариновой кислоты, флавоноидов, препараты чабреца, эфирное масло оказывают выраженное антиоксидантное, противовоспалительное, иммуномодулирующее воздействие.

Эфирное масло чабреца применяют наружно как отвлекающее, обезболивающее средство при ревматизме, радикулитах. Это масло добавляется в состав антибактериальных мазей, суппозиториев, настоек.

Подорожник (Plantago), произрастающего в Восточном Казахстане имеет высокое содержание флавоноидов, полисахаридов, аскорбиновой кислоты, каротинодов, различные макро- и микроэлементы и обладает антимикробным действием в отношении микроорганизмов, выделенных из секрета воспаленных молочных желез коров. Ферментированный сок подорожника при местном применении оказывает выраженное влияние на экссудативный процесс воспаления и способствует активации процессов кожной регенерации [7].

Список использованной литературы

1. Левашова О. Л. //Микроэлементный состав некоторых растений рода Hypeicum L. // Фармакогностические исследования в области изучения и освоения лекарственного растительного сырья. Вестник ПГФА, № 15, 2015. С. 226 - 228.

2. Тихомирова Н. А.//Технология продуктов функционального питания. М.: Франтера, 2007. С.-246.

3. Андрианов К.В., Федченкова Ю.А., Хворост О.П. //Изучение элементного состава мяты перечной (mentha piperita) // Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики. - 2014. - № 3 (16)

4. К.К. КОЖАНОВА, Б.А. ДОСЖАНОВА, М.В. СМАГУЛОВА, А.А. УЗБЕКОВА // Разработка состава и технологии трансдермальной системы – бальзама на основе фитокомпозиций для лечения и профилактики простудных заболивании и ОРВИ.// Вестник КазНМУ №1-2017. С. 134-138.

5. 4. Кароматов И.Д., Асадова Ш.И. // Биология и интегративная медицина.// Фитотерапия. 2017 №11, с. 174.

6. Азнагулова Г.Р., Епрынцева Е.С. Эфирные масла в лечении кандидомикозов.// Научные исследования: от теории к практике.//2015 г., 1, 2, с.106-109.
7. М. С. Данилов// Некоторые биологические свойства подорожника большого// Вестник Алтайского государственного аграрного университета № 87 (94), 2012 г. С. 71-73.

УДК 539.219.3

Нурумканов Д. К.
магистрант 2-го курса специальности 6М070100 - «Материаловедение и технология новых материалов» ВКГУ им. С. Аманжолова, г.Усть-Каменогорск
Шевчук Е.П.
старший преподаватель кафедры физики и технологии ВКГУ им. С. Аманжолова, магистр-инженер, г. Усть-Каменогрск
Ахметжанов Б.
доцент кафедры физики и технологии ВКГУ им. С. Аманжолова, кандидат физико-математических наук, г. Усть-Каменогрск

МЕТОД ХИМИКО-ТЕРМИЧЕСКОЙ ОБРАБОТКИ ПУТЕМ ОТЖИГА В МУФЕЛЬНОЙ ПЕЧИ С ЦЕЛЬЮ МОДИФИКАЦИИ ПОВЕРХНОСТИ СТАЛИ 20

Бұл мақала металл бөлшектердің, соның ішінде болат бөлшектерінің беткі қабаттарының беріктігін қатайтумен байланысты қазіргі күнгі мәселеге арналған.

Мақаланың авторлары жоғары температура әсеріндегі әр түрлі тозу жағдайында жұмыс істейтін машина бөлшектері мен құралдарының беріктігін арттыру үшін материалдардың беткі қабаттарының химиялық-термиялық өңдеу әдістерін сипаттайды.

Темір пластиналардың үлгілерін әртүрлі көлемдегі пропорцияларда құрамында бор бар қоспалармен жабу арқылы және олардың кейінгі муфельдік пеште жағу әдісі қарастырылады.

***Түйін сөздер:** болат 20, қанықтыру қоспасы, бор қосу, диффузиялық қабат, микроқаттылық, химия-термиялық өңдеу, муфельдік пеш,*

Данная статья посвящена актуальной на сегодняшний день проблеме связанной с упрочнением поверхностных слоев металлических материалов, в том числе стальных деталей.

Авторы статьи описывают методы химико-термической обработки поверхностных слоев материаловдля эффективного повышения долговечности деталей машин и инструментов, работающих в условиях различного износа, при высоких температурно-силовых воздействиях.

Рассматриваетсяспособ насыщения образцов железных пластинок с помощью обмазки их борсодержащими смесями в разных объемных пропорциях и последующим их отжигом в муфельной печи.

***Ключевые слова:** Сталь 20, насыщающая смесь,борирование, диффузионный слой, микротвердость, химико-термическая обработка, муфельная печь.*

This article is devoted to the current problem related to the hardening of the surface layers of metal materials, including steel parts. The authors of the article describe the methods of chemical and thermal treatment of surface layers of materials to effectively improve the durability of machine parts and tools operating under various conditions of wear, at high temperature and force effects.

It is considered the method of saturation of samples of iron plates by means of coating them with boron-containing mixtures in different volume proportions and their subsequent annealing in a muffle furnace.

***Keywords:** Steel 20, saturating mixture, boration, diffusion layer, microhardness, chemical-thermal treatment, muffle furnace.*

На современном этапе развития техники актуальной является задача разработки методов упрочнения поверхностных слоев металлических материалов, в том числе стальных деталей с качественно новыми высокими свойствами, позволяющими снизить металлоемкость изделий и обеспечить ресурсосбережение. Изменение и усложнение условий эксплуатации машин, узлов и агрегатов требует постоянного совершенствования материалов и модернизации технологий их изготовления.

Научно-технический прогресс в таких отраслях, как машиностроение, транспорт, станко-инструментальная отрасль и других высокотехнологичных отраслях экономики, в большой степени связан с совершенствованием применяемых материалов в направлении получения комплекса заданных эксплуатационных свойств.

Принципиально новые высокие физико-механические и эксплуатационные свойства изделий могут быть достигнуты путем целенаправленного модифицирования поверхности путем легирования различными элементами или их композициями с использованием высококонцентрированных источников энергии, в том

числе металлизация, т.е. диффузионное насыщение металлами при печном нагреве. Достоинством этого метода является возможность бесконтактного нагрева поверхности обрабатываемого материала. Она проводится при высоких температурах (до 1420ºС) при этом толщина модифицированного слоя не превышает 100 мкм и концентрация легирующих элементов в нем, а следовательно, и твердость резко снижаются от поверхности вглубь материала.

Химико-термическая обработка, изменяя состав, структуру, а, следовательно, и свойства поверхностных слоев материалов, является эффективным способом повышения долговечности деталей машин и инструмента, работающих в условиях различного износа, при высоких температурно-силовых воздействиях [1, 2].

Целью работы являлось исследование поверхности Ст20 после химико-термической обработки.

Использование муфельной лабораторной печи SNOL 30/1300 позволило обеспечить равномерный и быстрый нагрев образцов от 50°С до 1300°С.

Методика исследования

Для изучения кинетики роста боридных слоев на поверхности образцов железных пластинок проводилось насыщение с помощью обмазки и кругового нагрева в печи. Паста для борирования содержала смесь порошков железа и бора в разных объемных пропорциях (25% Fe-75%H_3BO_3, 50%Fe-50%H_3BO_3, 75%Fe-25%H_3BO_3), гидроксид аммония, активированный уголь и жидкое стекло [3; 387]. Борирование поверхности осуществлялось при температуре ≈1000℃ в течение 5 минут.

Вес и объем реагентов:Все данные получены в соответствии с площадью поверхности обрабатываемой поверхности железной пластинки.

Жидкое стекло - Na_2SiO_3 (концентрат) - 1 мл;

20-% р-р жидкого стекла - 1 мл;

Гидроксид аммония - NH_4OH- 1 мл.

Химические процессы при борировании: жидкое стекло при смешивании со смесью порошков борной кислоты и железа образует гелеобразную массу.

При температуре 50℃ происходит разложение активатора NH_4OH на аммиак в виде газа и воды ($NH_4OH \rightarrow NH_3\uparrow + H_2O \rightarrow N\uparrow + H_2\uparrow + O_2\uparrow$), при 235℃ происходит разложение борной кислоты на оксид бора и воду ($2H_3BO_3 \rightarrow B_2O_3 + 3H_2O$). Введение в обмазку активатора в виде гидроксида аммония и углерода позволяет обеспечить ее надежную сцепляемость насыщающей шихты с упрочняемой поверхностью.

Борный оксид вступает в реакцию с углем и образуется чистый бор и угарный газ ($2B_2O_3 + 3C \rightarrow 4B + 3CO_2$). В интервале температур от 500℃ до 1000℃ аммиак разлагается на азот и водород в виде газа и исполняет роль переносчика бора в глубину поверхностного слоя железной пластины, образуя обширную диффузионную зону боридов железа. Вода под действием высокой температуры переходит в кислород и водород в виде газа и улетучивается ($2H_3BO_3 + 2Fe + 2NH_4OH + 2C \rightarrow Fe_2B + B + 2N\uparrow + 8H_2\uparrow + 2O_2\uparrow + 2CO_2\uparrow$).

Выделившийся водород исполняет роль переносчика бора в глубину структуры поверхностного слоя стальной пластины в виде $B_{10}H_{14}$ [4].

В термодинамическом отношении бориды железа нестойки, при 1650 °С начинают разлагаться. Низший борид железа Fe_2B разлагается на железо и FeB: $FeB \rightarrow Fe_2B \rightarrow$ (α-фаза + B) → металл основы [5; 427].

Результаты исследований

Анализ слоев, полученных на стальных пластинах, показывает зависимость толщины диффузионной зоны от объемного содержания борной кислоты в смесях исходного порошка.

Микротвёрдость Нμ определяли на приборе ПМТ-3 [6].

При нагрузке на индентор P=100 г (0,98 Н) и времени выдержки при этой нагрузке 10 сек. В качестве индентора при измерениях микротвёрдости использовали правильную четырехгранную алмазную пирамиду с углом при вершине 136^0, аналогично методу определения твердости по Виккерсу. Микротвёрдость Нμ определяли в соответствии с требованиями ГОСТ 9450-60 и рекомендациями, приведенными в [7], с использованием формулы (1)

$$H_\mu = \frac{1854\,P}{d_{\text{отп}}^{\,2}}[\text{кг}\cdot\text{с}/\text{мм}^2] = \frac{18{,}2\cdot 10^3}{d_{\text{отп}}^{\,2}}[MH/\text{м}^2 = \text{МПа}], \quad (1)$$

где нагрузка – P (г), а диагональ отпечатка – $d_{\text{отп}}$ (мкм).

Проведены испытания на микротвёрдость исходного материала Ст20. Микротвёрдость исходного материала H_μ=2584 МПа, микротвердость материала после термического воздействиясоставляет H_μ=2207 МПа. После термичесого воздействия на обмазанные образцы определили микротвердость каждого из них и сравнили с исходными данными.

Микротвёрдость определяли с трех позиций: по краю обработанного слоя, по горизонтали и по вертикали.

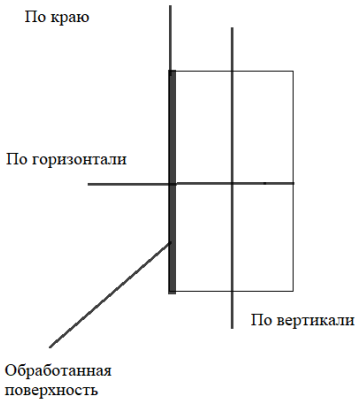

Рисунок 1 - Направления измерения микротвердости

Микротвёрдость первого образца, обработанного покрытием 50% H_3BO_3 и 50% Fe составила: по горизонтали H_μ=2144 МПа, по вертикали H_μ=2211 МПа, а по краю H_μ=2202 МПа. Со сравнению с исходным образцом значительного изменения не видно (Рис.2).

Рисунок 2 - Микротвёрдость обработанного образца 50%H_3BO_3 и 50%Fe без жидкого стекла

Поверхность 2-го образеца обработана смесью 25% Fe-75% H_3BO_3с 20% раствором жидкого стекла. Микротвёрдость данного образца составила: по горизонтали H_μ=2373 МПа, по вертикали H_μ=2261 МПа, а по краю H_μ=2409 МПа. Со сравнению с исходным образцом значительного изменения не наблюдается, микротвердость увеличилась на 17% (Рис.3).

Рисунок 3 - Микротвёрдость обработанного образца 50%H_3BO_3 и 50%Fe с жидким стеклом

Поверхность третьего и четвертого образцов обработана смесью, состоящей из 75% H_3BO_3 и 25% Fe (по объему) и без 20% раствора жидкого стекла, а также без него соответственно.

Микротвёрдость в образцах, обработанных составом 75% H_3BO_3 и 25% Fe без жидкого стекла значительно увеличилась. Здесь микротвёрдость образца составила: по горизонтали H_μ=2741 МПа, по вертикали H_μ=2647 МПа, а по краю H_μ=2899 МПа. По сравнению с исходным образцом микротвёрдость: по горизонтали увеличилась на 20%.

Микротвёрдость поверхостного слоя образца, обработанного такой же смесью, но с добавлением 20% раствора жидкого стекла показала наилучшие результаты по сравнению с микротвёрдостью исходного материала и остальными обработанными образцами. Здесь микротвёрдость составила: по горизонтали H_μ=2919 МПа, по вертикали H_μ=2642 МПа, а по краю H_μ=2535 МПа. После указанной обработки микротвёрдость по горизонтали увеличилась на 25%.

Выводы

Анализ расчетов микротвёрдости поверхностных слоев образцов после их отжига в муфельной печи при температуре 1000ºС в течение 5 минут показал, что микротвёрдость возросла.

Микротвёрдость в образцах, обработанных составом 75% H_3BO_3 и 25% Fe без жидкого стекла увеличилась

Проведенные экспериментальные исследования позволяют сделать выводы о перспективности использования данной обмазки для получения боридов железа на поверхностных слоях стали 20. Использование различных компонентов смеси влияет на изменение микротвёрдости, микроструктуры поверхностного слоя стали 20.

Список использованной литературы

1. Лахтин Ю. М., Арзамасов Б. Н. Химико-термическая обработка металлов. М.: Металлургия, 1985. 256 с.

2. Ворошнин Л.Г., Ляхович Л.С. Борирование стали. М.: Металлургия, 1978. – 239 с.

3. Е.П. Шевчук, В.А. Плотников, Б.К. Ахметжанов. Исследование боридных слоев стали 20 после химико-термической обработки в индукционной печи / Фундаментальные проблемы современного материаловедения. т.15 №3. – 2018. С.386-391.

4. Е. А. Екимов, И. П. Зибров, А. В. Зотеев. Получение микрокристаллов бора пиролизом декаборана $B_{10}H_{14}$ при высоких давлениях и температурах / неорганические материалы, 2011, том 47, № 11, 2011. с. 1311-1316.

5. Е.П. Шевчук, В.А. Плотников, А.В. Джес. Формирование обширной диффузионной зоны при борировании стали 20 / Фундаментальные проблемы современного материаловедения. т.15 №3. – 2018. С.424-428.

6. Золоторевский В.С. Механические испытания и свойства металлов / В.С. Золоторевский. – М.: Металлургия, 1974. – 304 с.

7. Харитонов Л.Г. Определение микротвердости / Л.Г. Харитонов. - М.: Металлургия, 1967. – 46 с.

УДК 664.681.1

ИващенкоО.В.

старший преподаватель, магистр биологии, кафедра прикладной биологии, Казахского гуманитарно-юридического инновационного университета,г. Семей

Электронная почта: oly-bai@mail.ru

Траисова Ж.С.

магистрант образовательной программы 6М070100«Биотехнология» кафедры прикладной биологии Казахского гуманитарно-юридического инновационного университета, г. Семей

Электронная почта: tzhansaya94@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ГРЕЧНЕВОЙ МУКИ НА КАЧЕСТВО СДОБНОГО ПЕЧЕНЬЯ

Бұл мақалада бидай ұны мен әр түрлі қатынастағы қарақұмық ұнын енгізу арқылы дайындалған тәтті печенье рецептурасы және дайын тәжірибелік өнімнің МЕМСТ сәйкестігіне зерттеу жүргізу туралы ақпарат қамтылған.

Түйінді сөздер*: тәтті печенье, қарақұмық ұны, бидай ұны, жебірөп, ара қатынасы, дайын өнімнің ылғалдылығы.*

Данная статья содержит информацию о подборе рецептуры сдобного печенья, введении гречневой муки в разных соотношениях с пшеничной мукой и проведении исследования на соответствие экспериментального готового продукта ГОСТ.

Ключевые слова: *сдобное печенье, гречневая мука, пшеничная мука, чабрец, соотношение, влажность готового продукта.*

This article contains information about the selection of the recipe of butter cookies, the introduction of buckwheat flour in different ratios with wheat flour and the study on the compliance of the experimental finished product GOST

Keywords: *butter cookies, buckwheat flour, wheat flour, thyme, ratio, humidity of the finished product.*

Целью настоящего исследования было изучение влияния частичной замены пшеничной муки различным количеством гречневой, и изучение влияния такой добавки на качество сдобного печенья.

В соответствии с целью исследовательской работы в исходную рецептуру были внесены изменения благодаря замене 100% состава пшеничной муки на смесь двух разных видов муки: пшеничной и гречневой. Для экспериментальных образцов были выбраны дозировки в 60, 50, 40 и 20 % гречневой муки в смеси. Данные значения были выбраны также по причине специфических технологических свойств гречневой муки. Контролем служило печенье из пшеничного теста.

Для проведения эксперимента была выбрана рецептура сдобного печенья из сборника рецептов печенья, галет и вафель, всесоюзного научно-исследовательского института кондитерской промышленности, 1969 года издания, в котором она находится под номером № 160 и носит название «Листики». (1)

Она состоит из доступных и бюджетных ингредиентов и включает в себя следующее сырье: мука первого сорта, сахарная пудра, сливочное масло, меланж, ванильная пудра и разрыхлитель.

Проведены расчеты массы сырьевой базы относительно разного количества муки методом пропорций, результаты которых показаны в таблице 1.

Таблица 1 Расчет рецептуры сдобного печенья.

№ п\п	Наименование сырья	Вес по сборнику, кг	Вес, гр.			
1	Мука высшего сорта	100	1000	500	250	125
2	Сахарная пудра	40	400	200	100	50
3	Сливочное масло	60	600	300	150	75
4	Меланж	18	180	90	45	23
5	Ванильная пудра	0,675	6,75	3,67	107	0,85
6	Разрыхлитель	0,20	2	1	0,5	0,25

Также, для придания печенью профилактического назначения в экспериментальный продукт с соотношением гречневой муки 20 % была внесена сухая масса мелко измельченного растительного сырья чабреца (тимьяна обыкновенного - ThymusvulgarisL.)

Выпекание экспериментальных продуктов проводилось одновременно на одном листе духового шкафа в одинаковых условиях: при температуре 220 C^{o} в течении 6 минут.

Определение органолептических показателей проводилось после остывания готового продукта в соответствии с ГОСТ 5897-90. (2) В ходе органолептического анализа были получены данные указанные в таблице

В ходе органолептического анализа у получившихся образцов сдобного печенья было выявлено изменение окраски, вкуса и запаха, поверхности и вида в изломе в связи с заменой части пшеничной муки на гречневую, тем самым придания ему профилактических качеств. Данные изменения были связаны с особенностями гречневой муки. Чем больше увеличивалось содержание гречневой муки в экспериментальных продуктах, тем больше изменялись органолептические характеристики продукта. Цвет печенья изменятся от светло-соломенного (в контроле) до светло-гречишного, Поверхность приобретает более шероховатую структуру, а также печенье приобретает более насыщенный вкус и запах гречневого компонента. И чем больше концентрация гречневой муки относительно пшеничной в рецептуре сдобного печенья, тем насыщенней запах и вкус, со встречающимися крупинками гречневой муки. Результаты органолептического анализа получившихся экспериментальных образцов сдобного печенья представлены на лепестковых диаграммах рисунка 1.

Следует отметить то, что добавление чабреца в тесто сдобного печенья с наименьшим количеством гречневой мукой придает готовому продукту характерный запах и вкус растительного сырья, а также на поверхности видны его частички.

Хотя, все изменения органолептических показателей сдобного печенья, связанные с частичной заменой пшеничной муки, на гречневую, а также внесение чабреца, входят в предел допустимых показателей, согласно ГОСТ 24901-2014 с указанием фразы «Допускается … с учетом используемого сырья». (3)

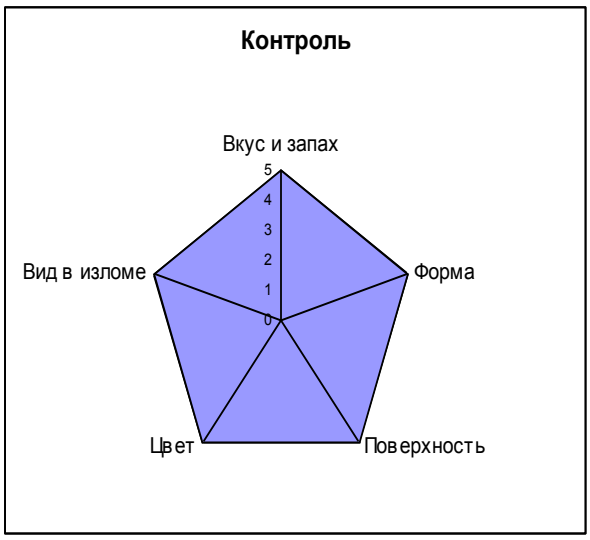

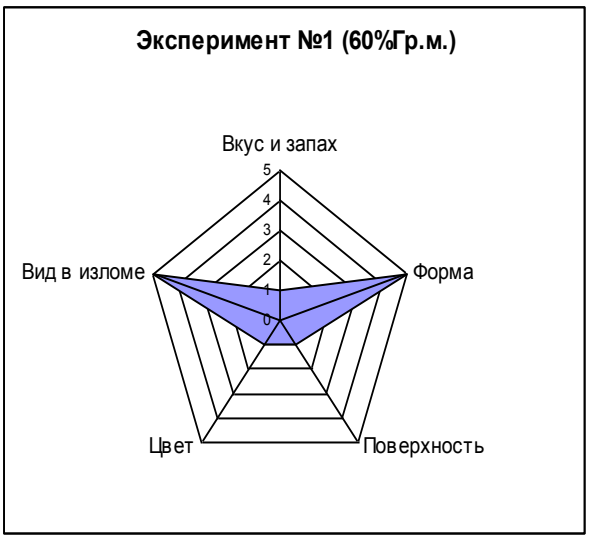

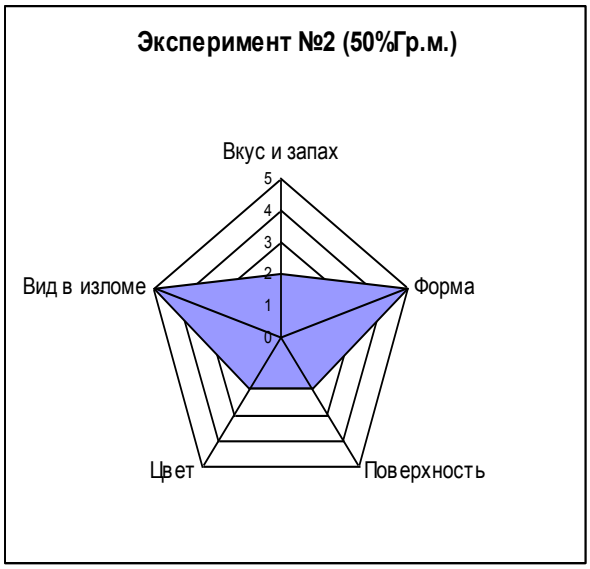

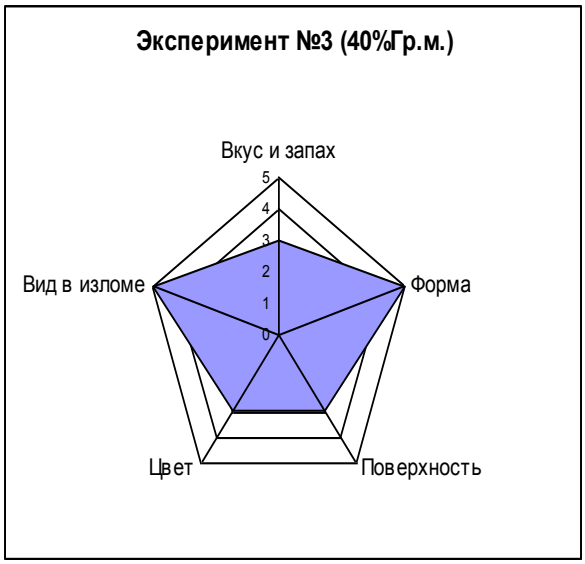

Рисунок 1.Органолептическая оценка готовых образцов

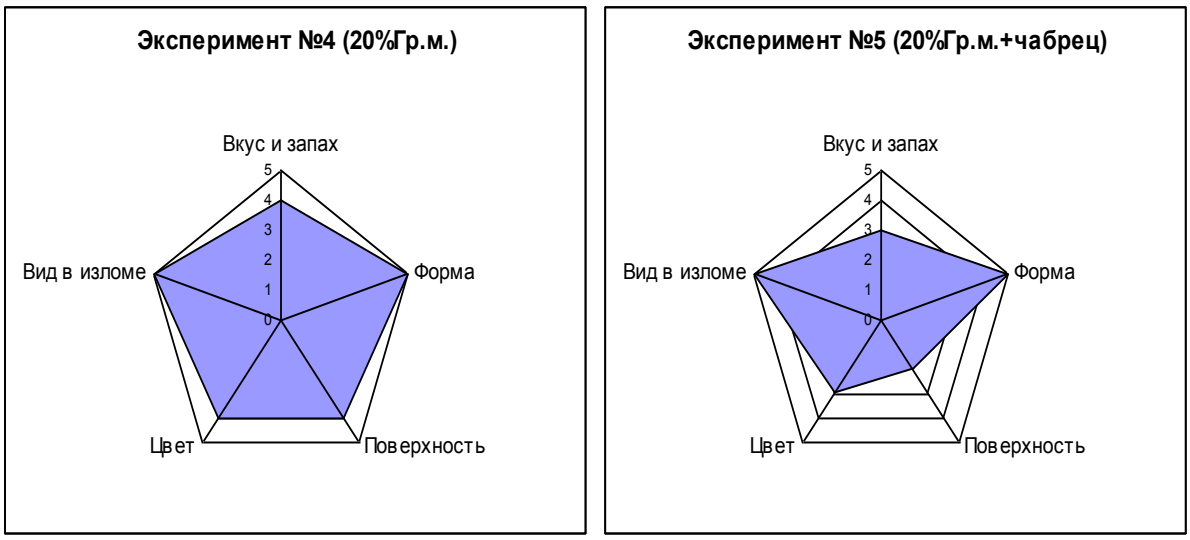

Рисунок 1.Органолептическая оценка готовых образцов (продолжение)

По итогам экспериментального определения влаги, которое проводилось по ГОСТ 5900-73, методом определения массовой доли влаги высушиванием, можно утверждать, что включение гречневой муки существенно не влияет на содержание влаги в сдобном печенье, что отражено в таблице 2. (4)

Таблица 2. Определение влаги экспериментальных и контрольного образцов

Наименование показателя	Данные стандарта	Контроль	Эксперимент №1 (60%)	Эксперимент №2 (50%)	Эксперимент №3 (40%)	Эксперимент №4 (20%)	Эксперимент №5 (50% +чабрец)
Массовая доля влаги, %, не более	16,0	9,5	9,15	9,12	9,10	9,45	9,35

Таким образом, приемлемым уровнем соотношения пшеничной и гречневой муки в рецептуре сдобного печенья является 80% и 20% соответственно. Хотя и другие соотношения могут иметь место на существование, так как органолептические показатели экспериментального печенья не выходили за пределы допустимых значений ГОСТ 24901-2014 и имели приятное похрустывание, что может понравиться определенной группе потребителей.

Список использованной литературы

1. Рецептуры на печенье, галеты и вафли. Изд-во: «Пищевая промышленность», 1969. – с.216.

2. ГОСТ 5897-90 Изделия кондитерские. Методы определения органолептических показателей качества, размеров, массы нетто и составных частей (http://docs.cntd.ru/document/1200022442).

3.ГОСТ 24901-2014 Печенье. Общие технические условия (http://docs.cntd.ru/document/1200114736).

4. ГОСТ 5900-73 Изделия кондитерские. Методы определения влаги и сухих веществ (http://docs.cntd.ru/document/1200022445).

УДК 630

Мусабаева М. А.
магистрантка 1 курса, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г.Семей

РОЛЬ МИКРОКЛОНАЛЬНОГО РАЗМНОЖЕНИЯ ХВОЙНЫХ РАСТЕНИЙ

Бұл мақалада қарағайды микроклдональді көбейтудің маңызы мен перспективалары қарастырылған. Микроклональді көбейтудің негізгі мәселелері және оларды шешу жолдары көрсетілген.
Түйін сөздер: *қарағай, микроклондау, қылқан жапырақты ағаштар*

В данной статье рассматривается значение и перспективы микроклонального размножения. Представлены основные проблемы микроклонального размножения и пути их решения.
Ключевые слова: *сосна, микроклонирование, хвойные деревья*

This article discusses the importance and prospects of microclonal reproduction. The main problems of microclonal reproduction and their solutions are presented.
Key words*: pine, microcannulae, coniferous tree*

Данная тема очень актуальна. В настоящее время во многих странах мира развитию микроклонального размножения придается первостепенное значение в силу ряда существенных преимуществ перед другими видами размножений: микроклональное размножение обладает низкой энергоемкостью, почти безотходно, экологически чистое. Такой технологии выращивания посадочного материала улучшенного качества уделяют внимание и придают большое значение и за рубежом.

Данная тема имеет особое значение для нашего Семейского региона, поскольку вследствие последнего пожара (21 мая 2018 г.) ущерб составил 78 миллионов тенге. Данный пожар считают самым крупным за последние 15 лет. Республиканская комиссия установила, что от огня пострадало свыше 260 гектаров территории государственного природного резервата "Семей Орманы". Из них 218 гектаров были покрыты хвойными деревьями.

Впервые микроклональное размножение провел французский ученый Жорж Морель на орхидеях в 50-х годах XX века. В своих работах он использовал технику культивирования апикальной меристемы растений. Растения, полученные таким образом, были свободны от вирусной инфекции [3].

Микроклональное размножение — получение in vitro растений, генетически идентичных исходному экспланту (метод вегетативного размножения растений в культуре in vitro). В основе микроразмножения лежит уникальное свойство соматической растительной клетки — тотипотентность — способность клеток полностью реализовать генетический потенциал целого организма.

Существует несколько способов микроклонального размножения растений in vitro:

- методы размножения пазушными почками;
- методы размножения адвентивными почками;
- непрямой морфогенез;
- соматический эмбриогенез.

Для любого типа регенерации in vitro можно выделить четыре группы факторов, определяющих ее успех: генотип и состояние исходного родительского растения; условия и методы культивирования; состав питательных сред; особенности введения экспланта в стерильную культуру [1].

Способы размножения хвойных изучены слабее, чем других групп растений, поэтому немаловажным является разработка методов вегетативного размножения хвойных [4].

Технология микроклонального размножения и выращивания посадочного материала для хвойных пород на сегодняшний день до конца не разработана и не усовершенствована. Разработка такой технологии даст 3 возможность удовлетворить спрос на посадочный материал хвойных пород (Хавин, 1979; Новоселова, 2008).

Хвойные - это большая группа смолистых, конусоносных деревьев и кустарников. Согласно системе биологической классификации, хвойные деревья составляют отряд Coniferales из Gymnperperms.

Иногда их называют вечнозелеными, большинство хвойных деревьев сохраняют листву круглый год. Хвойные деревья включают самые старые и самые высокие деревья. Самая древняя, сосна Бристлекон, может прожить до 5000 лет. Самый высокий из них, Береговое красное дерево, достигает высоты более 100 метров. Оба этих хвойных растут в Калифорнии. Изделия из хвойных деревьев включают бумагу, многие виды пиломатериалов, мебель и противораковые препараты. Во многом из-за своей полезности хвойные растения находятся в опасности. Эксплуатация, деградация лесов и разрушение мест обитания поставили под угрозу исчезновения 34 процента хвойных деревьев [5].

Листья хвойных в основном узкие, а площадь поверхности листьев мала. Этот тип листьев используют меньше питательных веществ, чем листья, поверхность которых широка. На этих листьях восковой слой. Этот слой также уменьшает потери воды. Таким образом, они могут жить в сухих и холодных местах.

Американские ученые доказали, что вещества из группы танинов, которые содержатся в сосновых шишках, могут помочь в лечении инсультов, благодаря способности предотвращать гибель клеток головного мозга. Эксперименты на мышах прошли успешно. Теперь очередь за созданием лекарства [6].

У большинства хвойных растений опыление, оплодотворение, развитие зародышей и семян происходят в течение одного вегетационного периода, с весны до осени. Однако у сосен и некоторых других родов задержка составляет один год между опылением и оплодотворением, или оплодотворением и развитием семян, и репродуктивный цикл продолжается в течение двух вегетационных периодов.

Семейство сосен - самое большое, наиболее знакомое и широко распространенное семейство, состоящее из 10 родов и около 220 видов. Большинство из них большие деревья, такие как ели, ели и лиственницы, но некоторые виды кустарников. Сосновые возникли вскоре после Podocarpaceae и Araucariaceae и распространены по всему Северному полушарию, в основном в умеренных регионах, за исключением вида, произрастающего в Индонезии. Сосновые также встречаются вдоль берегов океана и в высокогорных и сухих пустынных районах Северной Америки, Европы и Азии [7].

Клонированные сосны, по оценкам специалистов, отличаются красотой и в два раза быстрее восстанавливают численность хвойных лесов. Но, с клонированием этих растений существуют определенные трудности. Основные лесообразующие хвойные деревья — это сосна и ель.

Сосна очень сложно вводится в культуру и практически не размножается микроклональным способом. Если брать мировые публикации, практически никто микроклональным размножением сосны не занимается. Даже если и удастся ее размножить, получить несколько растений, то их стоимость будет слишком высокой, а процесс нерентабельным. Проще использовать лесосеменные плантации, собирать семена и получать из них генетически разнообразные насаждения, которые будут отличаться с одной стороны продуктивностью, а с другой — высокой устойчивостью к неблагоприятным условиям.

Выращивание клона дерева - процесс кропотливый. В питомнике клонированные сосны растут до двухлетнего возраста, потом деревья пересаживают в леса. Чтобы создать копию дерева, образцом для подражания служат так называемые "плюсовые" деревья. Деревья обладают наилучшими качествами, это прямоствольность, высота ствола, отсутствие сучков. Клоны деревьев создают с помощью побегов - прививают почку. В отличие от обычных сосен, которые начинают приносить шишки через 15-20 лет, у клонов шишки появляются в 2 раза быстрее. Уже через 8 лет можно использовать семена клонированных сосен для разведения новых деревьев [5].

Все мы знаем, как хорошо дышится в хвойном лесу – и это не пустые слова. Воздух в таком лесу, буквально, пропитан фитонцидами – биологически активными веществами, которые обладают свойствам уничтожать болезнетворные микроорганизмы. Они губительно действуют даже на туберкулезную палочку, именно поэтому туберкулезные санатории обычно строят в сосновых борах [9].

Ученые подсчитали, что воздух в хвойном лесу содержит не больше 200-300 бактерий на один кубический метр, то есть по сравнению с тем воздухом, которым мы дышим в общественном транспорте – он, практически, стерилен! И это еще не все. Прогулки в хвойном лесу снимают усталость и нервное напряжение, активизируют газообмен в легких и, соответственно, улучшают дыхание. В первую очередь, это необходимо курильщикам и тем, кто большую часть дня проводит в плохо проветриваемом помещении.

Результаты исследований показали, что введение в культуру in vitro вегетативных частей взрослых растений хвойных пород кропотливый и ответственный процесс, требующий специфического подхода к каждому этапу культивирования. Хвойные растения наиболее сложные объекты для культуры in vitro. Все типы тканей и органов у них сильно заражены грибами и бактериями, что значительно затрудняет обеспечение асептики эксплантов [10].

В настоящее время эксперимент продолжается, подбираются оптимальные составы питательных сред и условия культивирования.

Список использованной литературы

1. Полевой В. В., Чиркова Т. В., Лутова Л. А. и др. Практикум по росту и устойчивости растений: Учебное пособие. СПб., 2001. С. 208.
2. Сорокина И. К., Старичкова Н. И., Решетникова Т. Б., Гринь Н. А. Основы биотехнологии растений. Культура растительных клеток и тканей: Учебное пособие. 2002. С. 45.
3. https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/coniferous-trees
4. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%B0
5. http://www.udec.ru/derevo/
6. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D1%8B%D0%B5
7. http://lesgazeta.by/people/v-laboratorijah-uchenyh/klonirovanie--tehnologija-buduschego
8. https://www.greenandvibrant.com/how-to-clone-plants
9. https://www.gardenandgreenhouse.net/propagation/tips-for-cloning-success/
10. http://www.sea-of-green.com/basic-propagation.html
11. https://www.gardenandgreenhouse.net/articles/march-2015/cloning-methods-and-techniques/

10. https://www.sciencelearn.org.nz/resources/1662-vegetative-plant-propagation

УДК 130 58

Тагирова Е.Г.
студентка 2 курса,
Научный руководитель д.м.н., проф. ***Тнимова Г.Т.,***
академия «Болашак», г. Караганда, Казахстан

ИССЛЕДОВАНИЕ БИОЛОГИЧЕСКОГО ВОЗРАСТА, САМООЦЕНКА ЗДОРОВЬЯ И НЕКОТОРЫЕ ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ СТУДЕНТОВ-ФАРМАЦЕВТОВ

В. П. Войтенконың экспресс-әдістеме бойынша биологиялық жасын есептеу студенттердің 53.8% - да (n - 26) булану қарқыны популяциялық стандартқа сәйкес келетінін, 11,5% - да-қарқыны популяциялық стандарттан төмен екенін, ал барлық тексерілгендер үштен бірінен (34,6%) астамының ағзаның булануы жылдам қарқынының бар екенін көрсетті. Бұл ретте, денсаулықты өзін-өзі бағалау сауалнамасында барлық тексерілгендердің 42,3% - ы кемшіліктердің сыни санын көрсетті.

Түйін сөздер*: биологиялық жас, денсаулықты өзін-өзі бағалау, физиологиялық көрсеткіштер.*

Расчет биологического возраста по экспресс-методике Войтенко В.П. показал, что у 53.8% студенток (n - 26) темпы постарения соответствуют популяционному стандарту, у 11,5% темп ниже популяционного стандарта, а больше трети (34,6%) всех обследованных имеют ускоренный темп постарении организма. При этом, в анкете самооценки здоровья 42,3% из всех обследованных указали критическое число недомоганий.

Ключевые слова*: биологический возраст, самооценка здоровья, физиологические показатели.*

Calculation of biological age using the express method of Voitenko V.P. showed that in 53.8% of female students (n - 26) the pace of aging corresponds to the population standard, in 11.5% the rate is lower than the population standard, and more than a third (34.6%) of all surveyed have an accelerated pace of aging. At the same time, in the questionnaire of self-assessment of health, 42.3% of all surveyed indicated a critical number of symptoms of diseases.

Key words*: biological age, self-assessment of health, physiological indicators.*

Биологический возраст - это достигнутый организмом уровень морфофункционального созревания, который мы получаем, сравнивая развитие по разным критериям. Одна из важнейших практических функций изучения биологического возраста - контроль темпов развития отдельных систем организма, поиск соответствий между ними и определение тех из них, которые мы считаем нормальными. Понятие биологического возраста появилось в результате осознания геронтологами неравномерности старения. Один из общих законов геронтологии гласит: "Стареют все и всё внутри всех с разной скоростью". При этом, чем больше критериев рассматривается, тем более точной становится наша интегральная оценка морфофункционального статуса. Термин "биологический возраст" появился в 30-40-е годы XXв. в трудах российских ученых В. Г. Штефко, Д. Г. Рохлина [1]. Среди отечественных ученых, работавших над проблемой определения биологического возраста, первым был П.Н. Соколов [2]. Одна из важнейших практических функций изучения биологического возраста - контроль темпов развития отдельных систем организма, поиск соответствий между ними и определение тех из них, которые мы считаем нормальными. Биологический возраст (БВ), как и возраст календарный (КВ), является временной характеристикой, т.е. функцией времени, но, в отличие от последнего, отражает темпы индивидуально роста, развития, созревания и старения структурных, функциональных, регуляторных особенностей и приспособительных возможностей организма. До недавнего времени считалось, что старение – это генетически обусловленный процесс, которому нельзя противостоять. Тем не менее, после того как ученые открыли ген, непосредственно отвечающий за возрастные изменения, у человечества появилась надежда, если не на вечную жизнь, то, по крайней мере, на более продолжительную молодость.

Оценка состояния здоровья методом определения БВ отражает влияние на организм внешних условий и наличие (отсутствие) патологических изменений. Биологический возраст, помимо наследственности, в большой степени зависит от условий среды и образа жизни. Моложе своего возраста обычно оказываются те из них, у которых благоприятный повседневный образ жизни сочетается с положительной наследственностью.

Существует множество методов определения БВ, они подробно проанализированы в обзорной статье Абрамович С.Г. [3]. Автор отмечает, что, несмотря на различия в подходах к оценке БВ, методы опираются на принципы, применение которых позволяет свести большое число признаков, характеризующих процесс постарения, к узкому набору наиболее достоверных показателей, которые затем представляются в различных математических моделях. Одним из важных достоинств метода БВ является возможность ненозологической диагностики индивидуального здоровья человека, которое связано с динамическим равновесием организма со средой при осуществлении им биологических и социальных функций [4].

В связи со сказанным, цель настоящего исследования – оценить состояние индивидуального здоровья студента методом определения его биологического возраста и соотнести полученные данные с субъективной оценкой здоровья и объективными показателями ведущих физиологических систем организма.

Для определения БВ обследуемых студентов нами выбран экспресс-метод В.П.Войтенко [5]. Логическая схема оценки БВ включает следующие этапы: расчет значения БВ для данного индивида (математическая формула с использованием ряда физиологических показателей и самооценки здоровья по специальной анкете); расчет должного значения биологического возраста (ДБВ) для данного индивида; сопоставление полученной (БВ) и должной величины (ДБВ): на сколько лет обследуемый опережает или отстает от сверстников по темпам постарения. Полученная величина является относительной: точкой отсчета служит популяционный стандарт - средняя величина степени старения (ДБВ) в данном календарном возрасте (КВ) для данной популяции. Такой подход позволяет ранжировать лиц одного КВ по степени "возрастного износа" и, следовательно, по «запасу» здоровья (I и II ранги– замедленное постарение, III – БВ соответствует популяционному стандарту, IV и V – ускоренное постарение).

Для расчета БВ в данном варианте определяли: массу тела (кг), артериальное давление (САД, ДАД и вычисляли пульсовое - ПД), задержку дыхания при глубоком вдохе (ЗДв, сек, для мужчин), статическую балансировку (СБ,сек), а также выявляли самооценку здоровья по специальной анкете (СОЗ, у.е.). Всего обследовано 26 студентов-фармацевтов женского пола и 2 – мужского (последние из-за малочисленности в анализируемую выборку не вошли), возрастом 18-27 лет.

Измерения показали (таблица) следующее. Так, артериальное давление, отражающее состояние сердечно-сосудистой системы, было, в среднем: САД - равным 103,5±2,5 мм.рт.ст., ДАД – 66,8±1,37 мм рт. ст., ПД – 36,7±2,20 мм рт. ст. Многочисленные литературные данные показывают достаточно большой диапазон нормы АД для молодежи. Так, АД, вычисленное по формуле: (систолическое АД = 1,7 х возраст + 83, диастолическое АД = 1,6 х возраст + 42) для девушки 18 лет должно быть 113,6/70,8 мм рт. ст., а нормальное минимальное – 108/75 мм рт. ст. [6]. Следовательно, можно констатировать, что полученные величины АД у обследованного контингента девушек (18-27 лет) ниже нормального минимального артериального давления.

Таблица –Биологический возраст и физиологические показатели студенток (%)

Группа обследованных (18-27 лет) (n-26)	Физиологические показатели				
	Масса тела	САД	ДАД	ПД	СБ
	60,7±1,2	103,5±2,5	66,8 ±1,4	36,7 ±2,2	47,3 ±7,0
	Ранги БВ				
	I	II	III	IV	V
	7,7	3,8	53,8	26,9	7,7

Статическая балансировка (СБ), которая свидетельствует о координационной функции нервной системы, в среднем, оказалась равной 47,3±7,0 сек., что значительно выше нормальных минимальных значений (15 сек). Следует отметить, что размах полученных данных по СБ достаточно высок, что говорит о больших индивидуальных различиях обследованных (138-11сек). Средняя масса тела обследованных студенток – 60,7±1,21 кг (таблица).

Интересные результаты мы получили по анализу анкет по самооценке здоровья. Подсчет индекса СОЗ определялся, исходя из количества положительных ответов (7 и менее – норма). Из 26 опрошенных девушек – 11 студенток дали 8 и более ответов о наличии различных симптомов недомоганий, что составляет 42,3% от всех обследованных и свидетельствует об имеющихся у них проблем со здоровьем.

Полученные результаты отразились на индивидуальных показателях БВ. Так, вычисления рангов БВ с использованием вышеперечисленных данных по формулам Войтенко В.П. показали (таблица), что чуть больше половины обследованных (53.8%) входят в III ранг, т.е. их темпы постарения соответствуют популяционному стандарту. В I и II ранги вошли 11,5% студенток, их темп постарения ниже популяционного стандарта, БВ меньше ДБВ (должного биологического возраста). Вместе с тем, больше трети (34,6%) всех обследованных вошли в IV и V ранги, что говорит об ускоренном постарении организма, эти студентки старше, чем их вычисленный должный биологический возраст, и они находятся в, так называемом, «пограничном» состоянии здоровья.

Таким образом, исследование БВ и анализ полученных результатов позволяет определить уровень индивидуального здоровья человека и адресно рекомендовать профилактические мероприятия для его укрепления.

Список использованной литературы:

1.Медицина и здоровье. Электронный ресурс.URL:https://medicynanaroda.ru/kak-opredelit-biologicheskij-vozrast-cheloveka.html (Дата обращения 18.05.2019)

2.Абрамович С.Г. Биологический возраст человека. Сибирский мед.ж.,1999.-№19(4).-с.4-7.

3. Рослякова Е.М., Бисерова А.Г., Байжанова Н.С., Игибаева А.С., Алипбекова А.С. Сравнительные характеристики биологического возраста преподавателей и студентов КазНМУ // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – № 12-8. – С. 1431-1434; URL: https://applied-research.ru/ru/article/view?id=8166 (дата обращения: 16.05.2019).
4. Апанасенко Г.Л., Попова Л.А.. Медицинская валеология. / Серия "Гиппократ". - Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – с.52-57.
5 .Здоровье сердца. Электронный ресурс .URL:http://hearth-health.ru/norma-davleniya-devushka-18-let/ (дата обращения 14.05.2019)

УДК 60

Тыныбекова Ж. С.
2- курс магистранты 6М070100-«Биотехнология».мамандығы, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

ӨНДІРІСТЕ БАҒАЛЫ МЕТАЛДАРДЫ АЛУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН БИОТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ӘДІСТЕР

Бұл мақалада биотехнологиялық процесстерді алтын өндіруде қолдану жолдары қарастырылды.
***Түйін сөздер**: биотехнология, сілтісіздендіру, микроағзалар, кенді байыту, бактерия.*

В данной статье рассмотрены пути применения биотехнологических процессов в производстве золота.
***Ключевые слова**: биотехнология, выщелачивание, микроорганизмы, обогащение руды, бактерия.*

In this article the ways of application of biotechnological processes in gold production are considered.
***Keywords**:biotechnology, leaching, microorganisms, ore dressing, bacterium.*

Қазақстанның кең байтақ территориясы тау-кен бағалы металлдармен элементтерге өте бай болып келеді. Қазіргі кезде мемлекеттік және халықаралық тұрғыдан қойылып отырған талаптардың қатарына, табиғи биоресурстарды зерттеу және әртүрлі шаруашылық салаларында қолдану. Ең бастысы мейілінше қарапайым микроорганиздер мен бактерияларды алтын өндіру саласында және ластанған суды тазалауда әртүрлі биотехнологиялық процестерді қолдану бағыттарын қарастыру.[1]

Металлургиялық лабораторияларда алтын өндіруде қолданылатын биотехнологиялық әдістерді қолдану жолдары және де табиғи бактериалды популяция түрлерінің биологиялық тотығу процессіне қатысуына зерттеу қарастырылды. Металлургияда көбінесе тиобактериялардың арасынан *Thiobacillus thiooxidans* тионды бактериялары және олардың штаммдары *Thiobacillus ferrocoxidans* қолданады. *Thiobacillus ferrooxidans* бактериясы өзінің құрамындағы сульфиттерді өңдеу арқылы бөліп шығаратын өнімі - күкірт қышқылы арқылы табиғи кен құрамындағы темір, мыс, мырыш, уран және басқа да металдардың қорытылып шығарылуына әсер етеді. Олар қазіргі кезде белгілі металл сульфиттерінің барлығын тотықтыра алады. Тиобактериялар, өсу үшін қажетті көміртегі ретінде, көмірқышқыл газын пайдаланады. [2]

Металдардың биотехнологиясы - бұл өндірістің қалдық суларынан, жұтаң келетін кен көздері мен қалдық рудаларынан сілтісіздендіру арқылы және ерітінділерден микроорганизмдер немесе олардың метаболиттерін жоғарғы атмосфералық қысым мен 5-тен 90°С-қа дейінгі температураны пайдалана отырып бөліп алуды, тас көмірлерін десульфидтеу, пирит немесе құрамында пириті бар жыныстарын тотықтыру сияқты тиімді әдістерін өндірісте қолдану жолдарын зерттейді. Кейбір микроорганизмдер тотығу-тотықсыздану үдерістерінде катализдік қызмет атқара алады. Мысалы, суда Fe мен Mn тотықтыру, құрамында күкірттері бар қосылыстардың тотығуы, азотты заттардың тотығуы мен қайтадан қалпына келуі тағы да басқаларын айта аламыз. Аэробты бактериялар өздерінің тіршілігі нәтижелерінде темір, мыс, сульфаттар бөле алады.[3]

Микробтық технологияның бұл бағыты өте аз жарияланған және әлі де дұрыс бағаланбай келеді. Қазіргі кезде әлемде, құрамында бағалы металдары кем, кедей кен орындарынан химиялық элементтердің бір түрін бөліп алуға мүмкіндік беретін, бактериялық сілтісіздендіру үдерістері кенінен қолданылуда. Көбінесе бактерияларды мысты ерігіш күйге айналдыру мақсатында пайдаланады. Минералдардың құрамы мен құрылымына тәуелді болып электрохимиялық коррозия заңы бойынша жүретін және сульфидті минералдардың бактериялық тотығуына негізделетін бактериялық сілтісіздендіру үдерістері келесі күрделі сатылардан тұрады:

- минералдар бетіне микроорганизмдердің адсорбциялануы;
- минералдардың кристалдық торын деструкциялау;
- тотығушы элементтердің бактериялық жасушаға тасымалдануы;
- сол элементтердің ферменттік тотығуы. [4]

Металлургияда көбінесе тиобактерияларды, әсіресе 1947ж. Колмер мен Кинкелдер ашқан тионды бактериялары *Thiobacillus thiooxidans* және *Thiobacillus ferrooxidans* штаммдарын қолданады. Олар энергия көзі ретінде - құрамында сульфиді және сульфитті иондары, күкірт тиосульфаты және екі валентті темір болатын, бейорганикалық субстраттардың тотығу реакциясын пайдаланатын облигатты автотрофтар болып келеді.

Тотығудың соңғы өнімі сульфатионы және үш валентті темір - екіншілік минералдардан мысты сілтісіздендіруде негізгі тотықтырғыштың рөлі және күкіртті қышқыл ерітінділерінде еритін уранның 4 валентті атомының 6 валентке айналуында маңызды қызмет атқарады. Атап айтқанда, *Thiobacillus ferrooxidans* бактериясы өзінің құрамындағы сульфиттерді өңдеу арқылы бөліп шығаратын өнімі - күкірт қышқылы арқылы табиғи кен құрамындағы темір, мыс, мырыш, уран және басқа да металдардың қорытылып шығарылуына әсер етеді. Олар қазіргі кезде белгілі металл сульфиттерінің барлығын тотықтыра алады. Тиобактериялар, өсу үшін қажетті көміртегі ретінде, көмірқышқыл газын пайдаланады. Бұл бактериялардың және бір физиологиялық ерекшеліктері - олар өте қышқылды ортаны жақсы көреді. Бұл бактериялар орта жағдайы pH 1 ден 4,8 дейін, (оптималды pH =2-3 ортада), ал температура көрсеткіште- pH 3-тен 40°С-қа дейінгі (оптималды температура 28°С) аралықтарында дами алады. [5]

Тионды бактериялар табиғатта кең таралған. Олар су қоймаларында, топырақтарда, тас көмірлі және алтынды кен орындарында жиі ұшырасады. Бұлар күкіртті және сульфидті кен қойнауларында көп мөлшерде кездеседі. Бірақ табиғи кен қойнауларында кездесетін тионды бактерияларының белсенді түрде қызмет етуіне, жер астындағы оттегінің болмауы кедергі келтіреді. Сульфидті кен орындарын игере бастаған кезде рудалар оттегімен байытылуы себепті, оның құрамындағы микробиологиялық үрдістер оянып, металдардың сілтісіздендірілуіне мүмкіндік ашылады. Осы табиғи үдерісті арнаулы биотехнологиялық әдістерді қолдану арқылы жеделдетуге болады.

Thiobacillus thiooxidans бактериялары болса, кен құрамынан алтынды қорытып, бөліп шығарады. Сондықтан, топырақ құрамында пайдалы қазбалары өте аз мөлшерде болып келетін кен орындарында, әртүрлі микроорганизмдерді пайдалана отырып қажетті металдарды өндіру экономикалық жағынан тиімді екендігін көрсеткен. Мысалы АҚШ-да 1 тонна топырақ құрамында не бары 1 кг никель рудасы бар кен орындарында, осындай биотехнологиялық жолмен өңдеу арқылы көп мөлшерде қажетті өнім алуға қол жеткізген. [6]

Семей аймағында орналасқан бағалы металл өндірісі Суздаль кенішінде қолданылатын биологиялық тотығу процессіне қатысатын бактериялар мен микроорганизмдер қатарын зерттеу жұмыстары жүргізілді. Сонымен қатар өндірісте жүргізіліп жатқан процесстер сынамаларының биологиялық және химиялық зерттеулері негізінде алынған мәліметтерге байланысты бұл әдіс түрлерін биотехнологияның әртүрлі бағыттарында қолдану жолдары ұсынылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Денисова О.В., Таужнянская З.А. Разработка и практика применения новых процессов извлечения золота за рубежом. М. : Цветметинформация, 1976, с. 26.

2 Лодейщиков В.В. Упорные золоте руды и основные принципы их гидрометаллургической переработки. В кн. Гидрометаллургия золота. М.: Наука, 1980, с. 5-18.

3 25. Лодейщиков В.В. Извлечение золота из упорных руд и концентратов. М: Недра, 1968.

4 28. Лодейщиков В.В. Техника и технология извлечения золота из руд за рубежом. М.: Металлургия, 1973, с. 287.

5 Технологическая инструкция ТИ 03-001 АО Фик «Алел» с 14/133,60/127.

6 Биотехнология (1999) / Т. Г. Волова. – Новосибирск: Изд-во СО РАН. URL: http://www.project.biocenter.kz/index.php?option=com_content&view=article &id=147:2009-06-05-05-53-49&catid=60:2009-05-19-11-43-30&Itemid=88 Недолужко, А. (2006) Крошечные «золотоискатели». URL: http://www.pravda.ru/science/eureka/inventions/15-07-2006/190790goldbacteria-0 Полькин, С. И. (1969) Бактериальное выщелачивание. Большая советская энциклопедия. М. URL: http://bse.sci-lib.com/article090797.html Каминский, Ю.Д . (2006) Создание технологий и оборудования высокоэффективной экологически безопасной переработки минерального сырья и техногенных отходов. Кызыл: ТувИКОПРСОРАН. Kulp, T. R., Hoeft, S. E., Asao, M., Madigan, M. T., Hollibaugh, J. T., Fisher, J. C., Stolz, J. F., Culbertson, C. W., Miller, L. G., Oremland, R. S. (2008) Arsenic(III) Fuels Anoxygenic Photosynthesis in Hot Spring Biofilms from Mono Lake, California / Science. 15 August/ Vol. 321. no. 5891, pp. 967–970.

УДК 502.3

Тоқтасын Е.Т., Совет Т.Ә.

студенты 3 курса по специальности экология,ВКГУ им. С.Аманжолова, г. Усть-Каменогорск

*Научный руководитель:***Құмарбекұлы Санат**

ИНДЕКС ЗАГРЯЗНЕНИЯ АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА ТЯЖЕЛЫМИ МЕТАЛЛАМИ ГОРОДА УСТЬ-КАМЕНОГОРСК

Бұл мақалада әлемдік стандарттар бойынша шағын ғана емес, табиғатынан өзін-өзі жоятын табиғи себептерден болатын ауаның ластануы қарастырылады.

Түйін сөздер: *шығарындылар, мониторинг, ауыр металдар, концентрация, канцероген, мутаген, ЖЭО, фенол.*

В данной статье рассматриваются загрязнения атмосферного воздуха, происходящие по естественным причинам, не только незначительны по мировым масштабам, но и являются самоустраняющимися по своей природе.
Ключевые слова: *выбросы, монитоинг, тяжелые металлы, концентрация , канцероген, мутаген, ТЭЦ, фенол.*

This article discusses air pollution occurring from natural causes, not only small by world standards, but are self-exclusion in nature.
Key words: *emissions, monitoring, heavy metals, concentration, carcinogen, mutagen, thermal power plant, phenol.*

Атмосферный воздух является жизненно важным компонентом окружающей природной среды и неотъемлемой частью среды обитания человека, растений и животных. Одной из самых волнующих проблем современности является загрязнение атмосферного воздуха, то есть привнесение в воздух или образования в нем физических агентов, химических веществ или организмов, неблагоприятно воздействующих на среду жизни и наносящий урон материальным ценностям. Вопросы загрязнения воздушного бассейна перешагнули границы отдельных государств, став общими практическими для всех стран мира.

Все источники, негативным образом влияющие на состояние воздушного бассейна, экологи разделяют на антропогенные и естественные. Наибольший урон окружающей среде наносит именно первая категория – факторы, связанные с деятельностью человека. Загрязнения атмосферного воздуха, происходящие по естественным причинам, не только незначительны по мировым масштабам, но и являются самоустраняющимися по своей природе.[1]

Восточно-Казахстанская область в силу сложившегося социально-экономического развития является одним из наиболее неблагополучных регионов республики по состоянию окружающей среды, а город Усть-Каменогорск одним из загрязненных городов Казахстана представляющим собой уникальную урбанизированную систему, перенасыщенную предприятиями самой различной технологической ориентации.

По данным Восточно-Казахстанского Гидрометцентра, начиная, с 2005 года в городе Усть-Каменогорске отмечается рост индекса загрязнения атмосферного воздуха. В 2008 году средний индекс загрязнения (ИЗА) составил 17,6 единиц, в 2010 году – 17,8, а в 2015 году средний ИЗА составил 12,8. Для сравнения – второе место занимает Шымкент (индекс загрязнения атмосферного воздуха – 11,3), третье – Лениногорск (индекс загрязнения атмосферного воздуха –10,2). В целом экологическое состояние окружающей среды города Усть-Каменогорска характеризуется следующим образом. [2]

В феврале 2018 года "Казгидромет" назвал города РК с высоким уровнем загрязнения воздуха, в числе которых оказался и Усть-Каменогорск. По опубликованным данным, в 2017 году в городе зафиксировали 419 случаев высокого загрязнения и 18 случаев экстремально высокого загрязнения сероводородом.

Уровень загрязнения воздуха в Усть-Каменогорске — самый высокий 2013 г. — Усть-Каменогорск в рейтинге «грязных» городов страны находится на 4 месте после Алматы, Караганды и Темиртау;

2014 г. — на 2 месте;

2015 - 2016 гг. — на 9 месте;

2017 г. — на втором после Лисаковска;

2018 г. — на третьем после Шымкента и Караганды.

В мае 2017 года в г.Усть-Каменогорск уровень загрязнения атмосферы относится к повышенному, II градация. Он определяется значением СИ равным 4 (повышенный уровень) и НП, равным 18 % (повышенный уровень).

В условиях слабой вентиляции города (средний процент штиля 48%), с большим количеством транспортных средств и стационарных источников актуальность загрязнения атмосферного воздуха в Усть-Каменогорске не вызывает сомнения.

В Восточно-Казахстанской области наибольшую нагрузку от выбросов загрязняющих веществ испытывает атмосфера города Усть-Каменогорск. В 2008 году вклад города Усть-Каменогорск в загрязнение атмосферы ВКО составил 43% (рисунок 1) [3].

В городе расположено 169 предприятий, имеющих свыше 3 тыс. стационарных источников наносящих экологический ущерб, как биоценозам, так и населению города. Согласно делению предприятий на категории опасности в зависимости от массы и видового состава, выбрасываемых в атмосферу загрязняющих веществ, к первой категории отнесены 6 предприятий города. Это Усть-Каменогорская МП ТОО “Казцинк”, дающая 74% выбросов, Усть-Каменогорская ТЭЦ, Согринская ТЭЦ, Усть-Каменогорские “Тепловые сети”, АЭС Алтай Пауэр, на долю которых приходится около 23%, ЗАО “Опытный свинцовый завод” и АО “УМЗ”. Доля малых предприятий в загрязнении атмосферного воздуха небольшая, но они вместе взятые также вносят свой вклад в загрязнение окружающей среды города.

Рисунок 1. Вклад загрязняющих веществ в атмосферу от городов ВКО за 2008 год в (%).

Согласно данным ВК Центра гидрометеорологии, в 2012 году индекс загрязнения воздуха (далее – ИЗА) увеличился по сравнению с 2010 годом.

Индекс загрязнения — это совокупность концентраций примесей многих веществ, замеры которых в воздухе проводились в течение года. Основные «инородные» ингредиенты в атмосфере над областным центром — диоксиды азота и серы, бензапирен, фенол, формальдегид... В 2015 году содержание примеси диоксидов азота и серы увеличилось на 80 и 72 процентов соответственно, фенола — на 87 процентов. В январе 2019 года ситуация усугубилась. Средние концентрации канцерогенов в воздухе в январе составили: диоксида азота — 3,2 ПДК, диоксида серы — 2,4 ПДК, взвешенных веществ — 2,6 ПДК, фенола — 1,3 ПДК. А пороговый уровень — 1,0 …

В областном центре контроль за качеством атмосферного воздуха ведется на пяти стационарных постах, расположенных на улицах Рабочей, Урицкого, в районах Защиты, Новой Согры и КШТ. Традиционно наиболее высокий индекс загрязнения воздуха регистрирует пост по улице Рабочей. То есть в районе промзоны. На втором месте по уровню загрязнения в январе 2019 года — микрорайон Защита, на третьем — Согра. Круглосуточный контроль за «составом» воздуха в Усть-Каменогорске осуществляется только тремя постами - в районе ул. Рабочей, Кайсенова и Первооктябрьской. Через каждые три часа по шестнадцати компонентам[4].

Региональная автоматизированная информационная система промышленно-экологического мониторинга (РАИСПЭМ) показывает данные нескольких постов в компьютерной программе. Специальная программа оперативно обрабатывает данные, полученные с РАИСПЭМ, и уже в понятном для каждого виде размещает их на сайте №1 города Усть-Каменогорск yk.kz.

В состав РАИСПЭМ входят 9 постов. Замеры проводятся непрерывно по такому принципу: воздух прокачивается насосом через приемный блок, который ежесекундно выдает информацию. Она суммируется и усредняется каждые 20 минут, то есть 72 раза в сутки. В итоге получаются оперативные данные 9 химических постов наблюдений по 8 ингредиентам, характерных для усть-каменогорского воздуха. Это диоксиды азота и серы, окись углерода, формальдегид, хлор, хлористый и фтористый водород, сумма углеводородов. Кроме того, есть посты метеоконтроля и радиационного контроля.

На рисунке 2 указана динамика индексов загрязнения атмосферы г.Усть-Каменогорск которые мы зафиксировали за период 25.02.2019-16.03.2019 года. Самый высокий индекс загрязнения атмосферы воздуха в 2019 году наблюдается в районах Промзона(75,78), Куйбышева (69,71), Абая(63,99), Согра(56,66) и Мирный(61,19), в которых отмечались наиболее высокие концентрации углеводородов. Наименьшее загрязнение в районах Защита, У-Ка Вокзал, КШТ, Объездная где индексы не превышают ПДК.

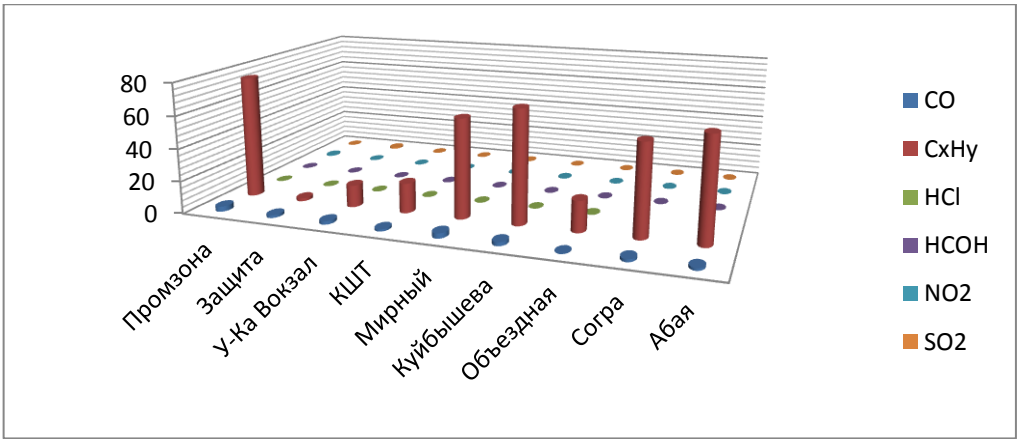

Рисунок 2. Динамика индексов загрязнения атмосферы г.Усть-Каменогорск за период 25.02.2019 - 16.03.2019 года

Согласно делению предприятий на категории опасности в зависимости от массы и видового состава, выбрасываемых в атмосферу загрязняющих веществ, к первой категории отнесены 6 предприятий города: Усть-Каменогорский МК ТОО ―Казцинк, дающий 74% выбросов, Усть-Каменогорская ТЭЦ, Согринская ТЭЦ, Усть-Каменогорские ― Тепловые сети, АЭС Алтай Пауэр, на долю которых приходится около 23%, ЗАО ― Опытный свинцовый завод и ОАО ―УМЗ. Доля малых предприятий в загрязнении атмосферного воздуха небольшая, но они вместе взятые, все же вносят вклад в антропогенную нагрузку на окружающую среду. [5].

Содержание тяжелых металлов определялось из декадных проб воздуха на 3-х стационарных постах: ПНЗ-1 (ул. Рабочая, 6), ПНЗ-5 (ул. К.Кайсенова, 30) и ПНЗ-7 (ул. Первооктябрьская,126). Средняя концентрация по городу за май составила: свинца – 0,9 с.с. ПДК, цинка – 0,01 с.с. ПДК, бериллия – 0,01 с.с. ПДК, меди – 0,01 с.с. ПДК, кадмия - 0,1 с.с. ПДК. Средняя концентрация бенз(а)пирена за май составила 0,5 с.с. ПДК. Среднее значение уровня радиационной мощности гамма-фона за май по данным стационарных постов составило – 0,15мкЗв/ч.

Исходя из этого, город Усть-Каменогорск на протяжении многих лет характеризуется наибольшим уровнем загрязнения атмосферного воздуха среди областных центров Республики Казахстан, несмотря на то, что на всех предприятиях города разрабатываются мероприятия в рамках проектов ПДВ, на выполнение которых расходуется значительное количество средств.Проблема загрязнения атмосферного воздуха очень актуальна, особенно если учесть, что экология сильно ухудшилась за последние несколько десятков лет. И решать ее нужно комплексно и несколькими путями.

Рассмотрим несколько эффективных мероприятий по профилактике загрязнения атмосферного воздуха:

1. Для борьбы с загрязнением воздуха на отдельных предприятиях следует в обязательном порядке устанавливать очистные и фильтрующие сооружения и системы. А на особо крупных промышленных заводах нужно начать введение стационарных постов наблюдения за загрязнением атмосферного воздуха.

2. Во избежание загрязнения воздуха автомобилями следует переходить на альтернативные и менее вредные источники энергии, например, солнечные батареи или электричество.

3. В защите атмосферного воздуха от загрязнений поможет замена горючих видов топлива более доступными и менее опасными, такими как вода, ветер, солнечный свет и прочие, не требующие горения.

4. Охрана атмосферного воздуха от загрязнения должна поддерживаться на государственном уровне, и уже есть законы, направленные на его защиту. Но также нужно действовать и осуществлять контроль в отдельных субъектах РК.

5. Одним из действенных способов, которая должна включать охрана воздуха от загрязнения, является налаживание системы утилизации всех отходов или их переработка.

6. Для решения проблемы загрязнения воздуха следует использовать растения. Повсеместное озеленение позволит улучшить атмосферу и увеличить объёмы кислорода в ней.

Список использованной литературы

1. https://legkopolezno.ru/ekologiya/globalnye-problemy/zagryaznenie-vozduha/
2. Всемирная организация здравоохранения. https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/ambient-(outdoor)-air-quality-and-health
3. Чайжунусов С. Состояние экологической обстановки в Восточно- Казахстанской области // Экологический курьер INT, 15 сентября – 1 октября, 2006 г.
4. Газета «Мой город», Экологическая обстановка в Усть-Каменогорске ухудшается.
5. Руководство по прогнозу загрязнения воздуха «Охрана природы. Атмосфера». РД 5. 2.04. 306-92. С.-П., Гидрометеоиздат., 1993 г.

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

ӘӨЖ 94 (574)

Аубакирова М. А.
2 курс магистранты, Сарсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Өскемен қ.

КӨКЖАРЛЫ ҚАРАТАЙ БАТЫР

Бұл мақаладаXVI ғасырдың ортасынан XVIII ғасырға дейін қазақтар жоңғар-қалмақ басқыншылығына қарсы шауып, алмағайыпзапыран заманда, ата жауға атой салған - арыстан жүрек, елім, жерім деп еңіреп туған қас батырлардың бірі – Қаратай Көкжарлыұлының батырлығы, оның халық жадында алатын орны ерекше екендігінің дәлелі ретінде – тарихи құжаттар мен ғылыми зерттеулер негізінде сипатталады.

Түйін сөздер: *елім,қалмақ,шауып,заманда.*

В настоящей статьехарактеризуется время с середины XVI века до XVIII века, когда казахи боролись против джунгаро-калмыцкого нашествия, раскрывается героизм одного из храбрых воинов Каратая Кокжарлыулы. Патриотизм которого, храбрость и мужество занимает особое место в истории данного времени.

Ключевые слова:*моя страна, свинг, век.*

This article describes the time from the middle of the XVI century to the XVIII century when Kazakhs fought against the Jungar-Kalmyk invasion, the heroism of one of the brave warriors of Karatai Kokzharlyuly is revealed. Whose patriotism, courage and bravery occupies a special place in the history of this time.

Keywords:*my country, swing, swing in the age.*

Наймандардың мемлекет болып құрылуы Орталық Азияның шығысындаҚазақстанмен шектес Монғолия аумағында қалыптасқан. Негізгі мекендегенжерлері - Монғолияның орта және батыс аудандары. VIII ғасырдағы жазба деректерде сегіз тайпа бірлестігі Орхон өзені мен Алтай тауының аралығында өмір сүрген. Монғолша «найман» «сегіз» дегенді білдірген.

Сондықтан оларды наймандар деп атаған. Найман мемлекетінің аты шыға бастаған кезі XII ғасырдың екінші жартысы болды. Орталығы Орхон өзенінің бойындағы Балықты қаласы болады.[1]

XIII ғасырдың басында Шыңғысхан қолынан жеңіліс тапқан найман, меркіт, керейіттер Монғолиядан ығысқан. Ал Бұқтырмадағы (Ертіс саласы) тас-талқан жеңілістен кейін Күшлік хан бастаған наймандар Жетісуға, меркіттер Дешті Қыпшаққа қарай қашады.[7]

XVI ғасырдың ортасынан XVIII ғасырға дейін найманның өзге рулары сияқты Қаратай елі де Іле бойын сауғалап, одан кейінгі қалмақтардың шабуылынан үдере көшіп, Қаратау асып, Сыр бойында біраз уақыт тұрақтағанын Мұхамеджан Тынышпаев өз еңбегінде атап өтеді.

Б.Кітапбаев үш томдық «Шежіре» атты кітабында Қаратай елінің қайдан шыққанын жан - жақты таратып жазды. Қаратайдың азан шақырып қойған аты Кенжебай болса керек. Бала кезінде ол Алтай өңірінде өткізілген бір үлкен адамның асында тай жарысында өзі мінген қара таймен бәрінен озыпкеліпті. Бәйгені тамашалап тұрған көрермендер «Қаратай келеді, Қаратай келеді!» деп айғайлап, кейіннен сол қара тайға мініп шапқан бала Кенжебай аратай атанып кетсе керек. Қаратаймен бәйгеден келген баладан ел сөзін сөйлеп, ерлік үлгісін қалдырған Қаратай батырға дейінгі тағдыр ел арасында

қалай баяндалады? Тайға таңба басқандай нақты құжаттар қолға түспегенмен, ауызша деректерде Қаратайдың от ауызды, орақ тілді би болғаны, оның атақты Қарасай батырмен бір тұста өмір сүріп, қол бастағаныжиі айтылады. Ал шежірешілер Қаратай әулетінің баянын былай тарқатады: тоғыз таңбалы найманның бір таңбасы Ергенектіден Сарыжомарт, Бура, Көкжарлы тарайды. Көкжарлыдан жеті Көкжарлы атанып кеткен жеті ұл -Андағұл, Жәрке, Қайқыберді, Қаратай, Құдайсүгір, Тәңірберді, Тілеуберді өрбиді. Ал Қаратайдан тараған Сарғалдақ, Дәулет, Шоңмұрын, Шеруші, Кәлім, Болат және олардың ұрпақтары тұтасымен Қаратай елі деп аталады.[3]

Ел мен жер тарихына жетік жазушы Қ.Ысқақ Қаратайдың қол бастағанерлігіне орай: «...Қилы-қилы заманда Сырға дейін босып, бабасының моласын Қаратауда қалдырып, атасының зиратын Арқадағы Тайатқан-Шұнақта тастап, Маңырақтан атамекені Катонқарағайға XVIII ғасырдың ортасында сүлдерін сүйретіп зорға жеткен Ергенектінің Қаратайы» деп баяндайды.[4]

Классик жазушы, зерттеуші Мұхтар Мағауин «Қазақ тарихының әліппесі»деректі жазбасында «Ойрат – қазақ арасындағы екі ғасырлық қантөгіс қырғын соғыстың ең соңғы жаңғырығы – Алаш жұртының санасында «Шаңды жорық» деген атпен белгілі. Шаңды жорық оқиғалары туралы қаншама тарихи деректер сақталған. «Шаңды жорық» деп аталатын толғау күй де болған ел арасында. Шын мәнінде, бұл – шаң бораған жорық емес, адам қаны судай төгілген қалмақтармен соғыс тарихындағы ең аяусыз, ең қатал және құрбандығы да шектен

шыққан, аса зор ең ақырғы кескілескенмайдан болды», – деп баға берген (Алматы, «Қанағат». 2002. 11-том 132-133-беттер).

Қаратай бабамыздың Абылайдың заманында Сарыарқада болғандығын, солманда болған «Қалмақ қырған» соғысына қатысып қол бастағанын қаламгерКәмел Жүністегі дәлелдесе, орыстың оқымыстысы Н. А. Аристов 1830-1832

жылдары жазған «Заметки об этническом составе тюрских племен и народностей и сведения об их численности» деген еңбегінде қаратайлықтардың Таятқан-Шұнақта біраз жыл тұрғандығын айтады. Ақселеу Сейдімбековтың «Қазақтың ауызша тарихы» деген еңбегінде де Қаратай бабамыз тарихи үлкен тұлға ретінде аталады.

Жезқазғандық жазушы ағамыз Кәмел Жүністегі «Қалмақ қырған» деген тарихи очеркінде қазақтың үш жүзінің қалмақтармен болған шайқасын былайдеп баяндайды.

1771 жылдың жазы. Еділ бойының мол жайылымына әбден үйренген қалмақ жұрты қақ жарылған. Бұл жер де бірсыпырадан бері қалмаққа атамекендей болып қалған соң, одан аяқ астынан жарыла көшу талайдың еңсесін басып, көз жасы төгілген. Жоңғарияның тас-талқаны шыққан соң орыстың қатын патшасы Еділ бойындағы қалмақтарды шоқындыруға бет алған. Шоқынбағанның, бағынбағанның тағдыры белгілі.

Еділ бойындағы қазақтың бір бұтағы ноғайлы елі қылыш пен оқтың астындақалып, жер бетінен жойылып кеткенін қалмақ елі де біледі. Шоқынғанмен осы жұрт қалмақ болып қала қоя ма?. Оның арты бар дәстүрінен, тілінен айырылып қара орыс болып шыға келмесіне кім кепіл?. Шығыстағы айдahардың миллион қылышының тырауына іліккен Ұлы Жоңғария жұртыауыл-орманымен тып-типыл, даласы қан сасып жатыр.

Ендеше, қалмақтың өзінен ұрпақ қалу керек пе, әлде қалай деген ой қалжыратқан қалмақ ханы Обашы өзіне бағынышты халқын алып, «есің барда еліңді тап» деп Ұлы отанына қайта қайтуды жөн көрген. Жұртты тік көтеріп әкету оңайға соқпады. Шамасы елу мыңнан аса халық соңынан ерседе, он мыңға жуығы Еділ бойында қалып қойды.

Жалпақ жатқан қазақ елінің арасынан тезірек кетіп, орынсыз қақтығыстарғажол бермес үшін Обашы хан бастаған қалмақтар үдере көшкен. Еділ бойының бос қалуына мүдделі кіші жүздік Нұралы хан үлкен қақтығысқа бара қоймай көшкен елдің соңына ілесе отырып кішігірім шабуылдар жасап,

олжа түсіріп, қалмақ көшін итере сырғытып келе жатқан. Үдере көшкен қалмақ жайын қазақтың ұлы ханы Абылай да естіген.

Жоңғар жұртын жер бетінен жоқ еткен Шығыстың айдahарынан сескенген Еділ қалмағы қазақтың бір шұрайлы жеріне қоныстанып қала ма деп қауіп теойлап, Әділ сұлтанға да қол жинап келуін тапсырған. Үдере көшкен қалмақтар мен қазақ қолы Мойынты маңындағы Сарбұлақ өзенінен өте кездескен. Тым жыраққа шығып кеткендіктен Нұралы хан қолының көбі кері қайтса, Әділ сұлтан да асығыстау болып қомақты қол жинай алмаған. Орта жүз қолын Бөгенбай батыр бастаса да негізі Сарыарқаның осы маңын мекен еткен рулардың Жидебай, Жарылғап, Байғозы, Деріпсалы, Сазанбай, Баймамыр батырлар бастаған қол ерекше көзге түскен. Сонау Ертіс-Зайсан жағынан көкжарлы наймандардың қолын бастап Қаратай келген.

Қаратай ел бастаған көсем де, сөз бастаған шешен де, қол бастаған батыр даеді. Бұдан бұрын сан шайқасқа Абылаймен бірге қатысқан Қаратайдың ерлігіне де, мына келісіне де хан тәнті. Осы жолы өзі бастап келген қолыныңтап-түйнақтай жинақылығы, бес қаруы сайлығы, не нәрсеге де сай екендігікөзге ұрып тұрған. Қазақ жерінің сонау шығысынан дәл мерзімінде жеткен Қаратай батырға Абылайхан ризалығын білдіре алмай қалмады, бауырына қысып, иығындағы шапанын батырдың арқасына жапқан. Осы жерде Обашы қолы да қоршауға түсті. Әділ сұлтанға түстік жақтағы қиялы таулы жотаға бекініп, қалмақ қолын өткізбеу тапсырылса, терістіктегі биік жалғыз тауға Нұралы хан әскері, қалмақ көшінің өкше ізі Сарыбұлақ өзені жағына өз қолы жайғасып, сол тұстағы кішірек шоқыға туын тіктірген. Ал қалмақ қолының бет түзеген шығыс жақтағы жазыққа Қаратай бастаған көкжарлы қолы, бесата елінің Жидебай, Жарылғап, Деріпсалы, Сазанбай, қара балталы Таңай жасақтары, Сеңкібай, тобықты Қараменде бидің соңынан ерген жігіттері орналасқан еді. Шайқастың ең ауыр тұсы да осы маң, не өзен тұсының суына ұмтылған Абылай қолы тұрған тұс болар деп күтілген.

Қалмақты біржолата жойып жіберердей қол жинап келмеген Абылайдың ойында не барын ешкім болжай алмаған.

Хан Бөгенбай, Қаратай, Жидебайлардың уақытында келе қалғанына қатты ризалығын білдірсе де, жау қолын былайша талқан етейік деген нақты шешімін айтпаған. Қол бастаған батырлар ханның бұл жаймашуақтау халінтүсіне алмаса да, әркім өз пікірін ішіне сақтаған.

Бірінші күнгі ұрыс екі жақтың қолының әредік шайқасымен ғана тынған. Жараланып қолға түскен қалмақ жағынан бір батырын хан алдына әкелген еді: – Ә, Абылай, Қытаймен одақтасып Жоңғар жұртын тып-типыл еттің, өзжұртыңа осының кейпі келмесіне кепілің бар ма? – деп салған. Абылай сұрлана түссе де тіс жармады. Сол күні қалмақ қолына қарай ағатын өзенніңбір сағасына бөгет салдырып, өзен суын бұрып жіберткен. Ертеңіне қалмақ қолы Сарыбұлақ өзеніне шығу үшін Абылай ту тіккен шоқыға қарай лап қойған. Тегеурін де қатты еді. Алғашқы бетте шоқының етегіне дейін жетіп,ту ұстаған жігіттің де, сүттей ақбоз атқа мінген Абылайды да оқтың астына алған. Қалқанын көлденең ұстаған Абылай селт етпеді. Жаудың сұр жебесі омырауын тіліп өткен ақ боз аспанға қарғып еді, сан рет жекпе-жекке шыққан Абылай батырдың әлеуетті қолы тұқыртып жібермеді. Қаратай, Жидебай қолдары желкеден соғып, екі бүйірден Әділ сұлтан мен Нұралы жасағы

қысқан қалмақ жағы кері шегінді. Қалмақ қолы жапырыла қашпай, қатарын бұзбай шегініс жасап, ұрыс салған. Абылай ұрысты тоқтату жөнінде дабыл салдырған соң ғана қазақ жағы шегініс жасап, аттан түскен. Келесі күнгі ұрысты тағы да қалмақ жағы бастап жібереді. Бұл жолы қалмақтың өтер жолын бөгеген Қаратай, Жидебай, Қараменде қолына қарай жойқын күшпен тап берген. Обашы ханның мақсаты қоршауды бұзып өту екені анық байқалған. Қолдың соңынантүйелерге артқан қостары, қатын – баласына дейін ергені көзге анық түскен.Кескілескен ұрыста қалмақ жағын алғаш қарсы алған көк арғымақ мінген көкжарлы Қаратай батырдың күнмен жарқыраған дулығасы ең қиын тұстардан көрініп, жау бетін тойтарып жатты.

Абылай қолы қанша шыдамсызданса да хан бала-шаға соңына ерген жаудыңкөк желкесінен ұрып, дәрменсіз қатын-баланы шабуға әскерін жібермеді. Екібүйірден ұрған Нұралы мен Әділ сұлтан жасақтары да жауға әсерлі соққы бере алмаған. Жау тіпті Нұралы қолын жапырып бара жатқан.[2]

Ата-баба аруағына сыйынып, атой салған көзсіз батыр жау әскері ішіне сұғына еніп, оңды-солды жайпай өтіп, ентелеген қалмақтың қарымын қайтарады. Осы жан берісіп, жан алысқан кескілескен ұрыста ерекше көзге түскен қаһарлы Қаратай айтулы жеңістің негізін жасайды. Сол кезде бабамыздың жасы шамамен 60-тың үстіне шыққан екен.[1]

Кешеден бергі ұрыста ерекше көзге түскен Қаратай да жаудың аңдуына іліккен. Жау мергенінің оғы жауырын ортасынан қадалған Қаратайдың шалқалап бара жатқанын көрген Абылай Нұралы қолына көмекке тұра шапты. Нұралы қолын еңсеріп қалған қалмақ жағы қатты қырғынға ұшырап,кейін серпілген. Оқ тиген Қаратай ат жалын құшқан екен. Көкжарлы жігіттері оның атын шылбырынан жетектеп ұрыс алаңынан шыға берген еді, Абылай оны дереу өзінің абылайшасына алдырған. Бұл күнгі ұрыс та осымен тынды. Денесіне у жалатқан жебе кірген Қаратай батыр да кеш түсе қаза болды. Қазақ жағы түнімен аза тұтты. Қалмақ жағы да жатпады, алаулатып от жағып, найзасын ұштап, сауыттарын түзегенбалғаның шыңылы түні бойы сембеген. Ертеңінде Қаратайдың мүрдесі мәңгі орнына берілді.

Ханның нұсқауымен Қаратай батыр хан туы тігілген шоқының басына жерленіп, алдына белгі ретінде екі тас шаншылған еді. Келер жылы осы жерде ас беріліп, басына мазар тұрғызылды.

Сол күні түнде Обашы ұрыс алаңына қалқанға әскерінің таңдаулы бөлігін тастап, өзі ел-жұртын алып Әділ сұлтан бекіген таулардың арасынан жол тауып, сытылып шығып кеткені түс кезінде мәлім болды. – Соңына түсейік, –дегендерге Абылай: – Ол елін сақтау үшін кетті. Олар да киіз туырлықты өзіміздей жұрт. Аман болсын, – деп рұқсат бермеген. Түс әлетінде қалмақтыңқалған қолы атой салып, ұрысқа шақырған. Ұрыс ұзаққа бармады. Сусыз қалған қалмақ әскерінің аттары шалшық ішіп,шетінен аяқ артуға жармай қалған. Жаяу да болса қатты шайқасқан жаудың негізгі бөлігі қырғынға ұшырап, қаруларын тастағаны тұтқын етілген. Сол тұтқынның біразы қазақ арасына сіңіп, кейін рулы ел боп та кетті.[6]

Біз – осынау аласапыран ғасырда қазақтардың жоңғар – қалмақ басқыншылығына қарсы шауып, алмағайып запыран заманда ата жауға атойсалған арыстан жүрек, елім, жерім деп еңіреп туған қас батырлардың бірі –

Қаратай Көкжарлыұлының ұрпақтарымыз. Қатонқарағай өңірін «Қаратай елі» деп атау ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқанына екі жарым ғасырдан асты. Қаратай бабамыздың елін жетекке алудағы даналығы мен ханАбылайдың қолбасшыларының бірі ретінде қазақ жерін азат етудегі көзсіз батырлығы оның халық жадында алатын орнының ерекше екендігінің дәлелі– тарихи құжаттар мен ғылыми зерттеулер негізінде дау тудырмайтын ақиқатекені бүгін баршаға аян.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Шәмші Заутдин «Оралхан Бөкей Қаратай бабасын таппай кетті» // Алматы ақшамы, 2014ж. 6 маусым
2. Жәнібек Қызыр «Қаратай батырға ескерткіш орнатылды» //Айғақ,2015ж. 29 қыркүйек
3. Бошай Кітапбаев «Тоғыз таңбалы Найман» Шежіре 1 том, Өскемен, 2008
4. Қайырды Назырбаев «Катонқарағай» Астана, 2011-242б.
5. Қаратай елінің ақындары. Құрастырған: Қ.Назырбаев. Астана,2005
6. Қайырды Назырбаев «Қаратай батыр» Астана, 2015- 36б.
7. К.Байпақов. Қазақстанның ежелгі қалалары. Алматы, 2005-112б.
8. Елжан Сейтенұлы «Қаратай батыр кесенесіне сапар» // Егемен Қазақстан 2014жыл 9 қараша

УДК 687.13

Ақанова Д.Т.
Магистрантка 1 курса; Университет «Алматы», г. Алматы
Научный руководитель: **Фазылбаева Н.Р.,** *к.т.н., Университет «Алматы», г. Алматы*

ОСОБЕННОСТИ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ДЕТСКОЙ ОДЕЖДЫ И ТРЕБОВАНИЯ К ЕЕ ИЗГОТОВЛЕНИЮ

Бұл мақалада балалар сән индустриясын дамыту жолдары қарастырылады. Әр түрлі жастағы балалар үшін заманауи киімдегі негізгі стильдер қарастырылған. Қазіргі заманғы балалар киімінде негізгі стильдік бағыттар анықталды.

Түйін сөздер: *киім тарихы, стиль, балалар сәні.*

В данной статье рассматривается ряд подходов к развитию детской индустрий моды. Рассмотрены основные стили в современной одежде для детей различных возрастных групп. Выявлены основные стилевые направления в современном детском костюме.

Ключевые слова:*история одежды, стиль, детская мода.*

This article discusses a number of approaches to the development of children's fashion industries. The basic styles in modern clothes for children of different age groups are considered. The basic style directions in the modern children's suit are revealed.

Keywords: *clothing history, style, children's fashion.*

Сегодня одежда для детей настолько разнообразна, что порой не знаешь, что и купить. Мальчиков уже с пеленок облачают в смокинги, а девочки красуются, лежа в коляске, в шикарных платьях. А ведь совсем недавно все было иначе. Были времена, когда между детской одеждой и одеждой для взрослых не было особых различий. В ней не учитывались физические особенности детской фигуры, она была перегружена декоративными элементами, а поэтому слабо выполняла свои функции и не была приспособлена к темпераменту ребенка [1].

Около 1780 г. впервые в истории моды детей одели в рациональную, сконструированную для них одежду, что ознаменовало историю возникновения детской одежды. До тех пор детская одежда была миниатюрной одеждой для взрослых, включая корсеты и прочие жесткие детали, которые придавали детям карикатурный вид и не давали возможности нормально развиваться молодому организму. «Свои» наряды мальчишки и девчонки получили только в конце XVIII века: у маленьких барышень появились легкие муслиновые платья, а юные джентльмены смогли надеть «матросские» брючки [1].

Деление одежды по цвету началось XIX веке. Тогда же появились первые наряды от кутюр. Девочек одевали в одежду розового цвета, а мальчиков – голубого. У девочек появились платьица с легкими поясами, а для мальчиков были разработаны пиджаки. Этим детская мода обязана француженке Жанне Ланвин, которая еще в 1890 году открыла в Париже собственный Дом моды, направлением которого была как раз детская одежда, а главным вдохновителем модельера стала ее дочь.С этого времени история детской одежды развивается очень стремительно. Открываются магазины для маленьких модников, проводятся эксперименты с фактурой ткани, расцветкой, фасонами. В начале XX века широкую популярность у девочек приобретают «американские» платьица: свободные в талии и длиной до колена. В середине прошлого столетия с общей эмансипацией общества в детскую моду для девочек приходят брюки. Мальчики же одеваются в классические брючки, носят пиджаки и картузы.

Детская мода сегодня процветает и причиной этому является желание родителей, которые следуют основным тенденциям в моде, чтобы их дети соответствовали новым направлениям в модной индустрии. В модной индустрии можно выделить несколько направлений. Это и ультрамодный, так полюбившийся стиль casual. Он очень практичен, удобен и актуален, особенно для детей, которые необыкновенно активны. Это гламур – одежда для торжественных случаев. Это классика – традиционное решение в выборе одежды. Также остается актуальным стиль, который можно назвать эклектикой. Это смешение основных направлений в модных линиях, сочетание одежды разных стилевых решений. В зависимости от особенностей образа жизни в одежде детей получили развитие преимущественно два стиля – романтический и спортивный. Спортивный стиль отличается удобством, практичностью, простыми формами, функциональностью. Одежда спортивного стиля для детей комфортна и неприхотлива в носке, поэтому из спортивного назначения она постепенно перешла в повседневную. Одежда должна быть не столько модной, сколько комфортной, так как модно не всегда означает удобно. Она не должна препятствовать физическому развитию ребенка и должна соответствовать требованиям эргономики. Поэтому, проектируя детскую одежду, целесообразно соизмерять расположение функциональных элементов с пропорциями фигур и особенностями телосложения детей. Пропорциональные особенности детской фигуры необходимо рассматривать в первую очередь с точки зрения

ее антропометрических данных, учитывая при этом и удобство, и художественно-эстетические факторы костюма. Важное внимание уделяется также анализу особенности формы, цвета и декора в детской одежде [2].

Одной из самых знаковых характеристик является цвет. Он определяет образ и способствует восприятию его формы. Гармония цветовой композиции заключается в организации цвета соответственно логике проектируемой формы, ее смысловому содержанию. Цвет одежды проектируется в соответствии с нормативами и стандартами, учитывая явление зрительного напряжения и усталости глаз, читаемости и различаемой цветов и оттенков. Для того, чтобы образ получил гармоничный и законченный вид необходимо правильно сочетать цвета. Давно обнаружено, что детей больше привлекает яркое, красочное, поэтому взрослые стремятся дать ребенку ощущение радости. Это объясняет то, что в детской одежде цвет зачастую доминирует над покроем. Сами ткани для детской одежды необходимо выбрать с интересными тематическими рисунками. Уместно выбирать знакомые ребенку мотивы, например, из сказок или мультиков. Они позволяют детям развивать творчество, фантазию и любознательность. К орнаментированным тканям предъявляются следующие требования:

- композиция должна быть простой и понятной;
- рисунок должен легко читаться на общем фоне;
- формы орнаментов должны иметь четкий и понятный контур и интересную внутреннюю разработку [3].

Детская одежда должна отвечать определенному комплексу современных требований художественного, утилитарно-практического и гигиенического характера. Утилитарно-практические требования к одежде для детей заключаются в том, что она должна быть полезной, удобной, практичной. Экономическая сторона детской одежды важна в связи с тем, что дети быстро изнашивают одежду и быстро из нее вырастают. Поэтому целесообразно использовать недорогие ткани и отделочные материалы. Также необходимо, чтобы ткани, из которых шьют детскую одежду, были мягкими натуральными и не аллергенными и приятными для кожи ребенка. Не менее важны покрой одежды и ее форма. В конструкции не должно быть элементов, мешающих ребенку, раздражать его, сковывать свободу движений, дыхания, кровообращения. Следует обращать внимание на удобство и комфорт: детская одежда должна сидеть точно по размеру, обеспечивать хорошую вентиляцию и сухость. Не рекомендуются разного рода тугие пояса и резинки, стягивающие тело, высокие тугие воротники, подпирающие шею и мешающие нормальному кровообращению. Одежда должна быть легкой и держаться главным образом на плечах. Важным требованием гигиены является также чистота одежды; поэтому необходимо, чтобы она легко стиралась и гладилась.

Перед современной швейной промышленностью, занимающейся производством детской одежды стоит двоякая задача. С одной стороны, современные дети хотят выглядеть красиво и модно, с другой стороны, модное и красивое должно быть еще и удобно и безопасно для растущего и развивающегося организма. Поэтому к производству детской одежды предъявляется ряд специфических требований, которые необходимо учитывать уже на стадии проектирования.

Список использованной литературы

1. История одежды, история костюма [Электронный ресурс]. – Режим доступа https://babadu.ru/academy/article/istoriya-odezhdy-dlya-detej,

2. Бескоровайная, Г.П. Проектирование детской одежды / Г.П.Бескоровайная, С.В.Куренова. – М.: Академия, Мастерство, 2002. – 96 с.

3. Моделирование и художественное оформление детской одежды [Электронный ресурс]. – Режим доступа http://www.piknad.ru/teormod14_1.php, свободный.

ӘӨЖ 930.85 (574.42)

Көшенова Ә. С.

2 курс магистранты, С. Аманжолов атындағы ШҚМУ, Өскемен қ,

XX ҒАСЫРДЫҢ 20-30 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИ ЖАҢҒЫРУЫ

Бұл мақаладахх ғасырдың 20-30 жылдарындағы шығыс қазақстанның мәдени жаңғыруықоғамдық-мәдени өмірін ғылыми тұрғыдан терең жан-жақты ашу көзделеді.XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы Шығыс Қазақстан өңіріне саяси жүйенің тигізген ықпалы бір арнаға тоғыстырылып, оның мәдени қыры көрсетіледі.

Түйін сөздер: *қоғамдық-саяси үрдіс, білім беру саласындағы өзгерістер, мәдение жаңашылдық.*

В настоящей статье дается исчерпывающее и всестороннее открытие научно-культурной жизни культурного возрождения Восточного Казахстана в 20-30-х веках XX века. Влияние политической системы на Восточно-Казахстанскую область в 20-30-е годы XX века связано с тем же каналом и его культурным аспектом.

Ключевые слова: *общественно-политические тенденции, изменения в образовании, культурные инновации.*

This article provides a comprehensive and comprehensive discovery of the scientific and cultural life of the cultural revival of East Kazakhstan in the 20th and 30th centuries of the 20th century. The influence of the political system on the East Kazakhstan region in the 1920s and 30s is connected with the same channel and its cultural aspect.
Keywords: *socio-political trends, changes in education, cultural innovations.*

XX ғасыр басындағы Қазақстанда ағарту ісі мен халықтың сауаттылық деңгейі мәдениет саласының мейлінше артта қалған және берекесі қашқан учаскесі болып табылады. Ел тұрғындарының басым көпшілігі не оқи не жаза алмады, миллиондаған балалар мектептен тыс қалды, педагогикалық кадрлардың жетіспеушілігі өткір сезілді. Сондықтан большевиктер халық ағарту саласында кешенді және батыл шараларды жүзеге асыра отырып, олардың құрметі мен сеніміне ие болу мүмкіндігін жібермеді, екіншіден, білім беруді кеңейтумен қалың көпшілікке беймәлім маркістік-лениндік идеологияны еңбекші халық санасына сіңіріп, социалистік қоғамның теориясы мен практикасын өмірге енгізді.

Бейбіт өмірге көшу саужой науқанын жандандырды. 1920 жылы маусым айында Қырғыз революциялық комитеті Халық ағарту бөлімінің, сол жылдардың қыркүйегінде Кирревкомның өлкеде сауатсыздықты жою жөніндегі шаралар туралы нұсқауы мен бұйрығы шықты. Көп кешікпей сауатсыздықпен күрес жүргізу жөнінде төтенше комиссиялар құрыла бастады.

Семей облыстық архивінің материалдары бойынша, 1918-1919 оқу жылында семей облысында 154 орыс мектебі, 120 аулы мектебі, 5 орыс-қазақ училищесі, барлығы 279 мектеп болған. Олардың шығынына 264645 сом, оның ішіндеқазақ мектептері мен орыс-қазақ училищелеріне 99681 сом жұмсалған. Қазақ халқынан жиналған қаржы мектеп бюджетінде едәуір көп орын алған.

Семей облысында болған барлық мектептерден 1919-1920 оқу жылының басында ақ гвардияшылардың сойқанынан не бары 89 мектеп қалған. Алайд Совет өкметі орнағаннан кейін, мектептердің саны тез арада қайтадан көбейіп, 370-ке жетті.

Революцияға дейін бірде-бір қазақ мектебі болмаған (Заречно-слободкалық екі кластық училищесі дейтіннен басқа) Семейд Совет өкметі орнасымен 4 мектеп, оың ішінде затон жұмысшыларының балалары үшін бір мектеп ашылды. Кейіннен бұл мектеп интернаты бар мектеп-коммуна болды.

1919 және 1920 жылдарда Қазақ революциялық комитетінің халық ағарту бөлімінің қазақ мектептері секциясы ақ гвардияшылдардан азат етілген бірқатар губерния орталықтары мен уездік қалаларда қысқа мерзімді педагогика курстарын ашуға ұйғарды. Мысалы, Семейде қысқа мерзімді педагогикалық курсы ашылды, онда 67 орыс мұғалімі, 90 қазақ мұғалімі оқыды. Курстың программасы оқушыларды совет еңбек мектебінің принциптерімен таныстыруды көздеді. [1, 11б.].

Кейінгі жылдары хат танығандар саны күрт түсіп кетті. «Себебі – аштық, делінген 1922 жылы 8 шілдеде жазылған ресми құжаттардың бірінде, бірде-бір саужойлық қызметкер атқарған жұмысына көк тиын ақы, не азық-түлік пакетін алмады». Тек қана 1924-1925 оқу жылында саужой жұмысының өрлеуі байқалады. Оған аштықты жеңу мен шаруашылықтағы табыстар ғана емес, 1924 жылдың басында «Сауатсыздық жойылсын» Бүкілодақтық қоғамының қазақ бөлімшессін құру да себеп болды. Қоғам сауатсыздықты жою «біркүндіктерін», «үшкүндіктерін», «айлықтарын» ұйымдастырды, кең көлемде түсіндіру жұмыстарын жүргізді. 1925 жылы «Сауатсыздық жойылсын» қоғамының мүшелері 40 мың адамнан асты, олардың тікелей қатысуымен сауатсыздықты жоюдың 110-ға жуық пункті ашылды. Алайда қазақ қыздарын оқуға тарту әлде де өз дәрежесінде болмады. Жалпы республика бойынша бастауыш мектепте оқитындардың 11 проценті ғана қазақ қыздары еді. Қазақ ЦИК-тің 3-сессиясы (1928) бұл мәселеге ерекше тоқталып, қазақ қыздарын оқуға көптеп тарту туралы арнайы қаулы қабылдады. Әйелдер арасындағы жұмысқа зор назар аударылды. Біртіндеп хат танығандардың саны өсті.

Мектептік білім берудің жаңа жүйесін құру ең алдымен салаға мемлекеттік басқарудың бұрынғы құрлымын өзгертуден басталды. Кеңестер мен олардың халыққа білім беру бөлімдері кезінде халық училищелерінің инспекциясы атқарған функцияларды өздеріне алды, дін басылар тәрбие мен білім беру ісіне араласу құқығынан айырылды. «Бірыңғай еңбек ету мектебі туралы» БОАК-нің 1918 жылғы 16 қазандағы Ережесіне сәйкес бұрынғы бастауыш училищелердің, гимназиялардың, реалдық училищелердің және басқа да оқу орындарының орнына 2 сатыдан тұратын бірыңғай еңбек мектебі бекітілді; біріншісі, 8-ден 13 жасқа дейінгі балаларға арналса, екіншісі, 13-тен 17 жасқа дейінгі балаларды қамтыды. «Аз ұлттар мектебі туралы» «Россия Кеңестік Федеративтік Социалистік Республикасында тұратын барлық ұлттар бірыңғай еңбек мектебі мен жоғары мектептің екі сатысында да өз ана тілінде оқытуды ұйымдастыру құқығын пайдаланды» деп жариялады.[2, 186 б.].

1923 жылдан бастап техникумдар мен жұмысшы факультеттері жанында қазақ жастарына арналған даярлық бөлімдері ашылды. бұл бөлімдерге кемінде I басқыш мектеп көлемінде білімі бар қазақ жастары алынды. Олар екі жыл бойына, жеті жылдық мектептің екінші концентрінің программасы бойынша барлық пәндерді тездетіп жедел өтетін. Даярлық бөлімдерінің оқушылары не интернаттарда тұратын, немесе стипендия алатын. Даярлық бөлімдер орта дәрежелі кәсіптік оқу орындарына оқушылар даярлау міндетін жақсы атқарып келді.

Сөйтіп, 1925-1926 оқу жылында жалпы қазақ жерінде мынадай халық ағарту жүйесін бірінші кестеден көре аласыздар.

1-кесте

<table>
<tr><td colspan="4">1</td><td colspan="3">2</td><td colspan="2">3</td><td>4</td><td colspan="3">5</td><td colspan="2">6</td><td>7</td><td colspan="2">8</td><td>9</td><td>Оқу жылдары</td></tr>
<tr><td colspan="5">I басқыш мектептер</td><td colspan="4">II басқыш мектептің бірінші концентрі</td><td colspan="3">II басқыш мектептің екінші концентрі</td><td rowspan="6">Жоғары оқу орындары (3-4 жыл)</td></tr>
<tr><td colspan="9">Мектеп коммуналар (тоғыз жылдықтар)</td></tr>
<tr><td colspan="7">Мектеп коммуналар (жеті жылдықтар)</td><td colspan="3" rowspan="2">Техникумдар (3-4 жыл)</td></tr>
<tr><td colspan="5">Бастауыш мектеп-коммуналар</td><td colspan="4">ФЗО</td></tr>
<tr><td colspan="5" rowspan="3">Ересек балалар мектебі (2-3 жыл)</td><td colspan="4">1 жылдық дайындық бөлімі</td><td colspan="3" rowspan="3">Жұмысшы факультеттері</td></tr>
<tr><td colspan="4">ФЗУ мектептері</td></tr>
<tr><td colspan="4">Шаруа жастар мектебі</td></tr>
</table>

Семей губерниялық халық ағарту бөлімі 1925 жылғы май айындағы істелген жұмыс бойынша тапсырған есебінде былай деп хабарлады: «Қазақ мектептерінде тиісті класс мебелі жоқ, оларда көп жағдайда қарапайым столдар мен орындықтар да жеткілікті болмады. Оқушылар еденде отырып оқитын мектептер де бар. Орыс мектептерінде де мебель тозған, жөндеуді, жаңа мебель алуды керек етеді». Класс мебелі мен оқу жабдығына қала мектептері де мұқтаж болса, село мен ауыл мектептері тіпті жұрдай деуге болатын еді.

Ауыл-селоларда мектептерді (әсіресе жоғары типтегі мектептерді) аз уақытта жергілікті етіп ашу, әрине, мүмкін емес еді. Сондықтан мектептер ең алдымен уездік, губерниялық қалаларда ашылды. Семейде октябрь революциясына дейін не бары 100 шамалы қазақ баласы оқыса, 1922-1924 жылдары мұнда жалпы білім беретін және кәсіптік-техникалық мектептер, оның ішінде ересек балаларға арналған интернаты бар мектеп, су транспорты жұмысшыларының балаларына арналған мектеп-коммуна (Затонда), I және II басқышты совет партия мектебі, рабфактың қазақ бөлімі, қазақ педагогика техникумы (даярлық кластары бар), қалалаық қазақ бастауыш мектебі, (Жаңа Семейде, Затонда, қаланың өзінде) және басқа – барлығы 20 мектеп бір мезгілде дерлік ашылды. Бұл мектептерге барлығы екі мыңдай қазақ оқушылары қабылданды. Оның үстіне қазақ жастары разверстка бойынша Орынбордың, Омскінің, Саратовтың, Қазанның, Самараның, Ташкенттің, Москваның рабфактарына және басқа оқу орындарына оқуға жіберіліп жатты.

Қазақстан облыстық партия комитетінің нұсқауын басшылыққа алып республика Халық ағарту Комиссариаты 1924 жылғы мұғалімдердің білімін көтеру, мамандығын арттыру жөнінде үлкен жұмыстар жүргізді. Сол жылдарда қазақ мұғалімдеріне арналған өлкелік курс ашылды.

Жер-жердегі осындай курстардың әрқайсысында орта есеппен 100 шақты адам оқыды. Оларда жалпы білім беретін және педагогика мен методика саласындағы пәндер оқытылды. Семейдегі педагогикалық курста мынадай пәндер: қазақ тілі (20 сағат), математика (35 сағат), конституция (5сағат), революциялық қозғалыс тарихы (12 сағат), саяси экономика (10 сағат), ВЛКСМ және мектеп (2 сағат), экономикалық саясат (8 сағат), еңбек мектебінің теориясы мен практикасы (22 сағат), гигиена мен санитария (14 сағат), ересектер арасындағы жұмыс (4 сағат) жүргізілді. Бұл пәндерді өтуге 132 сағат уақыт берілді.

1927 жылғы мектеп санағында мектеп-коммуналардың 1926 жылдан бастап бірте-бірте азайғаны көрінеді. Көп мектеп-комуналар ұлт кадрларын даярлауда едәуір еңбек етті, қазақ халқы арасында өте беделді болды. Семейдің мектеп-коммунасы халыққа зор еңбек сіңірді. Онда Коммунистік тәрбие академиясында оқыған жолдастар оқу ісін меңгеруші және мұғалім болып қызмет етті. Қазақ республикасының басқа мектептеріндегідей, бұл мектеп-коммунада көптеген тәжірибелі орыс мұғалімдері болды. Олар оқу жұмысымен қатар қазақ жастары арасында зор тәрбие жұмысын жүргізді. Семейдің мектеп-коммунасы тез арада жеті жылдық мектепке айналды. Бұл мектеп (тоғыз жылдық мектеп болып) алғашқы бір топ оқушылары 1930-1931 оқу жылында бітіртіп шығарды. Бұл мектеп тәрбиеленген көп адамдар кейіннен жоғарғы оқу орындарын бітіріп, қазір Қазақстанның халық шаруашылығымен мәдениетінің әр түрлі саласында жұмыс істеп жүр. Семейдің ол кездегі мектеп-коммунасы қазір Семей облысындағы ірі қазақ орта мектебінің бірі [3, 102 б.].

Қазақ мектеп-коммуналары ауылдағы социалистік мәдениеттің алғашқы ұйытқысы болды. Олар ауыл халқы арасында зор мәдени ағарту және саяси-бұқаралық жұмыс жүргізді. Бұл мектептердің коллективтері жергілікті партия ұйымдарының басшылығымен өздерінің бүкіл жұмысын комсомолмен және қосшы одағымен бірлесіп жүргізді.

Қазақ КСР Халық ағарту комиссариятының 1927 жылғы ақпаратына сәйкес, ол тұста 3.03 миллион шаршы километр жер аумағында 7 миллионға жуық халқы бар Қазақстанда шамамен алғанда 3584 бастауыш мектебі, 111 жоғарғы санаттағы, яғни 7 жылдық, 9 жылдық мектептер, сондай-ақ 26 техникум, 6 фабрикалық-заводтық оқыту мектебі ғана бар оқу жүйесі болған. Жаңа білім ошақтарын ашпақ тұрмақ, сан жағынан аз болса да, қолда бар осы мектептердің өзін жоғарғы деңгейдегі білікті мамандармен, оның ішінде бірінші кезекте қазақ ұлтынан

шыққан маман кадрлармен қамтамасыз ету қиынға соқты. Қазақ жастарын сырттағы, яғни өзге республикадағы жоғарғы орындарында оқытуға жағдай келмеді [4, 5 б.]

Қазіргі өтпелі кезеңде ұлттық мәдениет мен рухани мұраны халқымыздың қажетіне жаратып, XXI ғасырға қарай қадам басқан салауатты қазақ халқының өркениет шыңына жетеріне күмән жоқ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан: тарих тұлға теория / Назарбаева Г., Әбжанов Х. - Алматы: 2004. ISBN 9965-465-88-6. 15 б.
2. Сулейменов Р.Б. Ленинские идеи культурной революции и их осуществление в Казахстане. – Алма-Ата: Наука, 1972. - 494с.,
3. Сембаев Ә.І. Қазақ совет мектебінің тарихы / «Мектеп» баспасы Алматы – 1967 – 395 бет.
4. Жалпы тарих және құқықтану мектепте, колледжде және ЖОО-да №4-6 (92), 2018 жыл.

УДК 687.8

Талғатқызы А.

1 курс магистранты; «Алматы» Университеті,. Алматы қ.

*Ғылыми жетекшісі:***Фазылбаева Н.Р.** *т.ғ.к.«Алматы» Университеті,. Алматы қ.*

КИІЗ БАСУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазақ халқының бас көркемдік мұрасы, жоғары техникалық шеберлігі мен қайталанбайтын ерекшелігі - киіз басу.

Түйін сөздер: *мұра,киіз*

Художественное наследие казахского народа, особенности высшего и неповторимого технического мастерства - войлоковаляние.

Ключевые слова:*наследие, войлок*

The main artistic heritage of the Kazakh people, high technical skill and originality - felting.

Keywords:*heritage, felt*

Киіз басу – дәстүрлі қазақ қоғамында дамыған киіз жасау өнері. Оған жүн талшықтарының бір-бірімен ұйыса байланысатын қасиеті негізге алынған. Қазіргі заманғы шұға басу, байпақ жасау, фетр (қалпақтық биязы киіз) басу процесстері де киізбасу дәстүрлі технологиясымен бірдей. Азияның төлтуындысы — киіз бұйымдары қазір Еуропада да кеңінен танымал. Мәселен, Германияда Халықаралық киіз академиясы бар. Голландияда мал шаруашылығымен айналысатын бұның бір филиалы бар. Академия Түркия, Қырғызстан және басқа да киіз басу дәстүрін жетік меңгерген елдерге танымдық мақсатта семинарлар ұйымдастырып, оқытумен айналысады [1].

Қоғамның дамуы адамдардың ой-санасының, мінез-құлқынын өзгеруімен қоса сыртқы сымбат, келбетінің де жаңаруына ықпал етуде. Қазір киім, бұйымдары ою-өрнектерді шығармашылықпен қолдану заман талаптарынан туындап отырған мәселелердің бірі деуге болады.

Киіз басу ісімен қазақ халқы өте ертеден таныс. Ғасырлар бойы көшпелі өмірге ыңғайлы тұрмыстық бұйымдардың бірқатарын киізден жасап келгендіктен, киіз басу технологиясын әбден меңгеріп, өнер дәрежесіне көтерген. Дәстүрлі қазақ қоғамында киіз басу ісі маусымдық сипатта болған. Ол қойды қырқудан басталады да (күзде), қырқылған күзем жүннің барлығын өңдеп болғанға дейін созылады.

Жүн – ұйысуға бейім бірден-бір талшық. Ол ылғал мен температура әсерінен және механиклық әрекет нәтижесінде ширайды да, жасалып жатқан бұйымның көлемі кішірейіп, тығыздығы артады: шұға 30 – 35%, киіз бен байпақ 80%-дай шуиды. Киіз басудағы ең жоғары тығыздық 0,55 г/см3 (байпақтың табаны 0,42 г/см3), тығыздығын бұдан әрі арттырса, жүн талшықтары үзіліп, материал ыдырай бастайды [2].

Сурет 1 – Киіз басу. 1920 жыл [3].

Жүні таза болу үшін, қойды қырқар алдында 3 – 4 рет ағынды суға тоғытады.

Киіз басу барысы бірнеше кезеңдерден тұрады:

Сабау. Алдымен жүн жасалатын бұйымдарға ыңғайланып, ақ, қара түстерге бөлініп жиналады да, оны ешкі терісінен жасалған тұлаққа салып, сабайды.

Шабақтау. Жүн сабалып болған соң, басылатын киіздің көлеміне қарай, шиді жаяды да, оның үстіне жүнді салып, шабақтайды. Осыдан кейін беті тартылады, яғни киіздің оң жағына арналған неғұрлым таза, әдемі жүнді сол қолмен уыстап алып, әлгі шабақталған жүннің үстіне салып отырып, оң қолдың қырымен басып қалып, үзіп қалдырады. Үзілген жүн бірімен-бірі жалғаса, біртегіс болып төселе береді. Бұл істі бұрыннан бет тартып машықтанған, жүнтартудың шебері деп танылған бір адам ғана орындайды. Себебі, екі-үш адам орындаса, жүн ала-құлатартылады да киіз біркелкі шықпайды.

Булау. Содан кейін қайнап тұрған ыстық суды шелекпен әкеліп, сүзгімен немесе шөміштің сырт жағымен шашыратып шидің бір жақ шетінен бастап себелеп құяды. Жоғарыдан шашырап құйылған су өз салмағымен жүнді басып, шабақталған жүн мен тартылған жүнді біріне-бірін қосып жабыстырады. Ыстық су жүннің талшықтарын буландырып жібітеді де, оның өзара кірігіп, тез киізденуіне жағдай жасайды. Су себіле басталысымен қатар отырған 3 – 4 әйел басылып жатқан жүнді сыртындағы шимен қабаттай шиыршықтап, жинап отырады. Шиді ширатып орап жинаған сайын әлсін-әлсін ыстық су құйылады. Түгел жиналған шидің сыртынан жіппен шандып, жұмырлап байлайды да, ортан белінен біржерінен немесе екі жерінен арқанды өткізіп алып домалатады, екі басын тұйықтап бос салып қояды. Бүктеліп әзір жатқан шидің өнбойын бойлай 10 - 12 адам қатар жүріп кележатып, шиге ораулы киізді аяқтарымен теуіп отырады (1- сурет). Бұларға қарама-қарсы бір адам – "қойбастар" киізді алға қарай (өзінеқарай) домалата сүйрейді. Бұдан кейін шидің шандуларын шешіп, шиыршықталған киізді жазып босатады. Киіздің асты-үстін ауыстырып отырып, 3 – 4 рет шиыршықтап, бүктейді де, екі басынтүйістіріп шұжыққа ұқсатыпкөктепалып, тағы да ыстық су құйыпсығымдап, үстінкүпімен, тонменжылылапжауыптастапбулайды.

Білектеу. Ыстықбуыменбалбырапжатқанкиіздімөлшерліуақытөткенсоңшешіпалып, қайыраширатып, тағы да жіппеншандыпбайлайды. Қатарласаотырғанкиізшілершидіңүстіндекөлденеңжатқанкиіздіөздерінеқарайжұлатартыпалып, тізесінесоғады, білегіменұрыпбасады. Білектеліпболғанкиіздіұзыннанекіқабаттапбүктеп, оныңекібасынбір-бірінетүйістіре шуда жіппенкөктейді.

Қарпу. Киізбасушыларкиіздіақшидіңүстінесалып, айналаотырады. Қусырылғанкиіздіңәржеріненқамтиұстап, оңды-солдықарпиды. Қарпылғанкиіздіңшет-шетіжиналыптегістеледі де, екіжақбетіндегікірікпейқалған бос қылшықтары түседі. Білектеу мен қарпуданкейінкірігіп, ширайтүскенкиізбіразқуырылғандайболыпкөлемішағындалады. Енді оны ұзынынаншығарасозғылайесіпшиыршықтайды да, әуелібіржақшетінжұмарлайбілектепесеотырып, екіншібасынажеткізеді. Оданкейінекіншібасынтағы да созабілектейотырыпбіріншібасынадейінапарады. Сонда киізмолығып, созылатүседі. Киіздібілектегендежәнеұзындағандаоныңекіжақбасынажуанағаш, жинаулы ши сияқтынәрселердентиянаққойыпотырады. Сонда киіздіңұзынабойыныңекіжақшетіолпы-солпыболмай, тегістеліпшығады [3].

Дайынболғанкиіздіарналғанмақсатынақарай өрекиіз, кесекиіз, текеметкиіз, сырмақкиіз, талдырма, сатымсақкиіз, қозыжүндікиіздепбірнешетүргебөліпайтады.

Біздің, қазақхалқының, ұлттықтехнологиясынөзгелерүйреніп, қазір әлемнарығында киіз басуға арналған машиналар да шығыпжатыр. Қорқыныштысысол, жаһанданупроцессіқазақтыңдәстүрлітехнологиясын жалмап кету қаупі бар. Ал қолөнергеқызығушылықтыарттыру - мәденимұрамыздысақтап, қайтатүлетумүмкіндігі. Сондықтан бұлсаланыдамытуүшінқолөнершеберлерініңтыныс-тіршілігіненазараударып, қолдауымызқажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жәнібеков Ө. ЭХО. А.: «Өнер»1991 ж.
2. Тәжімұратов А.П. «Шебердің қолы ортақ» А., 1972 ж.
3. Қасимов А.Д. «Қазақ халқының қолөнері»Алматы, 1995ж.

Жас ғалымдар, докторанттар, магистранттар және студенттердің ғылыми еңбектерінің халықаралық жинағы №7

Международный сборник научных трудов молодых ученых, докторантов, магистрантов и студентов №7

International collection of scientific papers of young scientists, doctoral students, undergraduates and students №7

Международный сборник научных трудов молодых ученых, докторантов, магистрантов и студентов
Подписано в печать: 24.05.2019 г. Дата выхода тиража: 01.06.2019 г.
Формат 60*84. Бумага офсетная №1. Печать лазерная
Объем: 11,125 усл. печ.л. Тираж 100 экз.
Цена договорная. Семей: КазГЮИУ

.